HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

EMLÉKEZÉS LANDLER JENŐRE

SZIKLAI SÁNDOR VEZÉRŐRNAGY SZÜLETÉSÉNEK 80. ÉVFORDULÓJÁRA

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM 30 ÉVES JUBILEUMA

4

XXII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1975

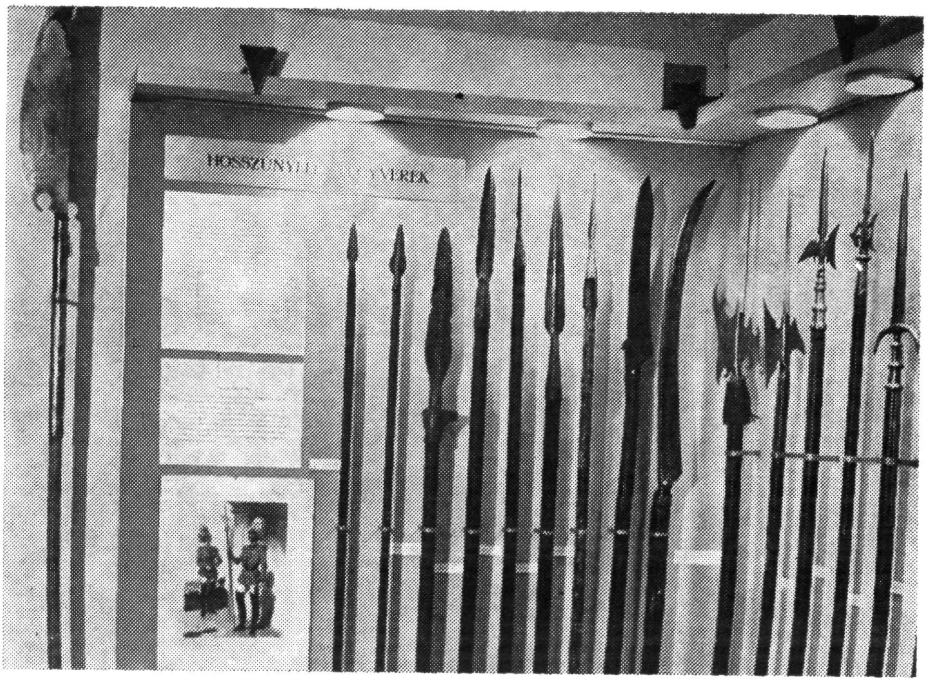

Lándzsafélék és alabárdok

Franciakovás puskák és elsütőszerkezetek

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

4

1975

ÚJ FOLYAM • BUDAPEST • XXII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MŰZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

I. F. Kuc, ny. vezérőrnagy (Szovjetunió); *dr. Ács Tibor* alezredes (Budapest); *Hunyadi Károly* alezredes (Budapest); *dr. Kalmár János*, a Magyar Nemzeti Múzeum nyugalmazott osztályvezetője (Budapest); *Lengyel István* kandidátus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense (Budapest); *Sziklai Sándorné*, a történelemtudományok kandidátusa (Budapest); *Liptai Ervin* ezredes, kandidátus, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka, *Györkei Jenő* alezredes, kandidátus, *dr. Kun József* alezredes; *Molnár Éva, Pongó János, Rákóczi Katalin, Viniczai István, Windisch Aladárné*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:
Balázs József (főszerkesztő), Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: 1250 Budapest, Pf. 7.
Telefon: 360-764

Kiadja:
a Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b.
Postacím: 1440 Budapest, Pf. 22. Telefon: 330-993

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, negyedévre 8,— Ft

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Bp. V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 25—371

75.2707/2-04 — Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár Imre vezérigazgató

EMLÉKEZÉS

LANDLER JENŐRE, A 19-ES MAGYAR VÖRÖS HADSEREG PARANCSNOKÁRA, SZÜLETÉSÉNEK 100. ÉVFORDULÓJÁN*

Nem kétséges, hogy a Magyar Tanácsköztársaság egykori vezetői többségének egyénisége, magatartása, megjelenése szöges ellentétben állott a K.u.K. idők katonatiszti, parancsnoki ideáljáról kialakított képpel. Vitathatatlan azonban, hogy a legkevésbé katonás megjelenésű vezető titulusát Landler Jenő érdemelte ki.

Ennek ellenére — vagy méginkább: ezzel együtt — Landler a Tanácsköztársaság kiemelkedő katonai személyisége volt, aki nagy szerepet játszott a proletárdiktatúra fegyveres védelmének megszervezésében, a tömegek harcra mozgósításában, személyesen (és alapvetően pozitív módon) vett részt az egyes stratégiai és hadműveleti szinten hozott döntések kialakításában, valamint a fegyveres küzdelem vezetésében.

Egy katonai vezető megítélése szempontjából elsődleges és alapvető annak a kérdésnek tisztázása: mennyiben értette meg annak a küzdelemnek jellegét, értelmét, amelynek vezetésére a sors odaállította, mennyiben azonosult a küzdelem céljaival, mennyire volt képes szívvel-lélekkel harcolni, dolgozni e célok elérése érdekében.

Landler a proletárdiktatúra megszületésétől kezdve mindvégig a szocialista hatalom megszilárdításának és védelmének tántoríthatatlan harcosa volt. A legválságosabb, legnehezebb helyzetekben is minden erejével, minden idegszálával a hatalom megtartásáért, a Tanácsköztársaság fennmaradásáért küzdött. Amikor egyes, volt szociáldemokrata vezetők félszívvel, egyik szemüket állandóan a visszavonulást biztosító „aranyhídon" tartva végezték munkájukat, Landler számára egy pillanatig sem volt kétséges, hogy megalkuvást nem ismerve, teljes erővel, mindvégig a szocialista haza védelméért kell küzdenie.

A román támadást követően a népbiztosok közül az elsők között sietett a frontra, hogy a helyszínen, személyes jelenlétével segítsen a szervezetlenül visszavonuló csapatokat rendbeszedni és az ellenség előnyomulását megállítani. A Forradalmi Kormányzótanács május 2-i sorsdöntő ülésén szenvedélyes felszólalásban tett hitet a proletárdiktatúra mellett, és a küzde-

* Az MSZMP KB Párttörténeti Intézete és a Történelmi Társulat 1975. november 21-i emlékülésén dr. Liptai Ervin ezredes, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka méltatta Landler Jenő 1919-es katonai vezetői tevékenységét. Folyóiratunk ennek közlésével emlékezik meg a Magyar Tanácsköztársaság kiváló katonai vezetőjéről, a magyar munkásmozgalom kimagasló személyiségéről.

lem folytatását követelte. „Az az őszinte meggyőződés állította a diktatúra mellé — olvashatjuk róla egy jegyzőkönyvben —, hogy a szocializmust diktatúra nélkül megvalósítani lehetetlen. Éppen ezért minthogy a diktatúrát nemcsak a magyar munkásság, de az egész világ proletárságának érdekében valónak tartja, ki kell a diktatúra mellett tartani." Ez a meggyőződöttség határozta meg későbbi cselekedeteit is, ez vezérelte őt a III. hadtest, majd az egész Vörös Hadsereg parancsnokaként is.

Egy olyan magas szintű parancsnok megítélésénél, mint aki hadtestet, vagy hadsereget vezet, nem elsődleges szempont a személyes bátorság kérdése, hiszen az általa vezetett hadműveletek sorsát mindenekelőtt hadvezéri képességei határozzák meg és nem halált megvető bátorsága. Egy olyan forradalmi hadseregben azonban, mint amilyen a 19-es Magyar Vörös Hadsereg volt, egyes helyzetekben különös jelentőségre emelkedhet a parancsnokok személyes példamutatása. Ennek tudatában vállalta Landler nemegyszer a közvetlen életveszély kockázatát, amikor az ellenség golyózáporában, a vöröskatonák között haladva lelkesítette, buzdította, vezette őket.

„Hős volt. Csodálatosan lelkes és bátor volt ez az igazán nem katonás külsejű ügyvéd. Civilben, bottal a kezében fordult szembe katonáival, ha az ütközetben visszavonultak és vitte őket vissza, a tűzben előlhaladva, rohamra". — Így emlékezett meg Landler személyes bátorságáról a tapasztalt katona, Stromfeld Aurél.

A szocialista forradalom ügye iránti elkötelezettségből fakadó mélységes hit és optimizmus, az emberi helytállás ragyogó megnyilvánulásai csak egyik oldalát képezték Landler jelentékeny katonai vezetői kvalitásainak. Viszonylag kevés szó esik arról, hogy mennyire számottevő, személyes szerepe volt a Tanácsköztársaság politikai és katonai vezetése által hozott stratégiai és hadműveleti szintű döntések kialakításában. A korreferátum adta szűk kereteken belül csupán a legfontosabbakat idézem fel.

A májusi fordulatot követően az ellenséges hadseregek részéről a Tanácsköztársaságot fenyegető legnagyobb veszély Salgótarján körzetében bontakozott ki. Landler — több más politikai és katonai vezetővel egyetértésben — azon az álláspontón volt, hogy az erők összpontosításával az ellenségre Salgótarján körzetében, valamint attól északnyugatra és nyugatra kell csapást mérni. A Miskolc felszabadítására irányuló csapást *indokoltan* igen kockázatosnak tartotta. Mégis, amikor a Forradalmi Kormányzótanács és a Hadsereg-főparancsnokság döntése megszületett, Landler nemcsak Miskolc felszabadítására vezette győzelemmel hadtestét, hanem a város elfoglalását követően néhány nap múlva sikerrel oldotta meg a jóval nehezebb feladatot: a város megvédését is az ellenséges ellentámadással szemben.

A miskolci harcok során teljesen indokoltan azonosult a Vörös Hadsereg III. hadteste Landler nevével. Az „Öreg"-nek döntő szerepe volt abban, hogy a városért vívott harcok legkritikusabb pillanataiban sikerült a pánikot leszerelni és a sebtében mozgósított diósgyőri munkások zászlóaljaival megerősödve, a túlerejű ellenséget visszavonulásra kényszeríteni.

Landlernek, mint hadtestparancsnoknak, lényeges, kezdeményező szerepe volt az északi offenzíva gondolatának kialakításában. A miskolci csata után Landler előterjesztést küldött a Hadsereg-főparancsnoksághoz, amelyben elemezte a Tanácsköztársaság stratégiai helyzetét és arra a következtetésre jutott, hogy a Vörös Hadsereggel feltétlenül nagyobb szabású ellentámadást kell kezdeni, *vagy a keleti, vagy az északi* arcvonalon. Javasolta, hogy a

rendelkezésre álló erőkből egy északi támadó csoport alakuljon, melynek Zsolna vagy Kassa irányában mielőbb meg kell kezdeni az offenzívát.

„A kassai irány előnyei: az orosz Vörös Hadsereggel való összeköttetés mielőbbi helyreállításának lehetősége, valamint az offenzíva sikere esetén a könnyebb átcsoportosítás Csap környékén, a Tiszántúl felszabadítására" — írta Landler előterjesztésében.

A Hadsereg-főparancsnokság, valamint a Forradalmi Kormányzótanács a javaslatot lényegében elfogadta. Az képezte alapját a diadalmas Északi Hadjárat tervének.

A későbbiek során a Hadsereg-főparancsnokság a III. hadtest által javasolt terven bizonyos módosításokat hajtott végre. Ennek lényege az volt, hogy az Északi Hadjárat kezdetekor nem az összes felhasználható egységet kívánta a csehszlovák arcvonalon bevetni, hanem Tokaj körzetében viszonylag tekintélyes erőt tartott vissza azzal a céllal, hogy azt a Tiszán át a román királyi csapatok ellen vesse be. A terv ilymódon való kialakítása kétségtelenül azt tükrözte, hogy Stromfeld, *lebecsülve* a csehszlovák burzsoá hadsereg erejét és *túlértékelve* a Vörös Hadsereg lehetőségeit, viszonylag rövid idő alatt kivívható, tartós hatású győzelemre számított az északi fronton. Azzal számolt, hogy néhány nap, illetőleg egy-két hét leforgása után a Vörös Hadsereg már nyugodtan vetheti be erőinek növekvő részét a Tiszántúlt megszállva tartó román csapatok ellen.

Amint ismeretes, az Északi Hadjárat során a Vörös Hadsereg rövid idő alatt igen nagy sikereket ért el. Országrésznyi területen tört előre, a Hernád völgyében történő előnyomulásával két részre szakította az ellenfél szlovákiai haderőit és súlyos csapást mért annak keleti csoportjára. Ez a siker méltán váltotta ki a magyar és a nemzetközi forradalom híveinek örömét és az ellenforradalmárok meghökkenését.

Ugyanakkor az is nyilvánvalóvá vált, hogy a Hadsereg-főparancsnokság által eredetileg kidolgozott terv nem valósult meg. A Tokajnál felvonultatott erőknek nem sikerült erőszakos átkeléssel hídfőt képezni a Tisza bal partján. A román királyi hadsereg tiszántúli csapatainak ellenállása a vártnál nagyobbnak mutatkozott.

Kétségtelen, hogy a csehszlovák burzsoá hadsereg szlovákiai egységeire mért csapás súlyos volt, korántsem bizonyult azonban döntőnek és véglegesnek. Szlovákia középső és nyugati részén a csehszlovák interventiósok még jelentékeny intakt erőkkel rendelkeztek, amelyek a Tiszántúlon harcoló vörös csapatok hátában nagy veszélyt jelentettek volna.

Június 9-én (tehát azon a napon, amikor a Vörös Hadsereg támadó élei az ellenséges hadsereg hátországában Bártfát elérve a legmélyebbre hatoltak) Landler újabb felterjesztést küldött a Hadsereg-főparancsnoksághoz, amelyben az Északi Hadjárattal kapcsolatos koncepció felülvizsgálatára tett javaslatot.

„A csehek nincsenek még tönkreverve, érzékenyebb veszteségeket csupán utóvéd-harcokban okoztunk nekik. Amennyiben a szépen megindult hadműveleteket a csehek ellen nem — vagy csak alárendelt erőkkel — folytatnánk, úgy nincs kizárva, hogy visszacsapásban lesz részünk. A Hadtestparancsnokság megfontolása szerint kivihetetlennek látszik, hogy a Tiszántúlon a románok ellen kezdjük meg a hadműveleteinket, még mielőtt a csehekkel végleg le nem számoltunk" — hangoztatta a Hadtestparancsnokság felterjesztése. A Hadtestparancsnokság hangsúlyozta, hogy Kassa végleges megtartása érdekében szükségesnek tartja a csehszlovák csapatoknak legalább a Vág völgyéig történő visszaszorítását, oly módon, hogy a III. hadtest főerőivel a Magas- és az Alacsony-Tátra között nyomuljon előre. A

Tiszán való átkelés és a Tiszántúl felszabadítására irányuló hadművelet megindítását Landler és törzse csupán az északon tartós sikereket biztosító győzelem elérése után tartotta célravezetőnek.

A Hadsereg-főparancsnokság kezdetben nem értett egyet az Északi Hadjárat terve megváltoztatásának szükségességével. A Hadsereg-főparancsnokságon és a Forradalmi Kormányzótanácsban folytatott viták után azonban olyan új elhatározás született, amely elfogadta Landlerék előterjesztésének lényegét (tehát azt, hogy mielőtt a tiszántúli hadműveletekre sor kerülne, előbb északon kell tartós sikereket elérni); emellett azonban jelentős tartalmi módosításokat is eszközölt a III. hadtest tervével szemben. Ezeknek legfontosabb eleme: a Hadsereg-főparancsnokság nem értett egyet a Magas- és az Alacsony-Tátra között történő előrenyomulás gondolatával, hanem olyan elhatározást hozott, hogy a Dunától északra kell nagyobb erőket összevonni és azzal nyugati irányban támadni. Ezen új terv szerint a III. hadtestnek az elért eredmények megtartására kellett szorítkoznia. A Vág völgyének kiürítését a Hadsereg-főparancsnokság egy kisebb csoportnak Ruttka irányába történő előnyomulásával kívánta biztosítani.

A tervek hadművészeti elemzése és összevetése alapján kétségkívül a Hadsereg-főparancsnokság által kialakított elképzelést kell célszerűbbnek mondanunk, bár ezt az elhatározást a későbbiek során sokan bírálták. Egyesek az erők helytelen szétforgácsolását látták benne, mások egyenesen azzal vádolták Böhmöt, hogy azért helyezte át a hadműveletek súlypontját nyugatra, mert ezzel is akadályozni kívánta az Ukrán és a Magyar Vörös Hadsereg esetleges egyesítését.

Amennyiben a III. hadtest Kassa—Eperjes térségéből Poprádon át nyugati irányban nyomult volna előre, a csehszlovák hadsereg kelet-szlovákiai erői ugyan valószínűleg kiürítették volna a Vág-völgy felső szakaszát, de megsemmisítésüket nem lehetett volna elérni. A keletről visszavonuló csehszlovák erők Nyugat-Szlovákiában egyesültek volna az ott levő, lényegében még nem leharcolt csapatokkal. Ezzel Nyugat-Szlovákiában olyan erő összpontosult volna, amely kedvező helyzeténél fogva nemcsak a Vörös Hadsereg északi arcvonalának balszárnyán elhelyezkedett csapatokat fenyegette volna, hanem közelsége folytán súlyos veszélyt képezett volna Budapestre nézve is.

A III. hadtest parancsnokságának elképzelései ellen szólt az a tény is, hogy tervük elfogadása esetén a katonáknak nehéz terepen, viszonylag szűk völgyekben kellett volna előnyomulniok az előnyösebb helyzetben védekező ellenséggel szemben. A III. hadtest által tervezett támadási irányban a lakosság nagy része már lényegesen kisebb lelkesedéssel fogadta volna a Vörös Hadsereg csapatait, mint a korábban felszabadított területeken. Súlyos gondot jelentett volna a Magas- és az Alacsony Tátra között felvonuló csapatok nagy kerülőkkel történő ellátása, utánpótlása is.

Ezzel szemben a Dunától északra, Pozsony irányában történő előnyomulásnak számos előnye volt. Hogy csak a legfontosabbakat említsem: itt tartós vereséget lehetett mérni a jelentékeny erőt képviselő nyugat-szlovákiai csapatokra; az előnyomulást kedvezőbb terepen, döntően magyarlakta területen lehetett folytatni. Sokkal könnyebb volt az ellátás, a felszabadított területek lakossága nagyobb mértékben biztosíthatta a Vörös Hadsereg személyi utánpótlását, stb. Pozsony elfoglalásának — amint ezt a későbbi események bizonyították — reális lehetősége volt. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy Bécs forradalmi erői június közepén tettek kísérletet a hatalom megragadására, s egy ilyen helyzetben a Vörös Hadsereg egy részének Pozsony környékén való megjelenése döntő jelentőségű lehetett volna.

Mindemellett, ha a két konkrét hadműveleti terv összehasonlítása során a Hadsereg-főparancsnokság elgondolását tartjuk is helyesebbnek, ez nem csökkenti annak a ténynek pozitív jelentőségét, hogy az események során túlhaladottá vált korábbi hadműveleti tervek felülvizsgálatát és egy új, helyesebb elhatározás kialakítását a Landler által vezetett III. hadtest parancsnoksága kezdeményezte.

Erről szólva helytelen lenne elhallgatni, vagy megkerülni azt a tényt, hogy az előbb említett, nagy jelentőségű stratégiai, illetőleg hadműveleti szintű tervek kialakításában szerepe volt Landler tehetséges és képzett vezérkari főnökének, Julier Ferencnek is. Természetes, hogy Landler támaszkodott Julier katonai ismereteire, tapasztalataira, s mivel együttes munkájuk során az a benyomása alakult ki, hogy vezérkari főnöke őszintén törekszik az intervenciósok visszaszorítására, hitelt adott véleményének. Mindemellett sem a kortársak, sem pedig a történészek nem kételkedtek abban, hogy Landler nem formális, hanem valóságos parancsnok volt, aki joggal vállalhatta a Hadtestparancsnokság minden döntéséért a felelősséget.

A proletárdiktatúra fennállásának utolsó időszakában Landler a Vörös Hadsereg legmagasabb parancsnoki funkcióját töltötte be. Böhm távozása után ő vette át a Hadsereg-főparancsnokság vezetését.

Felvetődik a kérdés: milyen szerepe volt Landlernek a tragikusan végződött tiszántúli hadművelet tervének kialakításában, milyen személyes hatást tudott gyakorolni az események alakulására?

Anélkül, hogy a tiszántúli hadművelet terve kialakulásának körülményeivel részletesebben foglalkoznék, le kell szögeznem, hogy ennek az elhatározásnak a meghozatalában Landler nem játszott döntő szerepet. Julier július 5-én adta ki a tiszántúli támadó hadművelet előkészítésére vonatkozó parancsát. Böhm július 14-ig állt a Vörös Hadsereg élén. Landler gyakorlatilag csak közvetlenül az offenzíva megkezdése előtt vette át a Hadsereg-főparancsnokságot, s bár Kunnal együtt már július 10-én megismerkedett a támadás terveivel, lényeges befolyást gyakorolni azok kialakulására, a támadási előkészületek lebonyolítására már nem tudott. Úgy gondolom, nem jogosulatlan az a megállapítás, hogy a tiszántúli offenzíva elhatározását és előkészítését illetően Landler személyes felelőssége nem haladja meg Böhmét, Kunét vagy a Tanácsköztársaság más vezetőiét.

Az kétségtelen, hogy Landlernek Julierrel kapcsolatban szerzett pozitív tapasztalatai, az iránta megnyilvánuló bizalma szerepet játszottak abban, hogy Stromfeld utódjaként a méltatlannak bizonyult Julierre esett a választás. Landler — másokkal együtt — nem ismerte fel eléggé, hogy az északi visszavonulást követően milyen fordulat történt a volt hivatásos tisztek magatartásában. Az sem kétséges, hogy Juliert a nyílt ellenforradalmi fellépéstől, a Forradalmi Kormányzótanács utasításaival való nyílt szembeszegüléstől nem utolsó sorban Landler tekintélye tartotta vissza.

Az utolsó napok kétségbeejtően növekvő zűrzavarában, amikor a tisztikar árulása, a mind fejetlenebbé váló visszavonulás következtében a Vörös Hadsereg ellenállóképessége már katasztrófálisan meggyengült, Landler még mindig hitt abban, hogy az események tendenciája megfordítható. Nem tudott belenyugodni a vereség gondolatába. Amikor július 31-én ott menetelt az 53. ezred Szolnok visszafoglalására, a túlerejű román csapatok megállítására induló katonái között, már nem a tapasztalt politikus megfontoltsága, nem az ellenséges és a saját erők viszonyait józanul mérlegelő katonai vezető elhatározása, hanem a forradalmárok törhetetlen hite, önfeladózó bátorsága, elszántsága vezérelte cselekedeteit. Az a hit, önfel-

áldozás és elszántság, amely minden igazi forradalom alapvető hajtóereje, minden igaz forradalmár nélkülözhetetlen jellemvonása volt és lesz.

A magyar hadtörténészek a hazánk szabadságáért vívott fegyveres harcok kiemelkedő alakjai között tartják számon Landler Jenőnek, ennek a nagyszerű embernek az emlékét, akit értelme, mélységes emberszeretete, törhetetlen igazságérzete formált a munkásmozgalom harcosává, forradalmi vezérévé és — a dolgok természetes logikájának megfelelően — a szocialista haza fegyveres védelmét irányító katonai vezetővé.

SZIKLAI SÁNDOR VEZÉRŐRNAGY SZÜLETÉSÉNEK 80. ÉVFORDULÓJÁRA

1895. december 7-én született a Hadtörténelmi Intézet volt parancsnoka, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő harcosa, Sziklai Sándor.

A hajdani béres az orosz hadifogságban ismerkedett meg behatóbban a forradalmi eszmékkel, majd — a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után — a gyakorlati forradalmi munkával. Már a Vörös Hadsereg katonája, amikor az első szamarai kommunárosztagot szervezte; később a kazányi ezredben komisszárként harcolt a közép-ázsiai ellenforradalmi és intervenciós csapatok ellen.

Elvégezvén a Szverdlov Egyetemet, a Kommunista Internacionálé Nyugati Egyetemének tanára lett.

1936-tól 1939-ig az internacionalisták soraiban harcolt a spanyol nép szabadságáért. 1944 őszétől a szovjet hadsereg tisztjeként vett részt hazánk felszabadításában. Ettől kezdve közvetlenül népe szolgálatába állíthatta harcokban és munkában szerzett gazdag nemzetközi tapasztalatait, tudását.

1953-tól, mint a Hadtörténelmi Intézet parancsnoka, a marxista hadtörténettudomány szervezésében és művelésében szerzett elévülhetetlen érdemeket.

Születésének nyolcvanadik évfordulóján szeretetre méltó egyéniségére, a proletár internacionalizmus elveihez való töretlen hűségére, harcos életútjára és mártírhalálára emlékezünk. Az itt közölt két írás is munkás, példamutató életét idézi.

I. F. KUC*

EMLÉKEIM SZIKLAI SÁNDORRÓL

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom aktív résztvevője, az oroszországi és spanyolországi polgárháború kimagasló internacionalista harcosa, a szovjet hadsereg soraiban a Nagy Honvédő Háború harcosa, a Magyar Népköztársaság nemzeti hőse, Sziklai Sándor vezérőrnagy Arad megyében, Tornya faluban, zsellér családból született 1895-ben. Mindössze három éves volt, amikor édesapja meghalt, így már kora ifjúságában dolgoznia kellett, segítenie özvegy édesanyját családja eltartásában. Családjának anyagi nehézségei kényszerítették arra Sándort, hogy hagyjon fel a tanulással a hatodik osztály elvégzése után, bár az iskolában nagyon jó tanuló volt.

Nehéz és kilátástalan volt a dolgozók élete a Habsburgok „összetákolt monarchiájában", amely Magyarországból, Ausztriából és egy sor — később szuverénné vált — szláv államból tevődött össze. Magyarország dolgozói kettős elnyomás alatt szenvedtek: saját hazai kizsákmányolóik és az idegen, osztrák uralkodó körök elnyomása alatt.

Ebből adódott az ifjú Sziklai gyűlölete a parasztság gazdag kizsákmányolóival szemben.

Magyarország területén a magyarokon kívül szlávok, románok és németek éltek. A magyar uralkodó osztályok kegyetlenül elnyomták és kizsákmányolták a magyar szegény népet, és egymás ellen uszították a nemzetiségeket. A primitív nacionalizmus, a mérhetetlen sovinizmus mély gyökereket eresztett a lakosság minden rétegében. Az impériumban a népek fölötti uralkodás legfőbb elve az „Oszd meg és uralkodj!" volt. Az iskolásokat arra tanították, hogy gyűlöljék, vessék meg, nevessék ki azokat, akik más nyelven beszélnek, más vallásúak, mások a szokásaik.

Magyarországon azonban még éltek a nép soraiban a török- és németellenes, dicső forradalmi és nemzeti felszabadító harcok eszméi és hagyományai. Az irodalomban, dalaikban, népi mondákban dicsőítették Kossuthot és az 1848-as honvédek hősi tetteit.

Sziklai Sándor gyermekéveiben még éltek néhányan a 48-as honvédek

* Iván Fjodorovics Kuc, a szovjet hadsereg vezérőrnagya, sorkatonaként kezdte szolgálatát a Vörös Hadseregben. A polgárháború éveiben az egyik lovashadosztály parancsnoka. E hadosztály harcosainak többsége magyar volt. A Nagy Honvédő Háborúban a 6. gárdalovashadtest parancsnokhelyetteseként részt vett a Magyarország felszabadításáért vívott harcokban. — A szerk.

közül, akiket a dolgozó nép nagyon nagyra becsült. Öreg korukban is viselték régi, kopottas egyenruhájukat, a kék huszármentét és a vörös sapkát. Az embereknek elmesélték a szabadságharcosok hőstetteit, a népek boldogságáért vívott harcukat. A rendkívül érdeklődő Sándor kész volt szünet nélkül hallgatni meséjüket, elbeszéléseiket. Mélyen szívébe véste az egyik veterán honvéd szavait:

„Csak a győztes forradalom szabadítja meg a dolgozó népet a nélkülözéstől és az elnyomástól."

Természetesen akkor még sem ő, sem az a honvéd nem tudhatta, hogy milyennek kell lennie ennek a forradalomnak. Csak később ismerte meg Sándor a forradalmi harcra hívó jelszót: „Világ proletárjai egyesüljetek!"

1915-ben Sziklai Sándort behívták az osztrák—magyar hadseregbe, s a 2. honvéd gyalogezreddel kikerült a frontra. 1915 márciusában Przemyslnél fogsága esett és a cári Oroszországba került. Oroszországban sok hadifogolytábort járt végig, Nyugat-Szibériától az Uralon át Murmanszkig. A gyárakban és vasútépítkezéseken dolgozva közel került az orosz proletariátushoz, látta annak nehéz életét, a kapitalistákkal vívott harcát, és 1916-ban Nagyezsgyinszkben, ahol egy vasgyárban dolgozott, bekapcsolódott a forradalmi mozgalomba. Ezt elősegítette a bolsevik párt, amely nagy propagandamunkát folytatott a hadifoglyok között, és egy öreg bolsevik munkás, Ivanov elvtárs. A párt és Oroszország dolgozói úgy tekintettek a hadifogoly munkásokra, mint osztálytestvéreikre. Sziklai Sándor a táborban a bolsevik propagandistáktól ismerte meg az első világháború imperialista jellegét és értette meg a háború polgárháborúvá való átváltoztatásának szükségszerűségét.

A burzsoá Ideiglenes Kormány idején Sziklai Sándor három hónapot ült börtönben Permben, a sztrájkoló orosz munkások segítésére indított szolidaritási sztrájkban való részvételéért és annak szervezéséért.

1917 októberében aktívan harcolt Nagyezsgyinszkben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelméért küzdő forradalmi egységekben a burzsoá Ideiglenes Kormány hadserege ellen.

1917 decemberében, a forradalom győzelme után, Szamarába ment, ahol tagja lett a bolsevik pártnak, s a Vörös Gárda harcosaként politikai felvilágosító munkát folytatott a hadifogolytáborokban.

A központi Szovjet Kormánynak az új Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg megszervezésére kiadott dekrétuma után a hadifoglyokat agitálta, hogy lépjenek a hadsereg soraiba, és a szamarai kommunárok egységének szervezője és komisszárja lett.[1]

Sziklai Sándorral a Turkesztáni fronton, és 1932-ben Moszkvában találkoztam.

„A szovjet és a magyar nép baráti kapcsolatainak mély gyökerei vannak. A magyar nép büszke arra,hogy legjobb fiai vettek részt a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban..." — hangzik a Szovjetunió és a

1 Sziklai Sándor azon életrajzi adatait, amelyek a Vörös Hadseregbe való belépését megelőző időkre, valamint élete utolsó éveire vonatkoznak, azokból az anyagokból kerestem ki, melyet felesége, Sziklai Gizella volt szíves rendelkezésemre bocsátani. Ezek részei annak a gazdag anyagnak, melyet Sziklai Gizella több éves levéltári kutatómunka és a férje harcostársaival folytatott beszélgetések során gyűjtött össze.

Magyar Népköztársaság kormánydelegációinak 1957. március 28-i közös közleményében.[2]

„A mi barátságunk a szovjethatalom születésének napjaiban kezdődött, amikor a magyarok tízezrei ragadtak fegyvert és a Vörös Hadseregben, a partizánegységek soraiban harcoltak a polgárháború frontjain az ellenforradalmárok és az intervenciósok ellen." Beszédében így emlékezett meg a szovjet és a magyar nép internacionalista, testvéri barátságáról Kádár János elvtárs 1967. november 4-én az SZKP Központi Bizottsága, a Szovjetunió Legfelső Tanácsa által rendezett ünnepi ülésen.

A magyar nép legkiválóbb fiai között, akik lerakták és a közös harcban kiontott vérükkel örökre egybeforrasztották a Szovjetunió és Magyarország népei internacionalista, testvéri barátságának szilárd alapját, kimagasló, vezető helyet foglal el Sziklai Sándor komisszár, az ezred Forradalmi Katonai Tanácsának, és a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Turkesztáni Területi Bizottságának tagja.[3]

„Mi emlékezünk, és soha nem felejtjük el az internacionalista harcosok hősiességét, akik velünk vállvetve harcoltak a polgárháború nehéz éveiben" — jelentette ki a szovjet nép nevében az SZKP Központi Bizottsága.[4]

A turkesztáni területen (1918. áprilisig Szovjet Turkesztán terület volt, azután Autonom Szovjet Szövetséges Köztársaság lett), az orosz birodalom volt gyarmatán, Taskentben és más városokban, közvetlenül a Nagy Októberi Szocialista Forradalom forradalmasító hatására kezdődött meg a forradalmi felkelés. Régi időszámítás szerint november 1-én győzött a forradalom Taskentben, de sok városban az ellenforradalom makacsul, szívósan kezében tartotta a hatalmat. Hamarosan megkezdődött a polgárháború. November 14-én, a valamennyi közép-ázsiai belső ellenforradalmi csoportosulás tevékenységét összehangoló angol imperialista ügynökség utasítására Dutov, az orenburgi kozák csapatok atamánja, megdöntötte Orenburgban a szovjethatalmat és az „éhség kezével" akarta megfojtani a fiatal turkesztáni szovjet államot.

A Turkesztáni Terület az orosz birodalom óriási gyapotbázisa volt. A gyapot pedig nemcsak a textilipar számára jelentett nyersanyagot, de nagy jelentősége volt a hadiiparban is.

A párt — és személy szerint V. I. Lenin is — világosan látta, hogy külföldről egy fontnyit sem tudunk megvásárolni a számukra oly fontos nyersanyagból. Döntés született: likvidálni kell az úgynevezett „orenburgi dugót", hogy helyreállítsák az orenburgi vasútvonal normális tevékenységét, az Oroszország európai részét Szibériával összekötő egyetlen útvonalat. E cél elérése érdekében támadtak Szamara felől Orenburg irányába a Vörös Gárda oroszországi egységei, valamint az éppen szervezés alatt álló Vörös Hadsereg alakulatai. Ezzel egyidőben folyt az Aral-tó felől a turkesztáni csapatok támadása is.

Közös erővel felszabadították Orenburgot a fehérkozák uralom alól, de nem hosszú időre. Lovasság híján nem volt mivel üldözni és megsemmisíteni az ellenséget. A fehérkozákokat mindössze a vasútvonaltól kergették

2 Pravda, 1957. március 28.
3 Taskenti Megyei Állami Levéltár 10. fond, 1. leltár, 53. ő. e., 69. o.; a Marx—Lenin Intézet (a továbbiakban — MLI) Pártarchívumának üzbég fiókja, 60. fond, 2. leltár, ő. e., 25. o.
4 Pravda, 1957. március 29.

el, amelyet azonban a lovas kozákok rajtaütésszerű támadásokkal állandóan veszélyeztettek, sőt hamarosan vissza is foglaltak Orenburg körzetében.

A Szamarai Kommunárok egységét, amely más egységekkel együtt részt vett Orenburg felszabadításában, elvágták Szamarától és így az a turkesztáni részen maradt. Egészen természetes, hogy a harcosok igyekeztek visszatérni szülőföldjükre, vagy legalább annak körzetében maradni, hogy megvédjék a forradalom vívmányait. És ekkor ezeket az egységeket, a még szabad kerülő úton, Turkesztánon keresztül, Krasznovodszk felé, majd tovább, a Káspi-tengeren át, eredeti támpontjaikra irányították.

Az egyvágányú vasútvonalak szó szerint agyon voltak zsúfolva katonai szerelvényekkel. A kezdődő éhínség nem tette lehetővé, hogy újabb „éhes szájak" áramoljanak Turkesztánba. A helyi államhatalmi szervek igyekeztek minél előbb átbocsátani Turkesztánon a katonai szerelvényeket. Ekkor azonban, angol segítséggel és útmutatással, új front keletkezett Szovjet-Turkesztánban: a Káspin-túli (ashabádi) front.

Elemezve az 1918 nyarának közepén Turkesztánban kialakult helyzetet, V. I. Lenin ezt írta: „... a közép-ázsiai városok egy részét ellenforradalmi felkelés kerítette hatalmába, s ebben nyilvánvalóan része van az angoloknak, akik ... támaszpontot létesítettek maguknak gyarmati birtokaik kiterjesztése, a nemzetek elnyomása, valamint Szovjet-Oroszország megtámadása céljából."[5]

Az eszerek által vezetett Káspin-túli ellenforradalmárok kegyetlenül meggyilkolták Turkesztán szovjet kormányának rendkívüli komisszárját, A. I. Frolovot, megdöntötték a szovjethatalmat és segítségül hívták a Perzsiát megszállva tartó angol csapatokat. Az angolok nem kérették magukat, azonnal kéznél voltak, szinte vártak erre az alkalomra. A felkelők vezetője, a jobboldali eszer Funtyikov lett a feje a Káspin-túli eszer—mensevik angolbarát kormánynak.

Mialatt a Turkesztánban rekedt közép-oroszországi szovjet csapatok a Káspin-túli terület felé nyomultak, megkezdődött az angolok intervenciója. A cseljabinszki, a boriszoglebszki, a lipecki, a moszkvai, a zslobinszki, a kazáni és a Szamarai Kommunár egységekben egyes, kevésbé öntudatos harcosok — az angol hírszerzők és a Káspin-túli ellenforradalmárok agitációjának hatására — fellázadtak, és azt követelték a parancsnokságtól: állapodjanak meg a lázadókkal, hogy azok — az arcvonalukon át — engedjék őket haza.

Az angol intervenciós csapatok parancsnoka, Malleson tábornok, az eszer agitátorok segítségével röpcédulát íratott az osztrák—magyar és a német hadsereg fogságba esett volt katonáihoz, az említett egységekben harcoló nagy számú internacionalistához: „Európában a háború a végéhez közeledik. Otthon vár rátok a békés munka, ti pedig, távol hazátoktól, a számotokra idegen orosz államért harcoltok". Malleson tábornoki becsületszavával garantálta a fronton keresztül való szabad átbocsátást mindazok számára, akik haza akartak térni, s elküldte az eszer vezetőket a tárgyalások lefolytatására.

5 V. I. Lenin művei, 28. k. Szikra, Budapest, 1953. 8. o.

Szakadatlan gyűlések és forró viták kezdődtek a hazatérni akarók és az öntudatos harcosok között. Az eszer küldöttek aktívan bekapcsolódtak a szócséplésbe.

Ezeken a gyűléseken, a Káspin-túli front közeli hátországában, Csárdzsuj állomáson láttam és hallottam először Sziklai Sándort. Ő — anélkül, hogy szót adott volna neki a nem tudni ki által megválasztott elnök (az egyik helyi „baloldali" eszer vasutas) — felugrott a tehervagon fékezőteréből kialakított tribünre és félrelökte az üvöltő eszer agitátor szónokot, aki azzal a céllal érkezett, hogy rábeszélje a harcosokat a front elhagyására, a hazatérésre.

— Elvtársak! Vöröskatonák és komisszárok! — fordult Sziklai Sándor az összegyűltekhez. — Kit hallgattok ti? Ez egyike a forradalom ashabádi árulóinak, az az eszer, aki társa volt azoknak, akik megölték Frolov rendkívüli komisszár elvtársat, feleségét, gyermekét, az őket védő vöröskatonákat, s akik agyonlőtték a bakui komisszárokat. Egy fillért sem ér a garancia, amelyet ők és a megszálló angol tábornok, Malleson adtak a fronton keresztül való biztonságos átbocsátásról. Becsapnak és áruló módon legyilkolnak benneteket, ennek ők nagy mesterei. Földijeimnek, a magyar harcosoknak pedig azt mondom, messze van ide még a mi hazánk: Oroszország területén és frontjain át, a fehérgárdisták, az ellenforradalmi atamánok és más ellenséges elemek által elfoglalt területeken és kapitalista országokon túl. Itt kell becsületesen harcolnunk az angolok és a középázsiai ellenforradalmárok ellen, hogy gyengítsük a világreakciót, s ezzel együtt könnyítsünk hazánk, Magyarország helyzetén is, a győztes Antant elnyomása ellen...

Ezután azoknak, akik haza akartak térni, azt javasolta, hogy lépjenek jobbra, aki pedig becsületesen akarja védeni a forradalom vívmányait, az álljon balra. A többség ott maradt harcolni, de jó néhányan hittek a Káspin-túli ellenforradalmárok rosszindulatú agitációjának. Később tudtam meg, hogy azokat, akik elindultak a fronton keresztül, kiszállították a szerelvényekből és arra kényszerítették, hogy harcoljanak az ellenforradalmárok oldalán, az ellenszegülőket pedig börtönbe zárták.

A Közép-Oroszországból érkezett egységek helyükön maradt harcosaiból és parancsnokaiból szervezték meg az Összevont Kazáni Ezredet. Egyedül a sok anarchistát magában foglaló zslobinszki osztag nem akart egyesülni a többi osztaggal, így megmaradt önálló osztagként. Sziklai Sándor a kazáni ezred 3. századának komisszárja, politikai biztosa lett. A komisszárok, a kommunisták és a parancsnokok rendet teremtettek az arcvonal egységeinél, megszilárdították a fegyelmet és emelték a harckészséget. Így az ellenség kísérlete, hogy szétbomlassza az arcvonalat és likvidálja a szovjethatalmat egész Turkesztánban, kudarcba fulladt.

*

1918. augusztus végén V. Sz. Guscsa, a szamarkand megyei katonai komisszár, engem a Káspin-túli frontra vezényelt, hogy a szamarkandi helyőrségből kikülönített Morozov-egységből összeszedjem azt a legjobb 15 harcost, akik méltók lesznek az újonnan szervezett alakulatok alparancsnoki tisztségeire.

Augusztus 28-ról 29-re virradó éjszaka érkeztem Arman—Szagad állomásra, ahol a Morozov-egységnek kellett volna tartózkodnia. Az egység azonban már továbbhaladt az arcvonal peremsávjába, s az Arman—Szagad és Kaachka állomások közötti vasúti pályán álló szerelvényen helyezkedett el, támadásra készen. Továbbhaladni vasúton lehetetlen volt, mivel az egyvágányú vasútvonalak zsúfoltak voltak katonai szerelvényekkel. Küszöbön állt a megerődített Kaachka ostroma, ahol az angol intervenciósok és a Káspin-túli eszer—mensevik fehérgárdista kormány katonai egységei voltak védelemben.

Lovat és lóvezetőt kértem az arcvonal hadbiztosától, és elindultam a vasútvonal mentén.

Az ellenséges csoportosítást éppen megerősítették és feltöltötték a megszállt Perzsiából angol csapatokkal: a szipojok lovasdandárjával, a 27. lovas- és a 19. pandzsábi gyalogos ezreddel, egy skót lövészzászlóaljjal stb. Az állomás és a falu nagyon meg volt erődítve védelmi berendezésekkel. A falu szélén mély lövészárkok s előttük drótakadályok húzódtak.

Turkesztán Kommunista Pártjának Központi Bizottsága és a Népbiztosok Tanácsa döntő támadást követelt, hogy könnyítsenek az arcvonalak szorító gyűrűjébe került Turkesztán helyzetén. A Káspin-túli arcvonal csapatai tudtak az ellenség megerősítéséről, támadási szándékukról azonban nem mondtak le. A támadás időpontja ismeretében a csapatok készen álltak a halálos harcra. Várták a hajnalt.

Már hajnal előtt a Morozov egységhez érkeztem, de nem volt időm az emberek kiválogatására, mert azok már csatárláncban voltak felsorakozva. Mivel harcfeladatom nem volt, az egység parancsnokának figyelőpontjáról szabadon figyelhettem az eseményeket. A teljesen nyílt terepen még fák sem voltak. Csapataink harcrendjének és az ellenség elhelyezkedésének áttekintését semmi sem zavarta.

Jelt adtak a támadásra. Csapataink kiegyenesedve, a golyózáporral nem törődve, előreszegezett puskákkal, futólépésben nyomultak előre a szögesdróttal körülvett ellenséges erődítmény felé. Összpontosított puska- és géppuskatűz fogadta őket. Az erős tűzcsapás közepette, mint a díszszemlén, egységeik és alegységeik élén haladtak a parancsnokok és a komisszárok, harcba víve katonáikat az erődítmény ellen.

A szamarkandi egységgel együtt egy csatasorban haladt a kazáni ezred. Százada élén — a szamarkandi csapat szomszédságában — megláttam és felismertem a magyar komisszárt, Sziklai Sándort. Lövésre kész mauzerrel, fejét büszkén felszegve, bátran szembenézve az ellenséges erődítményből tüzet okádó tűzfészekkel, gyors léptekkel haladt előre. Minden bizonnyal nehéz volt lépkedni a pusztaság homoktengerében, s ráadásul nagy volt a forróság is. Sziklai levette a sapkáját.

El voltam ragadtatva a támadásba induló harcosok, parancsnokok, komisszárok bátor és kemény magatartásától, gyönyörködtem a harc felejthetetlen képében. Ritkán adatik meg az embernek, hogy nyugodtan, minden zavaró tényező nélkül, mintha filmet nézne, úgy szemlélhesse a támadást. Az alárendeltjeit vezető parancsnokok általában a feladat teljesítését akadályozó tényezőkkel van elfoglalva és sem ideje, sem lehetősége nincs arra, hogy figyelmesen végigkísérje a harc részleteit.

Csatárláncaink közeledtek a drótakadályok felé, amelyeket csak kevés helyen rongált meg a tüzérség. Támadtak-e rajta átjárók, nem tudtam eldönteni. A távolból ezt nem láthattam.

Az ellenség ellenlökésbe kezdett. Harcrendünk szárnyaira a szipojok lovasdandárjának és az angol indiai gyarmati hadsereg 27. lovasezredének harcvezető jelzőrakétái zuhogtak. A közvetlenül az ellenség megerődített állása elé kerülő kazáni összevont ezred nagy veszteségeket szenvedett, és a támadó lovasság ellen kénytelen volt gyorsan átszervezni a szárnyakon levő alegységeket. A kazániak és más egységek hősi rohamát visszaverték. Az ellenségtől szorongatott kazániak — a másik szárnyon támadó páncélvonat pergőtüzének fedezete alatt — sikeresen elszakadtak az ellenségtől és az ezred megkezdte a visszavonulást kiinduló állásaiba. A parancsnokok és komisszárok most a csatárlánc végén haladtak. Százada mögött, az őket szorongató ellenség tüzét viszonozva, jól célzott rövid sorozatokat lőve vonult vissza a hős komisszár, Sziklai Sándor.

A parancsnokok és komisszárok hősiességének meggyőző bizonyítéka a nagy veszteség, amelyet e csatában elszenvedtek. Hősi halált halt a zslobinszki osztag parancsnoka, J. Rozenberg. A halálos sebbel fogságba esett A. G. Gincburgot, az összevont kazáni ezred komisszárját, kegyetlenül agyonverték. Az ezredet őróla nevezték el „A Gincburg nevét viselő összevont kazáni ezred"-nek.

A hősök nagy veszteségeket okoztak az ellenségnek. A vörösök felett túlerőben levő, de a heves rohamtól meghökkent ellenség másfél hónapon keresztül nem mutatott aktivitást, és csak október 14-én kezdte meg támadását a vörösök előretolt állása, Dusák állomása ellen. A védők azonban, veszteségeket okozva nekik, visszaszorították őket kiinduló helyzetükbe.

*

1918 novemberében, a Turkesztáni ASZSZK Vörös Hadserege és Vörös Gárdája küldötteinek I. kongresszusa után — ahol én a szamarkandi helyőrség és a belőle kiállított harci osztagok küldötte voltam —, engem választottak meg a helyőrség és fronton levő osztagai bíróságának elnökévé. Ezt a tisztséget a parancsoki beosztással együtt láttam el. A bíróság első ülése nagyon fontos volt. Szamarkandban garázdálkodott bandájával Bogdanov matróz, egyike azoknak a kazáni ezredben maradt anarchistáknak, akik előzőleg különböző egységekben voltak, majd ezredet szerveztek belőlük. A „hír szárnyon jár" és az anarchisták megtudták, hogy a bírósági ülés az én elnökletemmel ítélte el Bogdanovot. (Bogdanov és barátai a frontról önkényesen a hátországba mentek, ahol részegeskedtek, raboltak, s így a helyőrség járőre letartóztatta őket. Megölték az egyik őrüket, megszöktek a helyiségből, ahol letartóztatás alatt voltak. Bogdanov, aki szeretőjét gyanúsította feljelentésével, megölte őt is. Gyermekének a falon verte szét a fejét. Bogdanovon a főbelövéssel járó bírósági ítéletet végrehajtották.)

Ezen ítélet után engem a frontra vezényeltek azzal a céllal, hogy Morozov szamarkandi egységében előadást tartsak a kongresszusról, és vizsgáljak ki egy bírósági ügyet. Velem együtt utazott a szamarkandiak egy

másik kongresszusi küldötte, a magyar internacionalista Tankusics Sándor. Útban a frontvárossá vált Csárdzsuj felé, a túlzsúfolt, fűtött tehervagonban, felfigyeltünk két „testvérkére" (ahogyan akkor a szárazföldi egységeknél szolgálatot teljesítő matrózokat hívták), akik a mi közelünkben holmijaikon ültek. Egymás között nyilvánvalóan rólunk beszélgettek, mivel egyikük a fejével folyton felénk intett és rosszindulatúan nézett rám, közben valamit súgott szomszédja fülébe.

A vonat lassított, s mindenki sietősen tömörült a vagon szélesre nyílt ajtaja köré.

Amikor mi — az állomás parancsnokától megtudva, hol tartózkodik a szamarkandi osztag szerelvénye — elhagytuk az állomást, az egyik „testvérke" a nyomunkba szegődött, a másik pedig előrefutott. Később vált csak világossá, hogy ez utóbbi a kazáni ezred szerelvényéhez rohant, és onnan magával hozta a Bogdanov-vezette csoport tagjait, hogy leszámoljanak velem társuk agyonlövéséért.

A két szerelvény közötti átjárót eltorlaszolták és megállítottak bennünket. Az őket kísérő „testvérke" rám mutatva mondta:

— Íme, ő lőtte agyon a barátunkat!

— Nem lőttem agyon, hanem a szovjethatalom törvényei szerint főbelövésre ítéltem! — válaszoltam.

Bekerítettek, lefegyvereztek és elvittek. Nem ellenkeztem. Agyonlőtt cimborájuk miatt abban a pillanatban készek lettek volna leszámolni velem. Időt kellett nyernem. Így látta a kialakult helyzetet Tankusics is, aki a vagonok alá vetette magát és elrejtőzött. Mi kimentünk az útra, engem a szertár felé cipeltek. Eszembe jutott, hogy a júliusi lázadás idején, ezeknél a falaknál végezték ki azokat a provokátorokat, akik az összeesküvők utasítására uszítottak és szították a hangulatot, hogy a harcosok hagyják ott a frontot és az ellenség vonalain át menjenek haza. Értettem, hogy miért vonszoltak ide.

— Állj! A fegyvert dobd a földre! — hangzott a kiáltás egy vagon tetejéről magyaros akcentussal. Mindenki felnézett. Ott, a tető szélén, mauzerrel a kezében, Sziklai Sándor komisszár állt. Mellette „Maxim" típusú gépfegyver, kezelőszemélyzettel, lövésre készen. A vagonok alól pedig előbújt a vörösgárdisták puskás szakasza, bekerítették a banditákat, közöttük engem is.

— Szabadítsátok ki a foglyot! — parancsolta vörösgárdistáinak a komisszár.

— Az önbíráskodás és a fegyveres leszámolás a fronton bűncselekmény. Magukat letartóztatom! — fordult Sziklai a szakasz által bekerítettekhez, a szakaszhoz pedig így szólt:

— Vigyétek őket! Lemászott a vagon tetejéről, és eltűnt a kerekek között.

Magamhoz térni sem volt időm, hogy köszönetet mondjak megmentőmnek, aki megszabadított a halálos leszámolástól.

Erre az időre odaérkezett Tankusics is, a szamarkandi osztag harcosainak csoportjával. Ekkor tudtam meg, hogy először beszaladt a kazáni ezred törzsének vagonjába, ahol Sziklai Sándor komisszárral találkozott. Elmondta neki az engem fogvatartók önkényét, és hogy hova mennek ve-

lem. A komisszár a szolgálatot teljesítő szakasszal, géppuskával és a legénységgel azonnal elindult, hogy megmentsen.

A garázdálkodó anarchistákat elítélték és megkapták megérdemelt büntetésüket.

*

A magyarok Közép-Ázsiában elviselhetetlenül nehéz, szokatlan természeti körülmények közé kerültek. A Duna-medence kedvező, mérsékelt éghajlatáról, a Földközi-tenger és az Atlanti-óceán nedves levegőjének hatása alatt levő hazájukból egyszerre csak forró és száraz éghajlatú vidékre kerültek, akklimatizációs lehetőség nélkül. Itt élni, de különösen *harcolni, végtelenül nehéz volt. Nekik a szovjethatalom ellenségeivel és a természettel egyaránt harcolniuk kellett.* A turkesztáni fronton a nem harci tevékenységből származó veszteségek sokszor túlhaladták a háborús veszteségeket. Azoknak az internacionalistáknak, akik az első világháború idején kerültek Turkesztánba, volt alkalmuk hozzászokni a klímához, azok számára viszont, akik Oroszország európai részének egységeivel kerültek ide, az izzasztó nyár elviselhetetlen volt. A forróságot és szomjúságot még a helyi lakosok is nehezen viselik el, pedig ők már hozzászokhattak, a magyarok viszont a legforróbb időszakban, menetből kapcsolódtak be a harctevékenységbe Dél-Karakumban. Itt a levegő hőmérséklete árnyékban eléri a 48, néha még az 50 °C-ot is; a talaj és a vagonok fala pedig 68—70 °C-ig felmelegedhet.

A harc és a menetelések idején a forrósághoz nem szokott emberek hőgutát és napszúrást kaptak, amely halállal fenyegetett, ha nem jutottak gyors orvosi segítséghez. Ilyenkor hűvösre és hideg vízre van szükség, de honnan lehetett volna venni, amikor szinte izzott a levegő? A katonai szerelvények a jármű, a lakóhely, a hátország és a kórház szerepét töltötték be egy időben. A polgárháború első időszakában Közép-Ázsiában katonai szerelvényekben éltünk és a vasútvonaltól messzire nem igen mentünk. A malária is sok embert vitt el. Csökkenteni lehetett volna a betegség hatását, de gyógyszer nem volt. Népi módszerekkel védekeztünk, amelyek nem mindig váltak be.

A skorpiók, a pókok, a mérges kígyók marása a levantei viperáén kívül nem halálos, de leveri az embert a lábáról. Szörnyű volt az az apró mérges pók, amelynek marása 15—20 perc alatt megölt egy tevét. Ha azonnal nem teszik meg a szükséges intézkedést a megmart ember megmentésére, a halál elkerülhetetlen. A gyógykezelés viszont állatian kegyetlen: a megmart hely körül ki kell vágni a húst, szájjal vagy orvosi műszerrel kiszívni a vért és kiégetni a helyet izzó vassal. E rovarok és kígyók marásának a következménye nagyon fájdalmas, a megmart ember néhány napon keresztül harcképtelen. Nagyon óvatosnak kellett lenni, ugyanis ezek a veszélyes teremtmények az emberre nem támadtak, ha az ember nem nyomta el, vagy véletlenül nem érintette őket. A vízellátás a pusztaságban nehéz és bonyolult. Gyakran nem volt vizünk, sőt az is előfordult, hogy a harci cselekmények miatt maradtunk víz nélkül.

Nagyon nehéz elviselni a szomjúságot, különösen annak az embernek, aki nem szokott hozzá. Nem hiába mondják az arabok, a pusztaságok is-

merői: „A szomjúság kínja erősebb a pokol kínjánál." „Nem nagyon értékes az oázisban egy korty víz, de távol tőle az ára gyakran — élet."

Nem mindenütt volt édesvízű kút, a vizet az állomáshelyekre külön vízszállító vonatok hordták azokról az állomásokról, ahol kutak voltak, vagy az oázisból; alkalmanként a folyóvölgyekből. A Csárdzsuj és Merv (jelenleg Mari) közötti területen nem volt víz. A messziről ideszállított víz útközben felforrt, a szomjat alig oltotta.

Sziklai Sándor és a vele együtt ideérkezett magyarok, ugyanúgy mint a többi internacionalista, hozzászoktak Közép-Ázsiához és könnyen viseltek el minden nehézséget. Meg kell mondani, hogy a közép-ázsiai akklimatizáció, az elsajátított „vízi" fegyelem, a szomjúság elviselése Sziklai Sándornak a későbbiekben is jól jött: abban az időben, amikor a franciák Afrikába száműzték őt és azokat az internacionalista önkénteseket, akik a forradalom leverése után Spanyolországból Franciaországba mentek. A sivatagi élet tapasztalatai megmentették őt a haláltól: túlélte a szaharai száműzetést, ahol oly sok, a franciák által internált internacionalista pusztult el. Nem hiába mondja a bölcs népi mondás: „Minden rosszban van valami jó is." A Közép-Ázsiában eltöltött évek hasznára voltak.

*

1919 nyarán a Turkesztáni ASZSZK-hoz tartozó ferganai terület katonapolitikai helyzete bonyolulttá és nagyon veszélyessé vált. A szovjethatalom ellen előzőleg szétszórtan és szervezetlenül tevékenykedő baszmacsok és orosz kulák gyarmatosítók — az angol imperializmus ügynökeinek utasítására — közös parancsnokság alatt egyesítették először saját bandáikat, majd az azokból formált magasabbegységeket, oroszokat és baszmacsokat egyaránt. A fehérgárdista főkolomposok, az angolok parancsára, a bandákba tiszteket, instruktorokat küldtek, hogy kiképezzék a banditákat és vezessék őket a harcban. Ezeknek az erőfeszítéseknek a gyümölcse a nyár végére már látható volt. Érződött az angol ügynökség jártassága: egyebütt szerzett tapasztalatait a helyi, turkesztáni ellenforradalmi erők szervezése és vezetése terén hasznosította. Létrejött az összes belső ellenforradalmi csoportok egységes frontja: a fehérgádisták, a baszmacs hordák és az orosz kulák bandák együttesen és szervezetten kezdtek tevékenykedni. A harci cselekményeket a Taskentben mély illegalitásban létrehozott és F. Bailey őrnagy — a Szovjet-Turkesztánba küldött angol megbízott, a kém- és diverziós csoport angol rezidense, a szovjethatalom esküdt ellensége — vezetésével működő központ koordinálta és irányította. F. Bailey maga köré gyűjtötte az ellenforradalom jelentősebb vezetőit és belőlük szervezte meg a vezető központot.

Miután a szovjet kormány katonai erői szétverték a turkesztáni lázadás illegális katonai szervezetét, melynek — Bailey utasítására — K. Oszipov, a Turkesztáni Köztársaság katonai komisszárja volt a vezetője, a fehérgárdista tisztek és vezérük, az áruló Oszipov, Ferganába szöktek, ahol a baszmacsok szolgálatába álltak. Oszipov lett a közvetlen vezetője a helyi baszmacs hordáknak, melyeknek előzőleg a sötét ügyek másik kimagasló mestere, a börtönből megszökött I. Zajcev ezredes volt a vezérük. Kette-

jüknek sikerült a baszmacs bandák egyesítését megszervezni, s Madamin bég, a nagy kurbasa (a baszmacs bandák vezére) kezében összpontosítani. Orosz tisztek megtanították a baszmacsokat a katonai tudományra és arra kényszerítették őket, hogy nagy erőkkel támadjanak a városokra, függetlenül attól, hogy voltak-e ott vörös csapatok vagy sem. Eddig a baszmacsok ilyen támadásokra nem szánták el magukat.

Augusztus végén, amikor már befejezték az összes orosz kulák bandák egyesítését egy egységes hadseregbe, vezérük — Monsztrov — elhatározta, hogy mindezt törvényesíti és kényszeríti a jómódú parasztságot, őt válasszák meg e hadsereg főparancsnokává. Ivanovszkoje faluban összehívta a paraszt-kongresszust. Cinkostársai arra törekedtek, hogy a helyi szervek azokat a kulákokat válasszák meg küldöttnek, akik a legjobban gyűlölik a szovjethatalmat. A kongresszus határozatot hozott arról, hogy megerősíti a Monsztrov által szervezett hadsereget, s őt nevezték ki főparancsnoknak, Muhonyin tábornokot pedig törzsfőnöknek. A kongresszus határozatot hozott a 17 és 50 év közötti férfiak mozgósítására is.

Az angol ügynökség utasítására Monsztrov delegációt küldött Madamin béghez azzal a javaslattal, hogy felejtsék el a sérelmeket a szovjetek elleni közös harc érdekében. 1919. szeptember 1-én Madamin a kulák—orosz hadsereg főparancsnokságának főhadiszállására érkezett. Ezt megelőzően, hogy felverjék a kulák hadsereg értékét, Monsztrov és Muhonyin megszervezték Os város bevételét, és Andizsán bekerítését, Ost elfoglalták, de Andizsán bekerítése nem sikerült. Most megvolt a remény, hogy a baszmacsokkal együtt sikerült elfoglalni Andizsánt.

Madamin bég szívesen beleegyezett a szövetségbe és megkötötték Monsztrovval az együttműködésről szóló egyezséget.

A sikerektől megittasult Monsztrov megígérte Madamin bégnek, hogy — mint hadizsákmányt — Andizsánt átadja a baszmacsoknak három napos szabad rablásra.

A szerződés aláírása alkalmával rendezett banketten Madamin bég így kérkedett:

„Ahova én kamcsámmal (rövid lovagló korbács, melytől a baszmacsok soha nem váltak meg) mutatok, oda mennek Fergana összes muzulmánjai." Ám megfeledkezett arról, hogy ekkor már sok muzulmán a Vörös Hadsereg soraiban szolgált és voltak muzulmánok a helyi vörösgárdista egységek állományában is.

Örömükben Madamin bég és Monsztrov megfeledkeztek a legfontosabbról: Monsztrov hadserege a cárizmus idején a Közép-Oroszországból és Ukrajnából Turkesztánba áttelepített, volt földnélküli parasztokból állt, akik a gyarmatosítás idején a dehkánoktól (üzbégül: szegényparaszt) elfoglalták a legjobb, az öntözhető földeket. Ily módon ezek az áttelepült parasztok jómódú földbirtokossá váltak, akik sajnálat nélkül zsákmányolták ki a napszámosokat és a földnélküli dehkánokat. Madamin bég muzulmán hadseregében viszont ott voltak azok is, akiknek apáitól az orosz betelepítettek elvették a földet, és azok is, akiket azok kizsákmányoltak. Az Andizsában ígért gazdag zsákmány azonban egyelőre elfeledtette ezt velük.

A baszmacsok megerősítették Monsztrov hadseregét, amely eddig siker-

telenül ostromolta Andizsánt. A város szovjet védőinek helyzete kritikussá vált. A Turkesztáni Front Katonai Tanácsa azonnal átirányította a Káspin-túli frontról a Gincburg nevét viselő összevont kazáni ezredet Ferganába, Andizsán védelmére.

Szeptember 23-án Monsztrov, az orosz kulákok és a baszmacsok egyesített katonai erőinek főparancsnoka, megszervezte Andizsán döntő ostromát. Az andizsáni helyőrség — legyengülve a nagy veszteségektől, s a többszörös túlerővel támadó ellenséges erők ostromától — megingott. Az orosz tisztek által vezetett kulák egységek elfoglalták a Kara-Darja folyón átívelő hidat és betörtek a külvárosba. Az ostromgyűrűben lévőknek nem volt tartalékuk, s arcvonalból elvonni és a híd védelmére erőket bevetni nem lehetett. A vörösök páncélvonata, mivel nem látta a pontos célt, nem tudott segítséget nyújtani, Halhodzsa kurbasi bandája áttörte a védelem laza harcrendjét és a város piacteréig tört előre.

Figyelemmel kísérve a harc menetét, Monsztrov úgy ítélte meg, hogy elérkezett a győzelem órája és felkészült a városba való diadalmas bevonulásra. Szolgálatkész adjutánsa felnyergeltetett számára egy fehér lovat, amelyet a parancsnoki figyelőponthoz vittek. Ebben a pillanatban azonban erősödött a vörösök tüzérségi tüze a pályaudvar felől.

„Honnan kerültek elő ezek a vörös ütegek?" — kérdezte Monsztrov törzsfőnökétől, Muhonyintól.

„Nem tudhatom, főparancsnok úr" — válaszolta az hivatalos hangon.

„Az ördögbe!" — kiáltott fel megdöbbenve Monsztrov, amikor meglátta, hogy a pályaudvar felől felbukkan a Vörös Hadsereg lovassága, vágva és legázolva a menekülő kulák hadfiakat, akik ilyenformán a megszerzett külvárosoknak sem örülhettek úgy istenigazából.

Mégis csak hasznos volt az adjutáns által előkészített fehér ló, ha nem is a diadalmas bevonulásra, de a gyászos menekülésre. Megelőzve menekülő alakulataikat, a főparancsnok és törzse alig birták elhordani az irhájukat.

A nagy riadalom okozója az összevont kazáni ezred volt, amely megjelenésével gyökerében megváltoztatta a harc kimenetelét. Katonai szerelvényeken igen gyorsan érkezett a Káspin-túli frontról. Az ezred két üteggel rendelkező lovasosztálya az első szerelvénnyel futott be, és nem ment egészen az ellenség erős tüze alatt álló állomásig, hanem egyenesen a mezőn rakta ki ágyúit és a lovakat, s menetből, váratlanul támadta meg a már ünneplő kulák hadnépet. A nyomukban érkező gyalogság, kiugrálva a vagonokból, csatárláncba fejlődve tört előre és lecsapott a baszmacsokra. Nem visszavonulással, hanem pánikszerű menekülléssel végződött a két ellenséges hadsereg — az orosz kulák, és a baszmacs hadsereg — egyesített támadása. Andizsán városát nem sikerült elfoglalniuk.

Ebben a harcban is kitűnt Sziklai Sándor. Az ő százada ugrott ki elsőként a szerelvényből, s nem várva be a többieket, rontott az ellenségre. Ő szervezte meg az ellenség üldözését is.

Ilyen sikeresen és győzelmesen kezdődött a kazáni ezred harci tevékenysége a turkesztáni front új szakaszán, a ferganai arcvonalon, s a közép-ázsiai polgárháború történetének nem egy lapját írta hősi harcával ez az ezred.

Akárcsak a Káspin-túlon, itt sem volt könnyű a magyarok helyzete. Itt is meg kellett küzdeni az ellenséggel és a természettel egyaránt, ismét akklimatizálódni, de most már a magas hegyek viszonyaihoz, mivel a harci események nem annyira a síkságon, mint inkább a hegyekben folytak. Ám a hegyek igen különbözőek; a Pamír—Altaj pedig a világ egyik legmagasabb hegysége, ahol bizony gyakran kellett harcolniuk a kazáni ezred harcosainak.

A megritkult levegő, az oxigén hiánya, a szokatlan magasság vérkeringési zavarokat okoz, légszomjat és az egyensúlyérzék is bizonytalanná válik: a hegyi betegség, a hegyi lakosok nyelvén a „tutyek" ez, melyben a hegyekben kivétel nélkül mindenki megbetegszik, ha először kerül ide a magasba. A szervezet egyéni tulajdonságaitól függően egyik ember könnyebben, a másik nehezebben viseli el ezeket, és különböző a magasságtól való félelem is. A szakadékok fölött keskeny málhahordó ösvényeken kellett haladni, olyan hidacskákon, amelyek bizony inogtak a láb alatt; 2—3 gerendából álló átjárókon, amelyek a rőzsével befedett, s földdel beszórt megrongált ösvények szélén vezettek át. Esetenként fel kell kúszni a csaknem függőleges hegygerincre, sziklákra is. A mozgás biztonsága az egyensúlyérzéktől függ, de a magasságban ez bizonytalanná válik, és a légszomj megfoszt minden erőtől. Fáradtság, fulladás akadályozza a meredek megmászását. Manőverezni és harcolni itt végtelenül nehéz. Sziklai Sándornak gyakran nemcsak önmagának kellett ezeket a nehézségeket leküzdenie. Példát kellett mutatnia a harcosoknak, elsőként lépni a veszélyes ösvényre, pallóra, párkányra a szakadék felett, megmászni a sziklákat, a meredek hegyoldalakat, vezetve alárendeltjeit.

Sziklai Sándornak, mint a Vörös Hadsereg katonai komisszárjának, politikai munkát is kellett végeznie a helyi, tősgyökeres muzulmán lakosság között, akik nemrégen még az orosz cárizmus gyarmati rabsága alatt sínylődtek, s ezért ellenségesen és bizalmatlanul viseltettek az oroszok és más, nem muzulmán népek iránt. Ők nem nézték más szemmel az osztrák—magyar és a német hadseregből fogságba esett katonákat: minden egyenruhást rabszolgatartónak tekintettek.

A gyarmattartó cári kormányzat ellen fellázadt helyi lakosság, elsősorban a szegényparasztság ellen, csak a februári forradalom után szüntek meg a katonai büntető expedíciók és bírósági eljárások.

Ezenkívül a muzulmán, és más vallású lakosság között vallási ellentét is volt.

Az 1916-os lázadás leverése után az abban aktívan részt vevő muzulmánokat nem alkalmazták munkára, hiszen a majdnem ingyenes munkaerő, a hadifoglyok munkába állítása lehetővé tette mellőzésüket. A dehkánok, akiket megfosztottak a szezonmunka keresetétől, a hadifoglyokban konkurrenseiket látták és még jobban gyűlölték őket. Megfeledkeztek arról, hogy a cárizmus nem kevésbé kegyetlenül nyomta el a hadifoglyokat, mint őket, a muzulmánokat.

Ez az ellenséges viszony és bizalmatlanság végtelenül megnehezítette közöttük a politikai munkát, a megfelelő hatás elérését. Meg kellett magyarázni a lakosságnak a szovjethatalom politikáját, meg kellett győzni őket arról, hogy ez nem a gyarmati elnyomás régi rendszere, hanem

igazi néphatalom, amely becsüli az összes nemzeteket és gondoskodik jólétükről. Be kellett bizonyítani, hogy a mullák, bájok, (nagybirtokosok, kupecek), feudális főurak, volt cári tisztviselők, járási kormányzók, tisztek ma az angolok segítségével igyekeznek megdönteni a szovjethatalmat, s visszaszerezni régi jogaikat és hatalmukat. A segítségért ezek készek gyarmati függésbe adni Turkesztánt Angliának, amely, mint a cárizmus, újra járomba hajtja őket. Az angolok visszaadják a bájoknak, mulláknak a volt járási kormányzóknak, tisztviselőknek és tiszteknek a nép fölötti uralmukat, és segítenek továbbra is járomban tartani a népet. A baszmacsok — akik az angolok és a gazdagok parancsára harcolnak a népi szovjethatalom ellen — az előbbiekhez hasonló ellenségei a dolgozó népnek.

Próbáld csak megmagyarázni mindezt az elmaradott, írástudatlan embereknek, akiknek egész élete: létük, erkölcseik, szokásaik, tradícióik, ideológiájuk a szent Koránon alapszik, és akik mélységesen hiszik, hogy Allah rendezte így életüket.

Sziklai Sándornak az agrár-kérdéssel is foglalkoznia kellett. Teljes földreformot Turkesztánban még nem hajtottak végre. A sötétségben élő és nagyon elmaradott nép nem állt készen a reform elfogadására, vallási előítéleteik nem tették ezt lehetővé. A mullák és a bájok ügyesen felhasználták a Koránt a magántulajdon védelmére. Azt hirdették: maga Allah törvényesítette, hogy a szegények dolgozzanak a gazdagokra, akiknek a gazdagságot adta. Ugyanakkor figyelmezteti a szolgákat, napszámosokat, hogy ne emeljenek kezet a gazda vagyonára. A cárizmus által meghagyott bíróság a mohamedán egyházi és polgári jog alapján ítélkezett a nép fölött, s a kisebb bűncselekményekért is kegyetlenül leszámolt a vétkesekkel. Turkesztánban a szovjethatalom eltörölte a mohamedán jog alapján ítélkező bíróságot.

Fokozatosan készítették fel Turkesztán helyi, tősgyökeres muzulmán lakosságát a földreformra. A szovjethatalom először elkobozta a baszmacsok és híveik földjeit és odaadta a szegényparasztoknak és napszámosoknak, akik megkapták az urasági állatállományt és felszerelést is. Ott, ahol a baszmacsok tevékenykedtek, a pártmunkások nem tudták végrehajtani ezt a munkát, aminek következtében ennek a feladatnak a megoldása is az itt harcoló vörös egységek politikai munkásaira és parancsnokaira hárult.

A hadműveletek nagyobb szünetek nélküli, folyamatos menetének a szükségessége viszont nem tette lehetővé, hogy sokáig dolgozzanak a lakosság között. Így Sziklai Sándor is gyakran csak éjszakai pihenőjének a rovására foglalkozhatott az önfejű, makacskodó parasztokkal.

A baszmacs mozgalom ellenforradalmi, szovjetellenes banditizmus, az osztályharc fegyveres kifejezése, a szocialista forradalom által hatalmuktól megfosztott kizsákmányolók mozgalma volt, melyet angol ügynökség hozott létre és vezetett. Az angolok pénzzel, fegyverrel és lőszerrel segítették a baszmacsokat. Segítették őket, hogy fenyegetésekkel, baksissal, csalással vonzzák magukhoz a városok és falvak népét. A baszmacsok csalásának leleplezésével a szovjethatalom oldalára kellett állítani az erőszakkal az ellenforradalmárok soraiba toborzottakat. A helyi, lakosság közötti politikai munkának ez volt a legbonyolultabb és legnehezebb oldala. Lenin személyesen adott útmutatást arra, hogy hogyan kell végezni ezt a

munkát és hogyan kell szót érteni az emberekkel. Lenin konkrétan rámutatott arra, hogy figyelembe kell venni a nép szociális, gazdasági és általános fejlettségi színvonalát, hitvallásának, életének, szokásainak, tradícióinak és ideológiájának sajátosságait. Arra tanított, hogy mindezt becsülni kell, ugyanúgy, mint magukat az embereket.

A Turkesztáni ASZSZK-ban széles körben ismert „A turkesztáni kommunista elvtársakhoz" című levelében V. I. Lenin ezt írta: „Elvtársak! Engedjék meg, hogy ne mint a Népbiztosok Tanácsának és a Honvédelmi Tanácsnak elnöke, hanem mint a párt tagja szóljak önökhöz.

Helyes viszony létrehozása a turkesztáni népekkel, most, minden túlzás nélkül mondhatjuk, óriási, világtörténelmi jelentőségű az Oroszországi Szocialista Föderatív Szovjet Köztársaság szempontjából.

Hogy a Szovjet Munkás-Paraszt Köztársaság milyen viszonyt létesít a gyenge, eddig elnyomott népekkel, ennek egész Ázsia és a világ valamennyi gyarmata, sok százmillió ember szempontjából gyakorlati jelentősége lesz.

Igen kérem önöket, kísérjék fokozott figyelemmel ezt a kérdést, kövessenek el mindent, hogy példaadással, tettekkel, elvtársias viszonyt létesítsenek Turkesztán népeivel — bizonyítsák be tettekkel, hogy őszintén ki akarjuk irtani a nagyorosz imperializmus minden nyomát, hogy minden áldozatra készen harcolhassunk a világimperializmus és annak feje, a brit imperializmus ellen . . ."[6]

Az emberekkel való foglalkozás, a helyes viszony és munka stílusának lenini normáját Turkesztánban különösképpen és feltétlenül be kellett tartani. Ez volt a legfontosabb feltétele a közép-ázsiai népek között folytatott munka sikerének, ez volt a leghatásosabb eszköze annak, hogy a népek előtt kivívjuk a tekintélyt és bizalmat, ez volt a legerőteljesebb mozgatóerő a dolgozó muzulmán néptömegek és minden egészségesen gondolkodó ember forradalmasítása szempontjából.

Sziklai Sándor mindennapi munkájában is ez a levél szolgált legfőbb vezérelvként, ugyanúgy, mint minden politikai munkás és párttag számára.

Ez a levél segített mindannyiunknak megérteni, és elsajátítani a legfontosabbat abban a munkában, amelyet Turkesztán lakossága között kellett folytatnunk. Megértettük az emberek között végzendő munka lenini stílusát is.

Ilyen bonyolult és nehéz katonai-politikai feltételek között és speciális emberi környezetben Sziklai Sándor jó bolsevik iskolát járt ki, képzett katonai és politikai szakember lett. A világ ellenforradalmi erőivel folytatott fegyveres osztályharcban sajátította el a vezetői munka készségét. Hatalmas tapasztalatra tett szert.

Turkesztánban ekkor körülbelül 30 ezer volt hadifogoly tartózkodott,[7] akik az első világháború idején kerültek ide, több százan pedig Oroszországból jöttek katonai egységekkel. Az internacionalisták legöntudatosabb része belépett a Turkesztáni Kommunista Pártba, amikor pedig létrehozták a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártját, akkor ahhoz

6 V. I. Lenin művei, 30. k. Szikra, Budapest, 1953. 124. o.
7 Turkesztáni MLI Pártarchívum. 60. fond, 1. leltár, 3. ügyirat, 3. o.

csatlakoztak. Sziklai Sándor tagja volt az OK/b/P-nek, Turkesztánban pedig megválasztották a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Területi Bizottsága tagjává, ahol a román szekció elnöke lett. Ő magyar volt, ám Aradról származott, ahol sok román élt, így ismerte őket és beszélt románul is.

„A külföldi kommunista pártszervezetek hatalmas politikai és szervező munkát végeztek a külföldi munkások, a polgárháború frontjain harcoló internacionalisták között, aktívan vettek részt a helyi szovjetek és pártbizottságok munkájában, bevonták a hadifoglyok közül a külföldi dolgozókat a Vörös Hadsereg soraiba, anyanyelvükön adtak ki újságokat. A Turkesztánban levő külföldi kommunisták közül sok európai ország kommunista pártjának kimagasló vezető egyénisége nőtt ki, mint Gábor J., Sziklai S. és mások."[8]

Igen pontos leírás szerepel a külföldi kommunisták turkesztáni tevékenységéről Közép-Ázsia kommunista szervezeteinek történetében, melyet Közép-Ázsia Szövetséges Köztársaságai és Kazahsztán Marxizmus—Leninizmus Intézete együttesen dolgoztak ki.

Ily módon került be Közép-Ázsia és Kazahsztán Szovjet Szocialista Köztársaságainak történetébe a Magyar Népköztársaság nemzeti hőse, Közép-Ázsiában a turkesztáni fronton harcoló polgárháborús hős komisszár, a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Területi Bizottságának tagja, a kimagasló internacionalista, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és polgárháború aktív résztvevője, a Spanyol Köztársaság harcosa, Sziklai Sándor, aki becsülettel és hősiesen teljesítette proletár-internacionalista kötelességét.

V. I. Lenin magasra értékelte a proletár-internacionalista kötelesség teljesítését, amelyről így írt:

„A dolgozók internacionalista segítsége — a legfontosabb, a legdrágább." A fegyveres segítséget, a szovjethatalom védelmében a Vörös Gárda és a Vörös Hadsereg soraiban folytatott harcot pedig úgy tekintette, mint az internacionalista segítség legmagasabb fokát, mint ami legfényesebben, legtevékenyebben fejezi ki a proletár internacionalizmust.

A külföldi pártcsoportok tevékenységét Lenin magasra értékelte az OK/b/P VIII. kongresszusán:

„A külföldi csoportok munkája... az Oroszországi Kommunista Párt mint a Világ Kommunista Pártja egyik sejtje tevékenységének egyik legfontosabb lapja."[9]

Ez a lenini értékelés teljes egészében vonatkozik a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártjainak Területi Bizottsága keretében működő román szekcióra is, melynek Sziklai Sándor volt az elnöke.

1919 végére a ferganai csoportosítás valamennyi internacionalista egységét a Karl Liebknecht nevét viselő 2. internacionalista lovasezredbe vonták össze, s a frontparancsnokság ígérete szerint az OFSZK nyugati határához közelebb akarták őket irányítani azzal a céllal, hogy — amint lehetőség nyílik rá — az internacionalistákat leszereljék és útbaindítsák

8 Közép-Ázsia kommunista szervezeteinek története. (Üzbegisztán, Tadzsikisztán, Kirgizia, Türkménia, Kazahsztán MLI kiadása, 1967., 200. o.)
9 V. I. Lenin művei, 29. k. Szikra, Budapest, 1953., 156. o.

szülőföldjükre. 1920 szeptemberében ezt az ezredet az Önálló Internacionalista Lovasdandár állományában a Déli Frontra, Magyarország közelébe irányították. Sziklai Sándor is átkérhette volna magát ebbe az ezredbe, de ő nem haza sietett, hanem Közép-Ázsiában folytatta a harcot. Ő tehát továbbra is a turkesztáni fronton maradt.

1920 végén Sziklai Sándort a Turkesztáni Kommunista Párt Központi Bizottsága a Szverdlov nevét viselő Kommunista egyetemre, Moszkvába küldte tanulni, ahol Sztálin és Kalinyin is tartottak előadást. Moszkvában Sziklai nem egyszer látta és hallotta Lenint. A tömegek között végzett politikai munka terén szerzett gazdag tapasztalatait, Lenin és a marxizmus megalapítóinak műveit tanulmányozva, elméleti tudással egészítette ki. 1924-ben, amikor kitüntetéssel elvégezte az egyetemet, a Szverdlov egyetem tanárává nevezték ki. Már egyetemista korában tanított a Kominternen Nyugati Egyetemén, ahol pártmunkás káderekét képeztek Európa országai számára. A jó pedagógiai készségekkel rendelkező Sziklai Sándort a Szverdlov egyetemen hamarosan docenssé nevezték ki.

Sziklai Sándorral Moszkvában 1932-ben, magyar földijei körében találkoztam újra, immár békés körülmények között. Abban az időben folyt Gorkij vezetésével és szerkesztésében a Polgárháború Története mellékleteinek kiadása: A „Háború a homoksivatagban" című gyűjteményes kötetet a volt magyar internacionalisták írták, és azok az orosz veteránok, akik a polgárháborúban Turkesztánban harcoltak. A megírt visszaemlékezéseket megvitatták és szigorúan ellenőrizték a magyar közösségben, de a Turkesztánban harcolt orosz veteránokkal tartott közös gyűléseken is. A szünetben, folyosói beszélgetéseken a harcosok egymással pontosították az események részleteit.

A Káspin-túli és a ferganai front kérdésében nem egy alkalommal beszélgettünk Sziklai Sándorral. Az orosz földrajzi megnevezésekkel és a városok neveivel igen jól boldogult, de a közép-ázsiaiakat istentelenül elferdítette, s engem kért meg az elnevezések kijavítására.

Abban az időben a turkesztáni frontokon harcoló magyar internacionalisták között a magyar közösségben nagy vita folyt arról, hogy kell-e visszaemlékezést írni a csárdzsuji lázadásról vagy nem. A vitákban sokan mellőzték a lázadás szót, s helyette „csárdzsuji félreértést", „zűrt", „szerencsétlenséget", „zavart" stb. használták.

Felszólalt Sziklai Sándor is és nagyon élesen elítélte mindezt: „Miért zsonglőrködnek a szavakkal, miért nem akarnak emlékezni? Van erre pontos kifejezés — lázadás. Ez a legsúlyosabb, legnagyobb katonai bűntett. Nem szabad elferdíteni a történelmi igazságot. Mi az utódaink számára írunk. A kapitalistákkal még sok kegyetlen és véres harcot kell vívnunk, hibáinkból kell, hogy tanuljanak a fegyveres osztályharcban bennünket követők, hogy ne ismételjék meg baklövéseinket és hibáinkat. Kötelességünk számukra átadni az igazságot. És nincs jogunk meghalni addig, amíg nem írtuk meg azt, amit az osztályharc szörnyű éveiben átéltünk."

Így harcolt Sziklai Sándor a történelmi igazságért és arról álmodozott, hogy ír és megírja a meztelen igazságot. Erről beszélt hozzászólásaiban, vitatkozott a folyosókon, erről írt.

1936-ban Sziklai Sándor önkéntesként Spanyolországba ment, hogy tel-

jesítse proletár-internacionalista kötelességét. Spanyolországban a francoisták és a segítségükre sietö német—olasz fasiszta hordák ellen harcolt egészen a forradalmi köztársasági hadsereg teljes szétveréséig és likvidálásáig, Ladi Pedró néven. Parancsnok, komisszár, a Központi Front összekötő tisztje, híradóparancsnok volt. A forradalom leverése után, 1939—1941 között, a franciaországi Gurs-be, majd Vernet-be internálták, ahol titkára volt az illegális pártszervezetnek és tagja a tábor pártbizottságának. 1941—1943-ban Észak-Afrikában, Djelfában volt száműzetésben.

Sziklai Sándornak itt különösen jól jött az akklimatizálódási képesség, a vízhiány tűrése, a mérges rovarok elleni védekezés ismerete, melyeket Közép-Ázsiában sajátított el. De különösképpen szüksége volt az emberekkel való foglalkozás, a velük való bánásmód lenini stílusára, a középázsiai muzulmánokhoz hasonló elmaradottságban élő arabok között. Mindez együttvéve megőrizte egészségét, bátorságát és megmentette életét.

Sziklai Sándor ügyes fafaragó volt. Szellemes tárgyacskákat, sakkfigurákat és különböző csecsebecséket faragott ki fából. Megbarátkozott az arab őrökkel, akik a piacon értékesítették az általa készített apróságokat. A kapott pénzen élelmiszert vásároltak számára, amiből bőkezűen juttatott sorstársainak is. A száműzöttek között politikai propagandamunkát folytatott, bátorította őket, segített elviselni a nélkülözést és a rabság szenvedéseit.

1943-ban a szovjet kormány közbenjárására Sziklai Sándort repatriálták. Visszatérve a Szovjetunióba, nem messze Moszkvától, Juzsa városkában vezetője lett annak az iskolának, amely a partizánmozgalom számára készítette fel a vezető és technikai káderekt.

1944 októberében teljesült leghőbb vágya: harcolhatott hazája felszabadításáért. Mint a Szovjet Hadsereg tisztjét a 2. Ukrán Frontra vezényelték, ahol összekötő szolgálatot látott el a Magyar Kommunista Párt Központi Bizottsága, valamint a 2. és 3. Ukrán Front parancsnoksága között. 1944 decemberében Debrecenben egyike volt az Ideiglenes Kormány megszervezőinek.

Magyarország felszabadítása után 1948-ig a Magyar Kommunista Párt Központi Bizottságában dolgozott, a szocialista forradalom győzelme után pedig a Magyar Néphadseregbe küldte a párt, ahol egy sor felelős posztot töltött be a Honvédelmi Minisztériumban, és kivette részét a Magyar Néphadsereg megszervezéséből. 1953-ban a Hadtörténelmi Intézet parancsnokának nevezték ki. Végre megvalósult a rég várt lehetőség: „Megírni az igazságot azokról a nagy történelmi eseményekről, melyeknek résztvevője és szemtanúja volt, az oroszországi szocialista forradalom és fegyveres osztályharc hős korszakáról."

Lehetővé vált, hogy most már ne csak személyesen foglalkozzék történelmi munkák írásával, hanem a marxista—leninista történettudomány elvei alapján szervezze a történészek munkáját és irányítsa a szocialista világforradalom fejlődése történetének összeállítását.

A Hadtörténeti Múzeum — kiállított tárgyaiban és tablóin — szemléletesen és ragyogóan mutatja be a szovjet-oroszországi és spanyolországi internacionalista mozgalmat. Ebben nagy érdeme van Sziklai Sándornak is.

1956. október 26-án apósával, Kiss Lajossal, a veterán kommunistával,

a Hazafias Népfront helyi bizottságának elnökével együtt, fegyverrel a kezében harcolt az ellenforradalmárok ellen. A néphatalom ellenségeivel vívott egyenlőtlen küzdelemben mindketten hősi halált haltak.

A hálás magyar nép őrzi hőseinek dicső emlékét. Sziklai Sándor élete, tevékenysége és történelmi munkái felbecsülhetetlen értékek a fiatal nemzedéknek a proletár internacionalizmus, a Magyar Szocialista Munkáspárt és a szocialista haza iránti odaadás szellemében való nevelésében.

Mi, Sziklai Sándor harcostársai, meghajolunk emléke előtt, emlékezünk hőstetteire.

SZIKLAI SÁNDORNÉ

SZIKLAI SÁNDOR A LENINI ESZMÉK SZOLGÁLATÁBAN

Most, amikor születésének 80. évfordulóján megemlékezünk Sziklai Sándorról, a magyar és a nemzetközi forradalmi munkásmozgalomban, három nép forradalmi harcában való aktív részvételéről, önkéntelenül felvetődik a gondolat: hogyan, milyen forradalmi eszme hatására tehette meg azt a nagy utat, amit megtett?

Sziklai Sándor, a nincstelen, földnélküli szegényparaszt szülők gyermeke, 8—10 éves korában bérescselédként ismerhette meg későbbi kedvenc dala sorainak mély igazságát: „Kenyér, hej barna kenyér, Nem henyél, ki azon él. Napkeltétől napnyugtáig kezében a kapanyél." Hajnalban kelt s napnyugtáig végezte a felnőttekkel együtt a napszámosok, bérescselédek embertelenül nehéz munkáját, ezzel is növelve Justh Gyula földbirtokos gazdagságát.

Családjuk nyomorúságos szegénységét mi sem bizonyítja jobban, mint az, amikor édesapját elfogta a szegények betegsége: a tuberkulózis, a haldokló apa meg akarta fojtani egy szem fiát, a 3 éves Sándort, hogy legalább ő ne ismerje meg a szegények tengernyi szenvedését, nélkülözését, életük kilátástalanságát s ne jusson ő is hasonló sorsra.

A nagy szegénység és nélkülözés, a körülötte zajló élet és élénk esze tétette fel vele a társadalom nagy kérdését: „mi is az a forradalom?". S mivel sem egyszerű családja, sem a tanítója nem adják meg a várt választ, két pajtásával megszökik otthonról, hogy az aradi várban élő két öreg 1848—1849-es veteránt faggassa s bírja válaszra. A válaszból megtanulhatta: „... a forradalom, gyermekeim, nagy dolog, mert ha egyszer sikerül, ha egyszer győzünk, akkor a szegényeknek jobb lesz a soruk... — Így tudtam meg gyermekkoromban, mit jelent a forradalom, mit jelent forradalmárnak lenni. Ezt szívembe véstem mindörökre."

Nem kisebb jelentősége volt ebből a szempontból annak a leckének sem, amelyet az 1912-es battonyai sztrájk jelentett. A munkásmozgalom hatására sztrájkba lépő aratómunkásokkal együtt ő is Battonyára vonult s ott emberibb sorsért, nagyobb falat kenyérért tüntettek. A csendőrszuronyok kegyetlen csapásai, a parasztok kifolyó vére, vezetőik letartóztatása, bebörtönzése jelentette Sziklai Sándor számára az osztályharc első tűzkeresztségét, első leckéjét.

1914 ősze, az első imperialista világháború hozza meg Sziklai Sándor életének újabb sorsfordulóját. Amikor a nemzeti zászlókkal, virágokkal díszített gyulai pályaudvaron, a Himnusz hangjai mellett, a végtelenségig szított soviniszta diadalmámorban búcsút vesz édesanyjától, még nem tudta mi vár rá, nem is nagyon búsult: „... hiszen nem volt valami jó sorsom — írja

egyik visszaemlékezésében. 20 krajcár volt a zsebemben, amikor otthagytam a civiléletet." Örül tehát a behívónak, de nem a katonai „pompának", a „hazafias" szólamoktól megszédített mámorhangulatnak, hanem annak, hogy számára vége a szegénységnek, az éhezésnek, a nyomorúságnak.

Nagyon hamar ki kellett ábrándulnia ezekből az illúziókból. Alig féléves frontszolgálat után került a cári hadsereg fogságába, s hadifogolyként bejárta szinte az egész nagy cári Oroszországot. A hadifogolytáborok között eljut a legkegyetlenebb, legembertelenebb táborba: északra, Murmanszkba, vasútépítésre. Akkor Murmanszkot maguk között „a hadifoglyok mészárszékének" nevezték, hiszen naponta ezrével, tízezrével pusztultak ott a hadifoglyok.

A hadifogolytáborokban elszenvedett nélkülözések, szenvedések ugyanakkor az osztályharc következő leckéjét az újabb tanulságok levonását is jelentették. Hiszen Sziklai Sándor, a többi munkás-paraszt származású hadifogolyhoz hasonlóan, itt döbben rá, hogy az orosz munkások és parasztok éppen olyan kisemmizettek, kizsákmányoltak, elnyomottak, mint ők. Itt döbbennek rá, hogy nem az egész orosz nép az ellenségük, csak az orosz burzsoázia, a földbirtokos osztály és a cárizmus. Ez a felismerés vezetett oda, hogy a közös osztályhelyzetből megértse a közös osztálycélt, majd a közös osztályharc szükségszerűségét.

Ebből a szempontból különös jelentősége volt az 1916-os esztendőnek, a nagyezsgyinszki vasműnél eltöltött időnek. Itt főleg két találkozás az, amely nagy jelentőséggel van forradalmi életútjára, mint ahogyan egyik visszaemlékezésében írja: „Itt a vasműnél találkoztam először Szamuely Tiborral..., aki nagy tekintélyre tett szert a hadifoglyok között. Ő már kapcsolatban állt az orosz forradalmi munkásokkal, jól beszélt oroszul és olvasta a forradalmi sajtót. Eljárt az orosz munkások gyűléseire, és az ott tapasztaltakról és hallottakról beszélt a hadifoglyoknak. Egy párszor én is elmentem vele ilyen gyűlésre."

Archív dokumentumokból tudjuk, hogy Szamuely Tibor vezetésével Nagyezsgyinszkban is megalakult a forradalmi hadifoglyok illegális csoportja. Itt került sor a számára olyan fontos második találkozásra is. Sziklai Sándor a vasműveknél ismerkedett meg egy Ivanov nevű martinásszal, aki nemcsak a vasas szakmára tanította őt, hanem gyakran beszélt neki a háborúról, a békéről, a háborúból kivezető útról, a forradalomról. Sziklai Sándor Ivanovtól hallott először Leninről, Lenin harcáról, a bolsevikok szabadságáért folytatott küzdelméről, az 1905—1907-es forradalomról. A hallott szavak és ismeretek mély hatást gyakoroltak Sziklai Sándorra, s azokat tovább is adta hadifogolytársainak.

Az osztályhelyzet azonossága, a felismert azonos osztálycélok, a bolsevikok harcának, eszméjének megismerése eljuttatja a hadifoglyok egy részét odáig, hogy most már nemcsak saját helyzetük javításáért folytatnak küzdelmet. Különösen 1917 tavaszától, az Ideiglenes Kormány uralkodása idején, nem egyszer kerül sor arra, hogy a hadifoglyok, az orosz munkásokkal szimpatizálva, szolidaritási sztrájkot tartanak. Így kerül sor ebben az időben Nagyezsgyinszkben is arra a szolidaritási sztrájkra, melynek egyik szervezője Sziklai Sándor volt. A három napig tartó sztrájkot a kozákok túlereje leverte, a sztrájkot szervező Sziklai Sándort, négy társával együtt, a permi

börtönbe szállították, hogy hadbíróság ítélkezzék fölöttük. 3 hónapi börtön után, egy orosz népfölkelő katona segítségével, sikerült megszökniök és illegális néven folytatják a munkát, a harcot.

Ebben az időben természetesen a hadifoglyok leghőbb vágya a béke és a hazatérés volt. Meg kellett velük értetni, hogy a háborúból, a nyomorból, a fogságból kivezető út egyedül a forradalom győzelme lehet. Egyik visszaemlékezésében Sziklai Sándor így emlékezik meg e munkájáról: „... az ilyen egyéni agitáció során hozzáfűztük még azt is, hogy most már nem elég csak a béke, hanem a hatalmat is a munkásoknak kellene adni, a szegényparasztoknak pedig a földet. Így kezdtük, egyszerű szavakkal, kevés politikai tudással, mindenféle sillabusz nélkül a fölvilágosító forradalmi munkát a hadifoglyok között."

A bolsevikok nagy politikai és szervező munkájának volt köszönhető, hogy már 1915 végén, 1916 elején a 400 hadifogolytábor közül a legjelentősebbekben — s különösen azokban, ahol többen voltak a hazai munkásmozgalom harcosai — megalakultak az illegális forradalmi hadifogolycsoportok, amelyek nagy jelentőségű politikai felvilágosító munkát végeztek a hadifoglyok között. E politikai munkának tudható be, hogy már a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének kivívásában nemcsak a két fővárosban: Petrográdon és Moszkvában, de sok más városban, sok helyütt vidéken is, harcoltak magyar hadifoglyok a szocialista forradalom győzelméért. Ugyancsak e nagy jelentőségű munkának volt az is az eredménye, hogy a 14 intervenciós állam és a belső ellenforradalom gyűrűjébe zárt fiatal szovjet állam bizton számíthatott a volt magyar hadifoglyok internacionalista segítségére. Északtól délig, kelettől nyugatig, a frontokon harcoló vörös egységek közül alig találunk olyan vörösgárdista, partizán, vöröshadseregbéli alakulatot, melynek névsorában ne szerepelne egy-egy magyar internacionalista neve.

Nagyezsgyinszkben is kialakult — Szamuely Tibor vezetésével és Sziklai Sándor aktív közreműködésével — a hadifoglyok között az a csoport, amely 1917. november végén, a bolsevikok hívó szavára már természetesnek tartja, hogy az orosz munkásokkal és parasztokkal vállvetve, a bolsevik párt vezetésével cselekvő résztvevője legyen a szovjetek hatalomrajutásáért vívott harcnak.

Miután Nagyezsgyinszkben is a munkások vették kezükbe a hatalmat, a harcban részt vett magyar internacionalisták továbbra is segítséget nyújtottak a helyi szovjethatalom megszilárdításához és megvédéséhez. A katonai feladatok teljesítésén túl Sziklai Sándor ebben az időben is járta a hadifogolytáborokat és megmagyarázta hadifogolytársainak a nagy forradalmi fordulat világtörténelmi jelentőségét, beszélt a hadifoglyok kötelességéről, a szervezettség szükségszerűségéről.

A harci események kényszere folytán azonban ezt az agitációs munkát, mely korántsem volt békés, hiszen nem egyszer verték meg vagy gyilkolták meg azokat az agitátorokat, akik a bolsevik politika mellett folytattak agitációt, hamarosan a fegyveres harc váltotta fel.

1917. december elején, amikor Sziklai Sándor tudomást szerez arról, hogy a Volga mentén, a távoli Szamarában és másutt mozgolódnak az ellenforradalmárok, s ott a szerveződő Vörös Gárdába felveszik azokat a

hadifoglyokat is, akik hajlandók védeni a forradalmat, harmadmagával útnak indul. Hol gyalog, hol szekéren, hol vonaton, hosszú és keserves út után jutnak el végül is Szamarába, ahol megkeresik és megtalálják a Bolsevik Bürót. Itt a szamarai bolsevikok egyik kimagasló vezetőjével való találkozása azt eredményezi, hogy Kujbisev Sziklai Sándorban felfedezi azt az agitátort és szervezőt, akit fontos feladattal bízhat meg. Sziklai Sándor a szamarai magyar internacionalisták egyik agitátorává, szervezőjévé és vezetőjévé válik. 1918 elején itt, Szamarában lesz az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt tagja. Itt válik a lenini, a bolsevik eszmék öntudatos hirdetőjévé, terjesztőjévé. Hány és hány agitációs gyűlés, vita és sokszor véres harc követi ezen agitációs tevékenységet!

Sziklai Sándor a bolsevikok tanítását, Lenin eszméjének igazát, saját forradalmi tapasztalatait ízes magyarsággal, a katonák nyelvén, meggyőző erővel tudta elmondani. A meggyőző érvek, a lenini szavak és tettek a magyar hadifoglyok között termékeny talajra hullottak, hiszen százával, ezrével és tízezrével jelentkeztek a Vörös Hadseregbe, hogy vérükkel, életükkel védjék a világ első munkás-paraszt államát. Sziklai Sándor szervező munkája nyomán alakult meg az I. Szamarai Kommunár egység, melynek 1918 márciusában 450 orosz, magyar, román, jugoszláv harcosa volt. 1918 márciusában Sziklai Sándor, mint a szamarai kommunárok komisszárja, elöljáróban mondta a kommunárok esküjét: „... utolsó csepp vérünkig harcolunk és védjük a proletariátus hatalmát."

1918 tavaszán Szamarában és környékén hallatlanul nehéz helyzet alakult ki. Az eszerek és a maximalisták — felhasználva a parasztság elégedetlenségét — szavazatukkal megszerezték a többséget a helyi szovjetekben, s ennek birtokában a proletárhatalom ellen fordultak. Az anarchisták felkelést szítottak, keletről Dutov atamán fehérgárdista egységei, délről pedig az uráli fehérkozákok veszélyeztették a szovjethatalmat a szamarai területen. Ha az ellenforradalmároknak sikerül elvágniok a szamara—orenburgi vasútvonalat, akkor ezzel megfosztották volna Közép-Oroszországot gazdag kenyértermő vidékeitől, Szibéria és Közép-Ázsia különböző mezőgazdasági és ipari termékeitől.

E nehéz, szorongatott helyzetben egymás után alakultak a vörösgárdista és az internacionalista egységek is.

1918 március végén indult az I. Szamarai Kommunár egység az orenburgi frontra. Sziklai Sándornak — éppen úgy, mint minden komisszárnak a polgárháború idején — értenie kellett a különböző fegyverek kezeléséhez, a harci feladatok teljesítéséhez, és mesterien kellett alkalmaznia a lenini eszme fegyverét. A komisszárnak a támadásoknál az élen kellett haladnia, személyes példájával, bátorságával is buzdítva a harcosokat, visszavonuláskor a hátvédet képezte; ha pedig értetlenség vagy elégedetlenség ütötte fel a fejét, akkor az érvek, az eszme erejével kellett küzdenie. Ezért írhatta Magyarok az Októberi Forradalomban című cikkében: „A harcok és hadműveletek idején magam is fegyvert fogtam, mint géppuskás, tüzér vagy lovas teljesítettem forradalmi kötelességemet. Mi politikai munkások nem voltunk válogatósak, a forradalom *mindenesei* voltunk és nemcsak szóval, hanem fegyverrel a kézben elöljártunk, mindig ott voltunk, ahol erre a legnagyobb szüksége volt a forradalomnak."

A polgárháború idején tehát Sziklai Sándor hol géppuskás, hol tüzér, hol lovasfelderítő volt, holott eredetileg mint gyalogos kapott katonai kiképzést. A harcok kényszere, a győzelem érdeke követelte meg a katonai tudás sokoldalú elsajátítását.

Ha átlapozzuk a polgárháború archív katonai dokumentumait, számtalan bizonyítékot találunk a kettős feladat: a katonai és a politikai fegyverforgatás egy időben való alkalmazására. S e kettős, de dialektikus egységben megvalósuló feladatnak soha, egyetlen hadseregben sem volt eleddig olyan jelentősége és szerepe, mint éppen a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és polgárháború időszakában a Vörös Hadsereg soraiban.

Sziklai Sándor 1918. július végéig harcolt a Szamarai Kommunárokkal az orenburgi fronton. A cseh hadtest ellenforradalmi lázadása és Dutovék újabb támadása következtében, a túlerővel szemben, a vörösgárdista egységeknek fel kellett adniok Orenburgot. A Szamarai Kommunárok fedezték a szovjet szervek, a gazdasági értékek, a bankok pénz- és aranykészletének evakuálását. Orenburg feladása után a megfogyatkozott és elcsigázott kommunárokat Taskentbe irányították soraik feltöltésére és pihenésre. Sziklai Sándor komisszár számára a pihenés valójában itt sem jelentett pihenést, hiszen itt is tovább kellett folytatni az agitációs és toborzó munkát a hadifogolytáborokban. E munka is csak rövid ideig tarthatott, mivel egy újabb, még veszélyesebb frontra kerültek: a Káspin-túli frontra, mely 1918. júniusa és 1920. márciusa között Szovjet-Turkesztán legfontosabb frontja volt.

1918. június 17-én az eszerek, az angolok támogatásával, fegyveres felkelést robbantottak ki Ashabadban. Az ellenforradalmi lázadás tűzvészként terjedt az egész Káspin-túli területen. Ezért kellett minden erőt erre a frontra mozgósítani.

Itt, a Káspin-túli fronton egyesült az akkor 314 harcosból álló Szamarai Kommunár egység a kazáni ezreddel. Az egyesülés után Sziklai Sándor az ezred 3. zászlóaljának lett a komisszárja és az ezred Katonai Forradalmi Tanácsának tagja.

A kazáni ezred tevékenységéről, kimagasló harci érdemeiről Kuc szovjet tábornok, a turkesztáni polgárháború ismert parancsnoka, veteránja, Sziklai Sándor harcostársa számol be.

E harci időszakból csak egy, különösen nehéz és veszélyes helyzetről szeretnék megemlékezni, miután ezt Kuc tábornok csak érinti. Ezt azért is szükségesnek tartom, mert ez bizonyítja leginkább a politikai komisszár munkájának jelentőségét és fontosságát, valamint igen nehéz helyzetét, amelyben a találékonyság, az érvekkel való felvértezettség nagy jelentőséggel bírt.

1919. március végén, április elején a kazáni ezred a minden oldalról bekerített Csárdzsujban állomásozott, amikor megérkezett a nagy örömhír: Magyarországon is győzött a szocialista forradalom, létrejött a Magyar Tanácsköztársaság. Kun Béla üzenetét a taskenti rádió fogta és vette fel. Az üzenet a magyar internacionalistákat a Magyar Tanácsköztársaság fegyveres védelmére hívta fel. Azt hiszem, nem is kellene külön megemlítenem, milyen óriási lelkesedéssel fogadták a magyar internacionalisták e hírt! A másnapi bevetésen még nagyobb lelkesedéssel harcoltak.

A harcba hívó felszólítást azonban az angolok provokációra használták fel. Malleson angol tábornok utasítására — az egyik tanácsadó magyar tiszt segítségével — magyar nyelvű röpcédulákat szórtak le azokon a területeken, ahol magyar internacionalisták harcoltak.

A polgárháború ezen időszakában a Káspin-túli fronton nagyon sok magyar, több ezer internacionalista harcolt. Voltak olyan egységek, amelyekben a magyar internacionalisták százalékaránya volt a legnagyobb. Az angolok — ismerve a magyarok természetes honvágyát és a Tanácsköztársaság felhívását — röpcéduláikon azt ígérték, hogy fegyveresen, az előre kijelölt határszakaszon sértetlenül hazajuttatják őket.

A feleségtől, a családtól, a hazától való hosszú távollét okozta természetes honvágy ily módon összetalálkozott a Magyar Tanácsköztársaság felhívásával. A magyar internacionalisták, miután Magyarországon is győzött a szocialista forradalom, elsőrendű kötelességüknek érezték, hogy saját hazájukban védjék a munkások és parasztok hatalmát.

Milyen nehéz feladatot kellett megoldaniok a komisszároknak, a politikai munkásoknak! Milyen nehéz volt megértetni a harcosokkal, hogy nem hagyhatják ott a frontot, nem hozhatják nehéz helyzetbe a szovjethatalmat Turkesztánban, mert a szovjethatalom veresége ezen a szakaszon maga után vonhatja a hatalom bukását Magyarországon is! Milyen nehéz volt megértetni a harcosokkal azt is, hogy félreértették a Kun Béla által aláírt első felhívást! Milyen nehéz volt velük megértetni, hogy az angolok provokálják őket, hiszen a szovjethatalmat támadó angol imperialista erők nem képviselhetik a munkások és parasztok érdekeit! Az angolok célja csak egy lehet: megbontani a vörös csapatok egységét, gyengíteni arcvonalukat, rést ütni és ily módon megsemmisíteni a szovjethatalmat ezen a frontszakaszon, majd Turkesztánban s végül egész Szovjet-Oroszországban, s azzal egyidőben Magyarországon is — bizonygatták a megtévesztett harcosoknak a komisszárok, a kommunista agitátorok.

A nap minden szakában, éjjel és nappal folyt az agitáció, a meggyőzés. Senki ne higgye, hogy könnyű volt e feladat teljesítése, hiszen a lázadókkal, a megtévesztettekkel szembeforduló magyar kommunistákat, politikai munkásokat nem egyszer összeverték, megsebesítették, s nem egyet közülük meggyilkoltak.

Az archív dokumentumok szerint 600 magyar internacionalista lázadt fel és tagadta meg a további frontszolgálatot: ezeket le kellett szerelni és a hátországba szállítani. Azokat pedig, akik — bedőlve az angolok hazug ígéretének — elindultak, amint átjutottak a határon, az angolok kegyetlenül lekaszabolták. Egyetlen szemtanú menekült csak meg, aki sebesülten vonszolta vissza magát és mesélte el az átélt borzalmakat.

A komisszároknak azonban nemcsak saját harcostársaik politikai nevelésében és felvilágosításában kellett részt venniük, hanem a helyi, elmaradott, a muzulmán papság által elbutított és megfélemlített lakosság felvilágosításában és megnyerésében is. Mindez természetesen azzal járt, hogy abban az időben nem sokat alhattak a komisszárok e hármas feladat becsülettel való teljesítése közben. E munkának is volt köszönhető, hogy mind a Káspin-túli fronton, mind később a ferganai fronton, egyre több

és több üzbég, tadzsik, türkmén és kazah nemzetiségű dolgozó lépett be a Vörös Hadsereg soraiba.

Az előbbiekhez hasonló veszélyes helyzet állott elő akkor is, amikor Taskentben a katonai népbiztos, az áruló Oszipov vezetésével tört ki ellenforradalmi lázadás. Oszipov ugyancsak igyekezett a maga oldalára állítani az internacionalistákat. Ebben az időben megint a szó, az érv, a lenini forradalmi eszme hirdetése — vagyis a politikai fegyver került előtérbe, így Oszipovnak és a háttérben megbúvó angoloknak nem sikerült a maguk oldalára állítani a magyar internacionalistákat. Sőt, az internacionalisták következetes forradalmi magatartása és helytállása nagymértékben elősegítette a forradalmi erők győzelmét.

1920 elején Sziklai Sándor a kazáni ezreddel együtt a turkesztáni polgárháború egy újabb, abban az időszakban legveszélyesebb frontszakaszára, a ferganai frontra került, ahol a belső ellenforradalmi erők, a baszmacsok ellen kellett harcolniok. Az újabb feladat, az újabb körülmények, az új harci módszerek ismét megkövetelték, hogy elsajátítsák azt a legmegfelelőbb katonai és politikai módszert, melynek segítségével végül is legyőzték ezt az ellenforradalmi erőt is. A politikai eszközökben persze továbbra is, itt is a legfontosabb fegyver a lenini bolsevik eszme igaza és ereje volt. A lenini nemzetiségi pártpolitika megvalósításával sikerült a helyi lakosságot, elsősorban a dolgozó rétegeket, a dehkánokat (földnélküli parasztok) meggyőzni és a szovjethatalom mellé állítani.

A ferganai frontról küldte a párt Sziklai Sándort Taskentbe, 4 hónapos katonai-politikai iskolára. Itt ismerkedik először szervezett keretek között Lenin tanításaival, műveivel. E tudás segítségével még jobban és eredményesebben végezhette politikai nevelőmunkáját. Ekkor választják be őt a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja kongresszusán a Területi Bizottságba, a magyar szekció vezetőségébe és a román szekció titkárává. Egyben tagja volt a területi agitációs és propaganda bizottságnak, cikkeket írt a területi magyar lapba a „Vörös Újság"-ba, szervező és agitációs, oktató és politikai nevelőmunkát végzett a harcoló internacionalista egységek között. Ugyancsak ebben az időben részt vesz a magyar kommunista mozgalom egy másik igen fontos feladatának teljesítésében, a hazatérő volt magyar hadifoglyok politikai felkészítésében. Tudjuk, hogy a hazatértek közül sokan erősítették a mély illegalitásban működő magyar kommunista mozgalmat tudásukkal és a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban szerzett gazdag forradalmi tapasztalatukkal.

A háború, a hadifogság, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború tüze megedzette Sziklai Sándor harci akaratát és jellemét. Ez a harc a hősi önfeláldozások harca volt, melyhez a bolsevik párt vezette proletariátus önbizalma, forradalmi öntudata és a nemzetközi szolidaritás adott erőt.

1920. október 29-én a turkesztáni magyar agitációs és propaganda osztály központi irodája, a Turkesztáni Kommunista Párt Központi Bizottságának utasítására, határozatot hozott arról, hogy Sziklai Sándort — politikai és katonai érdemeinek elismeréseként — Moszkvába küldi tanulni a fiatal szovjet állam akkori legfontosabb egyetemére, a Szverdlov

egyetemre. Sziklai Sándor abban az időben — éppen úgy, mint minden forradalmár — a szocialista forradalom világméretű győzelmében hitt és reménykedett. Éppen ezért, amikor a bizottság beidézte, folyton azt bizonygatta, hogy ő katona és esküt tett, hogy mindaddig nem adja ki a fegyvert a kezéből, amíg a forradalom győzelmét szerte a világon ki nem vívják.

Több órás vita után végül is a döntő érv győzött: a párt vasfegyelme és Lenin utasítása, hogy az ifjúság legfőbb feladata most egy új erőd, a tudomány várának ostromlása és bevétele. A feladat: „Tanulni, tanulni, tanulni!"

Könnyűnek tűnik leírni e szót: tanulni! De milyen nehéz feladat volt ezt megvalósítani! Hiszen az úri Magyarország jóvoltából Sziklai Sándor csak 6 elemit végezhetett. S az milyen régen volt már! Milyen tengernyi szenvedés, mennyi harc, sebesülés, járvány s hány álmatlan éjszaka van mögötte! Mennyit felejtett már azóta, s az orosz nyelvet sem bírta még egészen. Hány és hány nehézség! A hosszú úton bizony gyötörte a kétség: vajon meg tud-e birkózni e nehéz feladattal? E kétségen végül azzal lett úrrá, hogy egy forradalmárnak minden nehézséget le kell győznie.

A felvételi bizottság előtt tudta meg Moszkvában, hogy szinte egyidejűleg kell tökéletesen elsajátítania az orosz nyelvet és végeznie középiskolai és egyetemi tanulmányait. Az egyetemet egy 6 hónapos tanfolyam készítette elő.

Milyen érdekes átlapozni a Szverdlov egyetem megsárgult archívumi dokumentumait: az egyetem tematikáját, a hallgatók névsorát, nemzetiségi összetételét, Sziklai Sándor első egyetemi indexét, az egyetem „Szverldlovec" c. folyóiratát, s abban Sziklai Sándor cikkeit, verseit! Hallatlanul érdekes a hallgatók nemzetiségi kimutatása, melyben leírják, hány orosz, ukrán, belorusz, grúz, örmény, zsidó nemzetiségű hallgató tanul az egyetemen s a kimutatás végén: „más nemzetiségű, illetve külföldi: 0,01%", vagyis egy hallgató. S ez az egy hallgató ekkor Sziklai Sándor volt.

Az OK/b/P Központi Bizottsága és a Népbiztosok Tanácsa a Szverdlov egyetemnek ebben az időben igen nagy jelentőséget tulajdonított. Ez abban is kifejeződött, hogy a párt és a szovjet állam szinte minden vezetője rendszeresen tartott előadást a Szverdlov egyetem hallgatóinak, így Lenin is, az államról és a forradalomról. Lenin többször is meglátogatta az egyetem hallgatóit és állandó figyelemmel kísérte az egyetem munkáját. Kalinyin, Lunacsarszkij, a politikai és irodalmi élet kimagasló egyéniségei tartottak itt előadásokat. 1924-ben Sztálin a „Leninizmus alapjairól" szóló előadássorozatát elsőként a Szverdlov egyetem hallgatóival ismertette.

Sziklai Sándor Leninnel kapcsolatos élményeit több visszaemlékezésében, rádióbeszédében említette: „Lenin elvtársat 1920. december 30-án, a moszkvai Nagy Színházban rendezett nyilvános vitán láttam először. Ide úgy jutottam el, hogy az egyetem pártszervezetétől kaptam belépőjegyet... Fokozta az érdeklődésünket Lenin előadása iránt az a körülmény is, hogy ebben az időben Trockijék és Buharinék az egyetemi hallgatók között is találtak maguknak híveket. Trockij demagóg módon hangoztatta a fiatalok előtt, hogy »a politikai barométer az ifjúság«. Napokig vitat-

koztunk a szakszervezeti kérdésről. Igen feszült volt a hangulat az egyetemen... Lenin megjelenése a vitán, a politikai csatatéren, óriási erőt és örömet öntött mindnyájunk szívébe, akik a Központi Vezetőség igazáért küzdöttünk Trockijék, Buharinék ellen. Lenin kérlelhetetlen érvekkel, bölcs logikával, a tények és számok legyőzhetetlen tömegével zúzta pozdorjává az ellenzék opportunista állásait... Az igazi harcos népszónok igazi kommunista módon fektette két vállra ellenfeleit..."

Ez a gyűlés, Lenin szavai és érvei s igazának győzelme, végleg meggyőzte Sziklai Sándort is arról, hogy csak a tudás, a tudományosan bizonyítható érvek adhatják azt az erőt, amellyel minden ellenséget és ellenséges nézetet le lehet győzni. Ez a tanulság különösen abból a szempontból volt jelentős, hogy az egyetemi vitákban Sziklai Sándor, az ugyancsak közvetlenül a polgárháború frontjairól érkezett társaival együtt, a trockistákkal, buharinistákkal, a lenini pártvonallal szembeforduló ellenzékiekkel folytatott vitában nem mindig az érvek eszközével küzdöttek. Volt olyan eset is, amikor a nagy vitában bakancsal és ököllel próbálták meggyőzni ellenfeleiket, amiből majdnem pártfegyelmi lett. Az egyetem pártbizottsága ekkor és a későbbiekben — különösen az említett nyílt vita után — mindig arra hivatkozott, hogy Lenin sem hangoskodással, gorombasággal, hanem szigorú érvekkel, tudományosan megalapozott adatokkal és tényekkel győzte le és semmisítette meg az ellenzéket.

A nagygyűlés után Sziklai Sándor is még nagyobb odaadással és szorgalommal tanult és sajátította el a marxi—engelsi—lenini eszméket, a tudományos szocializmust.

Az egyetemi dokumentumok, a korabeli sajtó és a „Szverdlovec" cikkei bizonyítják, milyen hallatlanul nehéz körülmények között tanultak akkor a szverdlovisták. Szinte mérhetetlenül kicsi volt a fejadag, sokszor csak a sózott hering fejéből és farkából főzött levesből és pár deka kenyérből állott a napi menü. A sósheringből készült halleves pedig elviselhetetlenné tette a szomjúságot. A tanulási idő pedig reggeltől késő estig, sokszor 10—11 óráig tartott.

E nehéz körülmények sem tudták megakadályozni, hogy a szeverdlovisták mindenben élen járjanak. Ha belső ellenforradalmi erők támadtak, ők voltak az elsők, akik jelentkeztek frontszolgálatra. Amikor tízezrével pusztultak éhen a Volga és az Ural mentén az emberek, akkor a csekély fejadagból elsőként ajánlották fel segítségüket. Ha járvány pusztított az országban, akkor is az elsők között jelentkeztek, hogy segítenek a járvány leküzdésében. Így vált a járvány áldozatává a Szverdlov egyetem magyar orvosa, a volt magyar hadifogoly, Grünfeld elvtárs.

Joggal várta el a párt a Szverdlov Egyetem hallgatóitól azt is, hogy élen járjanak a politikai felvilágosító és nevelőmunkában. Az egyetem hallgatójaként Sziklai Sándor is rendszeresen tartott előadásokat Moszkva különböző kerületeiben, gyáraiban, a nyári szünetben pedig vidéken. A szevasztopoli helyi újság igen magasra értékelte Sziklai Sándor akkoriban megtartott előadásait. A Szverdlov Egyetem hallgatói élen jártak a párt ateista harcában is. Így került sor arra a nyilvános előadásra, amelyen Sziklai Sándor vitát folytatott az egyik vezető moszkvai pravoszláv pópával, akit a különböző vallások bibliáinak tételeivel, a vallás hazug-

ságaival és tudománytalanságával, az idealista nézetek leleplezésével győzött le.

Sziklai Sándor már egyetemi hallgató korában tartott előadásokat a Kommunista Internacionálé egyetemén, a Nyugati Egyetemen. Moszkvába érkezésének első időszakától kezdve ugyancsak aktívan részt vett a magyar zemljácsesztvo munkájában, s nem egyszer volt annak vezetőségi tagja és titkára. A Moszkvában megjelenő „Sarló és Kalapács" c. lapból ismerjük Sziklai Sándor tevékenységét, melyet mint a lenini eszmék propagandistája folytatott a magyar emigráció között.

Amikor 1924-ben kitűnő eredménnyel végezte el a Szverdlov Egyetemet, mint filozófia és az SZKP története szakos tanár, azonnal kinevezést kapott a Komintern Nyugati Egyetemére, ahol különböző szekciókon (magyar, román, bolgár, olasz, albán stb.) oktatta a nyugat-európai kommunista mozgalom jövendő harcosait, vezetőit a marxi—lenini eszmékre. A nemzetközi munkásmozgalom sok harcosát tanította Lenin eszméjére, a tudományos szocializmus elméletére.

Az 1930-as évek elején került vissza az alma materba, a Szverdlov Egyetemre, docensként és tanszékvezető-helyettesként. A moszkvai pártbizottság megbízásából ebben az időben is tovább folytatta a politikai nevelőmunkát az orosz munkások között és a magyar emigráció soraiban. Számtalan cikke, tanulmánya jelent meg szovjet, magyar, cseh és amerikai folyóiratokban, újságokban.

A békés időszak azonban vele sem feledtette a forradalmárok örök feladatát: mindent megtenni a forradalmi eszmék terjesztése, a világforradalmi folyamat támogatása érdekében. E feladat felkészültebb teljesítéséhez egyrészt minél több nyelvtudásra, másrészt a korszerű katonai ismeretek elsajátítására is szüksége volt. Sziklai Sándor, több magyar kommunistával együtt, 1931—1934 között elvégezte a katonai akadémiát. E tanulmányok elvégzésének szükségszerűségét a történelmi események további menete, a kiélezett nemzetközi helyzet és nem utolsósorban a spanyol polgárháború igazolta.

Amikor Spanyolországban kirobbant a polgárháború, Sziklai Sándor Ladi Pedro néven — a Komintern segítségével — Spanyolország véráztatta földjére érkezett, hogy a szabadságért harcoljon. Spanyol földön találkozott volt internacionalista harcostársaival, akik ugyancsak a Szovjetunióból érkeztek s rendelkeztek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború gazdag forradalmi tapasztalataival, a marxi—lenini eszmék ismeretével, a szocializmus építése terén szerzett tapasztalatokkal: Zalka Mátéval, Gál Jánossal, Fried Dezsővel, Bozsó Dániellel, Münnich Ferenccel, Bakó Emillel.

A spanyol polgárháború idején Sziklai Sándor ismét jól alkalmazta a párt régen bevált kettős fegyverét: a katonai és az eszmei fegyvert. Mint a Központi Front összekötő tisztje — kapitányi rangban — hol tanácsadó, hol híradóparancsnok, hol komisszár. Az a tény, hogy rövid idő alatt elsajátította a spanyol nyelvet, lehetővé tette, hogy spanyolul tartson előadásokat a munkások, parasztok, katonák számára. Beszélt a lenini tanításokról, a dialektikus és történelmi materializmusról, a Szovjetunióban megvalósult szocializmusról, a szovjet kommunista mozgalom történetéről.

Nemcsak a spanyol munkások és parasztok, a spanyol forradalom szempontjából volt nagy jelentősége ennek a politikai munkának, de az 53 kapitalista országból érkezett és különböző politikai nézeteket valló internacionalisták szempontjából is.

Köztudomású, hogy a spanyol forradalom bukása után a Franciaországba menekülő spanyol és internacionalista harcosokat szögesdróttal, koncentrációs táborral várta a francia kormány. Szörnyen nehéz évek következtek, hiszen a nemzetközi reakció, a fasizmus mindent elkövetett annak érdekében, hogy a koncentrációs táborba zárt foglyokat megkörnyékezze: az idegenlégióba vagy önkéntes németországi munkára toborozza. Ezt a tevékenységet csak oly módon lehetett megakadályozni, vagy hatását ellensúlyozni, hogy a kommunisták az első pillanattól kezdve olyan politikai nevelőmunkát folytattak, melynek segítségével meg tudták akadályozni, hogy a spanyolországi forradalomban részt vett tegnapi harcosok ma és holnap ne az ellenség táborába jussanak.

A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága mellett működő Marx—Lenin Intézet a (továbbiakban — MLI) archívumában őrzött dokumentumokból tudjuk, milyen nagy és veszélyes munkát vállaltak és végeztek a szögesdrót mögé zárt kommunisták. Ezekből a dokumentumokból vált ismertté, hogy már az első napokban, akkor, amikor az agyonhajszolt forradalmárok átlépték a spanyol—francia határt, Sziklai Sándor-Ladi Pedro azt a javaslatot tette az illegális pártsejtnek, hogy ne hagyjon hasztalanul elveszni egyetlen napot, egyetlen órát sem. Mindent el kell követni — mondotta — annak érdekében, bármennyi ideig is tartson fogvatartásuk, hogy az 54 országból Spanyolországba érkezett s most szögesdrót mögé zárt harcosokból öntudatos, marxi—lenini tudással rendelkező antifasiszta harcosokat neveljenek. Olyan harcosokat, akik elméletileg is világosan látják a fasizmus elleni döntő harc, a társadalmi felemelkedésért, a társadalom átalakításáért folyó küzdelem és a világforradalmi folyamat továbbfejlesztésének feladatait.

E dokumentumok között alkalmam volt átnézni a Saint Cyprienben Sziklai Sándor — Ladi Pedro által összeállított első SZK/b/P története tematikát, az általa magyarra lefordított egyes fejezeteket s azt a tervezetet, amelynek alapján megindultak a különböző fokozatú marxista—leninista tanfolyamok. Ladi Pedro vezetésével és irányításával működtek ezek a tanfolyamok, az általa felkészített előadógárdával. S ez természetes is volt, hiszen ő magas szintű marxista—leninista képzettséggel és gyakorlattal rendelkezett.

Nem volt könnyű e feladat teljesítése a mély illegalitásban, a konspiráció szigorú szabályainak betartásával, hiszen mindannyian tudták, hogy ezért a munkáért még szigorítottabb börtön járhat. A koncentrációs táborban Sziklai Sándor ugyanakkor kilenc nemzetiség párttitkára és egyben a láger pártbizottságának is tagja volt. Illegális pártmunkájáért nem egyszer verte össze, kínozta meg az őket fogva tartó francia csendőrség. Ezért is került előbb a gurs-i, majd a szigorított vernet-i különleges büntetőtáborba, majd 12 társával együtt 1941-ben Észak-Afrikába, Djelfába, kényszermunkára.

Sem a kínzások, sem a koncentrációs táborok mind szigorítottabb for-

mái nem tudták őt elrettenteni a lenini eszmék szolgálatától, terjesztésétől.

A koncentrációs táborokban folytatott politikai nevelőmunka eredményességét, jelentőségét a táborokban illegálisan megjelenő újságokból szedett idézetek fényesen bizonyítják. A Saint Cyprienben 1939. február 21—április 26. között megjelenő „Unidad" (Egység) c. lap legfőbb mottóként írta fel a jelszót: „Tanuljunk! a börtön a proletárok egyeteme — mondotta Lenin".[1]

Az Argelès sur Merben megjelenő „Új állomás" 1939. március 14-én megjelenő I. évfolyama 4. számának vezércikkében Sziklai-Ladi Pedro megemlékezik Marx haláláról s rámutat arra, hogy a marxizmus—leninizmus eszméjének, a forradalom elméletének elsajátítása elkerülhetetlen a fasizmus elleni döntő harc győzelmének szempontjából.[2]

A moszkvai Marx—Lenin Intézetben őrzik „Az orosz munkásmozgalom története" c. füzetet,[3] melynek fedőlapján háromszögletű jelben az 1939-es évszám van, s alatta egy kézben tartott vörös zászlót láthatunk, az előtérben szögesdrót húzódik. Ebből a füzetből tudhatjuk meg, hogy a gurs-i gyűjtőtábor első kurzusát 1939. május—júniusban tartotta meg a magyar csoport, s erről a következőket olvashatjuk: „... először a Saint Cyprienben levő koncentrációs táborban vetődött fel a munkásmozgalom története tanulmányozásának gondolata. A gondolat felvetője Pedro (Ladi) elv. volt, ki a felmerülő objektív nehézségek ellenére is az orosz munkásmozgalom történetének tanulmányozását indítványozta. Első objektív nehézségünk a könyv hiánya volt. Egyedül Pedro elvtársnak volt egy orosz nyelvű könyve, melyet rajtunk kívül még a jugoszláv csoport tagjai is használtak... Mégis még itt St. Cyprienben indult meg az első kurzus foglalkozása. Pedro elvtárs vezetésével az előadással megbízott elvtársak átvették az első fejezetet. A továbbiakban a Gurs-be való költözés és a St. Cyprienből és Argelèsből jött csoport egybeolvadásával folytatódott a kurzus... 5. tanulókör volt... Az előadó kollektíva egészében és egyes tagjai is éltek a konzultáció módszerével (konzultánsként Pedro, ill. Ladi elv. szerepelt). Magának az előadó kollektívának munkáját Ladi elv. irányadó előadása vezette be".

A kurzuson belül négy filozófiai előadás is szerepelt 1. a filozófia fejlődése, 2. az anyagvilág dialektikája, 3. történelmi materializmus, 4. egyes filozófiai kérdések a dialektikus materializmus szempontjából.

Az első kurzust nyolcvanketten fejezték be s az új kurzusra azonnal volt 42 jelentkező. A kurzus eredményéről tegyen tanúbizonyságot a hallgatók véleménye. Először idézzük az egyik hallgató K. I. aláírással ellátott véleményét: „A kurzus szervezőit és vezetőit, az előadó kollektíva tagjait minden dicséret megilleti. Nagy jelentőségű munkát végeztek és teljes sikerrel mutatja ezt a hallgatók számának emelkedése és az új jelentkezők..."

Öt hallgató — közöttük Zaborai Béla — aláírásával a következőket olvashatjuk: „Habár már évek óta veszek részt a munkásmozgalomban,

1 MLI 545. fond, 4. leltár, 13. ő. e., 1—141. o.
2 Uo. 6. ő. e., 1—129. o.
3 Uo. 11. ő. e., 1—145. o.

mégis csak itt a fogolytáborban adatott meg nekem először a lehetősége, hogy a marxizmus és leninizmus rendszeres és szervezett tanulását végezhessem és még hozzá a nálamnál többet tudó elvtársak fáradtságot nem ismerő támogatása mellett... Az előadó elvtársak megtalálták azt a helyes módszert, amely lehetővé tette, hogy egy ilyen anyagot úgy adtak elő, hogy mindannyian megértettük és mégse laposították el."

A Gurs-ben megjelenő „Unidad" c. napilap 1939. augusztus 2-i 58. számában írják: „... Mindnyájan, de különösen azok, kik a történelmi kurzusokon részt vettünk, rendkívüli figyelemmel hallgattuk Ladi elv. előadását. Az előadás két témára oszlott: az első, már 3 héttel ezelőtt megtartott előadás a történelmi materializmusról, hol a gazdasági alap és a felépítmény viszonyát tárgyalta meg fejlődésében; a másik előadás, hol a különböző filozófiai kérdések, mint az igazság, szükségszerűség, véletlen stb. kerültek a dialektikus materializmus szempontjából megvilágításra. Mindenekelőtt a filozófiai kérdések megértése, megtanulása nemcsak az ún. tanult emberek ügye, hanem mindenki és különösen számunkra óriási fontossággal bír, kik a munkásosztály harcosai vagyunk. A reakció a tömegek számára elzárja a tudás, a tanulás útját. Meghamisítja a valóságot, mert tisztában van azzal, hogy a valóság helyes felismerése milyen óriási fegyver az elnyomottak kezében... nekünk nemcsak az a feladatunk, hogy az elnyomók ellen harcoljunk, hanem *győzelmesen harcoljunk*... A cselekvés sántikál, ha a tudás hiányzik. A tudás értéktelen, ha nem követi a cselekvés, ez az ami oly világosan kidomborodott az ő előadásán. Azok, akik előadók akarnak lenni, tanulhatnak Ladi elv. előadói módszeréből. A legnehezebb kérdéseket érthetően, kézzelfoghatóan adta le. A példák különböző oldalakról világították meg a kérdést és mindegyik szigorúan az előadáshoz tartozott. Így mindenki érdeklődéssel hallgatta végig és az előadás erősen gyarapította tudásunkat... A mi feladatunk, hogy azt a tudást, amit itt a koncentrációs táborban szerzünk munkástársainknak továbbadjuk és így az ügyünk győzelmét egy lépéssel a célhoz közelebb vigyük" — írja S. O.

A tanfolyam legnagyobb érdeme az volt — mint az előbb idézett munkáshallgató sorai is bizonyították —, hogy a koncentrációs táborban levők mind nagyobb része jutott el annak felismeréséig, hogy a fasizmus feletti győzelem döntő fegyvere: a marxizmus—leninizmus eszméjével, tudásával, a forradalmi elmélettel felvértezett munkásosztály egységes harca. Ezt még inkább alátámasztja K. F. aláírással az „Unidad" 1939. július 11-es számában megjelent írás: „... az előadások szabadegyetemszerű formája, az események csoportosítási módja és a vezérgondolatok helyes, megfelelő és alkalmas időben való kidomborítása tette lehetővé azt, hogy a kevésbé fontos események bemagolása helyett magát a politikai lényeget megérthessem és a helyes következtetéseket és tanulságokat felismerve merjem állítani, hogy az egész anyagot antifasiszta és proletár szempontból magamévá tettem: megtanultam, hogy az osztályharcban csak a törhetetlen, megalkuvás nélküli *marxista—leninista* alapokra támaszkodó, ezeket a tanokat nem dogmatikusan, hanem a történelmi helyzetnek megfelelően alkalmazni tudó párt vezetheti a végső győzelemre, a proletariátus felszabadításáig... Az orosz proletariátus történetében előfordult példák tehát

megtanítottak arra, hogy a proletariátus győzelmét, a kizsákmányoló osztály leverését, csak a marxista—leninista párt vezetésével érheti el... most látom csak, hogy ez az alap milyen nagyfontosságú nemcsak az én, de minden öntudatos munkás részére úgy az elméleti marxista tudás továbbfejlesztése, mint napi harcainak megvívása folyamán."

E munka értékelésével kapcsolatban engedjék meg, hogy végezetül idézzem az egyik legnagyobb méltatást, amely 1939. július 17-én az „Unidad" 44. számában F. L. aláírással jelent meg:

„Öt hónapja múlt június 10-én, hogy átléptük a spanyol határt... Cyprien és Argelès homoksivatagjainak tikkasztó szele, Gurs ködhullásai és esői, háromszoros drótkerítései, a külső és belső provokációk nem tudtak megtörni. Ellenálltunk és győztünk. A homoksivatagon és sártengeren sportpályákat, szabadtéri színpadot, szobrokat, kertecskéket varázsolt a proletár élniakarás... A francia reakció azt akarta, hogy szellemileg megtörjünk s hitünket vesztve a fasizmus, a reakció eszközéül használhasson fel bennünket... Itt is a drótok közt mi vagyunk az emberi haladás és kultúra kiapadhatatlan energiájú katonái... Nehéz, de szép volt ez az 5 hónap. Nehéz, mert igaz, hogy a harc egy más frontján és más eszközökkel, de állandó harcban álltunk. És szép, mert győztünk a harcban... Ez tette lehetővé, hogy befejezzünk egy olyan munkát, melynek nemcsak egyéni, de társadalmi értéke is nagy, melyre büszkék lehetünk, ez a munka a munkásmozgalom sok évtizedes tapasztalatainak, a munkásság forradalmi taktikai és stratégiai tudományának tanulmányozása..."

E politikai nevelőmunka eredményességét igazolja az internáltak hitvallása is, amely ugyancsak az „Unidad" 44. számában jelent meg: „... Sem a homok, sem a szél, sem a gurs-i sár nem lett úrrá rajtunk... a drótsövények és a kilométerek ezrei dacára egyek vagyunk a Cassado-elárulta spanyol néppel, hogy itt is, mint bárhol, ahol vagyunk, azért harcolunk, hogy földhöz juttassuk a magyar parasztot és joghoz a magyar munkást, hogy a német divíziók dübörgő felvonulása mögött meghalljuk a német nép szabadságot követelő szavát... mindig és mindenhol egyek vagyunk a harcban, az akarásban a világ összes elnyomottaival az elnyomókkal szemben. Nem lehet bennünket kitépni, elzárni a világtól, mert nem vagyunk gyökértelen, hazátlan csavargói az országutaknak, zsoldért hitet, gazdát változtató legionisták, hanem húsa és vére vagyunk annak a sokmilliós tömegnek, mely Ausztráliától Kínáig, Moszkvától a Fokföldig, az egész világon egy célért, egy cél megvalósításáért küzd..."

A franciaországi koncentrációs táborba zárt magyar csoportnak volt irodalmi lapja is, az „Útunk", amelyet 1939. júliusától adtak ki. Ezen kívül megjelent még a „Munka és akarat" c. technikai lap és a „Saláta" c. néplap, amelyet mint írták, a kritikai szellem szolgálatába állítottak. Az „Útunk" legfőbb céljának a következőket tekintette: „Szavunk: a szép szón keresztül akar visszhangja lenni életünknek. Magunk mögött a spanyol szabadságküzdelem tanulságaival, a jelen drótkerítései közül ajánljuk fel karunkat a demokráciáknak és hazafelé tekintve készen állunk hazánk függetlenségének megvédésére."[4]

4 Uo. 10. ő. e., 1—133. o.

Az „Útunk" 1939. júliusában megjelenő első számában olvashatjuk Sziklai Sándor-Ladi Pedro fordításában Tyihonov „Kiált az Ebro" c. versét. Érdekes itt megemlíteni, hogy Sziklai Sándor életében többször is találkozhatunk versekkel, melyeket hol orosz, hol magyar nyelven írt és publikált a polgárháború idején, egyetemi hallgató korában, a koncentrációs táborokban és a felszabadulás után.

1941-ben a Pétain vezette francia kormány Sziklai Sándort 12 magyar harcostársával együtt Észak-Afrikába, a távoli Djelfába száműzte, kényszermunkára. Ugyancsak az említett dokumentumokból tudjuk, hogy Sziklai Sándor az afrikai számüzetésben éppen úgy folytatta az illegális pártmunkát és a marxista—leninista oktatást, mint egész életében. Pedig hányszor igyekeztek megtörni, kínzásokkal eltántorítani, testileg-lelkileg megalázni.

A nemzetközi szolidaritás segítségével a francia koncentrációs táborokból kiszabadított és különböző országokba került volt spanyolos magyar harcosok ezekben az országokban sem tagadták meg forradalmi múltjukat, s a történelmi kurzuson elsajátított lenini eszmék birtokában vettek részt a nemzetközi ellenállási mozgalomban, a fasizmus elleni döntő harcban: Franciaországban, Belgiumban, Olaszországban, Csehszlovákiában, Lengyelországban, Jugoszláviában, a szovjet partizánmozgalomban, Magyarországon. Így vált élő és ható gyakorlattá az elsajátított marxista—leninista elmélet.

1943-ban, kétéves száműzetésben eltöltött kényszermunka után, végül is sikerült a szovjet kormánynak kiszabadítania, repatriálnia Sziklai Sándort és a 12 volt spanyolországi magyar harcost. Az iratai között nemrégen megtalált, elsárgult jegyzetben olvashatjuk a következő sorokat: „1943. július 14. Ez nevezetes dátum az én életemben, ráléptünk forrón szeretett *Hazám* földjére... *A mai nap számomra ünnep!*"

Milyen hosszú, a csonttá-bőrré fogyott száműzöttek számára keserves út után érkeznek meg Afrikán és Ázsián át Moszkvába! Felajánlják számukra a szanatóriumot, de azt egyikük sem vállalja. Valamennyien frontszolgálatra jelentkeznek, hogy maguk is kivegyék részüket abból az élet-halál harcból, amelyet a Szovjetunió a fasizmus ellen folytat.

Sziklai Sándor a szovjet hadsereg tisztjeként ismét járja a hadifogolytáborokat. A Horthy-fasizmus által a frontra küldött, s ott fogságba került magyar hadifoglyok közül válogatja ki azokat, akiket a különböző szintű antifasiszta, majd partizániskolákra küldenek. Sziklai Sándort a 15. juzsai antifasiszta iskola vezetésével, irányításával bízzák meg. Régi hadifogoly emlékeit, a nemrég átélt és elszenvedett börtönévek idején szerzett forradalmi tapasztalatokat felhasználva, nagy hozzáértéssel neveli tanítványait és képez belőlük öntudatos antifasiszta harcosokat, akik közül sokan vesznek részt a partizánmozgalomban, s életüket áldozzák a szovjet és a magyar nép szabadságáért. Köztük volt Ősz Szabó János, Szőnyi Márton és még sokan mások.

1944 októberében régi álma, régi vágya teljesül: a szovjet hadsereg soraiban már közvetlenül hazája. Magyarország szabadságáért és függetlenségéért harcolhat. Harminc év után ismét hazai földön! És mennyire más körülmények között! Akkor egyszerű, nincstelen és kisemmizett „ba-

kaként" hagyja el hazáját, most pedig a szovjet hadsereg tisztjeként hozza el a sokat szenvedett magyar népnek a szabadságot, a függetlenséget, az új, szabad és boldog életet. Első feladatai közé tartozott — a Magyar Kommunista Pártnak a felszabadult Szegeden székelő Központi Bizottsága határozata alapján —, hogy összekötő legyen a párt és a szovjet hadsereg frontparancsnokságai között. A felszabadító szovjet hadsereg állandó katonai, gazdasági, politikai és erkölcsi támogatást nyújtott a magyar népnek, népi demokratikus forradalmunk kibontakoztatása és győzelme érdekében.

1944 novemberében — december elején — itt, Szegeden tartotta meg Sziklai Sándor első előadásait. Az első szabadegyetemen a dialektikus és történelmi materializmusról tartott előadást, mint a Szverdlov Egyetem tanára. Azt hiszem, nem is szükséges ecsetelni, milyen nagy szenzáció volt az abban az időben, amikor még nem is szabadult fel az egész ország, amikor a 25 éves Horthy-fasizmus azt akarta elhitetni a magyar néppel, hogy a Szovjetunió a barbárság országa, ahol a szovjethatalom minden civilizációt megsemmisített, hogy most, a felszabadulás első óráiban, egy, a Szovjetunióból érkezett egyetemi tanár tart magas színvonalú filozófiai előadást. Számunkra, KIMSZ-isták és az illegalitásból kikerült kommunisták számára ez az előadás volt az első legális marxista—leninista előadás.

1944. november végére az ország területének mintegy fele már szabad volt, időszerűvé vált a kialakuló népi rendszer központi hatalmi szerveinek megteremtése, az új állam kialakítása. Ehhez az első lépéseket Szegeden tették meg december első napjaiban. Az öt demokratikus párt: A Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt és a Polgári Demokrata Párt, valamint a szakszervezetek képviselői megalakították a Magyar Függetlenségi Frontot, és elfogadták a kommunisták által kidolgozott programot: „Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének" programját.

A demokratikus mozgalom fejlődése, a népi hatalom helyi szerveinek, a nemzeti bizottságoknak szaporodása is siettette az új magyar állam központi szerveinek létrejöttét. Hiszen a központi hatalom hiánya miatt a felszabadult területeken bizonyos fajta széttagoltság jelentkezett: majd minden megye, gyakran egy-egy város is szinte önálló államot alkotott a maga szerveivel, rendelkezéseivel.

A Szovjetunióból érkezett magyar kommunisták, az itthoni, illegalitásban dolgozó kommunistákkal és a felszabadult országrészből Debrecenbe érkezett demokratikus politikusokkal együtt, vállalták az új Magyarország központi szerveinek megteremtését. Mindössze tíz nap kellett az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívásához.

A Magyar Kommunista Párt Szegeden székelő Központi Bizottsága Sziklai Sándort azzal bízta meg, hogy a szovjet hadsereg segítségének igénybevételével szervezze meg a helyi képviselők, az Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd az Ideiglenes Kormány tagjainak Debrecenbe szállítását, a szükséges helyiségek biztosítását és ellátásukat. Irányításával 19 teherautón 24 küldött járta be a felszabadult országrészek városait és nagyobb községeit, hogy a nemzeti bizottságok segítségével megszervezzék a választásokat. E munka sikeres lefolytatása érdekében Sziklai Sándor december

10. körül érkezett Debrecenbe. Közben állandó és rendszeres kapcsolatban volt a szegedi pártközponttal. December 20-ig 200 jövendő képviselő érkezett Debrecenbe.

1944. december 21-én nyílt meg az Ideiglenes Nemzetgyűlés első ülése Debrecenben, abban a városban és abban az épületben — a Református Kollégium oratóriumában —, ahol az országgyűlés 1849-ben ülésezett. Ezen az első ünnepélyes ülésen emléktábla és egy nagy vörös rózsacsokor jelölte azt a helyet, ahol Kossuth Lajos bejelentette a Habsburg-ház trónfosztását, Magyarország függetlenné válását. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés kétnapos ülésén megválasztotta az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, és a Függetlenségi Front szegedi nyilatkozatát programjává emelte. A kormány megalakulásával Debrecen lett Magyarország felszabadult területének fővárosa.

Felszabadulás utáni történelmünkben kiemelkedő szerepet játszottak mindazok — köztük Sziklai Sándor is —, akik az Ideiglenes Nemzetgyűlés és Kormány munkájában részt vettek. Az általuk alkotott rendeletek a földreformról, az üzemi bizottságokról, a népbíróságokról, a hadsereg megszervezéséről már a születő, új Magyarország jegyeit viselték magukon.

Akár a földreformról, akár a hadsereg szervezéséről szóló, vagy bármelyik más törvényrendeletet említjük is, nem volt egyetlen olyan intézkedés sem, amelynek valóra váltásáért Sziklai Sándor és az 1944. december 27-re Debrecenbe érkezett MKP Központi Bizottságának akkor még igen csekély létszámú munkatársai éjt nappallá téve, a legaktívabban ne vettek volna részt.

Az Ideiglenes Kormány és a különböző pártok központjai 1945. április 11-én érkeztek Budapestre, hogy most már a végleges fővárosban, a felszabadult ország minden igaz hazafijával egyesülve, sikeresebben végezhessék nagy történelmi feladatukat.

Akiknek az új magyar társadalom fundamentumát kellett lerakniok, nem volt könnyű dolguk: egy lerombolt, kifosztott országot örököltünk, megfélemlített, megtévesztett lakossággal. Hideg és éhség gyötört bennünket, de erőt adott a nagy feladat: újat alkotni, új társadalmat teremteni, megvalósítani a magyar nép legjobbjainak álmát, a dolgozó nép társadalmát.

Sziklai Sándor nem először élt át, küzdött végig ilyen nehézségeket, oldott meg ilyen feladatokat. Sok-sok forradalmi harc küzdés és szenvedés, győzelem és vereség, börtön és számüzetés, rabság és szabad élet, óriási élettapasztalat, forradalmi edzettség és nagy tudás állt mögötte. Az átélt szenvedésektől megőszült halántékkal, de ifjúi lendülettel kezdett megint az alapok lerakásához. E munka elvégzéséhez erőt adott neki hazája iránti szeretete, népe boldogabb jövőjébe vetett hite és az a tudat, hogy most megvalósíthatja azt, amiért egész életében harcolt.

Kell-e annál szebb és nemesebb feladat, mint véget vetni a nép szenvedésének, rabságának, harcolni hazája szabadságáért, függetlenségéért, s arra tanítani népét, hogy okosan tudjon élni a kapott szabadsággal? Ez a hivatásos forradalmár feladata.

Sziklai Sándor itthoni tevékenysége már eléggé ismert, itt csak e tevé-

kenység egyik, de igen fontos oldalát szeretném hangsúlyozni: azt az állandó és szakadatlan munkát, amellyel a lenini eszmék terjesztését szolgálta és ezen eszmék igazának örökkévalóságát bizonyította. A választási nagygyűléseken, szabadegyetemen, a munkásakadémián, az egyetemeken, munkás- és parasztgyűléseken, katonák és az ifjúság előtt tartott előadásokon beszélt forradalmi harcairól, a magyar szabadságharc legdicsőbb lapjairól; az ifjúságot a forradalmi hagyományok megismerésére, megbecsülésére, továbbfolytatására nevelte. E munkát, melyet annyira szeretett, akkor is állandóan és rendszeresen folytatta, amikor 1948-ban a párt a Magyar Néphadsereg soraiba küldte, hogy tudását és forradalmi tapasztalatait a hadseregben gyümölcsöztesse.

Különös örömet jelentett számára az a feladat, amelyet 1953-tól a Hadtörténelmi Intézet parancsnokaként kellett megvalósítania. Vezetésével és irányításával újabb lendületet vett a marxista—leninista hadtörténetírás és a forradalmi katonai hagyományok feldolgozása. Maga is részt vesz a magyar szabadságharcos hagyományok történelmi, tudományos feldolgozásában.

E termékeny, értékes és hasznos munkát törte ketté az 1956 őszén kirobbant ellenforradalom.

Köztudott volt — egész forradalmi életük is azt bizonyítja —, hogy Sziklai Sándor és apósa, Kiss Lajos, meggyőződéses, a lenini eszmékhez hű, igaz kommunisták, akiket senki és semmi nem tud elrettenteni a párttól, az eszmétől. Ezért számoltak le velük 1956. október 26-án az ellenforradalmárok.

Sziklai Sándor és Kiss Lajos hősi halált halt az ellenforradalmárokkal vívott több órás, egyenlőtlen harcban.

A sok szenvedéstől, rettegéstől, egy belső véres polgárháború veszélyétől megmenekült haza nem feledkezett meg azokról, akik e szörnyű, véres napokban életük árán védték mindazt, amit 12 év alatt a felszabadult magyar nép alkotott. Hőseink, mártírjaink neve felkerült az elkövetkezendő harcok lobogójára, s példájuk, hősi helytállásuk erőt adott az újrakezdéshez, a hibák kijavításához, a megzavart agyak kitisztulásához, a romok eltakarításához, a sebek begyógyításához.

Sziklai Sándor a lenini típusú forradalmárokhoz tartozott, akinek éppen ezért egyik legfőbb jellemzőjük: a hallatlan szerénység, puritánság, önzetlenség, a másokért való tennivágyás és akarás, a szavak és a tettek egysége, az emberi tisztaság. Mindig, minden körülmények között a szocializmus ügye volt számára az elsődleges. Hűség a dolgozó néphez, ahhoz a közösséghez, amelyben született, s amelyben zsenge ifjúságát leélte, átszenvedte — egész élete tanuságtétel volt erre.

E vázlatosan leírt életút alapján senki se képzelje, hogy Sziklai Sándor a megtestesült zord katona, a begubódzott szobatudós volt. Sziklai Sándor hallatlanul jókedvű, humoros, az élet teljességét élni tudó és merő ember volt, aki nagyon szerette az életet, az embereket.

Sziklai Sándor forradalmi életútjának elmúlhatatlan varázsa: hűsége hazájához, sokat szenvedett népéhez, forrón szeretett pártjához, a marxizmus—leninizmus eszméjéhez, a szabadsághoz, a forradalomhoz, a proletár internacionalizmushoz. Ezen fogalmak csak akkor válhatnak valóban még-

nessé, valóban vonzóvá és követésre méltóvá, ha őszinte érzések: teljes odaadás, ragaszkodás, hűség és meggyőződés vannak mögötte, mint ami őt jellemezte.

Az a tény, hogy hazánkban, és a Szovjetunióban Sziklai Sándor nevét munkásőr zászlóaljak, KISZ-szervezetek, úttörőcsapatok, szocialista brigádok, iskolák, utcák, terek és városrészek százai viselik, bizonyítja élő és folytonosan ható népszerűségét, igaz forradalmiságának elismerését. De egyben azt is jelenti, hogy ifjúságunk, dolgozó népünk, pártunk mártírjai — közöttük Sziklai Sándor — forradalmi útját és példáját kívánja követni. Egyben azt is jelenti, hogy népünk, a mártírjaink kezéből kiesett zászlót felemelve, pártunk vezetésével kívánja győzelemre vinni a lenini eszméket s befejezni azt a nagy célt, a szocializmus—kommunizmus felépítését hazánkban, amelyért ők a legdrágábbat, az életüket áldozták.

Így válik mártírjaink neve, hősi élete és tette örökké mozgósító, erőt adó, cselekvő forradalmi fáklyává. Hősi életútjuk példáját nekünk, élőknek kell éltetnünk és követnünk, mert csakis így maradnak forradalmi hőseink továbbra is *élő részesei* szocialista jelenünknek és jövőnknek.

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM 30 ÉVES JUBILEUMA

A jubileumi évforduló alkalmából a Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnöksége 1975. szeptember 26-án a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum épületében ünnepi megemlékezést tartott. Az ünnepségen megjelent Kárpáti Ferenc vezérőrnagy politikai főcsoportfőnök, miniszterhelyettes, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum munkáját irányító és a vele együttműködő párt-, állami, néphadseregi, valamint tudományos és társadalmi szervek számos vezetője. Jelen voltak a társintézetek és a baráti hadseregek képviselői, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum dolgozói, nyugdíjasai, külső munkatársai, történészek, pedagógusok.

Az ünnepség keretében Kárpáti Ferenc vezérőrnagy kitüntetéseket és jutalmakat adott át az intézmény több dolgozójának, valamint a hadtörténettudomány művelése és a honvédelmi nevelés terén kitűnt külső munkatársaknak, történészeknek, pedagógusoknak.

Az ünnepi ülést követően a Magyar Néphadsereg Vörös Csillag Érdemrenddel kitüntetett Művészegyüttese adott műsort, majd Kárpáti Ferenc vezérőrnagy fogadást adott az ünnepség résztvevőinek tiszteletére.

Az ünnepséggel egyidőben nyílt meg a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum három évtizedes munkásságát, fejlődését szemléltető kiállítás is.

A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG HONVÉDELMI MINISZTERÉNEK

PARANCSA

A Magyar Néphadsereg jogos örököse népünk szabadságharcos, forradalmi és internacionalista katonai hagyományainak, folytatója a szabadságért, társadalmi haladásért fegyverrel harcoló elődeink nemes ügyének. Elődeink hősi küzdelmei, az általuk megtett történelmi út, amely súlyos harcokon, gazdag tapasztalatokon át vezet el a máig, alapját képezik további céljaink megvalósításának. E történelmi örökség, a megtett út harci tapasztalatainak gazdag tárháza, felbecsülhetetlen értéket jelent a napjaink szabadságharcos, forradalmi és internacionalista feladatainak megvalósításában, a szocialista honvédelem ellátásában. Feltárásuk, feldolgozásuk, valamint az oktató, ismeretterjesztő és nevelő munkában való széles körű alkalmazásuk nélkülözhetetlen a szocialista módon élni és gondolkodni tudó emberek, a szocializmus építésére és egyben védelmére képes és kész fiatalság nevelésében.

A fennállásának 30. évfordulóját ünneplő Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, mint a Magyar Néphadsereg tudományos intézete, jelentős feladatot lát el ebben az egész társadalomra kiterjedő nevelő munkában. Gyűjti, őrzi a magyar hadtörténelem dokumentumait, tárgyi emlékeit, irodalmi forrásait és a tudományos munka rendelkezésére bocsátja azokat. Végzi a magyar hadtörténelem eseményeinek, harceszközeinek, szabadságharcos, forradalmi, internacionalista hagyományainak kutatását, feldolgozását. Tudományos eredményeit különböző kiadványok, kiállítások, előadások, tudományos és más rendezvények formájában adja közre. Munkásságával hozzájárul a hadtudomány művelésének történeti megalapozásához. Kiegészíti a történettudomány eredményeit, szolgálja a hivatásos állomány katonai, politikai műveltségének fejlődését, a lakosság szocialista tudatának erősítését, a honvédelmi nevelést.

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum három évtizedes munkásságának eredményei helyet kaptak tudományos közéletünkben. Megtalálhatók az iskolai és egyetemi tankönyvekben, a párt-, társadalmi szervek politikai oktatási anyagaiban, irodalmi, képző- és filmművészei alkotásokban, a sajtó hasábjain, a rádió, televízió adásaiban és társadalmi életünk különböző területein.

Elismerésre méltóak azok az eredmények, amelyeket a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos kutatói népünk nagy sorsfordulóin tanúsí-

tott hősi küzdelmeinek feltárásában és feldolgozásában értek el. Közülük is kiemelkedő helyet foglal el a Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborújának részletes összefoglalása, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és azt követő polgárháború magyar internacionalistáinak harcait bemutató dokumentáció feltárása, feldolgozása és közzététele, a spanyol polgárháború magyar internacionalistái harcainak leírása, a fasizmus ellen Európa különböző országaiban harcoló magyar partizánok és ellenállók tevékenységének feltárása, a magyarországi partizán és ellenállási mozgalom eseményeinek feldolgozása, a hazánkat felszabadító szovjet hadsereg hadműveleteinek kutatása, feldolgozása, a felszabadító harcokban részt vett bolgár, jugoszláv, román csapatok harcainak leírása és több más új kutatási eredmény, amely a hadtörténet egy-egy korszakához kapcsolódva tovább gazdagítja történetírásunkat.

Külön elismerés illeti a Hadtörténeti Múzeumot, amelynek kiállításain az elmúlt évtizedekben a látogatók milliói ismerkedtek meg a magyar és az egyetemes hadtörténelem kiemelkedő szabadságharcos, forradalmi, internacionalista hagyományaival, eseményeivel, és tárgyi emlékeivel. E kiállítások hatékonyan hozzájárultak a lakosság, de különösen a fiatalság hazafias, internacionalista és honvédelmi neveléséhez. A Hadtörténelmi Levéltár, Térképtár és Könyvtár az elmúlt évtizedekben avatott műhelyeivé váltak a hadtörténet kutatásának, tanulmányozásának és munkájukkal jelentősen segítik szélesebb körben is a történettudomány fejlődését.

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum személyi állományának az eddig végzett eredményes munkájáért köszönetemet és elismerésemet fejezem ki.

Munkálkodjanak továbbra is eredményesen megtisztelő, felelősségteljes feladataik megvalósításán. Munkájukkal segítsék elő dicső elődeink harcainak, harci tapasztalatainak megismerését és napjaink forradalmi, internacionalista feladatainak megvalósításában való felhasználását. Járuljanak hozzá a történettudomány eredményeinek gazdagításához, lakosságunk, különösen az ifjúság hazafias, internacionalista és honvédelmi neveléséhez, a Szovjetunió és a testvéri szocialista országok forradalmi harcainak megismertetéséhez, a hadseregeink közötti fegyverbarátság erősítéséhez.

Czinege Lajos vezérezredes

DR. NAGY GÁBOR VEZÉRŐRNAGY,
A POLITIKAI FŐCSOPORTFŐNÖK ELSŐ HELYETTESE

Elnöki megnyitó

Kedves Vendégeink!
Tábornok és Tiszt Elvtársak!
Kedves Elvtársnők és Elvtársak!

A Magyar Néphadsereg a mai ünnepi gyűlés keretében emlékezik meg a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum fennállásának 30. évfordulójáról. Ünnepségünk egybeesik a Fegyveres Erők Napjáról történő megemlékezésekkel.

A Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnöksége nevében meleg szeretettel üdvözlöm ünnepségünk valamennyi résztvevőjét.

Tisztelettel köszöntöm megjelent kedves vendégeinket:

Kárpáti Ferenc vezérőrnagy elvtársat, a MN Politikai Főcsoportfőnökét, miniszterhelyettest;

Ember Győző akadémikust, a Magyar Történelmi Társulat elnökét, az Országos Levéltár főigazgatóját;

A Kulturális Minisztérium képviseletében megjelent Gönyei Antal és Varga János főosztályvezető elvtársakat;

Rottler Ferenc elvtársat, az MSZMP KB tudományos, közoktatási- és kulturális osztályának képviselőjét;

Pordán János ezredes elvtársat, az MSZMP néphadseregi bizottságának képviselőjét;

Iscsenko altábornagy elvtársat, az ideiglenesen hazánkban állomásozó szovjet Déli Hadseregcsoport politikai csoportfőnökét;

A szocialista országok megjelent katonai attaséit;

A társintézetek, egyetemek, levéltárak, múzeumok, könyvtárak megjelent vezetőit és képviselőit;

A honvédelmi nevelésben kitűnt és meghívott pedagógusokat;

A csoportfőnökségek, seregtestek, csapatok, honvédségi intézetek, katonai tanintézetek megjelent képviselőit.

Meleg szerettel köszöntöm a Hadtörténelmi Intézet, Múzeum, Levéltár, Térképtár és Könyvtár tudományos munkatársait és minden dolgozóját.

Kedves Elvtársak!

Ebben az évben ünnepeltük hazánk felszabadulásának 30. évfordulóját. Az országos nagy ünnepségekhez kapcsolódik számos — történelmi jelentőségében természetesen nem azonos nagyságrendű — jubileum is, amely egy-egy kollektíva, intézmény számára fontos évforduló. A mi mai ünnepségünk szintén része a hazánk felszabadulása 30. évfordulójáról történt megemlékezéseknek.

A sebeiből épp hogy gyógyulni kezdő felszabadult ország első művelődéspolitikai lépései között szerepelt a hadtörténeti gyűjtőmunka és kutatások feltételeinek megteremtése is. Ez is tükrözte a felszabadulás nyomán újjászületett és majd a szocializmus útjára lépett hazánk életében a tudomány megváltozott helyét és feladatait.

Az Intézetre és Múzeumra nagy munka várt. A marxizmus—leninizmus elméletét és módszerét mindinkább magáénak valló magyar történettudományi kutatások részeként népünk hadtörténetének, mindenekelőtt az ellenforradalmi rendszer által elhallgatott, vagy meghamisított szabadságharcos, forradalmi hagyományainak tudományos feltárásához, emlékeinek összegyűjtéséhez, majd feldolgozásához kellett hozzákezdeni.

A Magyar Néphadsereg vezetése nagy jelentőséget tulajdonít az Intézet és Múzeum tevékenységének. A marxista hadtörténeti kutatás, a múzeumi munka, a Levéltár gyűjtőmunkája és a Térképtár tevékenysége együttesen nagyban hozzájárul néphadseregünk hivatásos és sorállományának tudatformálásához, nemzeti történelmünk fontos kérdéseinek helyes megismeréséhez, hazafias és internacionalista neveléséhez. De hozzátehetjük ehhez azt is, hogy a munka hatósugara túlterjed a Magyar Néphadsereg keretein. Az Intézet és Múzeum tevékenységének tartalmával és jellegével nagyfontosságú funkciót tölt be a lakosság, elsősorban a fiatalok hazafias és honvédelmi nevelésében is.

Nagyra értékeljük a hadtörténeti kutatómunka eredményeit a szocialista hadtudomány egészének fejlődése szempontjából is. A hadtörténeti kutatások az elmúlt korok hadművészetének feltárásához is hozzájárulnak, amivel elősegítik a hadtudomány mai fejlődésének történeti megalapozását.

Örömünkre szolgál, hogy az Intézet folyamatosan szélesíti kapcsolatait a hazai tudományos intézetekkel. Kutatómunkájában a polgári kutató intézetek, egyetemi tanszékek tudományos munkatársai közül számosan aktívan résztvesznek. Fontosnak tartjuk ezt, mert ez egyik jelentős feltétele annak, hogy a hadtörténeti kutatások és publikációk szervesen illeszkedjenek az ország történettudománya egészének munkájához és fejlődéséhez is.

Az Intézet és Múzeum tudományos tevékenysége szorosan kapcsolódik a baráti államok hasonló jellegű intézményeinek munkájához. A tudományos eredmények kicserélése, a tapasztalatok megismerése és átvétele, a már szoros és folyamatos munkakapcsolat jelentősen elősegíti a Varsói Szerződésbe tömörült népek történetének, közös harcainak jobb megismerését, ezáltal az együvé tartozás, az internacionalizmus tudatának erősítését.

Az Intézet és Múzeum sokrétű és kihatásaiban jelentős tevékenységéhez a Magyar Néphadsereg vezetése a lehetőségekhez mérten biztosította a

szükséges feltételeket. Az elmúlt 30 év alatt, sok munka és tanulás során, felnőtt egy hadtörténész nemzedék, amely a továbbfejlődés legfontosabb feltétele. Rendelkezésre állnak és folyamatosan javulnak az anyagi feltételek is. Az Intézet és Múzeum munkáját figyelem és megbecsülés kíséri.

Ünnepi gyűlésünket megnyitom.

DR. LIPTAI ERVIN EZREDES,
A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM PARANCSNOKA

Ünnepi beszéd

Kedves Elvtársak!

Három évtizede annak, hogy napvilágot látott felszabadult országunk új honvédelmi minisztériumának rendelete, amely a Hadtörténelmi Múzeumnak és Levéltárnak az új, demokratikus hadsereg szervezetében való működéséről intézkedett.

Az 1918-as polgári demokratikus forradalmat követően létrehozott katonai közgyűjteményektől az ellenforradalmi rendszer bűnös politikájának következtében tönkretett, romos épületeket, nagy részben megsemmisített, széthurcolt anyagot örököltünk. A levéltári iratok jelentős része megsemmisült, vagy jóvátehetetlenül károsodott. A múzeum épülete romokban állott. Gyűjteményi anyagának nagy részét nyugatra hurcolták, felelőtlenül sorsára hagyták. A tárgyak többsége örökre elveszett. Hasonló képet mutatott a könyvtári és a térképtári anyag is. Ilyen helyzetben kezdte meg munkáját Múzeumunk és Levéltárunk felszabadulás utáni kollektívája.

Tisztelettel adózunk mindazoknak, akik az ország újjáépítésének lelkesedésétől áthatva, a romokból és a pusztulásból megkezdték menteni a menthetőt: összegyűjteni és a lehetőség szerint megóvni a megmaradt anyagokat, megkezdeni a szétdúlt gyűjtemények rendezését, a rombadőlt épület helyreállítását.

Intézményünk három évtizedes fejlődésén végigtekintve elmondhatjuk, hogy az minden ízében híven tükrözi népünknek a népi demokratikus és a szocialista forradalom útján megtett fejlődését.

Az országunkban végbement szocialista társadalmi átalakulás lényegéből fakadó tény, hogy a hadtörténelmi gyűjtő, feldolgozó és ismeretterjesztő munka 1948-tól, a hatalomban bekövetkezett fordulattól vett nagyobb lendületet.

Úgy érezzük, hogy mély, szimbólikus jelentőséget is tükrözött múzeumunk új életének első kiemelkedő eseménye: 1948. szeptember 12-én múzeumunkban ünnepélyesen elhelyezték az 1848—49-es forradalom és szabadságharc hadilobogóit, amelyet a Szovjet Hadsereg mentett meg a pusztulástól és adott vissza hazánknak.

Az államunk és hadseregünk jellegében bekövetkezett szocialista fordulat intézményünk életében is gyökeres változásokat eredményezett. E változások alapjául pártunk, kormányunk, a hadsereg vezetésének az az elhatározása szolgált, hogy a Hadtörténelmi Intézetet és Múzeumot alkalmassá kell tenni azoknak a feladatoknak az elvégzésére, amelyeket a hadsereg, ifjúságunk, dolgozóink szocialista hazaszeretetre, proletár internacionalizmusra, honvédelemre való nevelésének követelményei határoznak meg.

Az 50-es évek elejétől pártunk és államunk támogatásával számottevően megnövekedett intézményünk tudományos és kisegítő személyi állománya, jelentős javulás történt a munka anyagi és technikai körülményeiben, meggyorsult a romos épületek helyreállítása.

A szocialista társadalom szükségletei a hadtörténelmi kutatástól és ismeretterjesztéstől, a korábbiakhoz viszonyítva, szemléletében gyökeresen — és tematikájában is nagymértékben — új munkát kívántak.

A magyar polgári hadtörténetírást a történettudomány egyéb területeinél is jobban áthatotta az idealista szemlélet, a nacionalizmus, a provinciális egyoldalúság. Népünknek a megelőző századokban folytatott forradalmi és honvédő harcai történetével a magyar kommunista történészek munkáinkban ugyan már foglalkoztak, s ez a marxista hadtörténetírás számára is komoly alapokat adott, mégis e kiemelkedő fegyveres küzdelmek hadtörténelmi feldolgozása lényegét tekintve a fordulat után felnövekvő marxista hadtörténészgárdára várt és vár.

Az 50-es évek első felében kezdődött meg a fiatal marxista hadtörténész káderek képzése.

Néphadseregünk jellegéből természetszerűen következett, hogy a hadtörténelmi gyűjteményekhez — hasonlóan hadseregünk más szerveihez — munkásosztályunk, parasztságunk és értelmiségünk fiataljai kerültek. E fiatalok a szocialista forradalom iránti elkötelezettségük, őszinte hitük és lelkesedésük mellett a legjobb esetben a felszabadulás után elvégzett egyetem — frissen megszerzett — diplomájával rendelkeztek. Nagyobb részüknek azonban az itteni munkájukkal párhuzamosan, az esti egyetemen kellett elsajátítaniok a történészmunka alapismereteit.

Szocialista társadalmi rendünk más területeihez hasonlóan, fiataljaink az elmúlt évtizedekben e területen is elsajátították azokat az ismereteket, megszerezték azokat a készségeket, amelyek feladataik becsületes elvégzéséhez szükségesek.

Hogy a hadtörténelmi gyűjteményi és kutatómunka az elmúlt negyedszázadban eredményeket tudott elérni, hogy a hadtörténészek gárdája fokozatosan fel tudott nőni nagy feladataihoz, azt mindenekelőtt az a törődés tette lehetővé, amellyel pártunk és államunk vezetése, néphadseregünk vezetése segítette munkánkat. Az a megkülönböztetett figyelem, amelyet pártunk a társadalomtudományok, ezen belül is a történettudományok fejlődésére fordított, a legfontosabb biztosítékát képezte előrehaladásunknak.

Őszinte hálával kell megemlékeznem arról a segítségről, amellyel hazai társintézményeink: a Párttörténeti Intézet, a Történettudományi Intézet, az Országos Levéltár, a Nemzeti Múzeum és más intézmények vezetői és munkatársai segítették fiatal kollektívánk fejlődését. Tapasztaltabb elvtársaink-

nak segítőkészsége nélkül munkatársaink sok ismeretre összehasonlíthatatlanul nehezebben, több fáradtsággal tettek volna szert, mint támogatásukkal.

A magyar hadtörténészgárda felnövését és megerősödését fel nem becsülhető módon segítette a szovjet hadsereg. Kutatóink tekintélyes része a szovjet hadtörténészek munkáiból ismerte meg a marxista hadtörténetírás alapvető elvi és módszertani vonásait. Egyeseknek közülünk egész életét meghatározó élményt, pozitív ismeretanyagot és szemléleti töltést adott az, hogy a Szovjetunióban, kiváló szovjet hadtörténészek irányítása alatt folytathattak tanulmányokat.

Munkatársaink fejlődését segítette a munkásmozgalomban tapasztalatokat szerzett, kitűnő marxista felkészültségű egykori parancsnokaink irányító, vezető tevékenysége. Kegyelettel gondolunk vissza az ellenforradalom ellen vívott harcban hősi halált halt Sziklai Sándor elvtársra, a néhány évvel ezelőtt közülünk eltávozott Otta István elvtársra.

Intézményünkbe az utóbbi években sok fiatal tudományos munkatárs került. Igyekszünk mindent megtenni annak érdekében, hogy mielőbb eredményes munkát végző, megbecsült tagjai lehessenek hazánk tudományos közéletének.

*

Kollektívánk eszmei, politikai és szakirányú fejlődésének eredményeképpen az elmúlt évtizedek tudományos és ismeretterjesztő munkájának színvonala egyenes vonalúan emelkedett.

Gyűjteményeink jelentősen gyarapodtak, rendezettségük s a kutatómunkában való felhasználhatóságuk rohamosan fejlődött.

Múzeumunk épületének helyreállításával párhuzamosan folyt a tárgyi gyűjteményben bekövetkezett veszteségek pótlása, új, múzeális értékek beszerzése. A gyűjteményünkben őrzött múzeumi tárgyak száma ma megközelíti a százezret. A fejlődés jellemzésére elég megemlíteni, hogy ennek csupán mintegy 8—10%-át képezi a felszabadulás előtti anyag.

Hasonló fejlődést mutat Levéltárunk is. A benne őrzött iratok mennyisége a felszabadulás óta jelentékenyen nőtt. Korszerű elhelyezését a 60-as években emelt új épületszárny biztosítja. Kutatószolgálatát az elmúlt évtizedekben a hazai — és a baráti országokból hozzánk látogató — történészek ezrei vették igénybe.

Az osztrák levéltárakban őrzött magyar vonatkozású, fontos történelmi források felkutatásával és mikrofilmen történő hazaszállításával, a magyar kutatók munkájának segítésével, eredményes munkát végzett Levéltárunk bécsi kirendeltsége.

Térképtárunk az elmúlt évtizedekben a történelmi és más tudományterületek kutatásának egyik gazdag, jól rendszerezett anyagot őrző, gyakran és szívesen használt forrásává vált.

Nagy utat tett meg az elmúlt évtizedekben Könyvtárunk is. A kezdeti mintegy 50 ezerről több mint 150 ezer példányra emelkedett könyvével, gazdag, a világ legjelentékenyebb hadtudományi folyóiratait tartalmazó folyóiratgyűjteményével előkelő helyet foglal el a tudományági szakkönyv-

tárak sorában. Jól felkészült könyvtárosaink információs munkája számottevően segíti a hadtudományi, hadtörténeti kutatókat.

A hadtörténelmi feldolgozó, publikációs tevékenység fejlődésének üteme és arányai hasonló képet mutatnak.

Fiatal hadtörténészeink munkájának eredményeképpen már az ötvenes évek közepén napvilágot láttak azok az első kiadványok, amelyek az új, marxista hadtörténetírás elindulásának voltak kezdeti mérföldkövei.

1954-ben megindult a Hadtörténelmi Közlemények új folyama.

Az 1956-os ellenforradalom leverése után különleges, sürgető politikai feladattá vált az a — korábban is alapvető — célkitűzés, hogy a szocialista tudatformálás munkáját munkásosztályunk forradalmi, fegyveres harci hagyományainak feldolgozásával szolgáljuk. Jólesően és nem kis büszkeséggel gondolunk arra, hogy 1957-ben, munkatársaink tollából, napvilágot látott a magyar internacionalistáknak az Októberi Forradalomban és az intervenció elleni küzdelemben betöltött szerepével foglalkozó kötet, amelynek munkálatai még Sziklai Sándor elvtárs kezdeményezésére indultak meg. Emlékezetes marad számunkra a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulója alkalmából megrendezett nagy kiállításunk, amelyen hosszú évtizedek múltán először találkozhattak egymással a nagy idők egykori magyar harcosainak százai.

Az ötvenes évek második felében, majd a következő években tudományos szempontból mind színvonalasabb, korábban ismeretlen forrásanyagot feldolgozó művek jelentek meg munkatársaink tollából: az oroszországi magyar internacionalistákról, az 1919-es Magyar Vörös Hadseregről, a spanyolországi polgárháborúról, a magyar ellenállási és partizánmozgalomról, a magyarországi felszabadító hadműveletekről és néphadseregünk történetéről.

Úgy gondolom, minden túlzás nélkül mondhatjuk, hogy mindaz, amit e kérdésekről történetírásunkban és oktató, nevelőmunkánkban ma felhasználhatunk, jelentős részben a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos kollektívája erőfeszítéseinek eredményeképpen vált hozzáférhetővé.

Vannak eredményeink a magyar középkor és újkor hadtörténetének kutatásában is. Munkatársaink tollából történetírásunkban számontartott eredmények születtek a XIV—XV. századi háborúkról; a XVII. századi — Ausztria ellen folytatott — függetlenségi küzdelmekről; a Rákóczi-szabadságharcról; az 1848—49-es forradalom és szabadságharc katonai történetéről; az első világháborúról és a Horthy-hadseregről.

Azon eredményeket figyelembe véve, amelyeket hadtörténetírásunk intézményünkben és a történészmunka más bázisain — az MTA Történettudományi Intézetében, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Hadtörténelmi Tanszékén s egyéb kutatóhelyeken — elért, néhány évvel ezelőtt jogosan jutottunk el annak megállapítására, hogy megértek egy, Magyarország hadtörténetét nagyobb terjedelemben összefoglaló munka elkészítésének feltételei. Örömmel jelenthetem, hogy ennek a mintegy 120 szerzői ívben megjelentetni szándékolt könyvnek előkészítése már jelentős mértékben előrehaladt, a kéziratok nagyobb része elkészült. Ezúton is köszönetet mondok azon társintézeteink vezetőinek, akik segítőkészen járultak hozzá ahhoz,

hogy munkatársaik a kézirat elkészítésében, illetőleg annak megvitatásában, lektorálásában részt vállaljanak.

*

Tudományos munkánk fejlődésével párhuzamosan haladt a történeti ismeretterjesztés, a hazafias, honvédelmi nevelést szolgáló népművelő munkánk is.

Kiállításaink híven tükrözik történelmi kutatómunkánk szintjét, gyűjteményeink rohamos gazdagodását. A honfoglalástól kezdve átfogják az egész magyar történelmet. Állandó kiállítási termeink száma az elmúlt évtizedekben megsokszorozódott: az 1950. évi 6-ról 30-ra emelkedett.

Népművelő munkánk hatékonyságának egyik fokmérője a látogatottság emelkedése, amely országos viszonylatban is számottevő. Míg az állandó múzeumi kiállításaink megnyitását követő első esztendőben a látogatók száma 50 ezer alatt volt, az 1975-ös esztendőben joggal számíthatunk 250 ezernél több látogatóra. A múzeumunkat felkeresők többsége az ifjúság soraiból kerül ki. E tényt figyelembe véve, ismeretterjesztő és nevelőmunkánk hatékonyságának erősítése érdekében, az elmúlt másfél évtizedben a múzeumi népművelés komplex módszereit alkalmaztuk. Néphadseregünk Politikai Főcsoportfőnökségének segítségével, (amelynek eredményeképpen évente több ezer autóbusz-kilométer áll rendelkezésünkre), megvalósíthattuk a múzeumi történelemórákat, amelyek során a katonák és a tanulók a kiállítások megtekintésén túl különböző foglalkozásokon és a meghatározott történelmi témákhoz kapcsolódó filmek vetítésén vehetnek részt. Beváltak a sorállomány és a tanulóifjúság részére rendezett múzeumi vetélkedőink, amelyek során például a múlt év végén és ez év tavaszán 70 budapesti iskola 3000 tanulóját mozgósítottuk múzeumi vetélkedőinken. Múzeumunk tömegkapcsolatait számottevően kiszélesítették vándorkiállításaink, a vándor technikai park kiállításainak megszervezése és az eddig mintegy 40 vidéki városban és községben létrehozott kisebb, állandó haditechnikai parkok hálózatának megteremtése.

Közművelődési tevékenységünk sikeres eszközei a múzeumunkban meghirdetett különleges szakmai bemutatók és tárlatvezetések, a katonazene történetének nagysikerű bemutatói. Úgy érezzük, joggal állapíthatjuk meg, hogy népművelő munkánk egyre sokoldalúbban és sikeresebben szolgálja a történelmi ismeretterjesztést, a hazafias és honvédelmi nevelést, valamint a néphadseregünk és a dolgozók — kiváltképp pedig ifjúságunk — közötti kapcsolatok erősítését.

Munkatársaink vezető szerepet játszottak és játszanak a hadtudományi ismeretterjesztésben. Számottevő energiát fordítottunk és fordítunk forradalmi fegyveres küzdelmeink veteránjainak összefogására, a legkülönbözőbb formában történő segítségükre. Szoros és eredményes az együttműködésünk a Partizánszövetséggel, valamint a Magyar Honvédelmi Szövetséggel.

*

Intézményünk néphadseregünk szerve. Szerepéből és jellegéből adódan tevékenysége mindenekelőtt a hadsereg keretében, a hadsereg belső szük-

ségleteinek megfelelően bontakozik ki. Politikai Főcsoportfőnökségünk irányításával végezzük a különböző történeti tárgyú oktatási és ismeretterjesztő anyagok készítését, a hadseregen belüli előadásos propagandát, a csapatmúzeumok szakmai segítését, a levéltár archiválís és igazgatási tevékenységét stb. E munkánkban az elvtársi együttműködés eredményeket szülő, jó kapcsolatai fűznek össze bennünket a Magyar Néphadsereg Központi Klubjával, a Zrínyi Katonai Kiadóval, a Politikai Munka Módszertani Központjával, lapjainkkal és egyéb társintézményeinkkel.

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum munkája, a múltban és a jelenben is integráns részét képezte — és képezi — országunk tudományos és kulturális közéletének. Bázisszerveink szorosan illeszkednek történettudományunk, közgyűjteményeink összességének rendszerébe, részt vesznek azokban a társadalmi szervekben és testületekben, amelyek e területek szakmai és módszertani irányításával foglalkoznak. Ezúton is szeretném köszönetemet kifejezni a Kulturális Minisztériumnak, a Magyar Tudományos Akadémiának és intézményeinek azért a segítségért, amelyet részünkre e tekintetben is nyújtanak.

A Hadtörténelmi Intézetet és Múzeumot egyre erősödő, mind termékenyebbé váló kapcsolatok fűzik a baráti hadseregek keretében működő társintézményekhez. Örömmel számolhatunk be arról, hogy ezek a kapcsolatok már régen túlhaladtak azon a kezdeti szinten, amelyet az egymás munkájával való megismerkedés, a baráti, kölcsönös tájékoztatás jelentett. Az elmúlt években a hadseregeinket összefűző, a proletár internacionalizmus erősítését szolgáló feladatok egész sorát oldottuk meg közös munkával. Mindenekelőtt a Szovjetunióban működő társszerveinkkel való együttműködésünk gyümölcsöző eredményeiről kell beszámolnom. A közelmúltban, magyar és orosz nyelven, hazánkban és a Szovjetunióban, több olyan kiadvány látott napvilágot, amely intézetünk és a szovjet intézetek együttműködésének köszönhette megszületését.

Munkatársaink rendszeresen részt vesznek a baráti országok szakmai konferenciáin, külföldi társintézeteink munkatársai rendszeresen és aktívan folynak be az általunk rendezett szimpóziumok munkájába. Nemzetközi kapcsolataink erősítésének, a baráti hadseregek társintézeteivel való együttműködésnek — úgy érezzük — jó szolgálatot tettek az olyan, általunk rendezett találkozások, mint a katonai levéltárak parancsnokainak találkozója 1973-ban, a hadtörténeti folyóiratok főszerkesztőinek értekezlete 1971-ben, vagy a szocialista hadseregek fejlődésének általános és specifikus törvényszerűségeivel foglalkozó értekezletünk ez év tavaszán.

*

Az elmúlt évtizedekben elért eredményeink megfelelő alapul szolgálnak ahhoz, hogy tudományos és közművelődési munkánk minden területén magasabb szintű követelményeket, további feladatokat állítsunk magunk elé.

E feladatok meghatározásában pártunk tudománypolitikai irányelvei, a közművelődésről hozott határozata, a XI. Kongresszus útmutatásai irányadók számunkra.

A hadsereg személyi állományán belül és a hadseregen kívül növelni kell tudományos és ismeretterjesztő munkánk hatékonyságát. A szocialista tudatformálás, a hazaszeretetre és internacionalizmusra való nevelés követelményeiből adódóan erőfeszítéseink zömét a továbbiakban is a legújabbkori hadtörténet feldolgozására, irodalmi- és múzeumi kiállításokon történő publikálására kell összpontosítanunk. Ezen belül különösen a fegyveres ellenállás és partizánmozgalom, a Magyar Néphadsereg története és a Varsói Szerződéshez tartozó országok hadseregeinek, baráti szövetségének fejlődése áll munkánk előterében.

Mindez természetesen nem jelenti történelmünk korábbi korszakainak elhanyagolását. Távlati és középtávú terveinkben középkori és újkori hadtörténetünknek az eddigieknél nagyobb erőráfordítással történő, módszeres feldolgozását irányoztuk elő.

Jelentős előrelépést kívánunk tenni a közgyűjteményi tudományos munkában. Arra törekszünk, hogy Levéltárunk, Könyvtárunk, Térképtárunk egyre gazdagodó anyaga mind rendezettebben, a kutatók tájékozódását mind magasabb szinten elősegítve biztosítsa történészeink feltáró munkáját.

Tömegkapcsolataink fejlődésében kiemelt szerepet szánunk közművelődési és nevelő munkánk tartalmi és módszertani gazdagításának.

Különös gondot fordítunk arra, hogy munkánk eredményeit az eddiginél változatosabb eszközökkel, néphadseregünk személyi állományának mind nagyobb részéhez juttassuk el.

A már bevált gyakorlatot még sikeresebben alkalmazva, de új eszközök segítségével is, tovább kívánjuk erősíteni múzeumi ismeretterjesztő és nevelő munkánk hatékonyságát. E tekintetben különösen az általános és középiskolákkal, szakmunkásképző intézetekkel való kapcsolataink megerősítésére és kiszélesítésére, a múzeumi történelemórák és egyéb rendezvények még rendszeresebb alkalmazására törekszünk. Erősíteni kívánjuk hazai tudományos és kulturális társintézményeinkkel való együttműködésünket.

Fontos feladatunknak tartjuk a baráti szocialista hadseregekben működő társintézeteinkkel való kapcsolataink erősítését. Úgy véljük, eddig is sikeresen folytatott együttműködésünk megteremtette az előfeltételeit annak, hogy a bennünket összefűző internacionalista katonai hagyományainkat közös munkával kiadott könyvekben dolgozzuk fel.

*

Eredményeinket népünk, pártunk erőfeszítéseinek, kulturális fejlődésünk sikereinek köszönhetjük. Az elmúlt három évtized jubileumi ünnepén a köszönet és a hála érzése tölt el bennünket népünk és pártunk iránt. Köszönetet mondunk elöljáró párt- és állami szerveinknek, amelyeknek támogatását, megértését mindvégig éreztük; a velünk együttműködő honvédségi és hadseregen kívüli intézményeknek, társintézeteinknek mindazért, amivel az elmúlt években és évtizedekben támogatták munkánkat.

Az elmúlt 30 évben elért eredményeink tisztjeinknek, polgári állományú dolgozóinknak hivatásérzettől áthatott, szorgalmas munkája nyomán születtek meg. Jubileumi ülésünk fórumáról is köszönetet mondok

mindazoknak az egykori és jelenlegi — nyugdíjas, vagy még aktív — munkatársainknak, akik jó szívvel és lelkesedéssel, a közös ügyet mindig szolgálni készen végezték és végzik feladataikat.

Megköszönöm pártszervezetünk vezetőségének és tagságának, valamint szakszervezetünk és KISZ szervezetünk vezetőinek és aktivistáinak, hogy tevékenyen hozzájárultak az alkotó munkát támogató jó légkör, a kollektíva baráti szelleme, alapvetően derűs közérzete kialakításához.

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum személyi állománya érti és világosan látja azokat a feladatokat, amelyek intézményünk rendeltetéséből és hivatásából adódóan előtte állanak. Mindazt a segítséget és támogatást, amelyet népünktől, pártunktól, elöljáró szerveinktől kaptunk és kapunk, e feladatok jó megoldására irányuló becsületes, eredményes munkával, szeretett hivatásunk teljesítésével igyekezünk viszonozni.

Az intézmények és társintézetek képviselőinek felszólalásai

EMBER GYŐZŐ AKADÉMIKUS, A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ELNÖKE, AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁR FŐIGAZGATÓJA

Működésének 30. évfordulóján több intézmény részéről üdvözlöm a Hadtörténelmi Intézetet és Múzeumot, amelynek rendeltetése, hogy országunk katonai múltját felderítse és feldolgozza, e múlt történeti emlékeit és forrásait gyűjtse, őrizze, minél könnyebben használhatóvá tegye és a nép művelődésében fel is használja.

Üdvözlöm a Magyar Történelmi Társulat képviseletében, amely a magyar történészek társadalmi szervezete, s amelynek az Intézetben dolgozó történészek is tagjai.

Üdvözlöm a Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya nevében, amelynek rendeltetése, hogy Történettudományi Bizottsága révén az ország történelmi kutatóhelyeinek, amelyek között az Intézet az egyik legjelentékenyebb, a munkáját koordinálja.

És végül, de nem utolsósorban, üdvözlöm a polgári levéltári társintézmények, elsősorban a Magyar Országos Levéltár részéről, hiszen az Intézet egyik részlege a Magyar Népköztársaság katonai levéltára.

Az Intézet levéltári részlegének, sőt bizonyos fokig magának az Intézetnek is, előde a Hadtörténelmi Levéltár, későbbi nevén a Hadilevéltár volt. Ez a levéltári intézmény az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlását közvetlenül követően, már 1918-ban abban az új épületben nyert helyet, amely az Országos Levéltár számára épült.

A két levéltári intézmény ettől kezdve ugyanabban az épületben mű-

ködött, egészen 1945-ig, amikor a megszüntetett Hadilevéltár anyagát annak jogutóda vette át, és a Bécsikapu térről a Kapisztrán térre szállította át. Az átköltözés az akkori időknek megfelelő szállítási módon, emberi erővel vontatott négykerekű kézikocsin történt, a munkában az Országos Levéltár dolgozói, köztük jómagam is, részt vettek.

Nem mondhatjuk, hogy a két intézmény kapcsolata az együttlakás ideje alatt mindenkor zavartalan és súrlódásmentes volt. Az Országos Levéltárnak egyre égetőbb szüksége volt teljes épületére, nagy könnyebbséget jelentett számára, amikor azt végre birtokába vehette.

1945 után új korszak kezdődött az ország katonai és polgári központi levéltárai közötti kapcsolatok alakulásában. Helyileg kissé messzebb, de csak pár lépésnyire, egyebekben azonban közelebb kerültünk egymáshoz. Megfelelt ez a változás a nép és a nép hadserege közötti új viszonynak, amely az élet minden területén, a levéltárakban is éreztette hatását. Többször meglátogattuk egymást, szakmai tapasztalatokat cseréltünk, közös tudományos és társadalmi rendezvényeken vettünk részt.

Kapcsolataink ma is jónak mondhatók. A Kulturális Minisztérium Levéltári Igazgatósága mellett szervezett Levéltári Tanácsban, a Levéltári Igazgatóság és az Országos Levéltár folyóiratainak szerkesztő bizottságaiban helyet foglalnak az ország katonai levéltárának a képviselői is. Az Akadémia Történettudományi Bizottságában ugyancsak együtt üléseznek a Hadtörténelmi Intézet, a Levéltári Igazgatóság és az Országos Levéltár vezetői. Társadalmi rendezvényeken is találkoznak dolgozóink.

Elsősorban az Országos Levéltár, de az említett többi intézmény nevében is, sok sikert kívánok az Intézet további eredményes munkájához, így nagy vállalkozásához, Magyarország katonai történetének összefoglaló feldolgozásához.

GÖNYEI ANTAL,
A KULTURÁLIS MINISZTÉRIUM FŐOSZTÁLYVEZETŐJE

Kedves Elvtársak!

Szeretném köszönteni Önöket a Kulturális Minisztérium nevében jubileumi ünnepségükön. Rögtön elöljáróban el kell mondanom, hogy nagyra értékeljük azokat az eredményeket, amelyeket a magyar hadtörténeti kutatás terén elértek, s amelyekkel jelentősen hozzájárultak az egyetemes magyar történetkutatás fejlődéséhez. Úgy gondolom azonban, hogy a méltatásnál többet érnek és többet mondanak azok a művek, amelyek az önök kutatásainak eredményeképpen napvilágot láttak, s ezzel közkinccsé váltak. Éppen ezért, amikor a Kulturális Minisztérium köszönetét tolmácsolom, elsősorban annak jelentőségét szeretném kiemelni, hogy mindezek a tudományos eredmények a tudományos, a politikai ismeretterjesztés hatékony eszközei lettek és közművelődésünk ügyét szolgálják.

A fegyveres testületek szerepe igen jelentős mindennapi polgári életünk alakulásában. Szeretném hozzátenni, hogy e vonatkozásban a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum mindig a fegyveres testületeknek azt a szocialista társadalomra jellemző igen fontos magatartási és eljárási normáját tekintette irányadónak, ami végső soron kifejeződik olyan egyszerű dolgokban is, hogy Budapest és az ország leglátogatottabb múzeumai közé tartozik a Hadtörténeti Múzeum, hogy a gyerekek és az öregek egyaránt nagy érdeklődéssel keresik fel azokat a bemutatókat, amelyeket vidéken szerveznek. De ehhez még hozzá kell tennem azt is, hogy az intézmény munkatársai mindig részt vettek és részt vesznek, a legszorosabb kollegiális együttműködés jegyében, azokon a tudományos, közművelődési akciókon, amelyek mindennapi kulturális tevékenységünk alkotó részei.

Személy szerint őszinte örömet okoz, hogy a Kulturális Minisztérium nevében én köszönthetem Önöket, hisz a jelenlevők között számos olyan kolléga is ül, akik ma egyenruhában, de tegnap még polgári ruhában dolgoztak a kultúra területén. S azt kell mondanunk, ugyanez áll fordítva is. S mindebben nem megkülönböztetés, hanem ellenkezőleg, a közösség fejeződik ki.

A hadtörténeti kutatások és az ezek talaján nyugvó kiállítások igen fontos eszközei a szocialista nevelésnek, ismeretterjesztésnek, pedagógiának. Sokak előtt ismert, hogy jelenleg történészeknek, múzeológusoknak egyaránt jelentős feladata az újkori történelem és különösképpen a szocializmus korszakának és előzményeinek mélyreható feltárása és bemutatása. E vonatkozásban az intézet munkája különösképpen kiemelkedő jelentőségű és a múzeum kiállításait élenjárónak, példamutatónak tartjuk, nemcsak tartalmukban, hanem szakmai-művészi kialakításukban is. Azt szeretném kérni Önöktől, hogy a továbbiakban is ápoljuk közös erővel mindazon feladatainkat, amelyek a hazai tudomány és ismeretterjesztés, közművelődés ügyét szolgálják, őrizzék és fejlesszék azt a bajtársi és kollegiális szellemet, amely az intézmény megkülönböztető sajátossága. A magunk részéről is hasonlót ígérünk Önöknek. Munkájukhoz ismételten sok sikert kívánok.

DR. ZÁGONI ERNŐ EZREDES,
A ZRÍNYI MIKLÓS KATONAI AKADÉMIA PARANCSNOKHELYETTESE

Tisztelt Elvtársak!

A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia és a katonai főiskolák parancsnokságai, pártbizottságai, tanárai, hallgatói és egész személyi állománya nevében őszinte tisztelettel és meleg elvtársi szeretettel köszöntöm a fennállásának 30. évfordulóját ünneplő Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnokságát és minden munkatársát.

Ha felidézzük a három évtized előtti napokat, újra előttünk áll az a mérhetetlen kár, amelyet a fasizmus okozott a magyar népnek. Az anyagi

létfeltételek helyreállítása mellett a szellemi élet haladó tartalmú „újjáépítése" is halaszthatatlan feladatként jelentkezett. A fasiszta államgépezet szétzúzása után azonnal meg kellett kezdeni a küzdelmet a múlt kísértő szellemi árnyaival, a fasiszta métellyel szemben és felszínre kellett hívni azokat a haladó katonai hagyományokat, amelyek nemzetünk, népünk hős fiainak helytállásáról, a fennmaradásunkért vívott igazságos harcainkban mutatott bátorságáról tanúskodnak.

Ez a parancsoló szükségszerűség hívta életre 30 évvel ezelőtt a Hadtörténelmi Intézetet és Múzeumot, hogy élére álljon a haladó katonai hagyományaink ápolásáért folytatott munkásságnak. A magyar „katonanemzet" mindenekfölöttiségét hirdető múlt nacionalista szemléletével szemben a hazáért, a szabadságért, a társadalmi haladásért küzdő, igaz hazafiságtól és internacionalizmustól fűtött magyar katona igazi alakját kellett felfedezni és bemutatni.

Ma, harminc év után elmondhatjuk, hogy az Intézet és Múzeum ennek a feladatának teljes mértékben eleget tett. A marxista történelem- és osztályszemlélet alapján állva kiemelkedő eredményeket ért el a magyar katonamúlt reális értékelése, a gazdag magyar hadtörténelem marxista elemzése és értékelése terén. E tevékenységével nagymértékben hozzájárult a horthysta történeti felfogás burzsoá nacionalista torzításainak leleplezéséhez és leküzdéséhez, a nemzeti történet és ezen belül a hadtörténet marxista alapokon nyugvó feltárásához. Az Intézet olyan műveket és kiadványokat adott a széles tömegek és ezzel együtt néphadseregünk katonái, tisztjei kezébe, amelyek az objektív történelmi valóság, az igaz hazafiság és internacionalizmus alapján mutatták be szabadságharcainkat, antifasiszta küzdelmeinket, partizánharcainkat és ezzel hatékonyan hozzájárultak egész társadalmunk marxista történelemszemléletének fejlődéséhez, az ifjúság honvédelmi neveléséhez, a szocialista katonai tudat kialakításához, a szocialista haza megszerettetéséhez.

Mi, a felsőfokú katonai tanintézetek oktatói és nevelői igen nagyra értékeljük a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum három évtizedes tevékenységének eredményeit, melyek nagymértékben segítették tisztikarunk felkészítése és nevelése érdekében végzett munkánkat.

Akadémiánk, és különösen annak Hadművészettörténeti tanszéke az elmúlt évtizedekben szoros kapcsolatot és tudományos együttműködést épített ki az Intézettel. A közösen tartott munkahelyi viták, a magyar és a külföldi hadtörténészekkel rendezett együttes tanácskozások, az Intézet gondozásában megjelenő Hadtörténelmi Közlemények hasábjainak rendelkezésünkre bocsátása mind-mind a közös cél megvalósításának fontos elemét képezte és képezi. Reméljük, hogy ez a jó együttműködés a jövőben tovább szélesedik és még hasznosabbá válik.

Kedves Elvtársak!

Befejezésül engedjék meg, hogy a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia és a katonai főiskolák parancsnokságai, pártbizottságai és tanári kara nevé-

ben sok sikert, erőt-egészséget kívánjunk a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum valamennyi dolgozójának, munkatársának. Kívánjuk, hogy újabb eredményeket érjenek el három évtizede megkezdett munkájuk folytatásában, a marxista történelemtudomány és ezen belül a hadtörténet kimunkálásában, a szocialista haza védelméhez való hozzájárulásukban.

DR. NAGY GÁBOR VEZÉRŐRNAGY

Zárszó

Kedves Vendégeink!
Kedves Elvtársak!

Ünnepségünk első részének végére értünk. Úgy vélem, hogy a Honvédelmi Miniszter Elvtárs parancsának méltató szavaiból, az átadott elismerésekből, Liptai elvtárs referátumából és kedves Vendégeink megtisztelő felszólalásaiból egyértelműen kicsendült az Intézet és Múzeum munkája iránt tanúsított figyelem és megbecsülés, az itt végzett munka fontosságának gondolata. Szívből gratulálok a kitüntetésben, dicséretben és jutalomban részesített elvtársaknak.

Elmondhatom, hogy az elmúlt 30 év eredményei, tapasztalatai olyan alapot jelentenek, amelyre támaszkodva a jövő feladataihoz az újabb sikerek tudatában foghat hozzá az Intézet és Múzeum valamennyi dolgozója.

Az elmúlt három évtized nem volt könnyű, de nem lesznek könnyebbek a következő évek sem. A részkutatások körének és mélységének új feladatai, egyúttal az átfogó szintézist igénylő munkák, a Magyar Néphadsereg története kutatásának tennivalói, a levéltári, a térképtári, könyvtári és a múzeumi gyűjtő, rendszerező, feldolgozó és kiállítási munka fokozott követelményeket támaszt valamennyi tudományos munkatárssal és dolgozóval szemben.

A végzett munka fontosságát, a kutatók felelősségét aláhúzza az a tény, hogy a fejlett szocializmus építése során a tudatformálás társadalmi méretekben fokozott jelentőségre tesz szert. Növekszenek a követelmények a Magyar Néphadseregben folyó világnézeti, politikai és kulturális neveléssel szemben. Mindebből az eddiginél még hatékonyabban kell kivenni a részét a Hadtörténelmi Intézetnek és Múzeumnak.

A Magyar Néphadsereg vezetése biztosítani fogja azokat a feltételeket, amelyek a megnövekedett feladatok eredményes elvégzéséhez szükségesek.

A Magyar Néphadsereg vezetése, a Politikai Főcsoportfőnökség nevében kívánok új eredményeket, sok sikert és jó erőt, egészséget az Intézet, Múzeum, Levéltár, Térképtár és Könyvtár minden dolgozójának.

Külön megköszönöm kedves Vendégeinknek azt, hogy megjelenésükkel megtisztelték ünnepségünket.

TANULMÁNYOK

ÁCS TIBOR

A HONVÉDELMI SZÖVÉTNEK, AZ ELSŐ MAGYAR HADTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Adalék a XIX. századi magyar hadtudomány történetéhez

Az 1848 márciusi polgári forradalom nemcsak az önálló honvédelmi minisztériumot teremtette meg Magyarországon, hanem megnyitotta az utat a magyar hadtudomány továbbfejlődése és a katonai szaksajtó megjelenése előtt is. Az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc másfél esztendeje alatt a viharos politikai és hadi események ellenére számosan foglalkoztak katonai és hadtudományi kérdésekkel. A szakírók arra törekedtek, hogy a korabeli hadtudomány eredményeit felhasználva kielégítsék a szabadságharc honvédelmi szükségleteit. A közreadott hadtudományi művek és katonai szabályzatok, honvédelmi és katonai témájú cikkek, valamint a hadi lapok mellett különösen jelentős az első magyar hadtudományi folyóirat megjelenése.[1]

Raksányi Imre katonai szakíró érdeme, hogy 1848-ban kiadta az első magyar hadtudományi folyóirat, a Honvédelmi Szövétnek előzetes bemutató ívét, majd próbakötetét, azaz első számát.[2]

1 A Honvédelmi Szövétnek című hadtudományi folyóirat megjelenéséről még a legújabb irodalomban is találhatók pontatlan adatok. A magyar katonai nyelv fejlődéstörténetét vizsgáló tanulmányában Markó Árpád azt állítja, hogy Raksányi vállalkozása az előfeltételek hiánya miatt kútba esett és a folyóiratot nem adták ki. Lásd: *Markó Árpád:* Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. VI-ik közlemény. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban — HK), 1961. 1. sz. 218. o. — A Magyar Életrajzi Lexikon Raksányi Imre címszavában ez a téves állítás olvasható: „Az első magyar katonai szaklap, a Bécsben megjelent *Szövétnek* megalapítója." A lexikon az 1847-ben tervezett, de még meg nem jelent folyóiratra utal és nem közli, hogy Raksányi a Honvédelmi Szövétneket Pozsonyban *kiadta.* Lásd: Magyar Életrajzi Lexikon. Második kötet. Budapest, 1969. 480. o. — Nem szerepel a Honvédelmi Szövétnek a legújabb sajtótörténeti bibliográfiában sem. Lásd: A magyar sajtótörténet irodalmának válogatott bibliográfiája (1705—1945). Szerk. József Farkas. Budapest, 1972.

2 Lásd 1848. március 25-én kelt előzetes bemutató röpívet: Honvédelmi Szövétnek. Kiadja több katona közremunkálásával *Raksányi Imre,* volt cs. kir. bombavető. Pozsony, 1848. 19 o. és az 1848 július elején megjelent első számot, a próbakötetet: Honvédelmi Szövétnek. Kézikönyvül nyújtva nemzetőröknek és fiatal katonáknak *Raksányi Imre* által. Pozsony, 1848. Első Rész 176 o., Második Rész 88. o., 6 t.

Raksányi Imre 1848. március 25-én kelt röpirata a Honvédelmi Szövétnek című hadtudományi folyóirat kiadási tervéről

Az 1848. márciusi polgári forradalom győzelmét követő napokban sok röpiratban tallózhatott az olvasó. Március végén a katonai kérdések iránt érdeklődőknek feltűnt egy 1848. március 25-i pozsonyi keltezésű felhívást és ismertetőt tartalmazó röpirat, amelynek a címlapján a következő volt olvasható:

„Honvédelmi Szövétnek. Kiadja több katona közremunkálásával Raksányi Imre, volt cs. kir. bombavető. Pozsony, 1848."

A reformkorban is katonai szakírói tevékenységet kifejtő Raksányi Imre ebben a röpiratban fogalmazza meg a Honvédelmi Szövétnek programját, kiadásának okait és az elérendő célokat.[3] A címmel is jelzi az olvasónak, hogy a folyóirat a szövétnek, vagyis a fáklya, a fény, a világosság szerepét kívánja majd betölteni a honvédelem és hadtudomány kérdéseinek népszerűsítésében.

„Itt az ideje — írta Raksányi —, hogy a magyar valahára katonai tudománnyal is foglalatoskodjék. Alulírt, az előlkitett czím alatt egy népszerű hadtudományi folyóiratot kívánok megindítani, a magyar hadirodalomnak egyik első zsengéjeül.

A vállalat kitűzött czélját a munka címe fejezi ki. Nem lesz az egyéb, mint a magyar lelkes ifjúságnak olvasmányt nyújtani, mellyből mindenek előtt a maga rendeltetésével, a honvédelem roppant feladatával, az életre való hadseregek bonyodalmas lényegével megismerkedni tanuljon, a magyar törvényhozónak pedig kézi könyvet, mellyben a honvédelmi rendszer felállításánál a szükséges statistikai, idetartozó statustudományi adatokat, más nemzetek példáit, a különféle szempontokból felállított honvédelmi elveket, tanokat, lábrakapott tévedések megigazításait, feltalálhassa.

Illy vállalatot, ha czéljának megfelel, méltó örömmel üdvözölhet a magyar nemzet."

Egy ilyen jellegű és tartalmú folyóiratra — ha végiggondoljuk, hogy milyen helyzetben volt az 1848 márciusában a Habsburg birodalmon belül önállóságát visszanyert Magyarország hadügye — égetően szükség volt. Raksányi a továbbiakban kifejti, hogy tisztában van saját képességeivel és azokkal a nehézségekkel, melyek vállalkozásának sikerét és céljának elérését gátolják. De mivel már hosszabb ideje a magyar napi sajtó egyik újságírója, hivatást érez magában a jelen körülmények között „közlönynyel látni el a magyar hadsereget és mindazokat, akik a haza erősítésére nemcsak akarattal és elszántsággal" rendelkeznek, hanem tudatosan törekszenek a katonai és hadtudományi ismeretek elsajátítására, gyakorlati felhasználására.

Felhívja a figyelmet, hogy erre nagy szükség van mert a kivívott szabadságot veszélyek fenyegetik és azok elhárításában és a haza védelmében fontos szerepet játszik a honvédelem. „A nemzetalkotásnak különben is a leglényegesebb része, a honvédelmi erő létegesítése bizonyára támogatást kíván minden oldalról, és a kor fenyegető intéseinek közepette nem késend-

3 Lásd részletesen *Ács Tibor:* Raksányi Imre hadtudományi munkássága a reformkorban. HK, 1974. 3. sz. 463—492. o.

nek az értők, latba vetni értelmi kincsöket a hazáért." Raksányi az önálló magyar honvédelmi erő megteremtésére irányuló erőfeszítésekhez kívánt hozzájárulni hadtudományi folyóiratának kiadásával. Tervezett folyóiratában elsősorban korának jelentős hadi elméleteit, a neves katonai teoretikusok hadtudományi tanításait és a gyakorlati katonai ismereteket akarta közkinccsé tenni. Emellett szándékában volt magyar katonai szakírók és saját cikkeinek a közlése is. A folyóirat megjelentetésével mindenek előtt az volt a célja, hogy a „hadratermett fiatal honfitársaimat, a mint telik tőlem, ismeretségbe tenni az előttök eddig olly mélyen elrejtve volt katonai tárgyakkal, mire a közremunkálás igéretét több egykori bajtársamtól is megnyertem".

Röpiratában Raksányi a folyóirat kiadásával kapcsolatban megjegyzi, hogy azt nem anyagi érdekből, nem haszonlesésből, hanem nemes célok szolgálatában fogja megjelentetni. Közli, hogy vállalkozásának „oeconomicus része, bevételeim és kiadásaim a nyilvánosság szent napfényére lesznek bocsájtva". A továbbiakban részletesen foglalkozik múltjával is. Ismerteti fő vonásokban reformkori katonai szakírói tevékenységét és törekvéseit, valamint részleteket közöl egy 1844 januárjában megjelent cikkéből, melyben azt vizsgálta „hogyan lehetne Magyarországon a nemzetőrséget minden kormányengedelem nélkül talpraállítani".[4] Nem tagadja, hogy 1844 óta a konzervatív párti Budapesti Híradó külföldi rovatának szerkesztője és úgy értékeli, hogy ebben a minőségben „részrehajlatlanul s tán nem alkalmatlanul" járt el. Múltjának „őszinte előadásával" kívánja hazafias vállalkozásához megnyerni a tisztelt közönséget és azt reméli: „Egyébiránt bármi volna politicai véleményem, az tisztán tudományos vállalatomra sem jó sem rossz befolyással nem lehetne." Raksányinak ez a kijelentése így nem fogadható el, mert arra ugyan szükség volt, hogy elhatárolja magát a konzervatív nézetektől, de az új folyóirat alapítását bejelentő igéretes programja haladó politikai tett volt és a Honvédelmi Szövétnekkel politikát, a polgári forradalom vívmányainak védelmét és az önálló magyar hadügy megteremtését volt hivatott szolgálni. Az első magyar hadtudományi folyóirat kiadása így nem csupán „tisztán tudományos" vállalkozás, hanem kezdeményező politikai magatartás és cselekedet is.

Raksányi röpiratában elemzi azokat az óriási nehézségeket és legfontosabb feladatokat, amelyeket a forradalomnak meg kell oldania az önálló magyar honvédelem kiépítése érdekében. Ennek a felismerésnek ad hangot, amikor felveti a megoldásra váró legégetőbb hadügyi kérdéseket: „... hol vesszük hirtelen a nemzeti honvédelmi szerkezet alig felszámítható sokaságú eszközeit? Lesz-e elég magyar katonai tudományunk, nem mondom az állandó hadsereg visszamagyarosítására, hanem csak a nemzetőrség olly gyors organisatiojára is?... Nem fog-e katonaságunk magyar parancsoltatása és igazgatása rendeltetni, még mielőtt a magyar hadi műnyelv megszülemlenék? sat., sat." Ezeknek a sürgős katonai problémáknak a megoldását és a honvédelmi feladatok végrehajtását óhajtotta sajátos eszközzel — 1847-ben hajótörést szenvedett tervének valóra váltásával —, hadtudományi fo-

4 Lásd *Raksányi Imre*: Tanulság 1843-ból. Századunk, 1844. január 4., 1. szám, 5—8., és január 7., 2. szám, 9—15. o.

lyóiratának a kiadásával elősegíteni. Programjának támogatására és a Honvédelmi Szövétnek munkájában való részvételre ismételten felszólítja azokat az egykori bajtársait, „kiknek akkor igéretöket a vállalat egyremunkálással gyámolítására megnyeri szerencsém volt, hogy azt most sem vonandják meg tőlem. Erre őket ezennel bizalommal felkérni bátorkodom, nem különben mint minden t. cz. honfitársat".

Raksányi leszögezi, hogy a jelentkező szerzőktől, szakíróktól elsősorban olyan hadtudományi, katonai és katonapolitikai témájú cikkeket és értekezéseket vár, amelyek három fő célt szolgálnának: 1. „Magyarország magas kormányát legelső s egyszersmind legsúlyosabb feladatában jó tanáccsal istápolni"; 2. „harczias ifjúságunkkal a katona rendet megkedveltetni, és a kik abba lépni nem akarnak, azokba, mennyire magántanulás útján lehetséges, katonai értelmeti, parancsnoki, vezéri észt csepegtetni"; 3. „a legszükségesebb magyar hadi irodalom elővarázsolására nekünk segédkezet nyújtani kívánnak." Raksányi Imre hadtudományi folyóiratával szinte a szabadság első napjaitól a forradalmi honvédelmi politika támogatását, az önálló hadügy kiépítését, a hadtudomány fejlődését és a magyar hadtudományi irodalom megjelenésének elősegítését vette tervbe. A Honvédelmi Szövétnek megjelenésének időpontját 1848. július 1-ben határozta meg. Az első szám, illetve a próbakötet publikálási határidejének megszabásában a véletlenek egybeesése és valószínűleg a Pozsonyban jelentkező egyik olyan elképzelés játszhatott szerepet, hogy az országgyűlést július előtt nem fogják összehívni. Raksányi bejelenti: „A Honvédelmi Szövétnek a szükséghez képest ábrázolatok, abroszok és térképekkel fog megjelenni. Egyelőre csak egy próbakötetet bocsátunk közre, s ennek okvetlen megjelenési határnapja jövő júl. 1e leend, miszerint a kormánynak és a közvéleménynek benne netán teendő javaslatok még az első magyar parlament egybegyűlése előtt legyenek köztudomásúak."

A röpiratból kiderül Raksányinak az az elgondolása, hogy hadtudományi folyóiratát az akkor még szervezés és intézményesítés alatt álló nemzetőrség égisze alatt jelenteti meg. Törekvése az volt, hogy folyóirata a magyar nemzetőrség hivatalos közlönyévé váljék. Ezt az óhaját és szándékát röpiratának befejező részében fogalmazza meg: „A Honvédelmi Szövétnek az országos magyar nemzetőrség kézi könyve leend, s a mi ennél több: a nemzetőrséget a magyar királyi állandó hadsereggel barátságosan összefűző kapocs."

A záró mondatokban az országgyűlési ifjúsághoz, „a magyar nemzetőrségnek, a valódi honvédegyletnek dísze, virágjá-"hoz fordul, hogy vegye pártfogása alá hadtudományi folyóiratát. Polgártársai figyelmét pedig felhívja "a hadi dolgok tanulására" és „a mienken kívül minden, bizonyára nem sokára napfényre jövendő hadtudományi munkának nemcsak megszerzését, de fáradhatatlan tanulását e haza függetlenségének nevében szívetekre, tettre szomjazó lelketekre kötöm."

A röplap utolsó, 19. oldalán olvashatók a hadtudományi folyóirat előfizetési feltételei:

„Előfizetési Hirdetés.

A Honvédelmi Szövétnek próbakötete jövő július 1-én az előfizetők szá-

mához képest 15—20 íven fog megjelenni és minden hiteles könyvárusnál 3 p. forinton leend kapható.

Előfizetési ára 2 pengő for.

Előfizethetni Pozsonyban Wigand, Pesten Heckenast urak könyvkereskedésében, ahol is a példányok a nyugtatvány előmutatása mellett átvehetők.

A Honvédelmi Szövétnek kiadója."

A Honvédelmi Szövétnek megjelenését bejelentő röpirat, az első magyar hadtudományi folyóirat mutatványíve és híre eljutott az ország minden részébe.[5] A sajtó is beszámol Raksányi Imre hadtudományi folyóirat-alapítási tervéről és kifejtett programját kedvezően fogadja. A Budapesti Híradó az alábbi ismertetést teszi közzé: „Raksányi Imre volt cs. kir. bombavető és a Híradó külföldi rovatának eddigi szerkesztője több katona közremunkálásával egy folyóiratot indít meg jövő júl. 1. »Honvédelmi Szövétnek« czím alatt, mellynek 15—20 ívnyi I. kötete 3, az előfizetési ár pedig, Pozsonyban Wigandnál, Pesten Heckenastnál, 2 pengő for. leend; a kiadószerkesztőnek már rég kedvencz eszméje a honvédelem rendszeresítése, elég sajnos, hogy eddig visszhangra nem talált, és csak most testesíttethetik meg, mikor a szükség már küszöbön áll; a felhívás e folyóiratra nyílt, egyenes hangú, a kérdés olly egészséges felfogással előadva, hogy ez annyira sürgető korszerű vállalattól a leglényegesebb jót, egyszersmind irányában meleg pártfogást remélhetni; melly kedvező véleményt s ajánlatot hogy nem csupán baráti viszony mondatja velünk, meggyőződhetik, ki az ez ügyben közrebocsátott egy ívnyi felszólítást megolvassa."[6] Vahot Imre közismert Pesti Divatlap-ja a forradalmi röpiratok rovatban bejelenti: „— Raksányi Imre volt cs. k. bombavető »Honvédelmi Szövétnek« czím alatt több katona közremunkálásával hadi folyóiratot szándékozik kiadni. Mutatványul egy ívet már közre is bocsátott, s a szerkesztő hazafiúi lelkesedésétől — s tárgyavatottságától e nemben sok jót várhatunk. E folyóirat próbakötete július 1-én fog megjelenni. Előfizetési ára 2. p. f. Bolti ára 3. p. f. leend. Előfizetheti Pesten Heckenastnál, Pozsonyban Wigandnál."[7]

A lapokban megjelent ismertetők tehát pártfogóan szólnak Raksányi tervéről. Elismerik, hogy régi kedvenc eszméje a honvédelmi és hadtudományi kérdések népszerűsítése. Melegen méltatják képességeit, hazafiúi lelkesedését és hadtudományi ismereteit, amelyek biztosítékot nyújtanak arra, hogy az általa kezdeményezett korszerű vállalkozás a forradalmi változások következtében jelentkező katonai szükségleteket részben kielégítse. Egy hadi folyóirat megjelenésének hadtudományi előfeltételei és a megfelelő létszámú katonai szakírói gárda már a reformkorban kialakult.[8] 1848

5 A röpiratból az Országos Széchenyi Könyvtárban a 224 486, az MTA kézirattárában az 522 050, a Hadtudományi Könyvtárban a 13 714 leltári szám alatt található példány. A röpiratok között a különbség csupán annyi, hogy az OSZK-ban található röpirat címlapjának belső oldalán, a Csokonai vers alatt, a tulajdonos korabeli beírása található. „Engesszel Mátyás, énekiskolai tanító, a Széchenyi-országos könyvtárnak szentelé. 1848. okt. 7."

6 Budapesti Híradó, 1848. március 30., 799. szám 307. o.

7 Pesti Divatlap, 1848. április 1., 16. szám 419—429. o.

8 A reformkorban az eddigi feltételezésekkel szemben megvolt az a hadtudományi irodalmi bázis, amelyre támaszkodni lehetett a magyar katonai könyv- és lapkiadásnak. Szép számú katonai és polgári szakíró gárda alakult ki, amely tudományos alapossággal foglalkozott az egyetemes és a magyar hadtörténet eseményeivel, a korabeli hadtudomány különböző ágainak kérdéseivel. Igaz, eredményeik és publikációik nem vehették fel a versenyt a francia, orosz, német és angol katonai teoretikusoknak az egyetemes polgári hadtörténet és hadtudomány fejlődését meghatározó, a hadügy számos új törvényszerűségét feltáró és a bur-

tavaszán egy „hadi folyóirat" kiadásának — mely alatt ekkor még hadtudományi folyóiratot és nem 1849 hadi lapjait értették — társadalmi és politikai feltételei is megértek.[9] És valószínű, hogy a kormánykörökben is szó lehetett egy katonai szakfolyóirat megjelentetéséről. Erre enged következtetni az a rövid hír is, amely Raksányi Imre hadtudományi folyóirat-alapítási szándékának bejelentése után több mint három héttel, 1848. április 29-én látott napvilágot a Pesti Divatlap hasábjain: „Hadi folyóirat rövid időbeni kiadatása terveztetik, a magyar katonaság s különösen a nemzetőrség számára. E lap felelős szerkesztője hihetőleg Gál Sándor leend."[10]

1848. júliusban megjelent az első magyar hadtudományi folyóirat, a Honvédelmi Szövétnek

A folyóirat kiadásáról a havonta megjelenő korabeli bibliográfia, a Honi Irodalmi Hirdető az 1848 júliusában Magyarországon megjelent kiadványok között adott hírt és a következő adatokat közölte a próbakötetről, az első számról:

„Raksányi Imre: Honvédelmi Szövétnek. Kézikönyvül nyújtva nemzetőröknek és fiatal katonáknak. Táblákkal, rajzokkal és térképekkel. 2 Rész. 8r. Pozsony 1848. Belnay örökösének betűivel. (Heckenast könyvkereskedés bizománya.) Összesen 164 lap, fűzve ... 2 fr."[11]

Raksányi Imre ígéretéhez híven 1848. július elején megjelentette a Honvédelmi Szövétneket, az első magyar nyelvű hadtudományi folyóirat próbakötetét, azaz első számát. A mutatványul közreadott egy ívnyi 1848. március 25-i röpiratához képest némileg módosított címlapján ez a szöveg olvasható: „Honvédelmi Szövétnek. Kézikönyvül nyújtva nemzetőröknek és fiatal katonáknak Raksányi Imre által. (Táblákkal, rajzokkal és térképekkel.) Pozsony, 1848. Belnay örököseinek betűivel."

A Honvédelmi Szövétnek minden szempontból példamutatóan megszerkesztett és gondosan kivitelezett folyóirat volt. Az első szám 16 ív terjedelemben és valószínűleg néhány száz példányban jelent meg. Eredeti borítója világossárga színű, formátuma nyolcadrét nagyságú, tipográfiája megfelelt a kor színvonalának; külön figyelmet érdemel a szöveg szedésének ritkítása és a kiemelések megoldása, amelyek lehetővé teszik a szöveg könnyű olvasását és a szerkezet jó áttekintését. A nyomás tisztasága és a papír minősége ma is irigylésre méltó.

A Honvédelmi Szövétnek két példányát vizsgáltuk meg, az egyik az Országos Széchenyi Könyvtárban, a másik a Hadtudományi Könyvtárban található.[12] A Széchenyi Könyvtárban található példány teljesen ép, semmi bejegyzés nem található rajta, valószínűleg nem járta meg a harcteret, jobb

zsoá hadtudomány máig is élő axiómáit megteremtő munkásságával. Ide nyúlnak vissza az 1848—1849-es polgári forradalom és szabadságharc idején a honvédelem megteremtésében és fejlesztésében nem kis szolgálatokat tett katonai könyv- és lapkiadás gyökerei is.

9 Lásd *Kemény G. Gábor:* Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban. Budapest, 1957. 8—9. o.

10 Pesti Divatlap, 1848. április 29., 20. szám 548. o.

11 Honi Irodalmi Hirdető, 1848. 7. sz. 31. o.

12 Az Országos Széchenyi Könyvtár példánya a 805 067, a Hadtudományi Könyvtár példánya a 13 714 leltári szám alatt található meg.

13714.

HONVÉDELMI

SZÖVÉTNEK.

Kiadja

több katona közremunkálásával

Raksányi Imre,

volt cs. kir. bombavető.

A' munka, melyet ezen hirdetés jelent, kapható Pesten

EDELMANN KÁROLY'

(előbb Heckenast Gusztáv') könyvkereskedésében

(vácziutszán 15. szám.)

n.Sr. Posony 1848. 264 lap, több táblával és csata-térképpel 2 for. pengő.

állapotban van, mint a Hadtudományi Könyvtár példánya. A Széchenyi Könyvtár példányának mellékletei — egy térkép kivételével — megvannak, de a hiányzó térkép megtalálható a Hadtudományi Könyvtár példányában, amelyből viszont hiányzik a mellékletek többsége.

A Honvédelmi Szövétnek az első olyan magyar nyelvű hadtudományi folyóirat, amely a korabeli alapvető hadtudományi ismeretek összefoglalását adja, stílusát és nyelvezetét tekintve pedig a magyar katonai nyelv fejlődéstörténete szempontjából is kiemelkedő alkotás.[13] A folyóirat tartalmát vizsgálva utalnunk kell arra, hogy Raksányinak a folyóirat első számát illetően más volt az elképzelése.

A Honvédelmi Szövétnek alapítási tervének nyilvánosságra hozatala idején, 1848. március végén, Raksányi bejelentette: a folyóirat készítéséhez „a közremunkálás ígéretét több egykori bajtársamtól is megnyertem". Ez az ígéret és Raksányinak az a reménye, hogy felkért szerzők együttműködnek vele és részt vesznek a folyóirat első számának megírásában, nem vált valóra. Ebben — valószínűleg — több nyomós ok játszhatott közre. Egyrészt a márciusi előfizetési felhívásnak nem volt meg időben a kellő sikere és ezért az anyagilag bizonytalan vállalkozásba nem akart vagy nem tudott munkatársakat bevonni a szerkesztő. Másrészt feltételezhető, hogy a megnyerni szándékozott szerzőtársak már más irányú tevékenységgel voltak elfoglalva, illetve önállóan, saját nevük alatt kívántak hadtudományi műveket publikálni. De az is előfordulhatott, hogy nem értettek egyet Raksányi elgondolásával és ezért nem kívántak belefolyni a folyóirat munkájába, vagy az általuk megírásra tervezett cikkek mondanivalójával nem értett egyet a szerkesztő és így nem kerültek bele az első számba.

Ezek és még más tényezők következtében Raksányi márciusi ígéretes programja 1848 júliusában másképpen, némileg módosulva valósult meg. Elsősorban az aktuális politikai és katonapolitikai, a honvédelmi és katonai kérdésekkel közvetlen módon foglalkozó tervbe vett cikkek közreadása maradt el. De erre a lépésre az események és a körülmények alakulása kényszerítették Raksányit, és így a tervezett első szám tartalmát módosítva, a legfontosabb hadtudományi és hadtörténelmi ismereteket összegező számot nyújtott át az olvasóknak.

A Honvédelmi Szövétnek próbakötete a XIX. századi polgári hadtudomány első nagy terjedelmű, magyar nyelvű népszerű összefoglalása. Raksányi magyarázatot fűz folyóirata cikkeinek ilyen tematikai alakulásához. Az ország politikai és katonai helyzetéből kiindulva megindokolja az első szám ilyen tartalmi megjelenésének szükségességét:

„Tartalma iránt némieket meg kell jegyeznem. Eleinte más czikkek voltak beléje szánva. A nemzeti gyűlés közeledésével szükség lett volna, némelly felvilágosításokat nyújtani a nagyobb közönségnek az ország jelen honvédelmi viszonyárul Ausztriához és a többi hatalmasságokhoz; honvédelmi rendszerünk organisatiója iránt pedig némelly külföldi jó mintára figyelmeztetni. De hadi ügyeink sebesebb haladása, névszerint az önkintes

13 Lásd *Terestyéni Ferenc:* Az állami élet nyelve. III. A katonai nyelv fejlődése (Nyelvünk a reformkorban. Tanulmánygyűjtemény. Szerk. Pais Dezső.) Budapest, 1955. 139., 140., 145., 147., 150., 158., 160., 161. és 268. o.

sereg felállítása s ennek kizárólag magyar nyelven leendő nevelése és igazgatása más iránybani működést tettek sürgetőbbé. Már a próbakötetnek nem a közvélemény jó mederben tartását kellett elősegítenie, hanem tízezer derék önkintes organisatiójához és hadtudományi kimüveléséhez tehetsége szerint hozzájárulnia. Tehát az európai hadi erők statistikájának, az ausztriai összes birodalom és a porosz királyság honvédelmi szerkezetének helyébe más értekezéseknek kellett lépni annyival inkább, mivel publicista íróknak nagyobb bővében vagyunk, mint tisztán hadtudományiaknak; és hogy velem egyszerre mások is fognak taraczkok és röppentyűk leírásával foglalkozni, következésképpen tán felesleges munkát végzendek, — ettül kevésbé lehetett tartanom.

Így lettek e lapok túlnyomóan hadtudományiak."[14]

A forradalom viszonylagos békés fejlődése időszakában, 1848 tavaszától jelentős erőfeszítések történtek az önálló nemzeti hadsereg megteremtésére, 1848 márciusától a belső karhatalmi feladatok, majd a tábori szolgálat ellátására is alkalmas nemzetőrség; 1848 májusától pedig a honvédség megszervezésére. A független magyar hadügyet rendkívül bonyolult helyzetben, az országban található osztrák katonai szervezettel párhuzamosan, sőt az ellenében kellett kiépíteni. A délvidéki polgárháborús veszély következtében, a szerb mozgalmak fenyegetővé válása miatt meg kellett gyorsítani a nemzetőrség, de mindenekelőtt a honvédség felszerelését és kiképzését. A honvédség szervezése során számos probléma jelentkezett. Nem kevés akadályt, nehézséget kellett a Batthyány-kormánynak és a hadseregszervezőknek az útból elhárítani.[15]

Raksányi Imre ehhez az új hadsereget építő nagy munkához kívánt szerény mértékben hozzájárulni folyóiratának megjelentetésével. Az 1848 tavaszán kialakult katonapolitikai helyzet alapján helyesen ismerte fel, hogy folyóiratának már első számával a szervezés alatt álló honvédség harckiképzését, és a nemzetőrség katonai felkészítését kell elősegítenie. E célnak megfelelően munkálta ki a Honvédelmi Szövétnek megjelenő első számának tartalmát, cikkeit. *„Már a próbakötetnek nem a közvélemény jó mederben tartását kellett elősegítenie, hanem a tízezer derék önkintes organisatiójához és hadtudományi kimüveléséhez tehetsége szerint hozzájárulnia."*

Az első szám tervezett cikkeinek témái is igen időszerűek lettek volna. Az elgondolt, de elmaradt írások mindenekelőtt áttekintést kívántak adni Magyarország és Ausztria hadügyi viszonyairól, a katonai kapcsolatok alakulásáról más európai államokkal — az önálló magyar honvédelem legcélszerűbb kiépítése érdekében —, „honvédelmi rendszerünk organisatiója iránt pedig némelly külföldi jó mintára figyelmeztetni". Be akarták mutatni az európai haderők statisztikáját, az osztrák császárság és a porosz királyság honvédelmi szerkezetét. Az események gyors sodrása és a körülmények megváltozása következtében több katonapolitikai témájú cikk helyébe más értekezések, „túlnyomóan hadtudományiak" léptek.

14 Honvédelmi Szövétnek. Második Rész. 86—87. o.
15 Lásd részletesen *Urbán Aladár* adatokban gazdag monográfiáját: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest. 1973.

A Honvédelmi Szövétnek próbakötetként megjelenő első számát Raksányinak teljesen egyedül kellett összeállítania.

A készülő hadtudományi folyóiratról valószínűleg tudomása volt a magyar miniszterelnöknek és a hadügyminisztériumnak is. Ez feltételezhető annak a levélnek az alapján, amelyet 1848. május 8-án Bécsből Elekes Ferenc volt tűzmester írt Korponay János gránátos főhadnagynak, a miniszterelnök nemzetőrségi titkárának és az Országos Nemzetőrségi Haditanács előadójának. Korponay 1844 óta a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, közismert hadtudományi szakíró. 1845-ben Pesten megjelentette „Hadi földírás" című művének első kötetét és ekkor készítette elő a második kötetet kiadásra.[16] Elekes levelében — amelyet Korponay 1848. május 16-án kapott meg — arról tájékoztatja a címzettet, hogy 1848. március 1-vel kilépett a császári és királyi bombászkarból, és Bécsben tisztviselőként dolgozik a Dunagőzhajózási Társaságnál.[17]

Ez a hivatás azonban nem felel meg vágyainak és arra kéri, hogy a magyar hadügyminisztériumnál pártfogolja katonai reaktivizálásának kérelmét, mert mint kijelenti: „hazámnak kívánok szolgálni e zivataros világban... Személyem és tehetségem Méltóságodnál esméretesek — írta —, nemtsak a katonai tudományokat jó előmenetellel elvégezém a Bombavető Karnál, hanem polgári tanulással a filozófiát és törvényt eminentiával végeztem, azonkívül, a katonai rajzok elkészítésébe és mettszésébe kőbe, igen nagy jártasságom is ösmeretes Méltóságod előtt..."[18] Elekes Ferenc leveléből az is kiderül, hogy ebben az időben Korponay és Raksányi számára is készített térképeket kiadványaikhoz. Korponaynak azt jelzi: „A mostani környűlállások oly szerűk, hogy gondolatom szerint a Méltóságod által kiadott Hadi földírás, folytatása bizonyosan félbe marad, s Skandinávia térképe mettszése nem lesz szükséges..." Elekesnek igaza lett mert a Hadi földírás második kötetének csak az első része jelent meg, amely nem tartalmazta a Skandináv országok katonaföldrajzi elemzését. Az érdekesség kedvéért említjük meg, hogy a Hadi földírás második kötetének első része a Honvédelmi Szövétnekkel szinte egy időben jelent meg.[19]

Elekes Ferenc 1848. május 8-i levelének befejező soraiban utal a Raksányival kialakult munkakapcsolatra: „Mostan dolgozom a terveket a Raksányitól ki adandó »Honvédelmi Szövétnek« nevű munkához, egy néhány nap alatt meg jelenik, s ha készen leszek vele, tüstént fogok szolgálni Méltóságodnak, remélem, hogy igen szép fog lenni."[20] Elekes a Honvédelmi Szövétnek cikkeihez két kitűnő térképet, és egy vázlatot készített. A térképeken készítőik neve így szerepel: „Metsz: Elekes cs. k. bombavető altiszt Bécsben. Nyomt. Loder."[21]

16 *Korponay János:* Hadi földírás. I. köt. Hadi földírás elmélete; Európa általában; Orosz álladalom és Krakó köztársaság. Pest, 1845. XIII., 194. o., 2 térk.

17 Elekes Ferencet 1848. június 13-án az 1. honvédzászlóaljhoz nevezték ki hadnagynak, szeptember 14-én főhadnaggyá, október 19-én századossá és 1849. március 28-án tüzérőrnaggyá léptették elő. Elekes jelentős érdemeket szerzett a honvédtüzérség szervezésében és vezetésében. Kossuth megbízása alapján kidolgozta a 30 fontos, ún. „Véga" mozsár tervét. A gyártására az előkészületeket megkezdték, de a szabadságharc leverése miatt a gyártás nem indult meg.

18 Országos Levéltár (továbbiakban — OL). Országos Nemzetőrségi Haditanács 1848. 137. sz.

19 Lásd: *Korponay János:* Hadi földírás. II. kötet. — Első Rész. Európai török-álladalom, Görögország, és a Jónai szigetek köztársasága. Kecskemét, 1848. 342 o., 1 térk.

20 OL. Országos Nemzetőrségi Haditanács 1848. 137. sz.

21 Lásd a Honvédelmi Szövétnek mellékletei közt a II. és III. térképet.

Elekes leveléből is kiolvasható, hogy Raksányi Imre szinte egyedül oldotta meg azt a nagy feladatot, amelyet a Honvédelmi Szövétnek rövid idő alatti kiadása jelentett. Tehetségét és vállalkozó kedvét bizonyítja, hogy írta, válogatta, fordította és szerkesztette az első magyar hadtudományi folyóirat cikkeit, valamint intézte kiadásának ügyeit. Raksányi idegen (német, francia, latin, szerb stb.) nyelvismerete, hadtudományi képzettsége és újságírói gyakorlata hozzájárult a folyóirat színvonalas megjelentetéséhez. Raksányinak nagy segítséget jelentett szerkesztői munkájában, hogy jól ismerte a hadtudományi irodalmat; ezt jelzi az a megjegyzés is, hogy „a háromezer munkából, mellyeket az európai hadi irodalom az utóbbi 15 évben napfényre hozott, egypár jobbat mi is elolvastunk".[22]

A hadtudomány közkinccsé tételében szerénység és az olvasó tisztelete jellemezte. A cikkek megírása során támaszkodott már korábban megjelent értekezéseire, de a fordított cikkek esetében a pontosításhoz igénybe vette az adott témával foglalkozó más hadtudományi munkákat is. Forráskezelése korrekt és minden cikknél jelzi a szükséges adatokat, a fordított cikk vagy szemelvény eredetét. Fontosnak tartja, hogy az olvasók elé tárja írói eszközeit és szerkesztői módszereit.

„Aggodalomba eshetnék az olvasó — írta Raksányi —, hogy e lapok szerkesztőjének hadi tapasztalatlansága miatt alaptalanságokat olvasott. Ez aggodalmát a használt források eloszlathatják. Semmi lényeges e lapokban előadva nincs, mi tapasztalt jó hadi írók tekintélyére nem támaszkodhatnék. Ugyanis ahol a forrást még nem nevezém: az I-ső czikkben kifejezett eszméket bővebben olvashatni az Oest. Milit. Zeitschrift 1813i I. kötetében; a III-ik és IV-ik czikkben több helyen Pönitz taktikája, Prondzynski theoriája és Smola kézikönyve használtatott; az V-ik pedig egy huszár ezredes felolvasásait foglalja magába, mellyeket tisztjei előtt tartott, s mellyek az Oest. Milit. Zeitschrift 1822 és 1823i folyamataiban szétszórva jelentek meg."

A Honvédelmi Szövétnek tartalma szerkezetileg az alábbiakra tagolódik: Első Rész, Második Rész, Függelék, Tudnivalók és az illusztráció (3 táblázat, 1 rajz, 2 térkép). A könyvészeti ritkaságnak számító Honvédelmi Szövétnek különböző részeinek felépítését és tartalmát célszerű ismertetnünk. Az Első Rész 176 oldalas és öt cikkből áll: I. A háború bölcseleti és politikai szempontbul (1—22. o.); II. A bajnok természetes tulajdonságai (13—21. o.); III. A hadi erő (22—68. o.); IV. A hadi tudományok (69—127. o.); V. Felolvasások a hadi mesterségrül (128—176. o.). Az V. cikkhez tartozik az I. melléklet 5 ábrája, amelyek a hadműveleti vonal, a hadműveleti bázis stb. fogalmát szemléltetik.

A Honvédelmi Szövetnék cikkei a háborúról, a hadseregről és a hadvezérről

A Honvédelmi Szövétnek Első Részének első cikke, „A háború bölcseleti és politikai szempontbul" című, szinte teljes fordítása egy névtelenségét

22 Honvédelmi Szövétnek. Első Rész 97. o.

megőrizni kívánó osztrák szerző tanulmányának.[23] Az ismeretlen szerző írásában még ha nem is a clausewitzi klasszikus megfogalmazásban, de a burzsoá hadtudomány által már elfogadott tételeket ismerteti a háború és a politika viszonyáról, az állam és a hadügy kapcsolatáról. Koncepciójának alaptétele az a megállapítás, hogy a polgári társadalmakban és nemzeteknél „a háború a statusok szempontjából nem baj, hanem jótétemény, nem politikai kór, hanem politikai gyógyszer". Az államoknak szükséges „a háborút minden időkre felvenni a számvetésbe". Raksányi a francia forradalmi háborúk fő érdemét abban látja, hogy a katonai összeírást európaszerte általánossá tették. Ez azonban egy folyamatnak csak kezdete volt mert „pillantsunk a gyárak, boltok és irodák árnyékemberére, a föld elcsigázott, szabadságfeledte népére bárhol is. Rémítő és tartós háborúknak kell még lenni, míg a nemzetek arra hajtatnak, hogy erőssé, szabaddá, boldoggá neveljék polgáraikat. Nemzetőrség és katonai conscriptio csak első lépés a nagy czél felé."

Raksányinak e cikkel kapcsolatban nemcsak az volt az érdeme, hogy kiválasztotta és lefordította magyarra, hanem hogy új cím adásával és rövid tartalmi ismertető készítésével felhívta a magyar olvasó figyelmét a háborúról szóló polgári tanításra. Raksányi jól ismeri Clausewitz háborúval kapcsolatos tételeit, ezt tükrözi az általa adott új cím és az alábbi tartalomjegyzék: „A statusok (államok) fejlődéséhez a surlódás és küzdelem megkívántatott. A háborúk az emberiség tökéletesítésére szükségesek. Az örök béke természetelleni képtelenség. A háború ép olly természetes formája a statuséletnek mint a béke. Egymásra kölcsönösen kell hatniok. Minden statusintézetnek egyaránt kell békés és hadi szellemmel áthatva lenni. A statusmesterség a más statusokkali bánás, az igazgatás és a nevelés mesterségeire oszlik. A hadi mesterségnek mind a három ágát át kell hatnia. A nemzetet katonaivá, a katonát nemzetivé kell tenni." A lényeget tekintve Raksányi ezzel a cikkel a politika és a fegyveres küzdelem, az állam és a háború viszonyát mutatja be, elfogadva a polgári idealista nézeteket a háborúról.

A folyóirat Első Részének második cikke „A bajnok természetes tulajdonságai" címet viseli. Ezt Raksányi két mű alapján készítette el, amire így utal: „Lásd Causewitz német vezér »A háború« és a Prondzynski lengyel kapitány »A háború theoriája« czímű munkáikat." A cikk adaptálásakor elsősorban Clausewitznak a háború természetét tárgyaló első könyvéből merített és a hadvezér tulajdonságait a harci géniuszról, a veszélyről, a hírekről és a súrlódásokról kifejtett nézetei alapján rajzolta meg.[24] Felhasználta Prondzynski művének kibővített második kiadását is.[25]

E könyvből az első rész első fejezetét dolgozta fel, amely az erkölcsi, fizikai és értelmi tulajdonságok jelentőségét vizsgálja a hadviselésben.[26] A cikk összefoglalja a hadvezér és a katona szükséges tulajdonságait, ame-

23 Lásd: Vom Kriege und von der Kriegskunst. Neue Militärische Zeitschrift, 1813. I. k. 1. sz. 54—74. o. és 2. sz. 41—56. o.
24 Lásd: *Carl von Clausewitz:* A háborúról. I. k. Budapest, 1961. 75—107. o.
25 Lásd *Prondzynski,* Ferdinand: Theorie des Krieges mit besonderer Berückfichtiung des Standpunktes eines Subaltern-Officiers. Zweite, vermehrte und verbefferte Auflage. Biefeld, 1848. VIII., 334., 262. o.
26 Uo. 1—75. o.

lyek Raksányi megfogalmazása szerint: „Testi és lelki tulajdonságok. Az utóbbiak kétfélék: Kedély — elmebeliek. Amazok: bátorság, merészség, szilárdság, kitartás, ezek: szemesség, lélekjelenlét. Párosulva vitézséget, jellemszilárdságot, vállalkozási szellemet szülnek."

A Honvédelmi Szövétnek Első Része egyik legterjedelmesebb cikkének — „A hadi erő" címűnek — előzménye az 1842-ben megjelent „Elmefutattás a hadi erőről" c. értekezése.[27] Raksányi a hadi erővel kapcsolatos nézetét tovább fejleszti és új cikkének megírásakor merít Prondzynski már idézett művéből, Karl Pönitz könyvéből és Joseph Freiherr von Smola osztrák tüzér vezérőrnagy munkájából.[28] Pönitz művéből Raksányi néhány részt használt fel a hadsereg és fegyvernemeinek bemutatásánál.[29] Smola vaskos kézikönvvéből a tüzérségre vonatkozó adatokat idézi több helyen.

A hadi erővel kapcsolatos kérdések vizsgálata során ismerteti a korabeli európai és osztrák helyzetet, és az összehasonlításoknál számos példát sorakoztat fel. A hadi erő fogalmának meghatározása sok vonatkozásban hasonlít a mai álláspont szerinti hadipotenciálhoz. Raksányi megállapítja: *„Az országok hadi ereje két főrészre taglalható: arra melly magától megvan, és arra melly a háború czéljára előkészíttetett. Az első osztályba tartoznak: az ország éghajlati és topographiai minősége; a lakosok, ezek vérbeli tulajdonsága, polgári szerkezetök, jóllétök és műveltségök foka, s erkölcseik. A második osztályba az építkezések, a hadi készületek és a hadsereg. Ez összes hadi erő még külső szövetségek által gyarapíttathatik."* (Kiemelés tőlem — Á. T.) A továbbiakban részletesen kifejti a hadi erő, a hadipotenciál minden egyes elemének szerepét és jelentőségét.

Raksányi felismeri a haditechnika, a fegyverzet szerepét és hatását a hadügy alapvető területeinek fejlődésére — a katonai szervezetre, a harctevékenység módjaira, a személyi állomány kiképzésére — és megállapítja: *„A fegyverek. Ezek minősége hatalmasan módosítja a hadi erőt. A seregek organisatiója, harczolási módja, egymáshoz való szám szerinti arányuk, a fegyverekhez alkalmazkodnak, úgy hogy valamely szokatlan és czélszerű új fegyver behozatala az egész hadviselésnek más alakot ad. Ez azon sarokpont, mellyen az egész hadi mesterség megfordul, és melly miatt annak legalább formális része teljes forradalmat tapasztalhat."* (Kiemelés tőlem — Á. T.) Raksányi a haditechnika jelentőségét méltató sorai után részletesen leírja a kor fegyvereit és lőszereit úgy, hogy az olvasó a XIX. század közepe haditechnikai arzenáljáról teljes képet kapott. A szakértelemmel és népszerűen megírt haditechnikai rész hasznos útmutatásokat tartalmazott, a fiatal tisztek és altisztek felhasználhatták a honvédsereg katonai fegyverismereti kiképzéséhez.

A cikkben Raksányi meghatározza a politikai és katonai vezetés viszonyát, valamint a hadsereg fogalmát is: „Hadseregnek nevezzük az egész, valamelly fővezér parancsai alá állított hadi erőt, ki is utasítását egyene-

27 Századunk 1842. február 21. 15. sz. 117—120. o. és február 21. 16. sz. 127—132. o.

28 Lásd: *Pönitz*, Karl: Taktik der Infanterie und Cavalerie zum Gebrauche für Offiziere aller Grade und Waffen. Neue umgearbeitet Ausgabe. I. Band. XIV., 373. o.; II. Band. VIII., 410. o. Adorf, 1847. (Az első kiadása 1840-ben jelent meg); és *Smola*, Joseph Freiherr: Handbuch für k. k. österreichische Artillerie-Offizierie. Wien, 1839. XVI., 626. o., X. vázlat. (Az első kiadás 1831-ben jelent meg.)

29 Lásd: *Pönitz* i. m. 90—113. o.

sen statusának kormányától veszi." A hadsereget „a háború czéljára felhasználható emberi tömeg"-ként, „a közös hadi czélra egyesült emberi tömeg"-ként jellemzi, mely „különféle fegyvereiknél fogva különféle fegyvernemek"-re tagolódik. Részletesen megvizsgálja a különböző fegyvernemek — a gyalogság, a lovasság, a tüzérség, a mérnöki sereg, azaz a műszaki csapatok, a szekeresek vagyis az utánpótlást biztosító hadtáp — ismérveit és leszögezi, hogy a gyalogság „nagyobb száma és többoldalú használhatóságánál fogva a hadsereg fő alkatrésze". Helyesen határozza meg a fegyvernemek szerepét és helyét a haderőn belül, amikor megállapítja: „A fegyvernemek a hadsereg nagy gépének egyes systemái; egymástul metszően különbözők, hatalmasan egymásba vágók, egymásnak nélkülözhetetlenek. Magában véve mindenik egy egész, számos kisebb nagyobb kerékkel és alkotó részekkel." A hadsereg és a fegyvernemek szervezetét, felépítését vizsgálva, a kor hadművészeti tételeit szem előtt tartva rámutat arra, hogy a harcban a legalkalmasabbak „a gyalogságnál a zászlóaljak (zászlók), lovasságnál az ezredek, pattantyússágnál a telepek" vagyis az ütegek. Raksányi ezeket a katonai alakulatokat a harcot megvívó és eldöntő alapvető harcászati egységeknek tekintette és leszögezte: „tehát a taktikai egységek: a zászlók, a lovas századok és ezredek, és a telepek. Alakításuknál fő elv: mozgékonyság, ellenállási képesség, és egy ember hangjához alkalmazott maximum." A továbbiakban részletesen bemutatja a korabeli dandár, hadosztály és hadtest szervezetét és szerepét a harcban. Külön részt szentel a vezérkar és a vezérkar főnöke tevékenységének ismertetésére az „operatio, strategia és taktika tekintetében."

Raksányi ebben a cikkében plasztikus képet rajzolt a korszak haderőiről, mindenekelőtt a francia, az orosz és az osztrák hadseregek jellemzőiről. A hadi erőről szóló fejtegetését a haditörvények és a katonai erények, az erkölcsi-fegyelmi tényező nagy jelentőségének aláhúzásával fejezi be.

A Honvédelmi Szövétnek cikke a hadtudomány helyéről, tárgyáról és területeiről

A magyar hadtudomány fejlődéstörténete szempontjából a legértékesebb cikk a folyóiratban a negyedik. Címe: „A hadi tudományokrul". A korabeli egyetemes és magyar hadtudomány eredményeire alapozva, sok forrást, mindenekelőtt Clausewitzet és Jominit felhasználva, Raksányi Imre tovább fejleszti „Kalászok a hadtudomány mezején" című, 1840-ben közzétett értekezésében a hadtudomány fogalmáról, tárgyáról és területeiről kifejtett tételeit.[30] Cikkében nem kis feladatra vállalkozott, mert a háborúval, a fegyveres küzdelem törvényeivel foglalkozó hadtudományról a korabeli vélemények eltérőek. A XIX. századi polgári katonai teoretikusok között heves vita dúlt és különböző nézetek csaptak össze a hadtudomány értelmezése körül. Ezt a vitát Raksányi természetes jelenségnek fogta fel és rámutatott arra, hogy a tudományos kérdések, különösen pedig a hadtudományi problémák igen összetettek és bonyolultak. Ezért a legtöbb esetben

30 Századunk, 1840. október 22. 85. sz., 673—677. o. és október 26. 86. sz. 685—688. o.

a hadtudományi törvényszerűségek és fogalmak csak megközelítő pontossággal fogalmazhatók meg.

Raksányi logikus érveléssel fogalmazza meg saját koncepcióját a hadtudomány helyéről a XIX. századi tudományok rendszerében. Kiemeli, hogy a hadtudomány szorosan kapcsolódik valamennyi tudományágazathoz és függ tőlük. A tudományok rendszerében a hadtudomány helyét a következőképpen határozza meg: „A hadi értelmiség a háború bokros eszközei és a hadviselés jelen mesterséges állása miatt fölötte sokoldalú, és az átalános műveltségben gyökerező... Következik ebbül, hogy a hadi értelmiség az emberi tudalom minden osztályai közt nemcsak a legfontosabb, hanem a legbonyolultabb is. Nincs tudomány, melly hadi czélra, a hadi erő gyarapítására valamiképpen használható, kizsákmányolható nem lenne."

Az idézetből kiderül, hogy Raksányi, ha némileg el is túlozza a hadtudomány jelentőségét, elfogadhatóan körvonalazza a hadtudomány helyét a korabeli tudományok rendszerében. Felhívja a figyelmet a hadtudománynak arra a sajátosságára, miszerint az közbeeső helyet foglal el a társadalomtudományok, a műszaki és a természettudományok között.

Raksányi a hadtudományt nem örök, hanem változó kategóriának fogja fel, amely az adott történelmi időszaktól, a tudomány állapotától függően különböző tudományterületekre tagozódik. Felismeri, hogy a hadtudomány struktúrájának pontos meghatározása nagyon bonyolult probléma, mert „annyira össze van olvadva az általános értelmiséggel a hadi értelmiség, hogy a határt kitűzni, hol van ennek kezdete, igen nehéz feladat és e részben nem csekély az eszmezavar. Némelly írók mindent mi a háborúra vonatkozhatik, a hadtudomány megyéjébe vonván, fogalmának roppant terjedelmet adtak; mások ellenben csak a reális részt vevén tekintetbe, a hadi tudományt is pusztán a reális tudományok kifolyásává keresztelték, és az sokak szeme előtt még most is mint a mathematika egyik része lebeg."

Raksányi rámutat a hadtudomány elfogadható felosztásának másik nem kis akadályára és az eltérő nézetek egyik fő forrására. Nevezetesen arra a tényre, hogy a hadtudomány ágai szorosan kapcsolódnak egymáshoz, határterületek, amelyek mindegyike a háború jelenségeit, a fegyveres küzdelem törvényszerűségeit kutatja meghatározott szempontok szerint. A hadtudomány területeinek ilyen szoros egymáshoz kapcsolódásából vonta le azt a következtetést, hogy „a másik nehézség a hadi értelmiség osztályozásánál az, hogy kevés részei vannak, mellyeket a többitül bonczkéssel elválasztani lehetne".

Az elemzésből világosan kiderül, Raksányi felfogása a hadtudomány fogalmáról korszerűnek mondható és eltér példaképének, Clausewitznak a tételétől, aki a kérdést úgy tette fel, hogy hadművészet vagy hadtudomány? — és válasza a hadművészet volt. Raksányi nem fogadja el Clausewitz, Jomini és más korabeli teoretikusok álláspontját és jelzi, hogy a kor katonai szakírói között a hadtudomány területeinek felosztása igen különböző és erősen problematikus. S találóan állapítja meg: „Ebben a legnagyobb talentomok is hajótörést szenvedtek, és a jelenleg szokásos felosztás a természetesség — s világosságtul még igen messze van.

Mindenekelőtt a határvonalt kellene metszően kijelölni az úgynevezett

segédtudományok és a tisztán hadi tudományok között. E mellett azon fogalmat lehetne felállítani, hogy mindaz, mit a hadi czélon kívül más czélra is lehet használni, segédtudomány... Ellenben, ha több rendű segédtudománybul valamelly hadi czélra vagy tárgyra külön tan készíttetik, ez már méltán megérdemli a hadi tudomány nevet. Ilyen tudomány p. o. az artilleria, mellyhez physika, mechanika sat. szükségesek. Illyen az általános fegyvertan; a hadi építéstan, mellyhez a közönséges architecturán kívül a fegyverek hatásának ismerése kívántatik: a hadi administratio, melly a polgárival olly közel érintkezésben van; a hadi politika, hasonló okbul, sat. A vívni, a fegyvereket forgatni, a seregeket czélszerűen mozgatni tudás pedig éppen tisztán hadi tudományok, és bár a főnebbiekbül előismereteket feltételeznek, a közönséges emberi értelemtül legjobban el vannak szigetelve."

Raksányi kísérletet tesz arra, hogy „a hadi tudományok természetének világos felfogását" adja és ennek érdekében felosztja a hadtudományt területekre.[31] Álláspontja szerint „a hadi tudományok hét részre oszlanak" és „az összes hadi értelmiség a segédtudományok kizárásával következő nemekre oszlik:

1. A fegyver és lőszer ismerete (Waffenlehre).
2. A földszín tulajdonságainak ismerete (Terrainlehre).
3. A hadi építés mestersége (Fortification).
4. Az egyesek vítanja.
5. A kéznél levő hadak célszerű harczoltatásának mestersége (Taktika).
6. A hadi erő részeit akkép mozgatni és elhelyezni tudás, hogy ahol mennyi szükséges, annyi legyen kéznél (Strategia).
7. A hadi erő organisatiójának, fentartásának és szaporításának mestersége (Háború politikája)."

A Raksányi által kialakított hadtudományi struktúra is számos vonatkozásban vitatható, de ha összevetjük a XIX. század közepi burzsoá hadtudomány ismert képviselőinek felosztásával, akkor azoktól nem marad el, sőt felfogását korszerűnek és az egyik legcélszerűbbnek kell elismernünk.[32] Raksányi a hadi tudományok szóhasználat mellett gyakran használja az azonos fogalom — a hadtudomány — jelölésére „a hadi értelmiség" vagyis a hadi elmélet kifejezést is, noha azt szélesebb gyűjtőfogalomnak tekinti a hadtudománynál.

A hadtudomány és a politika kapcsolatának, viszonyának megítélésében a clausewitzi tanítás hatására Raksányi — megerősítve egy korábbi, a magyar katonai szakírók közül 1840-ben elsőként adaptált nézetét — ismételten leszögezi, hogy *„a politika a hadviselés tudományának — melly szinte nem egyéb erőszakos politikánál — ikertestvére."* (Kiemelés tőlem — Á. T.)

Raksányi ezután bemutatja a hadtudomány területeit, „e tudományok

31 A mai magyar szakirodalomban is vita folyik a hadtudomány struktúrájáról, de a jelenleg uralkodó álláspont szerint az alábbi tudományterületekre tagolódik: 1. a hadtudomány általános elmélete; 2. a hadművészet elmélete, ezen belül a hadászat, a hadműveleti művészet és a harcászat; 3. a katonai rendszer elmélete; 4. a katonai vezetéselmélet; 5. a katonai kiképzés (oktatás, nevelés) elmélete; 6. a hadtörténelem; 7. a katonaföldrajz; 8. a hadigazdaságtan; 9. a haditechnika. Lásd: A hadtudományi kutatásról. Szerk. *Lantódi József.* Budapest, 1972. 20—21., 31—40. o.

32 Lásd részletesen a burzsoá hadtudományról A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Budapest, 1974. 379—622. o.

mibenlétét egyenkint" és az elnevezésüket már némileg módosítja. Kezdi a haditechnikával. „*1. A fegyverismeret*... E tudomány látszatra legjobban van elterjedve minden harczosok közt, mert mindenkinek valamelly fegyverrel van dolga." Ezután ismerteti a katonaföldrajz jellemzőit. „*2. A földszínismeret.* (vagy röviden térismeret?) A földszín egyik legtetemesebb tényezője a hadi munkásság kisebb nagyobb sikerének." A továbbiakban azt elemzi, hogy a hadszíntér jellege mennyiben befolyásolja a hadviselés, a hadműveletek, a csaták és a harcok menetét és kimenetelét. Részletesen vizsgálja a hadi építészet tudományát, amely „*3. A hadi építés mestersége.* A nagy haszon, mellyet a föld egyes pontjai hadi czélokra nyújtanak, csakhamar előidézte a vágyat illy pontokat mesterséges módon előteremteni. Ebbül támad az erődítéstan... Hadi mérnöki tudományoknak is nevezhetők".

Raksányi foglalkozik a kiképzés-nevelés problémáival, elméletével és gyakorlatával, majd így definiálja ezt a tudományterületet: „*4. Az egyesek vitanja.* A kard-, dsida-, szuronyvívás épen nem, s még maga a piszolybul és puskábul lövöldözés is csak részbül tárgyai a tudományos tanulmánynak". Ezután részletesen kifejti a korabeli fegyvernemek — a gyalogság, a lovasság, és a tüzérség — kiképzési és nevelési rendszerének elveit és módszereit, majd levonja azt a fontos következtetést, hogy „a hadi erő inkább a harczosok tökéletességével mint megszaporításával növekszik; és 1000 jó szuronyvívó és egyszersmind jó lövész nagyobb erőt képez mint 3000 mindakettőben gyakorlatlan; és bizonyára amaz 1000nek legköltségesebb kimüvelése sem kerül annyiba, mint még 2000 ember tartása, ruházása és felfegyverzése." Különösen nagy hangsúlyt helyez Raksányi a különböző hideg- és lőfegyverekkel való kiképzés jelentőségének bemutatására.

Raksányi rendszerében a következő tudományterület, a taktika, a mai értelemben vett harcászat. A hadművészet abban az időben nagy változásokon ment keresztül és ekkor születik meg az új kategória, a hadműveleti művészet. Ezt a tényt érzékelteti Raksányi is, amikor meghatározza a taktika fogalmát és jellemzőit: „*5. Taktika, harcztan,* vagyis a kéznél levő seregek harczoltatásának mestersége, melly azt tanítja, miképen kell a fegyveresek sokaságát seregekbe alakítani, marsra rendezni, védelemre felállítani, támadásra vezetni, harczban mozgatni, az ingadozó ellenségnek nagy kárt tenni, vagy pedig ha a győzelemre a reményt elvesztettük, a harczot nagy veszedelem nélkül félbeszakítani, és a hátrálást a legközelebbi állásba, onnan az új megtámadást könnyebben visszautasíthatjuk, eszközölni, stb." Ezek alapján vonja le azt a következtetését, hogy a taktikai tevékenység két részre oszlik, egy tisztán a seregek mechanizmusával foglalkozóra, és egy magasabbra, mely oktatást nyújt, mikor kell a seregeket ilyen vagy amolyan alakba állítani, mozgatni és mit kell a harc minden pillanatában tenni. „Az első az úgynevezett *elemi taktika*, ez minden hadsereg gyakorlati rendszabályaiban (Exercierreglement) foglaltatik. A másodikrul, a *fensőbb taktikárul* gyakran mondatott, hogy azt tanítani nem lehet, mivel benne majd minden a körülmények és viszonyoktul függ. Ez bizonyos tekintetben igaz, ha t. i. a theoriától azt kívánjuk, hogy pozitív tan legyen, azaz minden előfordulandó esetre szabályt nyújtson a cselekvésmódra."

Raksányi a kategórizálás során nem elégszik meg a *harctan elemi és fensőbb* kettéosztásával, hanem még további elemeket felsorakoztatva szinte egész tisztán megfogalmazza a hadműveleti művészet kategóriáját is: „A fensőbb, vagyis értelmi harcztannak legmagasabb regiója a *combinált taktika,* melly nem egyéb, mint a már különféle fegyvernemekbül alakított hadrészek legjobb harczoltatásának tudománya."

Raksányi a taktika, a harcászat és a hadműveleti művészet bemutatása után arra hívja fel a figyelmet, hogy a gyakorlat és az elmélet kapcsolatának milyen nagy a jelentősége. A harcászati gyakorlatok sokat adnak a hadseregeknek, de a harcászati elvek és eljárások igazi próbája a háború, a fegyveres küzdelem, az ütközet és a harc. Ezért a haditapasztalatokkal nem rendelkező fiatal katonáknak, Pönitz taktikával foglalkozó műve alapján, szemléletesen bemutatja egy csata szövevényes eseményeit. Ez a hadművészettörténeti ábrázolás igen hasznos lehetett a puskaport még alig szagolt fiatal nemzetőrségnek és honvédseregnek.

Raksányi a következőkben bemutatja a hadtudomány egyik vezető ágát a hadászatot és sikerül megragadnia a lényegét, amikor azt írja: „*6. Strategia,* vagyis a tudomány, a seregeket akkép mozgatni és elhelyezni, hogy annyi legyen belőlük kéznél a taktikai használatra mindenütt, a mennyi szükséges. Magyarul tán *háborútannak* nevezhetnők, így a *harcztantul* jól meg lenne különböztetve, mi az idegen nyelvekben nem csekély vitákra adott okot. A seregek mozgalmai mindaddig, míg a csatamezőn meg nem érkeznek, a strategia elvei szerint intéztetnek; e pillanatban azonban a strategia lelép, és a taktikának adja át a vezérpálczát." A hadászat korabeli szerepét hangsúlyozva találóan jegyzi meg: „A strategia minden hadi operatiónál a hol és hová? kérdésekre felel, a taktikai pedig a miképen? kérdésre."

Raksányi felfigyelt arra, hogy a katonapolitika, a hadászat és a hadműveleti művészet tárgyalása a szakirodalomban összemosódik. A stratégia összetevőit vizsgálva feltárja a hadászat kapcsolatát a katonapolitikával és a kialakulóban levő hadműveleti művészettel. Rámutat arra, hogy *„a strategia alsó és felső részre oszlik, és amaz a felső taktikával, ez pedig a háború politikájával fonódik össze. A hadi értelmesség fensőbb rétegeit átalánvéve nehéz szétválasztani és a fenső taktikát, strategiát és a háború politikáját, mellyet némelly francia iró philosophie de la guerre-nek (háború bölcseletének) nevez, azért nem tudják elkülönözni, mert elveiket a történetbül merítik, és aztán igen természetes, hogy az eseményeket mindahárom szempontbul kell tekinteniök s így az ez úton felállított tudományba is minden szempontbul vegyül valami. E részben tehát még nagy a zavar, és bár a háromezer munkábul, mellyeket az európai hadi irodalom az utolsó 15 évben napfényre hozott, egypár jobban mi is elolvastunk, kielégítő világosságot egyben sem találhatánk."* (Kiemelés tőlem — Á. T.)

Raksányi a hadtudomány egyik legfontosabb ágának a katonapolitikát tekinti, bár, mint látni fogjuk, meghatározásában keveredik a mai értelemben vett katonapolitika és a hadtudomány általános elmélete: „*7. A háború politikája* ... az országlás a béke és a háború politikájára, valamint a statusok élete békés és háborús állapotra oszlik, nyugalomra és erőmegfeszítésre ... a »háború politikája« is csak azon teendőket foglalhatja magá-

ban, mellyek a háború czéljára közvetlenül vonatkoznak, de az eddigi elősorolt hadi tudományokban még megoldva nincsenek." Raksányi szerint „a háború politikája, mellyet talán ekkép lehetne körülírni: Háború politikája a hadierő organisatiojának, fentartása- és gyarapításának tudománya." A megállapításból kitűnik, hogy a háború politikája alatt egy fogalomként kezeli a mai értelemben vett katonapolitikát és katonai doktrínát. Fejtegetéséből kiderül, hogy az állami politika fontos részének tekinti a katonapolitikát és aláhúzza a bel- és külpolitikával való szoros kapcsolatát, amikor leszögezi, hogy „a háború politikájának mindenik statusban sajátszerűnek kell lenni, mert a legszorosabb rokonságban áll annak bel- és külpolitikájával, története- és helyzetével... Mindemellett a háború természete és a statusok hivatása mindenütt ugyanaz lévén, a háború politikája is bizonyos változatlan alapokon nyugszik mindenütt és csak az alkalmazás lehet különféle. S ennélfogva kell egy átalános háború politikájának is lenni, melly a bölcseletből, a közönséges politikából és az eszélyességből merített tanait a háború természetéhez, a hadi tudományok tanaihoz alkalmazza."

E tételét és a háborúval kapcsolatos tennivalókat indokolva kijelenti: az utat és módot erre egyedül a hadi politika nyújtja. A magyarországi helyzetre, a nemzetőrség és a honvédség folyamatban levő szervezésére utalva megállapítja: „Nem elég minden faluban pörgetni a dobot, riadóztatni a trombitát, és ezt mondani: Jöjjön százezer zsoldos, talpon áll ötszázezer győzni vagy halni kész nemzetőr! A háború politikája mást fog mondani. A nemzetőrség behozatala mindenesetre lépés a nemzet katonáivá tételére, de csak igen picziny".

Raksányi végül kimutatja, hogy a katonapolitika tudományos kutatása el volt hanyagolva és felhívja a figyelmet tudományos művelésének fontosságára. „A háború politikája mint külön tudományos szak — írta —, eddig parlagon hevert. Kevesen vettek magoknak fáradságot, tanait tisztán és a többi hadi tudományoktul, jelesen a vele tőszomszéd strategiától elválasztva előadni, s azok is, mint p. o. Jomini, egészen más fogalmat adtak neki: csak azon részét vették az egésznek, melly a kormányférfiak hatáskörébe tartozik. Tudtunkra legalább kimerítő tankönyv e szakban nem létezik."

A katonapolitika nagy jelentőségének bizonyítására három ismert katonai teoretikus művéből közöl szemelvényeket, amelyek azért is érdekesek, mert magyar nyelven első ízben jelentek meg. Raksányi megjegyzése ezekhez: „Itt közlünk némi töredékeket három jeles vezér hadi politikájából, előre bocsátván tekintélyök elismertetése végett rövid életrajzaikat is a Mil. Conv. Lex. szerint."

Elsőnek Jomini tábornok életrajzát, elméleti munkásságát és műveit ismerteti.[33] Jomini „Értekezés a nagy katonai hadműveletekről" című művéhez 1830. január 2-án írt egy bevezetőt. Raksányit idézve: „Analytikai vázlata a háború főbb combinationainak s azok viszonyának a statusok politikájához" címmel „e munkából következő töredékeket véltük czél-

33 Lásd részletesen Militär Conversations-Lexikon, Bearbeitet von mehreren deutschen Officieren. (továbbiakban — MCL) IV. k. J. R. és L., Leipzig, 1834. 82—86. o.

szerűnek a magyar politikai közönség elé terjeszteni".[34] „A háború politikájárul" címmel lefordított részben a neves katonai teoretikus azt fejtegeti, hogy az állam milyen indítékok alapján visel háborút és a háborúnak milyen típusai különböztethetők meg. Jomini a következő hét kategóriába sorolta a háborúkat: támadó, védelmi, alkalmi, szövetséges vagy anélküli, a közbenjárási, berontó és a nemzeti. Az utolsó három típus részletes jellemzését is közli. A második magyarra fordított rész a „Katonai politikárul, vagyis a háború bölcseletérül" szól és Jomini ma már közismert tételei bizonyosan nagyon érdekesek lehettek a korabeli magyar olvasók számára.[35]

A következő szemelvény szerzője Marmont Ágost Frigyes Lajos ragusai herceg és francia marsall (1774—1825). Raksányi először életrajzát ismerteti,[36] majd nevezetes könyvéből „A hadi ügyek szellemérül imitt egy kis töredék"-et, a mű negyedik fejezetét — „A háború filosophiája" — és a művet záró következtetéseket fordítja le és teszi közzé.[37] Marmont inkább hadvezérként tűnt ki és nem mint katonai teoretikus, így a közölt részletek nem a katonapolitikát, hanem elsősorban a hadsereg szervezetét és az erkölcsi-fegyelmi tényező szerepét vizsgálják.

A harmadik szemelvény írója a hétéves háború kudarcai hatására a francia hadsereg fejlesztése érdekében reformokat végrehajtó Belle-Isle herceg (1684—1761), francia marsall és hadügyminiszter. Belle-Isle intelmeket írt fiának ezredessé való kinevezésekor, melyek Raksányi szerint „minden katona fellebbvalónak erkölcsi szabályul szolgálhatnak".

Raksányi a hadtudományt tárgyaló cikket érdekes gondolatokkal zárja. Szükségesnek tartja még egyszer megindokolni az általa alkalmazott hadtudományi struktúra célszerűségét és rámutat arra, hogy a hadtudomány fogalmát és területeit vizsgálva a hadtudomány szakágazatait a gyakorlatban nem lehet tisztán elkülöníteni, mert „a szerint, a mint a könyv illyen vagy amollyan fegyvernembelieknek, alacsonyabb vagy magasabb rangúaknak iratik, több szakbul vegyitettnek össze szükséges ismeretek; és a valóságos tankönyvek átcsapongnak az egyik szakbul a másikba."

A hadtudomány és a hadtörténelem szoros kapcsolatát igen fontosnak tartja és megállapítása szerint „a segédtudományok közt a legtekintélyesebb helyt a történetírás foglalja el. A hadi történetírás a legnevezetesebb hadi történeteket rajzolja és a hadi erők és statusok történetét a háború szempontjábul. Különösen a stratégiai és taktikai tanulmányoknak nélkülözhetetlen támaszpontja."

Az eddigiekből kiderül, hogy Raksányi a hadtudomány fogalmáról, tárgyáról és ágairól írt cikke korszerű felfogású, és a magyar hadtudomány megfelelő fejlettségét bizonyítja. Az általa az olvasóknak ajánlott munkák „a hadi tudomány némelly szakábul" szintén a korszerűséget, az időszerűséget tükrözik. A folyóirat olvasóinak ma is gyakran idézett szerzők műveit ajánlja bibliográfiájában, az alábbi felosztásban: *a) Háború*

34 *Jomini* művét lefordították németre is. Lásd: Analytischer Abriss der vorzüglichsten Combinationen des Krieges und ihrer Beziehungen auf die Politik der Staaten. Második kiadás. Berlin, 1836. 318. o.

35 Jomininak ezek a tanításai megtalálhatók A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Budapest, 1974. 569—575. o.

36 MCL. V. k. M. Adorf, 1836. 203—205. o.

37 Lásd *Marmont:* De l'esprit des institutions militaires. Paris, 1845. 235—242., 283—286. o.

politikája; b) Általános hadtudományi munkák; c) Strategia; d) Taktika; e) Hadi történetírás. A hadtudományi művek többsége a XVIII. és a XIX. század katonai teoretikusainak német és francia nyelvre lefordított kiadványai. A több mint 100 kiadványt tartalmazó ajánló bibliográfia szerzői, osztrák, porosz, francia, orosz és angol katonai szakírók. A Raksányi által összeállított bibliográfiában fellelhető művek a hadtudomány XIX. század közepéig elért eredményeit tartalmazzák és az olvasók számára hasznos segítséget, eligazítást nyújtottak.

A Honvédelmi Szövétnek Első Része utolsó, ötödik cikke a hadviselésel foglalkozik és Raksányi azért fordította le mivel a „felolvasások a felső taktika és az alsó stratégia főelveit egyszerű vonásokban nyújtják" és a „hadi történetírás eszélyes használatárul", azaz felhasználásáról szólnak.

Raksányi „Felolvasások a hadi mesterségrül" című cikkét az Österreichische Militärische Zeitschrift 1822. és 1823. évfolyamaiban, hasonló címen 8 részben megjelent anyagból állította össze. Az osztrák katonai folyóirat szerkesztőségének megjegyzése szerint egy huszárezredes — tisztjeinek tartott — felolvasását teszi közzé a hadi mesterségről, a hadviselésről, amely érdekes minden tiszt számára.[38] A Honvédelmi Szövétnek a 8 felolvasásból hatot közöl, elhagyva a lovassággal foglalkozó 5. és a haderőt vizsgáló 7. felolvasást. A hat felolvasás segítségével az olvasók megismerhették a korszak hadviselésének legfontosabb tételeit. Teljes fordításban közli Raksányi az első felolvasást, *A hadi mesterség elveirül* című,[39] amely a háború típusaival és céljaival, a stratégia és a taktika törvényszerűségeivel, a hadműveleti tervvel és a hadműveletek jellegével foglalkozik. A hadműveleti fogalmak: a hadműveleti bázis, a hadműveleti vonal, a hadműveleti objektum stb. illusztrálására Raksányi Elekessel készítteti el a Honvédelmi Szövétnek I. vázlatának 1—2. ábráját, amelyet szintén az osztrák folyóiratból vesznek át. Teljes fordítás a második felolvasás is. *A marsokrul*, azaz a menetekről, amely a hadseregek menetcéljait, meneteit és szabályait ismerteti.[40] A harmadik felolvasás címe *Az állásokrul*, amely bemutatja a különböző jellegű állásokat és szerepüket a „csatamezőn".[41] Ezt a felolvasást illusztrálja a már említett I. számú vázlat 3. és 4. ábrája, amelyek szintén megtalálhatók az osztrák folyóiratban, de nagyobb formátumban, darabosabb kivitelben és a szöveg között elhelyezve. A negyedik felolvasás a *Harcrul* szól, bemutatja a harctevékenység különböző formáit és jellemzőit, az „offensiv csata" és a „defensiv csata" ismérveit, példáit.[42] Az ötödik felolvasás az eredeti osztrák hatodik felolvasás: *Diversiók —, demonstratiók — és portyázatokrul.*

Meghatározza a diverziók, demonstrációk és portyák fogalmát, szerepét és szabályait a hadművészetben.[43] A diverzió jelentőségét illusztrálja az I. vázlaton elhelyezett 5. ábra, a portya szerepét a 2. ábra. A hatodik felolvasás az eredeti osztrák nyolcadik: *A hadi történetírás tanulásárul.* Ki-

38 Österreichische Militärische Zeitschrift (továbbiakban — ÖMZ). 1822. I. k. 3. sz., 305. o.
39 Lásd: ÖMZ, 1822. III. k. 8. sz., 162—172. o.
40 Lásd: ÖMZ, 1822. IV. k. 10. sz., 267—282. o.
41 ÖMZ, 1822. IV. k. 10. sz., 61—79. o.
42 ÖMZ, 1822. I. k. 3. sz., 305—322. o.
43 ÖMZ, 1822. IV. k. 12. sz., 293—319. o.

fejti a XIX. századi polgári hadtörténetírás fő törvényszerűségeit, művelésének nehézségeit és akadályait, valamint felállítja a hadi történet tanulmányozásának hét szabályát.[44]

A Honvédelmi Szövétnek szemelvényei a waterlooi csatáról

A folyóirat 88 oldalas Második Része új számozással kezdődik és a következő hadtörténelmi szemelvényeket tartalmazza. Az első, „A Ligny, Quatre—Bras és Waterloo mellett 1815-ki június 15—19. vívott csaták. (Milit. Conv. Lex.—Öst. Milit. Zeitsch. 1819.)" című, több cikkre tagolt mű a legterjedelmesebb, a második a „Függelék. Mátyás király levele az egri bíbornokhoz", a harmadik a „Tudnivaló", valamint az illusztrációk, 3 táblázat és 2 térkép: „A) Az egyesült angol—hollandi hadsereg ereje és felosztása 1815. jún. 14-én; B) Az alsórajnai hadsereg ereje és felosztása 1815. jún 14-én; C) A francia németalföldi hadsereg ereje és felosztása 1815. jún. 14-én; II. Abrosza a Németalföldön 1815i jún. 15étül 19-ig vívott csatáknak; III. Térképe az 1815i. június 18ai waterlooi csatának."

Raksányinak a szemelvények lefordításával az volt a célja, hogy klaszszikus példákat ismertessen meg és felhasználható tanulságokat tegyen közzé a nemzetőrség, de mindenekelőtt a honvédsereg fiatal katonái és tisztjei számára.

Raksányi az U. P. névrövidítésű szerzőtől megjelent „Die Schlachten von Ligny, Quatrebras und Waterloo" című, gazdag forrásanyagot feldolgozó tanulmányt fordította le magyarra, Elekes Ferenc pedig az eredeti osztrák tanulmány 3 táblázatát és 2 térképét felhasználva tervezte meg és készítette el a Honvédelmi Szövétnek számára az eredetieknél áttekinthetőbb és világosabb táblázatokat és térképeket.[45]

A „Napoleon utolsó hadjárása" című első fejezet a francia hadsereg hadmozdulatait és a porosz hadsereg ellenmozdulatait tárgyalja a ligny-i csata előtt. A „Ligny" című második fejezet bemutatja a csata lefolyását, amelynek során Napóleon ugyan visszaverte a poroszokat, de Blücher mégis időt nyert csapatainak összpontosítására és nem sikerült az angolok és a poroszok teljes szétválasztása, egymástól való elszigetelése sem.[46] A harmadik fejezet, a „Quatrebras" című, Wellington Ney feletti győzelmének leírását adja.[47] A „Waterloo" címmel lefordított negyedik fejezet az 1815. június 18-i waterlooi csata hadművészettörténeti elemzését adja.[48] Az ötödik fejezet, a „La Haye Sainte" című, Pönitz már idézett művéből való fordítás, amely a waterlooi csata egyik kiemelkedő eseményét, a La Haye Sainte major védelmének történetét mutatja be. Raksányi a waterlooi csata történetét azért teszi közzé, mert ily módon is érzékeltetni akarja az olvasókkal, elsősorban a honvédekkel, hogy a katonai dicsőség

44 ÖMZ, 1823. I. k. 2. sz., 158—166. o.
45 Lásd: ÖMZ, 1819. II. k. 3. sz., 275—329. o.
46 Lásd: MCL: IV. k. J. K. és L. Leipzig, 1834. 669—673. o.
47 Lásd: MCL. VI. k. M. O. P. Q. Adorf, 1837. 677—680. o.
48 Lásd: MCL. V. k. M. Adorf. 1836. 553—652. o., VIII. köt. U, V, W, X, Y, Z. Adorf, 1841. 667. o.

és hősiesség az emberek tudatában és a nemzet emlékezetében, a történelemben tovább él. Ennek bizonyítására idézi a waterlooi csatáról szóló fejezet végén Bajza József versének (Apotheosis, 1834) négy sorát:

„Vérzettek és elhulltak ők,
De győzedelmesen,
Tettök sugára átragyog
Időn, enyészeten."

A Függelékben Raksányi Imre a magyar hadtörténelem egyik érdekes emlékét, Mátyás király levelét teszi közzé eredeti latin és magyar nyelven, amelyet az esztergomi bíboroshoz, a római magyar követhez intézett az uralkodó 1480. március 10-én. A levélben Mátyás a magyar hadak és hadművészetük leírását adja, melyek Magyar Balázs vezetésével Ferdinánd nápolyi királynak nyújtottak segítséget a törökök elleni küzdelméhez.

A Honvédelmi Szövétnek szerepe és jelentősége

A Honvédelmi Szövétnek bemutatása után meg kell vizsgálnunk, hogy az első magyar hadtudományi folyóirat próbakötete, első száma, az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc alatt milyen szerepet töltött be a magyar közvélemény különböző rétegei honvédelmi tudatának alakításában, a nemzetőrség és a honvédsereg személyi állománya katonai ismereteinek gyarapításában. A folyóirat e szerepének megítélésénél abból kell kiindulni, hogy kiadásának bejelentése, 1848. március 25-e óta, eseményekben igen gazdag három hónap múlt el. A bonyolult hadügyi helyzetben minden hónap új feszültségeket és új változásokat hozott. 1848. június végére a Batthyányi-kormány katonapolitikájának hatására, a meglevő problémák és nehézségek ellenére, megmutatkoztak a kezdeti eredmények a nemzetőrség és a honvédség szervezésében. Megszülettek az első honvédzászlóaljak, amelyek az önálló nemzeti tömeghadsereg alapját és keretét alkották.

Raksányi Imre egyetértett a Batthyány-kormány katonapolitikájával, amely a honvédelmi harcra való fegyveres felkészülést segítette elő. Ennek a katonapolitikának a támogatását határozta el folyóiratával. Raksányi 1848. június 25-én Pozsonyban kelt „Tudnivaló a Honvédelmi Szövétnek ügyében" című írásában fogalmazza meg szándékát, a próbakötet funkcióját és minden egyes cikkének célját. A hadtudományi folyóiratnak ez a száma az 1848-as magyar hadügy alakításában jelentős szerepet játszó két réteghez, a fiatal értelmiségiekhez és a politikusokhoz kívánt szólni.

A „Tudnivaló"-ban felhívja a politikusok figyelmét, hogy a Honvédelmi Szövétneket haszonnal forgathatják, mivel a nemzet előtt még számos nagyon fontos hadügyi feladat végrehajtása áll. A politikának pedig meghatározó szerepe van a hadügyi kérdések eldöntésében és a honvédelem fejlesztésében. A nemzetőrség és a honvédség rövid története és szervezése is igazolja, hogy „van már nekünk is elegendő alkalmunk tapasztalni, milly szoros összefüggésben áll a politika a hadi mesterséggel" és „ha akara-

tunknak sokaságunkhoz méltó súlyt és eredményt akarunk adni, azt tekintélyes és valóságos hadi erővel kell felszerelnünk". A hadsereg a politikát szolgálja és Raksányi leszögezi, hogy ha 1848. júniusában a politikusok „a közügyekhez szerénytelenség nélkül akarnak hozzászólni, érteniök kell egykissé a háború politikájához is a béke politikája mellett". Folyóiratának cikkei ehhez kívánnak számukra némi ismereteket nyújtani. Az első cikk megismerteti őket a politika és a háború kapcsolatával és „korunk hadi fordulatával". A második elolvasása után „a katona egykissé szebb színben fog tán állni szemök előtt". A harmadik tanulmányozása után világosabb lesz előttük mi szükséges ahhoz, hogy „valamelly ország erősnek mondhassa magát" és látni fogják, „a hadsereg tulajdonképpen nem egyéb, mint az egész nemzet erkölcsi, értelmi és anyagi lehetőségének fáradtsággal kisütött productuma". A negyedik elolvasása kiábrándíthatja őket a rögtönzésekből és „a kormány hadügyi munkálkodását új szempontokbul méltányolhatják". Befejezésül közli, hogy az ötödik cikket és a Második Részt nem a politikusok számára tette közzé.

Raksányi végül megjegyzi, hogy ha valaki meg találna ütközni azon, hogy „a háború politikája némelly töredékeinek közlése után valamelly indítványt elő nem tálaltam, arrul biztosítva lehetnek, hogy a kinél eddig is Magyarország hadi állapota volt elmélkedéseinek főtárgya, az egypár eszmét talán napfényre hozhatott volna; de kötelességének látta, azon esetre, ha javaslatai a kormány intézkedéseivel nem találkoznának, a közvéleményt nem zavarni." Ez az álláspont azt bizonyítja, hogy elfogadja és egyben elő kívánja segíteni a kormány hadügyi erőfeszítéseinek a megvalósítását. A katonailag képzetlen politikusoknak is azt tanácsolja, hogy nekik „még inkább kötelességök, mély tárgyismeret nélkül a hadi ügyekben bíráló szerepre nem törekedni, hanem hazafiúi megnyugvással fogadni el mindent, mit a nemzet belátó választottjai ez ügyben rendelni fognak". Az utóbbi alatt Raksányi a kormány intézkedéseinek és a majd összeülő országgyűlés hadügyi döntéseinek, határozatainak elfogadását érti. Raksányi a Honvédelmi Szövétnekben nem közöl aktuális katonai kérdéseket tárgyaló cikkeket, de állásfoglalásából így is egyértelműen kivehető, hogy ő és folyóirata támogatja az önálló nemzeti hadsereg fejlesztését.

Raksányi hadtudományi folyóiratának másik funkciójául azt szánja, hogy az értelmiségi fiataloknak a hadtudomány minden területéről ismereteket nyújtson át. Kifejezte azt a reményét, hogy a honvédsereg állományába bevonult nagy számú fiatal értelmiségi „... fegyvert fogott művelt ifjak más szemekkel fogják forgatni e lapokat". Az első cikk erkölcsileg fogja őket felavatni erényes hivatásukban és megerősíteni hitüket abban, „hogy midőn a hazáért fáradnak és szenvednek, a hazafiúságnái magosabb szempontbul is a legfensőbb emberi erényt gyakorolják és midőn hazájok védelmében magokat feláldozzák, mint az emberiség előhaladásának áldozatai hullanak el". A második cikk után magukba fognak szállni és „bajnoki tehetségök mértékét megfontolva, magokat e tehetség fokozására tökélni el." A harmadik cikk tájékoztatja őket „minő helyt foglalnak el az ország hadi erejében". A negyedik cikk „a hadi értelem nagy könyvét nyitja meg előttök, hogy belőle a munkamegosztásnál tehetségökhez alkalmatos szakot választhassanak, magokat a hadi tudományok vala-

mellyik ágának különös művelésére és idővel tán magyarosítására határozhassák; minden esetre pedig a hadi rend szükséges műveltségérül kellő nézetet nyerjenek". Raksányi fontosnak tartotta, hogy a fiatalok a hadtudomány legfontosabb területeit alaposan megismerjék és tudásukat tökéletesítsék.

Ehhez megfelelő anyagot szolgáltat a IV. és V. cikk, továbbá a Második rész.

Raksányi elgondolásának az ismeretében jogosan vetődik fel a kérdés, mennyiben töltötte be a Honvédelmi Szövétnek felvázolt szerepét? Milyen hatást gyakarolt az olvasóira, a polgári politikusokra és a honvédseregbe önként bevonult fiatal értelmiségiekre? A Honvédelmi Szövétnek sajátos helyet foglalt el az 1848—49-es katonai irodalomban, mivel magyar nyelven a hadtudományi ismereteket így együtt más kiadvány ekkor még nem kínálta és ezért szerepet játszhatott a katonai ismeretek terjesztésében. Raksányinak sikerült oly módon elkészítenie folyóiratának első számát, hogy az megőrizte tudományos jellegét, de tartalmával és műfaji megoldásaival — cikk, felolvasás, leírás, vers stb. — érdekessé tette.

Raksányi az 1848. június 25-én írt „Tudnivaló"-ban ezekkel a sorokkal jelentette be a Honvédelmi Szövétnek megjelenését: „Ma három hónapja, hirdetést bocsátottam közre egy »Honvédelmi Szövétnek« czím alatt megjelenendő folyóirat iránt, mellynek czélja lenne: a honvédelemre és a honvédelmi törvényhozásra megkívántatott ismereteket népszerűen terjeszteni, egyszersmind pedig a nemzetben általánosan a hadi ügyek, különösen pedig a hadsereg iránti rokonszenvet, a hadseregben pedig a nemzet és nemzeti nyelv szeretetét ápolni és művelni. Mielőtt pedig a folyóiratot rendesen megnyitnám, egy p r ó b a k ö t e t t e l volt szándékom az olvasó közönség figyelmét kiérdemelni.

E próbamunka immost kezében van a tisztelt olvasónak; ítélje meg, méltó-e a figyelemre."

A napi sajtó szinte minden irányzata felfigyelt 1848 júliusában a Honvédelmi Szövétnek megjelenésére és közölt hirdetést vagy hírt a kiadványról. Kossuth Hírlapja felhívja a figyelmet, hogy több nemzetőrszabályzat és katonai mű „Magyarország bátor katonái és nemzetőrei számára" kapható és közte a „Honvédelmi Szövétnek. Kézikönyvül nyújtva nemzetőröknek és fiatal katonáknak Raksányi Imre által."[49] A Március Tizenötödike három számában és feltűnő helyen hirdeti, hogy „épen most jelent meg" és kapható a „Honvédelmi Szövétnek kézikönyvül nemzetőröknek és fiatal katonáknak. Írta Raksányi Imre." A lap közli még a folyóirat cikkeinek címeit is.[50] A Figyelmező rövid hírben arról számol be, hogy „Raksányi Imre »Honvédelmi Szövétnek« című kézikönyvének első kötete nemzetőrök és fiatal katonák számára megjelent és kapható... A szakértő szerző e szintolly korszerű és érdekes mint hasznos munkáját ismételve ajánljuk az olvasó közönség figyelmébe."[51]

Kossuth Hírlapjában 1848 augusztusában Szontágh Gusztáv akadémiai rendes tag, neves filozófus és ismert műbíráló tollából már részletes re-

49 Kossuth Hírlapja, 1848. július 15. (13.) sz., 58. o.
50 Marczius Tizenötödike, 1848. július 15 (105.) sz., 422. o., 1848. július 17 (106.) sz., 426. o. és 1848. július 18 (107.) sz., 430. o.
51 Figyelmező, 1848. július 21 (2.) sz., 7. o.

cenzió jelenik meg a Honvédelmi Szövétnekről.[52] Az irodalom címszó alatt közölt ismertetés írója örömének ad kifejezést annak láttán, hogy „a hadtudomány fejlődni kezd" és leszögezi: „Nem ismerek e perczben irodalmunk egész területén ennél örvendetesebb jelenetet!" Kifejti, hogy jog, szabadság, egyenlőség és nemzeti függetlenség csak ott létezhet, ahol azokat a hatalom védi és a hatalom eldöntő szavát a harcban a kard, a fegyver és ágyú segítségével lehet érvényesíteni. „Magyarhon is csak úgy gyarapuland ügyeiben, csak a szerint tartandja fen függetlenségét s szabadságát, csak a szerint lehet most s jövőre nagy, erős és dicső, ha fiai harczhoz értendnek s a hadtudományt el nem hanyagolják!" Ez a tudomány el volt maradva, mert „magyar sereg nem létezett, magyar katonai nyelvvel nem birtunk, egy hadtudományi intézetet sem mondhattunk a miénknek". De az idők változnak és a nemzet felfegyverkezik éspedig nemzeti szellemben. A hadi irodalom az élettel együtt fejlődik és lehetőség nyílt két új munka bemutatására. A recenzens először a fiatalon elhunyt katonatiszt, Sztrokay Elek: „Az erődítés tudománya" című posztumusz művét ismerteti.[53] A második munka, amelyet bemutat „Raksányi Imre Honvédelmi Szövétnekének 1-ső része". A kritikus megállapítása szerint a Honvédelmi Szövétnek első száma „hadtudományi ismereteket igyekszik terjeszteni e tudomány egész elméleti és gyakorlati köréből, minélfogva két részre is van osztva". Majd, ismertetve a folyóirat tartalmát, rámutat arra, hogy az Első Rész elméleti és a Második Rész a gyakorlati. A Honvédelmi Szövétnek értékeit minősítve jelzi, hogy a cikkeket Raksányi „részint saját nézetei szerint, részint a legjobb külföldi munkák után s tiszta világos magyarsággal" fejti ki. Befejezésül az ismertetés írója annak az óhajának ad hangot, hogy bár „a két munkának számos olvasója akadna, hogy illy ismeretek hazánkban mennél elébb terjedjenek".

Valószínű, hogy a Honvédelmi Szövétnek első száma, illetve próbakötete az olvasók, különösen a szabadságharc honvédseregének fiatal tisztjei körében ismert lehetett és nem egy esetben a hadtudományi kézikönyv szerepét tölthette be. Erre nyújt némi adalékot a Hadtudományi Könyvtárban található példány, amelyben két korabeli feljegyzés található. Az egyik tintával írt latin nyelvű, tulajdonosának, Szalatnay Józsefnek a keze vonása, és amint írta, „a 24-ik Honvéd Zászló 6-ik század hadnagya" volt 1849-ben és Bem erdélyi hadseregében szolgált. A másik nyilván egy tiszttársáé, akinek kölcsön adta és aki elolvasta, majd grafittal a waterlooi csatát leíró fejezetnek azon idézetét húzta alá, mely eképpen szól: „A haza a waterloo-i győzők érdemének tized részét sem ismeri", majd ezt írta utána „mint Magyarország a 48-ik honvéd zászló"-ét. (Ez a zászlóalj szabolcsiakból állt és többek között kitűnt az 1849. február 9-i cibakházi ütközetben, amiért kiérdemelte a Honvédelmi Bizottmány dicséretét.)

1848 májusától augusztusáig a honvédzászlóaljak kiképzésében némi akadályt jelentett, hogy nem rendelkeztek a megfelelő szabályzatokkal. Különösen a harcászati kiképzéshez kellettek volna a lassan készülő segédletek. A németből fordított szabályzatok mellett volt más kísérlet is,

52 Kossuth Hírlapja, 1848. augusztus 23 (46.) sz., 210—211. o.
53 Lásd *Sztrokay Elek:* Az erődítés tudománya. Buda, 1848. 139. o., 8. t.

HONVÉDELMI SZÖVÉTNEK.

KÉZIKÖNYVÜL

NYUJTVA NEMZETŐRÖKNEK ÉS FIATAL KATONÁKNAK

RAKSÁNYI IMRE

ÁLTAL.

(Táblákkal, rajzokkal és térképekkel.)

POZSONY, 1848.

BELNAY ÖRÖKÖSEINEK BETŰIVEL.

amely a felmerült szükségleteket kívánta kielégíteni. Ide sorolják az 1848 júliusában Raksányi Imre kiadásában megjelent Honvédelmi Szövétneket.[54] A folyóiratot az újoncok katonai kiképzésében és nevelésében felhasználhatták és így az a kiképzési segédlet szerepét is betölthette. A folyóirat hozzájárult a nemzetőrség és a honvédség életében és tevékenységében nem kis problémát jelentő német katonai kifejezések magyarosításához és a magyar katonai nyelv megteremtéséhez.[55]

A polgári forradalom és szabadságharc idején megjelent katonai lapok közül a Honvédelmi Szövétnek volt az első. A kormányt csak 1848 végén kezdte foglalkoztatni egy országos hadi lap és egy időszaki honvéd folyóirat kiadási terve. A felmerült időszaki honvéd folyóirat tervéhez „Raksányi Imre a »Honvédelmi Szövétnek« előzetes röpívével, majd a kiadvány egyetlen megjelent kötetével jó példát adott még 1848 folyamán."[56]
1848 tavaszán és nyarán, sajnos, nem tudni milyen indokból, a kormány nem támogatta Raksányi vállalkozását és a társadalmi igény, az érdeklődés sem volt még olyan mérvű, hogy fenntartson egy szakfolyóiratot.

Raksányi a „Tudnivaló"-ban nem közöl vállalkozása pénzügyi alakulásáról adatokat. De kijelentéséből világosan kiderül, hogy nem rendelkezik anyagiakkal és megfelelő számú előfizetőhöz kötötte a folyóirat számainak rendszeres megjelentetését. „Nem nyilváníthatnám pirulás nélkül — írta —, milly csekély a részvét, mellyre vállalatom talált. A minek következtében nem tudom, fogom-e és mikor fogom a Honvédelmi Szövétneket folytatni, vagy jobban mondva rendesen megnyitni; mert az e próbakötet példányainak elkelésétül függ.

Az ember élete folytonos csalódások sora. Most azon reménnyel kecsegtetem magam, hogy a jelen zavaros időkben kétszeresen bajos munkám utólag fog több figyelemben részesülni."

A hivatalos támogatás elmaradása, az anyagiak és a kevés előfizető meghatározta a folyóirat sorsát, de a további számok meg nem jelenésében az is közrejátszott, hogy kirobbant a szabadságharc és Raksányi Imre tűzmester katonai szolgálatra jelentkezett, a tollat ágyúval cserélte fel. Így nem tudta a Honvédelmi Szövétneket *„folytatni, vagy jobban mondva rendesen megnyitni"*.

Raksányi Imre életének utolsó évében honvédtisztként az 1848—49-es szabadságharcban Kossuth, a kormány és a hadügyminiszter megbízásából számos fontos katonai és politikai feladatot hajtott végre.

Raksányi Imre az országot fenyegető veszély láttán 1848. szeptember elején jelentkezik a honvédseregbe és tüzértiszti kinevezésért folyamodik.[57] Raksányi Imre tűzmestert 1848. szeptember 14-én tüzérhadnaggyá, november 16-án főhadnaggyá és december 1-én századossá léptették elő.[58] 1848. december végén Raksányi századost a hadügyminisztérium tüzér osztályá-

54 *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. 306., 334. o.
55 Lásd *Terestyéni:* i. m.
56 *Kemény:* i. m. 14. o.
57 OL. Honvédelmi Minisztérium (továbbiakban — HM) általános iratok 1848. 6653. sz.
58 Lásd OL. HM katonai osztály 1848/49. 6. k. Honvédtisztek névsora 1848—1849. 21., 23., 25. o.; Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban — HL) 1848/1849-es gyűjtemény. Honvédtisztek listája. 34. k. 10., 11., 12. o. és Közlöny 1848. szeptember 16 (99.) sz., 501. o., november 20 (163.) sz. 778. o., december 3. (178.) sz. 339. o.

hoz helyezik.[59] 1848. március 23-án kinevezik az Aradot körülzáró Vécsey tábornok honvédcsapatai tüzérparancsnokának. Raksányi ezt a beosztását nem foglalta el, mert négy nappal később, 1849. március 27-én, a támadásra készülő magyar fősereg Görgey vezette legerősebb, VII. hadteste (16 644 gyalogos, 2436 lovas és a fősereg 120 ágyújából 68 löveg) tüzérparancsnokának nevezik ki.[60] A tavaszi hadjárat első, április 2-i hatvani ütközetében a Raksányi parancsnoksága alatt harcoló VII. hadtest tüzérsége kitűnt és jelentékenyen hozzájárult a magyarok győzelméhez. Az 1849. április 8-án kiadott 229. számú napiparancsában Görgey a győztes ütközetekben kiemelkedő érdemeket szerzett parancsnokokat kitünteti és előlépteti. Többek közt április 1-i hatállyal „Raksányi tüzér századost, a 7. hadtest tüzérparancsnokát, a naponta tanúsított személyes bátorságának, a szolgálati kötelmek ismeretének, a mind rossz és mind jó időkben tanusított rendíthetetlen kitartásának elismeréseként beosztásában őrnaggyá."[61]

1849 áprilisában Kossuth Lajos Raksányi Imre tüzérőrnagyot teszi meg hadsegédévé. Raksányi pályafutásának ilyen alakulásában szerepet játszhattak politikai állásfoglalásai. Görgey István szerint „Raksányi Görgey Arthurnak gyanúsítói közé tartozott. Ezen tulajdonságánál fogva vette volt Kossuth saját vezérkari irodájába."[62] Raksányi új beosztását nagy hozzáértéssel látta el és Kossuth megbízása alapján számos fontos utasítás kidolgozásában vett részt és a kormányzó nevében levelezett a hadügyminisztérium és a honvédsereg különböző vezetőivel. 1849. április 13-án Kossuth kinevezi Raksányi tüzérőrnagyot kormánybiztossá abból a célból, hogy kivizsgálja a nagyváradi lőszergyárban dolgozó, szabotázzsal gyanúsított osztrák tüzérek szerepét.[63] 1849 májusában Kossuth megbízása alapján jelen van Buda ostrománál.[64] Május 29-én Temesvár sikeresebb ostromlása céljából Görgey megbízza a Vár erélyesebb bombázásával Raksányi őrnagyot, aki 15 mozsárral és 10 000 bombával június 9-én érkezik meg az ostromot folytató V. hadtesthez.[65] Június 14-én a minisztertanács határozatot hoz a szerb felkelőkkel folytatandó tárgyalásról és a kibékülés kieszközléséről, „e megbizatásra alkalmas egyénül Raksányi őrnagy tüzetett ki."[66] Június és július hónapban a szabadságharc csillaga már hanyatlóban van, de a szerb és szlovén nyelvet beszélő Raksányi még további erőfeszítéseket tesz a szerb nemzetiségi mozgalommal való megbékélés érdekében.[67]

Az események gyorsan peregtek, és a szabadságharc végét jelezte az 1849. augusztus 9-i temesvári csata is. Ebben a csatában, melyben a két fél több mint 100—100 löveget vetett be — ez volt a szabadságharc egyik leg-

59 OL. HM 7. iktatókönyv 1848. 12 766. sz.
60 Lásd OL. HM tüzérségi osztály iktatókönyve 3. k. 1849. és iktatókönyvek mutatói 18. k. 1849. M—Z.
61 HL. Az 1848—1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 1849. április 2—9. 20. doboz. 20/460. sz.
62 *Görgey István:* 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Budapest, 1885—1888. II. k. 316. o.
63 Lásd *Kossuth Lajos* Összes Művei (továbbiakban — KLÖM) XIV. k. Budapest, 1953. 871—872. o.
64 *Görgey István* i. m. 316. o.
65 OL. OHB 1849:7610. és *Görgey István* i. m. 501—504. o.
66 Lásd részletesen *Thim József:* A magyarországi 1848—49-iki szerb fölkelés története. III. k. Budapest, 1935. 796—801. o.
67 KLÖM. XV. k. 737., 854. o.

nagyobb tüzérségi összecsapása —, a magyarok a tüzérségi lőszer hiánya és más okok miatt vereséget szenvedtek. Raksányi Imre tüzérőrnagy, az első magyar hadtudományi folyóirat megteremtője, ebben a csatában halt hősi halált.

*

A Honvédelmi Szövétnek című folyóirat és szerkesztőjének helye a magyar hadtudomány, a katonai irodalom és szaksajtó fejlődési vonalában nagy jelentőségű. A Raksányi Imre szerkesztésében 1848 júliusában megjelent Honvédelmi Szövétnek a magyar hadtudományi folyóiratok történetében a kezdetet, az addigi meddő kísérletek valóraváltását jelenti. Raksányi Imre munkásságát, katonai szakírói és szerkesztői tevékenységét a magyar hadtörténelemben a megfelelő helyre kell tenni, hogy megismerjék a Honvédelmi Szövétneket és szerkesztőjét, hogy valóra válhasson jóslata: *„munkám utólag fog több figyelemben részesülni"*.

A magyar eszmetörténetnek és a magyar hadtudomány történetének e nevezetes eseménye, az első hadtudományi folyóirat megjelenése tette indokolttá, hogy bemutassuk a XIX. század első felének elfelejtett magyar katonai szakíróját. Raksányi Imrét korai halála megakadályozta abban, hogy hadtudományi munkássága kiteljesedjen, de — így, töredékében is jelentős — életműve indokolja, hogy megóvjuk a feledéstől.

Raksányi Imre mint katonai szakíró és az általa kiadott első magyar hadtudományi folyóirat, a Honvédelmi Szövétnek, fontos helyet foglal el katonai hagyományaink sorában.

ТИБОР АЧ

«ХОНВЕДЕЛЬМИ СЕВЕТНЕК» (ОБОРОННЫЙ ФАКЕЛ) — ПЕРВЫЙ ВЕНГЕРСКИЙ ВОЕННО-НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

Резюме

В период венгерской буржуазной революции и освободительной борьбы 1848—49 годов военные писатели стремились возникающие военные и связанные с обороной страны потребности в военной литературе удовлетворять публикацией достижений военной науки. Было издано большое количество военных уставов и военно-научных трудов, и вышли в свет также и военные газеты. Заслуга военного писателя Имре Ракшаньи (1818—1849 гг.) заключается в том, что в 1848 году он издал предварительный показной оттиск, пробный том, а затем и первый номер первого венгерского военно-научного журнала «Хонведельми Сёветнек».

Имре Ракшаньи 25 марта 1848 года в специальной листовке заявил, что он приступает к изданию популярного военно-научного журнала на венгерском языке, рассчитанного в первую очередь на молодежь и на всех интересующихся. В предусмотренном к изданию журнале он намеревается опубликовывать в первую очередь значительные военные теории своей эпохи, военно-научные статьи знаменитых теоретиков и статьи по практическим военным знаниям зарубежных и венгерских авторов.

Первый номер журнала «Хонведельми Сёветнек» вышел в свет в начале июля 1848 года. Первый номер был издан в объеме 16 печатных листов и вероятно в

нескольких стах экземплярах. «Хонведельми Сёветнек» стал таким первым военно-научным журналом на венгерском языке, в котором резюмировались основные современные военно-научные знания, и является одним из выдающихся печатных трудов также и с точки зрения истории развития венгерского военного языка.

На основании военно-политической обстановки, сложившейся весной 1848 года, Ракшаньи правильно создал, что уже первым номером журнала необходимо содействовать боевой подготовке находившейся в стадии формирования гонведской армии и боевой выучке национальной гвардии. В соответствии с этой целью им были составлены содержание и статьи для первого номера журнала. По различным причинам Ракшаньи должен был один писать, подбирать, переводить и редактировать статьи первого венгерского военно-научного журнала. Знание языков, военно-научное образование и практика журналиста обеспечили издание журнала на должном уровне. Помимо своего собственного материала он широко пользовался трудами Клаузевитца, Жомини, Пёнитца, Прондзинского, Смола, Мармона, Белле-Ишле и работами других авторов.

В статьях, публикуемых в первой части, рассматриваются теоретические и практические вопросы военной науки.

Во второй части журнала публикуются отрывки из военно-исторических монографий. На основе работ австрийских авторов переводит историю битв, происшедших при Лини, Катр-Бра и Ватерлоо в период 15—19 июня 1815 года, которые иллюстрирует тремя схемами и двумя картами.

В июле 1848 года все направления ежедневных органов печати того времени обратили внимание на выход в свет журнала «Хонведельми Сёветнек» и рекомендовали его вниманию читателей. Журнал был использован в военной подготовке новобранцев и играл роль учебного пособия. Журнал содействовал венгризации немецких военных выражений, означавших немалую проблему в жизни национальной гвардии и гонведской армии. Однако отсутствие официальной поддержки, материальное положение издателя и небольшое число подписчиков предопределили дальнейшую судьбу журнала, и в прекращении дальнейшего выпуска журнала сыграло роль также и то, что вспыхнула вооруженная борьба, и фейерверкер Имре Ракшаньи сменил перо на пушку. Таким образом, он не смог продолжать издание журнала «Хонведельми Сёветнек», «или точнее говоря, по-настоящему наладить издание».

Журнал «Хонведельми Сёветнек» и его редактор занимают значительное место в развитии истории венгерской военной науки, ибо издание журнала означало претворение в жизнь бесплодных до его издания попыток. Деятельность Ракшаньи необходимо поставить на подобающее ей место в венгерской военной истории, чтобы сбылось его предсказание: «моя работа в будущем будет заслуживать большего внимания».

Имре Ракшаньи, как военный писатель, и изданный им первый венгерский военно-научный журнал «Хонведельми Сёветнек» занимают важное место в ряду наших военных традиций.

TIBOR ÁCS

„HONVÉDELMI SZÖVÉTNEK" (VATERLANDSVERTEIDIGUNGS-FÄCKEL) DIE ERSTE UNGARISCHE KRIEGSWISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT

Resümee

Während der ungarischen bürgerlichen Revolution und des Freiheitskampfes von 1848—49 waren die militärischen Fachschriftsteller bemüht, durch Publizierung der Ergebnisse der Kriegswissenschaft den auftauchenden Landesver-

teidigungs- und militärischen Anforderungen zu entsprechen. Zahlreiche militärische Dienstvorschriften und kriegswissenschaftliche Werke wurden herausgegeben, und auch Militärblätter sind erschienen. Es ist ein Verdienst des militärischen Fachschriftstellers Imre Raksányi (1818—1849), daß er im Jahre 1848 den Musterbogen, dann den Probeband, die erste Nummer der Honvédelmi Szövétnek herausgegeben hat.

Imre Raksányi gab am 25. März 1848 in einem Flugblatt bekannt, er werde eine populäre kriegswissenschaftliche Zeitschrift in ungarischer Sprache herausgeben, in erster Linie für die Jugend, doch für jeden, der sich für diese interessiert. In seiner Zeitschrift wolle er aus der Feder ausländischer und ungarischer Autoren in erster Linie die bedeutenden militärischen Theorien seines Zeitalters, die kriegswissenschaftlichen Lehren berühmter Theoretiker und praktische militärische Kenntnisse veröffentlichen.

Die erste Nummer der Honvédelmi Szövétnek ist Anfang Juli 1848 erschienen, im Umfang von 16 Bogen und wahrscheinlich in einigen hundert Exemplaren. Es war dies die erste kriegswissenschaftliche Zeitschrift in ungarischer Sprache, die eine Zusammenfassung der grundlegenden kriegswissenschaftlichen Kenntnisse des Zeitalters brachte, und auch vom Gesichtspunkt der Entwicklung der ungarischen Militärsprache eine überragende Schöpfung ist.

Aufgrund der sich im Frühjahr 1848 herausgestalteten militärpolitischen Lage hatte Raksányi richtig erkannt, daß er schon mit der ersten Nummer seiner Zeitschrift die Kampfausbildung der in Organisierung begriffenen Honvéd-Armee und die militärische Vorbereitung der Nationalgarde fördern müsse. Diesem Ziel entsprechend hat er Inhalt und Artikel der ersten Nummer der Zeitschrift gestaltet. Aus verschiedenen Gründen mußte Raksányi die Artikel der ersten ungarischen militärwissenschaftlichen Zeitschrift selbst schreiben, auswählen, übersetzen und redigieren. Seine Sprachkenntnis, seine kriegswissenschaftliche Bildung und seine journalistische Praxis sorgten für hohes Niveau der Zeitschrift. Außer seinem eigenen Material schöpfte er ausgiebig aus den Werken von Clausewitz, Jomini, Pönitz, Prondzynski, Smola, Marmont, Belle-Isle und anderen Autoren.

Die im ersten Teil veröffentlichten Artikel befassen sich mit den theoretischen und praktischen Fragen der Kriegswissenschaft.

Der zweite Teil enthält eine kriegswissenschaftliche Auslese. Aufgrund österreichischer Werke übersetzt er die Geschichte der bei Ligny, Quatre-Bras und Waterloo am 15—19. Juni 1815 geschlagenen Schlachten und illustriert diese mit drei Tabellen und zwei Karten.

Im Juli 1848 werden alle Richtungen der damaligen Presse auf das Erschienen dieser Zeitschrift aufmerksam und empfehlen sie ihren Lesern. Die Zeitschrift wurde bei der militärischen Ausbildung der Rekruten benutzt und sie diente auch als Lehrbehelf. Sie hat auch zur Übertragung der deutschen militärischen Ausdrücke ins Ungarische, was kein geringes Problem war, beigetragen. Das Unterbleiben amtlicher Unterstützung, der Geldmangel und die geringe Zahl der Abonnenten haben das weitere Los der Zeitschrift bestimmt; zum Ausbleiben weiterer Nummern hat auch der Ausbruch des bewaffneten Kampfes beigetragen und Imre Raksányi hat als Feuerwerker die Feder mit der Kanone vertauscht. So konnte er seine Zeitschrift „nicht fortsetzen, oder besser gesagt richtig eröffnen".

Diese Zeitschrift und ihr Redakteur nehmen in der Entwicklung der Geschichte der ungarischen Kriegswissenschaft einen sehr bedeutenden Platz ein, denn sie bedeuten die Verwirklichung der bis dahin fruchtlos gebliebenen Versuche. Imre Raksányi als militärischer Fachschriftsteller und die von ihm herausgegebene erste ungarische kriegswissenschaftliche Zeitschrift nehmen in der ungarischen Militärtradition einen wichtigen Platz ein.

HUNYADI KÁROLY

A SZOVJET KORMÁNY AKCIÓJA A MAGYAR POLITIKAI ELÍTÉLTEK MEGMENTÉSÉRE. AZ 1921. ÉVI SZOVJET—MAGYAR HADIFOGOLYEGYEZMÉNY

A szovjet kormány lépései a magyar politikai elítéltek megmentésére

Az 1920. májusi koppenhágai szovjet—magyar hadifogolyegyezmény gyakorlati végrehajtásához fűzött remények a hozzátartozók körében hamarosan szétfoszlottak.[1]

Az ellenforradalmi kormányzat fő figyelme a magyar kommunista mozgalom szétzúzására összpontosult. A különítmények által meggyilkoltak mellett egyre szaporodott a bíróságok által kivégeztetettek száma. A bíróságok egymás után hozták a halálos ítéleteket.

1920-ban az elítéltek közül bírósági ítélet nyomán a hivatalos nyilvántartás szerint az alábbi forradalmárokat végezték ki:

Név	A kivégzés helye	A kivégzés dátuma
Barta József	Győr	1920. ápr. 19.
Bartalos István	Budapest	1920. ápr. 13.
Bach Dénes	Miskolc	1920. jan. 11.
Csaplár János	Veszprém	1920. aug. 3.
Csákóczky Mihály	Sátoraljaújhely	1920. okt. 16.
Czviczk János	Pestvidék	1920. jan. 31.
Farkas László	Kecskemét	1920. jan. 9.
Gyurics Lajos	Győr	1920. ápr. 19.
Horinek Ferenc	Győr	
Jónás Gyula	Budapest	1920. jún. 1.
Judt Ferenc	Sopron	1920. okt. 18.
Krammer Sándor	Budapest	1920. máj. 19.
Kertész Mór	Pestvidék	1920. júl. 31.
Kis János	Miskolc	1920. júl. 3.
Krucker Lajos		1920. szept. 30.
Kis László	Sátoraljaújhely	1920. okt. 16.
Kelemen István	Kalocsa	1920. nov. 16.
Lantos Lőrinc	Győr	1920. ápr. 19.
Lévai Oszkár	Budapest	1920. szept. 9.
Mayer Lajos	Veszprém	1920. márc. 3.
Marton Vencel Gunó	Sopron	1920. okt. 18.
Nemecz József	Eger	1920. júl. 29.

1 Az egyezményről lásd bővebben a Hadtörténelmi Közlemények 1972. 3. számában „Az 1920. májusi szovjet—magyar hadifogoly kicserélési egyezmény" c. közleményt.

Név	A kivégzés helye	A kivégzés dátuma
Nagy Kálmán	Budapest	1920. szept. 9.
Pergovácz Károly	Budapest	1920. jan. 28.
Perwagner Mihály	Budapest	1920. máj. ?
Prosser Antal	Budapest	1920. aug. ?
Sós István	Kalocsa	1920. máj. 5.
Szabó Gáspár	Veszprém	1920. jan. 10.
Szabó József	Budapest	1920. jan. 28.
Szamuelli László	Budapest	1920. jan. 28.
Dr. Szirmai István	Budapest	1920. jan. 19.
Szlader Rezső	Pestvidék	1920. júl. 31.
Szabó János	Sopron	1920. okt. 18.
Talpas Ferenc	Sátoraljaújhely	1920. okt. 16.
Vég Miklós	Budapest	1920. szept. 9.
Vasó György	Sátoraljaújhely	1920. okt. 16.
Zombori János	Budapest	1920. szept. 9.

Ezenkívül 19 fő halálos ítéletének végrehajtása volt függőben.[2] Nem teljes adatok szerint 1920. november 30-án 30 001 bírósági ügy volt folyamatban a forradalmak alatt tanúsított magatartás miatt. A jelzett időpontig a bíróságok 4068 ügyben hoztak ítéletet.[3] Előkészületek történtek egy nagy monstre per megrendezéséhez, amelyen a népbiztosok ügyét szándékoztak tárgyalni. A tárgyalás július 5-én kezdődött. A népbiztos-pert a Teleki-kormány a Tanácsköztársaság elleni politikai pernek szánta, ugyanakkor a kommunistaellenes hangulat felszításával a közvéleményt a szovjetellenes háborúban való részvételre kívánta alkalmassá tenni.

A nemzetközi munkásmozgalom, a szovjet állam nem nézhette tétlenül a fehérterror tobzódását. A halálos ítéletek és kivégzések megakadályozására számos eszköz alkalmazásával próbálkoztak. Nemzetközi tiltakozásokkal, bojkottal, nemzetközi tekintélyű haladó személyiségek szervezett intervenciójával próbált a nemzetközi munkásosztály és a haladó közvélemény gátat vetni az ellenforradalmi terrornak. E megmozdulások és közbelépések jelentősek voltak, de biztos eredményt sajnos, nem garantálhattak.

A népbiztosok megmentésére a siker reményében csak Szovjet-Oroszország vállalkozhatott, amely a munkásosztály hatalmán nyugvó külpolitikájával állami eszközök, lehetőségek birtokában léphetett fel a népbiztosok életének védelméért. A szovjet kormány olyan eszközt keresett és alkalmazott, amellyel arra kényszeríthette a magyar kormányt, hogy szándékai ellenére cselekedjék.

Kemény eszközhöz kellett nyúlni, mert gyors cselekvésre volt szükség. A szovjet kormány számára adott külpolitikai helyzetében nem kínálkozott más lehetőség, mint az, hogy a még Szovjet-Oroszországban levő

2 Országos Levéltár (a továbbiakban OL) Külügyminisztérium hadifogolyosztály (a továbbiakban KÜM hdf. o.) A Jungerth misszió iratai. 52. cs. 210. Hivatalos névjegyzék a bíróságok által halálra ítéltekről és kivégzettekről.

3 Uo. 42/A tétel 25 801/3. Tomcsányi Pál levele a KÜM-hoz 1920. december 29-én.

magyar hadifogoly tiszteket visszatartsa, illetve egy részüket túszokká nyilvánítsa. Szovjet-Oroszország és Magyarország között diplomáciai és gazdasági kapcsolatok nem voltak. Diplomáciai, vagy gazdasági nyomást alkalmazni nem lehetett. Az egyetlen hivatalos érintkezést az 1920. májusi koppenhágai hadifogolyegyezmény jelentette.

A szovjet kormánynak voltak már tapasztalatai arról is, hogy tiltakozással az adott helyzetben sok eredményt nem lehet elérni.

Litvinov 1921 januárjában, a Jungerthtel folytatott tárgyalások elején, kifejtette a szovjet kormány elvi álláspontját a kicserélés ügyéről. Hangsúlyozta, hogy a szovjet kormány fellépése a magyar politikai elítéltek kiszabadításáért „Oroszország munkástömegeinek jogfelfogására támaszkodik. Az államok közötti jog normái a legutóbbi esztendők folyamán gyökeresen megváltoztak és az ilyen nemű kicserélés teljesen hétköznapi jelenség, teljesen megfelel a jelenlegi szokásoknak."[4] Álláspontjának bizonyítékául példákkal is szolgált: „1. Szovjet-Oroszország és az Észt Köztársaság között gyakori az ilyen csere, észt kommunisták a börtönökből kiadatnak Oroszországba, cserébe az ott fogva tartott észtekért. Minden egyes esetben megegyezik egymással az orosz és az észt kormány a csere feltételeiről, és ennek során a kezdeményezés gyakran nem is az orosz, hanem az észt kormány részéről történik. 2. Hasonló jellegű cserék zajlanak le a szovjet és a georgiai kormány között is, a georgiai kormány gyakran utasít ki saját kezdeményezésére Georgiában fogvatartott kommunistákat Szovjet-Oroszországba. 3. A múlt évben, amikor Koppenhágában létrejött Oroszország és Anglia között a hadifogolycsere-tárgyalás, az angol kormány fő feltételeként szabta meg a szovjet fogságban levő angol állampolgárok amnesztiáját és Oroszországból való kiutazásuk biztosítását."[5] Mindezek alapján Litvinov hangsúlyozta „hogy az államközi viszonyok gyakorlatában efféle cserék egészen természetesek és megfelelnek a törvényeknek."[6]

A hadifogoly tisztek visszatartása az elítélt magyarországi kommunisták és szocialisták megmentése mellett, más — sajnos mind stratégiai, mind taktikai, mind a megvalósítás szervezeti megoldása szempontjából egyaránt illuzórikus — meggondolással is összefüggött. A magyarországi proletárforradalom érdekében, az erős illegális kommunista párt megszervezésére hazaküldött megbízható kommunista és szimpatizáns hadifoglyoknak a lebukástól való megóvása érdekében, a KMP fontosnak tartotta azt, hogy különválassza tőlük a tiszteket, akik a hadifogoly sorkatonák zömét ismerték, tudták, hogy az orosz forradalmakban és a polgárháborúban ki hol állt, mit csinált. Ha együtt jönnek haza, eleve utópia lett volna a mozgalom számára fontos emberek megóvása a letartóztatástól.

A népbiztosokat fenyegető életveszély mindinkább sürgette a közbelépést. 1920. augusztus 7-én a szovjet kormány, berlini megbízottján keresztül, felkérte Nansent, hogy táviratban közölje a magyar kormánnyal: ha valakit a népbiztosok közül halálra ítélnek, visszatartja túszként a hadifogoly magyar tiszteket. Erre az intervencióra a magyar kormány nem

4 Uo. K—73. 1921. 42. tétel 25 141. sz. Jegyzőkönyv a hadifogolycsere tárgyalásokról. Az 1921. január 26-i tárgyalás jegyzőkönyve.
5 Uo.
6 Uo.

válaszolt.[7] Csicserin, szovjet külügyi népbiztos, augusztus 13-án közvetlenül Telekihez küldött hasonló tartalmú táviratot. Teleki ekkor már reagált. Nansenhez intézett egy táviratot, amelyben arra kérte őt, hogy hozza a szovjet kormány tudomására a magyar kormány állásfoglalását, amely szerint „Csicserin rádiójára a magyar kormány nem válaszolhat hivatalosan, mivel semmiféle nexus létesítését az ártatlan hadifoglyok és a rendes bíróság előtt álló népbiztosok sorsára vonatkozólag el nem ismerhet és ebben tárgyalásokat nem kezdhet."[8] Teleki azt igyekezett bizonygatni, hogy a népbiztosok törvényes bíróság előtt állnak és a hadifoglyokkal szemben minden retorzió jogtalan lenne. A táviratban magánvéleményét is tudomására hozta Nansennek. Szerinte a per vádlottai a népbiztosok második „kategóriájához" tartoznak és a per állapota szerint nem hozhatnak ellenük halálos, vagy más súlyos ítéletet.[9]

A szovjet kormány augusztus 14-én újabb táviratot küldött. Ebben Csicserin kifejtette, hogy a népbiztosok, akik a dolgozó nép javát szolgáló kormány tagjaiként a magyar nép akaratát képviselték, áldozatai egy mondvacsinált bűnpernek. Mivel életüket közvetlen veszedelem fenyegeti, a szovjet kormány elrendelte 1000 magyar hadifogoly tiszt internálását, akik közül 10 főt név szerinti túsznak nyilvánított. Ezek: Csiszár Sándor százados, Károlyi Árpád őrnagy, Flóra István százados, Jankovics Kálmán főhadnagy, Semsey Viktor főhadnagy, Saly Sándor főhadnagy, gróf Széchenyi Bálint főhadnagy, Héjas főhadnagy, Spolarits György hadnagy és Fárber Jenő hadnagy voltak. Teleki újra Nansenhez fordult és megismételte a korábbi elutasító álláspontját. A népbiztos-pert folytatták, bár annak propagandaértéke a szovjet kormány közbelépése miatt mindinkább csökkent. Helyette a sajtóban egyre nagyobb helyet kapott a Tisza-per, és benne Friedrich szerepe.

A szovjet kormány berlini képviselője, Eiduk, a hadifogoly-ügyben 1920 októberében megtartott értekezleten felvetette Jungerthnek és Emichnek is (a berlini magyar külügyi képviselet vezetőjének) a kicserélést és már bizonyos elgondolást is felvázolt. Javasolta, fontolja meg a magyar kormány a népbiztosok kicserélését a 10 megnevezett tússzal.[10] Az értekezlet feladata egyébként az volt, hogy a Nansenhilfe útján ruhát, gyógyszert, élelmiszert juttassanak a hadifoglyoknak. A szovjet képviselő hozzájárult, hogy a Nansenhilfe irodát nyisson Moszkvában és szervezze a segélyakciót.

Megegyeztek abban is, hogy a szovjet kormány lehetővé teszi a hadifoglyokkal a levelezést és megengedi Marschall Károly századossal is az érintkezést. Marschall a szovjet hatóságok letartóztatásában volt 1920. április 29-e óta. Marschall a kownói hadifogoly fogadó állomás tisztje volt. 1920 márciusában Moszkvába ment, ahol ellenforradalmi tevékenységet fejtett ki.[11] A honvédelmi minisztérium feltűnő buzgalommal tagadta, hogy bármi köze is lett volna Marschall moszkvai útjához, sőt azt állította, hogy Marschall a honvédelmi minisztérium határozott tilalma ellenére és meg-

7 OL KÜM. hdf. o. 42/A tétel 24 271/13. sz.
8 Uo. 23 910/13. sz.
9. Uo.
10 Uo. 3279/13. sz. Emich jelentése Eidukkal folytatott tárgyalásáról. 1920. október 15.
11 Uo. 34 303/13. sz.

hatalmazása nélkül utazott oda.[12] Ugyanakkor letartóztatása óta úgyszólván minden alkalmat megragadtak, hogy kiadását kieszközöljék. Jungerth Nansennél és Litvinovnál járt közben érte, sőt a moszkvai hadifogoly-szervekhez is fordult ez ügyben. Feltehető, hogy mégis fontos személy volt a honvédelmi minisztérium számára és nem valószínű, hogy saját elhatározásából ment Moszkvába.

A berlini értekezleten az érdekelt államok Magyarország kivételével megegyeztek a segélyakció anyagi biztosításában is. Németország, Ausztria 3000—3000 garnitúra ruhát vásárolt és küldött még októberben hadifoglyainak, ugyanannyit kellett volna a magyar félnek is biztosítania. Azonban a külügyminisztérium álláspontjával szemben győzött a honvédelmi minisztérium véleménye, amely politikai meggondolásból kifolyólag — a ruha moszkvai magyar kommunisták kezébe kerül — ellenezte a ruhaakciót.[13] Jungerth két és fél vagon liszten kívül mást nem szavazott meg. Az értekezleten ezt a felelőtlen álláspontot kifogásolták, amire Jungerth itthoni beszámolójából is lehet következtetni. „Ruhát minden körülmények között adni kell, a németek és az osztrákok is adtak. Ha nem adunk, nemzetközi tárgyaláson többet részt nem vehetünk".[14]

Jungerth a berlini értekezlet után jelentette Eidukkal folytatott tárgyalását a kicserélésről a külügyminisztérium vezetőinek: Csákynak és Kányának, de azok „nem nagyon vették ezt fel".[15] A szovjet kormány újabb táviratára, amely november 12-én érkezett és megismételte a korábbi szovjet álláspontot, újra Nansenen keresztül küldték a választ, amelyben már fenyegetőzés is szerepelt. Ugyanis hangoztatták, hogy a magyar kormány is represszív intézkedéseket lesz kénytelen hozni.[16] Ebben elsősorban a honvédelmi minisztérium befolyása érvényesült, amely különféle nevetséges javaslatokkal halmozta el a külügyminisztériumot arra vonatkozóan, hogyan lehetne a szovjet kormányt kijátszani. Sréter honvédelmi miniszter javaslata az volt, hogy forduljanak a német kormányhoz, a német fogságban levő orosz hadifoglyok visszatartása érdekében a magyar túszok hazajöveteléig.[17] A honvédelmi minisztérium indítványozta a túszprobléma bekapcsolását a lengyel—szovjet béketárgyalásokba is. A külügyminisztérium azonban józanabbul ítélte meg e javaslatokat és ezért irreálisnak tekintette azokat.[18]

A reálisabb felfogást a szovjetellenes fegyveres intervenció eseményei is segítették. Mindinkább érlelődött az a felismerés, hogy az intervencióhoz nem lehet sok reményt fűzni.

Idehaza a hozzátartozók, különösen a túszok hozzátartozói, egyre idegesebben figyelték és várták a fejleményeket. Azonban a hónapok múltak és nem történt számukra semmi megnyugtató. A növekvő aggodalom cselekvésre ösztönözte őket. Támadták a kormányt és a miniszterelnökhöz akartak tiltakozó küldöttséget küldeni. Követelték, hogy egy szerv teljes

12 Uo. 96. tétel 23 841. sz.
13 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) Magyar hadifogoly-mentő mozgalom. 1920.
14 Uo.
15 Párttörténeti Intézet Archívuma (a továbbiakban — PA) Jungerth magániratai 1920. Hadifogolycsere kommunisták ügyében; tárgyalás előkészítése.
16 OL. KÜM. hdf. o. 42/A tétel 42 138/13. sz.
17 Uo. 36 332/13. sz.
18 Uo. 31 707/13. sz.

felelősséggel foglalkozzék a hadifoglyok ügyével. A Hozzátartozók Egyesületének vezetői a kormány több tagjánál jártak és igyekeztek azokat a konkrét cselekvés szükségességéről meggyőzni.

Ezek után a kormány helyesnek látta, hogy a külügyminiszter nyilatkozzék a kedélyek lecsillapítására. 1920. november 6-án a Nemzeti Újság közölte, hogy a kormány megtesz mindent és van remény a túsz tisztek hazahozatalára.

A külügyminiszter és Jungerth, látva, hogy nincs más kiút, egyre határozottabban álltak ki a tárgyalások mellett. Sürgető levélben fordultak a miniszterelnökhöz, a honvédelmi és az igazságügyi miniszterhez.[19] Ez utóbbiak úgy foglaltak állást, hogy nincs kifogásuk a 10 népbiztos kicseréléséről, vagy a büntetés mérsékléséről szóló tárgyalások ellen.[20] Azonban kikötötték, csak akkor lehet erről tárgyalni, ha a 10 népbiztosért cserébe a 10 név szerint megnevezett túszon kívül az összes hadifogoly tiszteket visszaadja a szovjet kormány és a hazaszállítást azonnal megkezdi. A népbiztosok kiadására csak akkor kerülhet sor, amikor már az összes visszatartott hadifogoly hazaérkezett.[21] Ilyen értelemben döntött a minisztertanács december 1-i ülése is. „A kormány az Oroszországban levő összes visszatartott hadifoglyok ellenében hajlandó kiengedni a magyar népbiztosokat az ítélet kihirdetése után."[22]

E határozatról szóló távirat tervezetét a szovjet kormányhoz Jungerth és Kánya Kálmán, a helyettes külügyminiszter fogalmazta. Szövegét, valamint az elküldés módját december 8-án Csáky külügyminiszterrel is megbeszélték. Jungerth a távirat elküldését sürgette, mivel attól tartott, hogy a november 12-i szovjet táviratra adott elutasító válasz nyomán a szovjet kormány, nem ismerve a magyar kormány időközben változott álláspontját, a népbiztos-perben történő ítélethirdetés után, retorzió alkalmazására szánja el magát a túszokkal szemben. Jungerth ezért azonnal és nyílt táviratban akarta a kormány döntését hírül adni. A többiek, Kánya, Csáky terve az volt, hogy bizalmasan, titokban, vagy Litvinovon keresztül, aki Koppenhágában volt, esetleg Varsó közvetítésével a rigai szovjet megbízott útján hozzák azt a szovjet kormány tudtára.[23] A titkos kezeléshez főleg Tomcsányi ragaszkodott. Mindenképpen el akarta kerülni a bíróság nevetségessé válását, azt a helyzetet, amikor a kormány sugallatára a hónapokon keresztül monstre jelleggel folytatott perről még annak befejezése előtt — ugyancsak a kormány intézkedésére — kiderül, hogy a vádlottakat tulajdonképpen csak jelképesen lehet elítélni. Jungerth december 8-án Aczél Imre főügyészhelyettessel beszélt a döntésről, aki „egészen kétségbeesett", amikor a kormány szándékát közölte vele.[24] A kormány joggal hitte, hogy nemcsak a bíróság tekintélye inog majd meg, hanem az egész ellenforradalmi kormányzat stabilizálódási törekvései is csapást szenvednek. Ez az aggály

19 PA. Jungerth magániratai 1920. Hadifogolycsere kommunisták ügyében; tárgyalás előkészítése.
20 OL KÜM. hdf. o. 42/A tétel 42 136/13. sz. Tomcsányi igazságügyi miniszter levele a KÜM-hoz. 1920. november 27.
21 Uo. 42 137/13. sz. Sréter honvédelmi miniszter levele a KÜM-hoz 1920. december 1.
22 OL A minisztertanács 1920. december 1-i ülésének jegyzőkönyve.
23 OL KÜM. hdf. o. 42/A tétel 40 831/13. sz.
24 PA Jungerth magániratai 1920. Hadifogolycsere kommunisták ügyében; tárgyalás előkészítése.

olyan döntéshez vezetett a minisztertanács december 23-i ülésén, hogy az értesítés elküldését elhalasztja, a szovjet kormánynak a táviratot csak az ítéletkihirdetés napján adják fel. Erre december 28-án került sor, amikor közölték a szovjet kormánnyal, hogy hajlandók a 10 elítélt népbiztos további sorsa feletti tárgyalások felvételére.[25] A sajtóval csak a szovjet kormány válaszának megérkezésekor, december 31-én közölték, hogy 28-án milyen tartalmú üzenetet juttattak el Moszkvába. Mindenáron menteni akarták az igazságszolgáltatás presztizsét. Még a látszatát is el akarták kerülni annak, hogy akár csak „közvetett erkölcsi befolyásolás" is érvényesült volna a kormány döntésének meghozatalakor.[26] Egyúttal az ítélet meghozatalával a tárgyalásokra olyan ütőkártyát véltek a kezükben tudni, amellyel adott esetben fenyegethetik majd a szovjet kormányt.

A hírt a közvélemény fellélegezve és újult reménnyel fogadta. Megelégedéssel vette tudomásul a döntést a berlini Hadifogoly Hivatal főbiztosa, Stückeln is, aki január 3-án érkezett Budapestre. Feltételesen mindjárt hozzájárult ahhoz is, hogy a hazatérő tiszteket németországi táborokban összpontosítsák nagyobb szállítmányok előkészítése céljából és hogy a népbiztosokat is Németországban adják át az illetékes megbízottaknak.[27]

A KMP szerepe a politikai elítéltek és üldözöttek megmentésében és a hadifogoly kérdésben

A szovjet kormány közbelépésének kezdeményezésében szerepet játszott a KMP. Magatartását főleg két tényező motiválta. Az egyik a kommunista mozgalom magyarországi újjászervezése, a másik a politikai elítéltek és üldözöttek megmentése. A szovjet kormány akciója szoros összhangban volt a KMP politikai stratégiájával, mozgalmi célkitűzéseivel. Más kérdés, hogy ez a stratégia mennyire volt reális.[28] A KMP a hadifoglyok tömeges hazatérésétől a magyarországi forradalmi bázis, ezen belül is a párt gyors újjászervezését várta. Az elképzelés az volt, hogy „A KMP a Kommunista Internacionálé irányítása mellett a közeljövőben erős tömegpárttá lesz Magyarországon".[29] Lukács azt írta erről, hogy ez illúzió, kalandorpolitika és nagyrészt az emigrációs türelmetlenséggel magyarázható.[30]

A gyakorlat azonban mégis az volt, hogy a KMP arra törekedett, hogy minél több, a mozgalom számára megbízható, volt hadifoglyot küldjön haza.

Az OK/b/P-ben működő magyar agit. prop. szekciók I. országos értekezlete 1920. március 22—23-án elfogadott határozatában megjelölte azokat a fő célkitűzéseket, amelyek megvalósítására kell összpontosítani a magyar kommunista mozgalom erőit. Eszerint:

25 OL A minisztertanács 1921. január 4-i ülésének jegyzőkönyve.
26 Teleki nyilatkozata. Hadifogoly Újság 1921. január 15. sz.
27 PA Jungerth magániratai 1920. Hadifogolycsere kommunisták ügyében; tárgyalás előkészítése.
28 Lásd erről *Szabó Ágnes:* A KMP újjászervezése c. könyvét. Budapest, 1970.
29 Vörös Újság (Wien) 1921. december 1. *Lukács György:* Illúziópolitika c. cikke.
30 Uo.

„a) a munkás-, paraszt- és katonaküldöttek tanácsainak köztársasága, amelynek meg kell valósítania a hajlíthatatlan proletárdiktatúrát;

b) a burzsoázia teljes és mindenre kiterjedő kisajátítása, oly módon, hogy minden termelési eszköz a dolgozók kezébe kerül;

c) helyesen felismerve a forradalmi osztályháború korszakát, tüstént megteremteni a proletariátus és a szegényparasztság erős Vörös Hadseregét."[31]

Az értekezlet határozata hangsúlyozta, hogy a proletárforradalom megtizedelt magyarországi erőinek sorait „olyan harcosokkal kell feltölteni, akik részt vettek az orosz forradalom születésében, munkájában, építésében és harcában."[32]

Ezért a KMP moszkvai vezetése minél több kommunista és szimpatizáns, valamint vöröskatona volt hadifoglyot szándékozott hazaküldeni a hadifogolyszállítmányokkal. A KMP kidolgozta a hazatérő kommunisták feladatait. Az OK/b/P KB mellett működő magyar agitációs és propaganda osztályok II. országos értekezletének határozata a hazatérő magyar kommunisták számára előírta:

„a) azonnali bekapcsolódás a KMP munkájába, ott, annak keretében Oroszországban szerzett forradalmi iskolázottságuknak, szervezettségüknek, fegyelmezettségüknek és öntudatuknak megfelelően, áldozatkészség és bátorság tekintetében példát mutatni az elnyomatásból csak nehezen felébredni tudó magyarországi munkásságnak és földműves-szegénységnek;

b) Fönntartani az összeköttetést a hadifogságból hazatért, de a kommunista munkában részt nem vett elemekkel.

Ezen elemek összetartása és megnyerése a KP számára azok révén történhetik legkönnyebben és leggyorsabban, akik az oroszországi viszonyokat ismerve, alkalmas módon tudják a közöttük való agitációban és propagandában a Szovjet-Oroszország és a fehér Magyarország közötti különbséget megjelölni és megmagyarázni."[33]

Figyelmeztette a határozat a hazatérő kommunistákat arra, hogy mivel a hazai munka az illegalitás és a kegyetlen terror körülményei között folyik, ezért nagy áldozatkészséget, lemondást, óvatosságot, bátorságot, kitartást és elszántságot követel. A konferencia felhívta a figyelmet a gazdasági harcok, sztrájkok szervezésének fontosságára is. Kiterjedt a határozat figyelme a falusi munkára is. A Tanácsköztársaság parasztpolitikája tanulságainak érlelődése szempontjából figyelemre méltó a megjelölt tennivalók politikai tartalma. A hazatérők feladata „hogy a kisgazdákat az oroszországi tapasztalataink közlése útján meggyőzzék arról, hogy a kommunisták és a tanácsrendszer nemcsak hogy nem ellenségei a kisbirtoko-

31 Részlet az OK(b)P keretében működő magyar agit. prop. szekciók I. országos értekezletének jegyzőkönyvéből MI Dokumentumok I. kötet 369. o.
32 Uo.
33 Uo. 441. o.

soknak, nemcsak hogy nem bántják a kisbirtokot, de egyenesen támogatják úgy adó-, mint mezőgazdasági politikájukkal."[34]

A fentiekből kiindulva a szovjet-oroszországi magyar kommunisták behatóan foglalkoztak a hazatérő hadifoglyokkal. Különösen az OK/b/P Petrográd kormányzósági bizottsága mellett működő magyar szekció fordított nagy figyelmet a hazatérő hadifoglyok között végzett munkára. Petrográd volt ugyanis az utolsó olyan hely, ahol „őszintén, testvéri módon, szabadon" lehetett beszélni a hadifoglyokkal és megadni az otthoni munkára az utolsó tanácsokat. Ezért a petrográdi szekció a város minden olyan pontján, ahol a beérkezett hadifoglyokat elutazásukig elhelyezték, „agitációs pontokat" létesített. Megszervezték azt is, hogy a csoportok Petrográd kulturális nevezetességeit megtekintsék. Arra törekedtek, hogy jó benyomásokban megerősödve hagyják el a hadifoglyok a szovjet állam területét. A szekció feladatai közé tartozott az is, hogy a hazatérő csoportokból a provokátorokat, besúgókat lehetőség szerint leleplezze és kiemelje. 1920. második felében különös gonddal ellenőrizték azt, hogy túszként visszatartott tisztek nincsenek-e a szállítmányokban. Ezeket a személyeket letartóztatták és visszaszállították eredeti helyükre.[35]

A KMP a proletárforradalom erőinek megőrzésére fontos feladatának tekintette a fehérterror által elítéltek, üldözöttek minél nagyobb számban történő megmentését. Ennek egyedüli útja a szovjet kormány fellépése lehetett érdekükben.

Kun Béla a szovjet kormány fellépésének elvi jelentősége mellett annak határozottságát és gyorsaságát emelte ki: „Az orosz proletárköztársaság e határozott fellépése valóban forradalmi reálpolitikát jelentett. Nemcsak elvileg dokumentálta a magyar munkásság előtt, hogy az orosz tanácskormány az egykori tanácskormányt ma is hűséges szövetségesének tekinti, hogy az orosz proletárság ma is tartja a fegyverbarátságot az eltiport magyar proletársággal, hanem valóban gyakorlati, rögtönös segítséget is jelentett a magyar fehérterror legexponáltabb négyszáz áldozata részére."[36]

A szovjet kormány a magyar féllel folytatandó tárgyalások előkészítése, lefolytatása, majd a kicserélés lebonyolítása során szorosan együttműködött a KMP-vel. Tőle kapta meg a szükséges információkat, adatokat az akció végrehajtásához. Különösen nagy fontosságú volt a névsorok összeállításával kapcsolatos munka.

A KMP elvi álláspontja a kicserélendők személyét illetően az volt, hogy pártállásra való tekintet nélkül, a két forradalom, és az utána következő időszak alatti politikai magatartásuk miatt legsúlyosabban elítélteket szabadítsák ki. Már a tárgyalások megindulása előtt, de főleg azok folyamán arra törekedett, hogy ne csak a népbiztosokat mentsék meg, hanem minél több elítéltet, üldözöttet is: „A KMP arra kérte meg a tárgyaló orosz elvtársakat, hogy a tárgyalás anyagául az internáltak és bebörtönzöttek ügye is szolgáljon."[37]

A KMP elvi állásfoglalását A rigai szerződés irányelvei c. cikk a követ-

34 Uo. 442. o.
35 Az OK(b)P Petrográd kormányzósági bizottsága mellett működő magyar szekció beszámolója tevékenységéről. 1920. szeptember 18. MI Dok. I. köt. 432—433. o.
36 *Kun Béla:* Mi nyitja meg a börtönök kapuit? Proletár (Wien) 1921. szeptember 30.
37 Proletár (Wien) 1921. január 6.

kezőkben fogalmazta meg: „... a KMP, ahová az orosz-szovjet kormány informálásért fordult, az elítéltek kiszabadulásánál pártszempontot nem követett... A tárgyalások során is arra törekedtünk, hogy a kicserélés elvi alapon és a büntetés súlyosságának mértéke szerint történjék."[38]

Ennek az álláspontnak kétszeresen is fontos elvi jelentősége volt. Szem előtt tartotta azt az összefogást, amely a Tanácsköztársaság megteremtése érdekében a kommunisták és a baloldali szociáldemokraták között létrejött. Kifejezésre juttatta azt a komolyságot, amellyel a KMP ennek a baloldali egységnek a szerepét kezelte. Ugyanakkor elvi és politikai jelentősége volt a KMP álláspontjának azért is, mert cáfolta a hazai és nemzetközi jobboldali szociáldemokrácia azon állításait, amelyek szerint a KMP cserbenhagyja harcostársait, csak a kommunisták megmentésére törekszik és szűkkeblű pártszempontok vezérlik magatartását.[39]

A KMP fő feladatának tekintette, hogy elvi álláspontját érvényesítve lehetőleg pontos listákat készítsen a politikai elítéltekről és üldözöttekről.

A kicserélendő magyar politikai elítéltek névsorát Bécsben állították össze és Berlinen keresztül juttatták el Moszkvába az ott élő magyar kommunistákhoz és a szovjet szervekhez. A bécsi magyar emigráció közvetlenebbül kapott híreket Magyarországról. Gyorsabban tájékozódott a hazai eseményekről, az üldözött otthonmaradottakról, mint a moszkvai. Ez nem zárta ki a moszkvai magyar kommunisták — mindenekelőtt Kun Béla — észrevételező, korrigáló szerepét a névjegyzékek véglegesítése előtt. A névsorok összeállítása sok gondot okozott. Neveket írtak el. A magyarból oroszra, németre és fordítva történő átírások során is keletkeztek hibák. Azonos nevűeknél a keresztnevek pontatlansága szintén bonyolította a munkát. Előfordult nem egyszer, hogy egyes személyek neve többször is szerepelt a listákon.

Kezdetben a névjegyzékekből kimaradt a Tanácsköztársaság több fontos képviselője, közöttük néhány halálraítélt is. Az első névsorokban szerepeltek olyanok is, akikről később „kitűnt, hogy a kommunista mozgalomtól teljesen távolálló és alacsony erkölcsi színvonalú személyeknek bizonyultak".[40] A névsorok pontossá tételéhez később nagy segítséget nyújtottak a Moszkvába érkezett magyar politikai elítéltek első csoportjainak tagjai, akik személyes ismeretség alapján sokakat ismertek a börtönökben még visszatartottak közül. Tudták sokak nevét, és azt, hogy mennyire ítélték el őket. Ezeknek az adatoknak a birtokában már viszonylag könnyebb volt a személyazonosság és a név pontos megállapítása.[41]

Az első átfogó lista 1454 nevet tartalmazott. Kiderült azonban, hogy közülük több mint ezer személy 1919—20-ban két évnél rövidebb időre lett elítélve, tehát 1921-ben nagy részük már szabadon is volt.[42]

38 Uo. 1921. augusztus 20.
39 Uo.
40 PA 500. f. 12/64 ő. e. 34. Jakubovics feljegyzése a Külügyi Népbiztosság Kollégiumához. 1922. június 2.
41 PA 500. f. 2—8 ő. e. 6—7. Hirrosik János levele Bécsből Kun Bélának, Moszkvába, 1921. január 28. Uo. 500. f. 12/66 ő. e. 20—21. Kun Béla levele Moszkvából a KMP KB-nak Bécsbe. 1921.október 28. Uo. 500. f. 12/64 ő. e. 34. Jakubovics feljegyzése a Külügyi Népbiztosság Kollégiumához. 1922. június 2.
42 Uo. 500. f. 12/65 ő. e. 3. Levél Kun Bélához 1921. július 5.

Mindennek következtében a kiszabadítandó személyek névsora elkerülhetetlenül gyakran módosult, még a kicserélés gyakorlati lebonyolítása közben is.

A revali tárgyalások első szakasza

A minisztertanács 1921. január 4-i ülése részletesen tárgyalta a szovjet kormánnyal felveendő tárgyalások irányvonalát. Teleki Pál miniszterelnök ismertette a szovjet kormány 1920. december 30-i táviratát.

A szovjet kormány nevében december 30-án Csicserin külügyi népbiztos rendkívül éles hangú és kategórikus választ küldött Telekinek. Elutasította a magyar kormánynak a humanizmusra és a civilizációra képmutatóan hivatkozó tiltakozását a szovjet kormány akciója ellen. Kemény szavakkal minősítette a magyarországi politikai hatalom lényegét és hangsúlyozta, hogy e hatalommal szemben a szovjet kormánnyal szövetséges magyar tanácskormány tagjai életének megmentésére egyetlen eszköz a túszrendszer alkalmazása maradt. A túszok tehát csakis a magyar kormánynak tehetnek szemrehányást, mert az kényszerítette a szovjet kormányt arra, hogy ehhez az eszközhöz nyúljon. Csicserin végül közölte, hogy a tárgyalások felvételére vonatkozó magyar javaslatot a szovjet kormány elfogadja és a tárgyalások helyéül Revalt ajánlja, ahol Litvinov lesz a szovjet fél képviselője.

Teleki miniszterelnök javasolta a kormánynak a tárgyalások felvételét, amelyre előreláthatólag 1921. január második felében kerülhet sor. Előterjesztette azokat a fő követeléseket, amelyeket a szovjet kormány várhatóan képvisel majd. Ezek:

a) A tíz népbiztos büntetlen szabadonbocsátása, vagy kiadása;
b) A még Magyarországon levő orosz hadifoglyok hazabocsátása.

Teleki jelezte azokat a problémákat is, amelyek felvetése ugyancsak várható lesz:

a) Amnesztia a Tanácsköztársaság alatti tevékenység miatt internáltak és elítéltek részére;
b) A Tanácsköztársaság alatti tevékenység miatt indított bírósági eljárások megszüntetése;
c) A Tanácsköztársaság leverése után külföldre menekült állampolgárok hazaengedése;
d) Semlegességi nyilatkozat a magyar kormány részéről.

A miniszterelnök a magyar képviselő álláspontját az alábbiak szerint javasolta meghatározni:

a) Megfelelő biztosítékok esetén a magyar kormány a Szovjet-Oroszország területén levő összes hadifogoly ellenében a tíz népbiztost kiadja;

b) Hasonlóan hazabocsátja a magyarországi orosz hadifoglyokat is;
c) Az internáltak, elítéltek és a bírói eljárás alatt állók ügyében tárgyalásokba bocsátkozni nem lehet;
d) A semlegességi nyilatkozatról csak a viszonosság alapján lehet szó, tehát akkor, ha a szovjet kormány is tesz semlegességi nyilatkozatot a magyar kormánnyal szemben.

A minisztertanács elfogadta a tárgyalások felvételét a szovjet kormánnyal, a Teleki által javasolt irányvonalnak megfelelően és Jungerth Mihályt jelölte ki képviselőjének.[43]

Ezen az ülésen tehát még a népbiztosok kiadásáról volt szó.

E határozat azonban — a későbbi fejlemények ismeretében — formálisnak értékelhető reagálás volt a szovjet kormánnyal december 28-án közölt tárgyalási hajlandóságra, és az arra adott szovjet válaszra. Megismételte a december 1-i állásfoglalást és kijelölte a tárgyalást lefolytató delegációt. Teleki és néhány miniszter tudott még csak az Ágoston-féle nyilatkozatról. Erre utal az, hogy a minisztertanács ülésén ez a nyilatkozat szóba sem került. Azokat viszont, akik tudtak róla, főleg Tomcsányit, már az foglalkoztathatta, hogyan lehet majd a nyilatkozatot a tárgyalások megtorpedózására felhasználni. Az elkövetkező napok megbeszélései és a minisztertanács január 12-i ülése legalábbis ezt bizonyítják.

A népbiztosok perében hirdetett ítélet után Ágoston Péter valamennyi elítélt népbiztos nevében nyilatkozatot tett, amelyben tiltakozott a szovjet kormánynak a megmentésükre tett közbelépése ellen.[44] A népbiztosok perének alapos kutatója, Rév Erika előtt is érthetetlen, mi vitte rá Ágostont a nyilatkozat megtételére. Feltehető, hogy valamilyen fenyegetéssel kényszerítették ki.

Miért volt szükség a kormánynak az Ágoston-féle tiltakozó nyilatkozatra?

Valószínűleg több ok játszott ebben szerepet. A túszok és a népbiztosok kicserélésére vonatkozó szovjet tárgyalási javaslat elfogadása mellett a magyar kormány jóval a népbiztos-per ítélethirdetése előtt állást foglalt. 1920 novemberében a két legérdekeltebb miniszter — az igazságügyi és a honvédelmi — előzetes egyetértését adta a tárgyalások felvételéhez. Ilyen értelmű határozatot hozott a minisztertanács 1920. december 1-i ülése. December 28-án pedig elküldték a tárgyalási készségről szóló táviratot a szovjet kormánynak.

Amikor elküldték a tárgyalások elfogadásáról szóló értesítést, már kezükben volt a legérdekeltebbek elutasító nyilatkozata az elfogadott tárgyalások lényegével szemben. Arra számítottak, hogy a megkezdődő tárgyalásokon e nyilatkozatra támaszkodva rögtön elvághatják a kicserélésre vonatkozó

43 OL A minisztertanács 1921. január 4-i ülésének jegyzőkönyve.
44 *Rév Erika:* A népbiztosok pere. Kossuth 1969. 267. o. Ágoston Péter nyilatkozata: „Arról értesültünk, hogy a szovjet kormány sok magyar hadifogoly tisztet letartóztatott és közölte, hogy osztozni fognak a mi sorsunkban. Felkérem a magam és vádlott-társaim nevében a magyar külügyminiszter urat, hogy nevünkben forduljon az orosz szovjetkormányhoz, hogy álljon el retorziós tervétől, mert a mi meggyőződésünk nem egyezik meg azzal, hogy miattunk ártatlanok szenvedjenek". (Ágoston Péter (1874—1925) jogtudós, történész. 1893-tól az MSZDP tagja. A Tanácsköztársaság idején külügyi népbiztoshelyettes. A Peidl-kormány külügyminisztere. A fogolycsere után a Szovjetunióban a Munkaügyi Népbiztosságon dolgozott. 1924-ben Angliába, majd Franciaországba költözött.)

szovjet követelés érdemi megbeszélését, tárgytalanná tehetik azt. Hiszen éppen azok tiltakoztak a kicserélés, sorsuknak a hadifogoly túszok ügyével való összekapcsolása ellen, akik az egyik oldalon a legközvetlenebbül voltak érintettek. A kormány tehát a nyilatkozattal eleve semmissé akarta tenni a kicserélési tárgyalásokat. Ez a törekvés nyomta rá a bélyegét a januári revali tárgyalásokra.

A másik motívum, amely közrejátszott, abban keresendő, hogy a kormány az ellenforradalom jogszolgáltatásának tekintélyét, stabilitását, a jogrend törvényességének látszatát igyekezett erősíteni és a népbiztosok bűnössége bizonyítottságának akart nagyobb nyomatékot adni. A rendkívül súlyos ítéletek kihirdetése után, a halálraítéltek tiltakozása az életük megmentése érdekében kezdeményezett nagyon határozott és biztató akció ellen, nagy értékű elégtétel lehetett az ellenforradalmi jogszolgáltatás számára.

Január 11-én értekezletre ültek össze Teleki vezetésével Tomcsányi Pál igazságügyminiszter, Kánya Kálmán, Jungerth Mihály — a külügyminisztérium képviselői — valamint Moldoványi Géza és Thimkó Géza, a jogszolgáltatás megbízottai.[45]

A megbeszélés a január 4-i minisztertanácsnak a tárgyalásokra vonatkozó irányelvei részletes megvitatásával kezdődött. E kérdések vitája azonban gyorsan befejeződött, mert Tomcsányi közölte, hogy nem adja ki a népbiztosokat, mivel azt törvényellenesnek, bel- és külpolitikai szempontból egyaránt károsnak találja. Kijelentette, hogy csak a négy halálos ítélet életfogytiglani, vagy esetleg 15 évi szabadságvesztésre történő módosításáról lehet szó. Ezt lehet felajánlani a túszok és a hadifoglyok hazaszállításáért cserébe. Tomcsányi új álláspontjának nyomatékául hivatkozott az Ágoston-nyilatkozatra, mondván, hogy „aki nem akar kimenni, azt nem lehet úgysem kiadni". Hangoztatta a kiadás „demoralizáló" hatását a bírói karra. Utalt arra is, hogy a szovjet kormány a későbbiek során is felléphet hasonló kiadatási követelésekkel.

Jungerthet, aki január eleje óta készült a tárgyalásokra, megdöbbentette Tomcsányi állásfoglalása. „Csodálatos — írta feljegyzéseiben —, hogy egy ember, ki másfél hónapig ellenkező álláspontón volt, egyik napról a másikra így változtasson egy ily fontos kérdésben véleményt".[46]

Jungerth szembeszállt Tomcsányival és bizonygatta álláspontjának tarthatatlanságát. Kijelentette, hogy Tomcsányi állásfoglalása a tárgyalásokat zsákutcába juttatja. Szerinte Tomcsányi a bírói kar felháborodását eltúlozza. Feltehető, hogy a bírói kar megértené a kiadás jelentőségét, hisz a népbiztosokért cserébe több ezer hadifogoly tiszt tér majd haza. A külföld reflexiója a kiadás esetében inkább kedvező lenne, mint kedvezőtlen. Az esetleges újabb szovjet követelések visszautasítására mindig meg lesz a lehetőség. Végül hivatkozott a hadifogoly tisztek hozzátartozóira is, akik „borzasztó csapásnak tartanák" a tárgyalások meghiúsulását.

Jungerth érvelései nem jártak eredménnyel, bár Teleki és Kánya neki adott igazat. Teleki azzal a javaslattal próbált a vitának és az egész kicserélési kérdésnek véget vetni, hogy „kegyelmezzünk meg a halálra ítél-

45 P.A Jungerth Mihály magániratai. Hadifogolycsere.
46 Uo.

teknek, s bújjunk ki így a tárgyalások alól".[47] Teleki talán arra gondolt, hogy a kegyelemmel kielégíthetik a szovjet kormányt és az hajlandó lesz ennek ellenében haza engedni a visszatartott hadifogoly tiszteket. Tomcsányi azonban nem engedett. Jungerth írja, hogy amikor a megbeszélés végén Teleki, Kánya és Tomcsányi még együtt maradtak, Teleki — Kánya szerint — „energikusan kikérte magának Tomcsányitól ezt az egész eljárást".[48] Ez azonban a helyzeten nem változtatott.

Ezek után foglalkozott újra a minisztertanács — január 12-i ülésén — a magyar—szovjet tárgyalások ügyével. Teleki Tomcsányi álláspontját terjesztette elő: „... amennyiben visszakapjuk összes tiszti és legénységi hadifoglyainkat, akkor a halálos ítélet kegyelmi úton életfogytiglani fegyházra lesz átváltoztatva. Az életfogytiglan elítéltek pedig 10 évi fegyházat kapnának".[49] Tomcsányi Telekit helyreigazítva, hangoztatta, hogy csak a halálos ítéletek változtathatók életfogytiglani fegyházra, mást (15 évre történő mérséklést) felajánlani nem, vagy csak a végső esetben szabad. Tomcsányi érvelésében újra hivatkozott a bírói kar felháborodására és az Ágoston-nyilatkozatra. Kiegészítve ezt olyan újabb mozzanattal, hogy „az elítéltek jegyzőkönyvileg kinyilatkoztatták, hogy az országot semmilyen körülmények között nem hajlandók elhagyni".[50] A minisztertanács Tomcsányi álláspontját fogadta el.[51]

Teleki január 13-án közölte Jungerthtel a minisztertanács határozatát. Azzal próbálta az új határozatot indokolni, hogy két újabb mozzanatot vettek figyelembe a döntésnél:

a) a népbiztosok protestáltak a szovjet kormány közbelépése ellen;
b) jegyzőkönyvileg jelentették ki, hogy Magyarországon akarnak maradni.

Teleki javasolta Jungerthnek, hogy kérje Tomcsányitól a népbiztosok nyilatkozatáról és kijelentéséről szóló jegyzőkönyveket és használja fel azokat a tárgyalásokon.

Jungerth nem állhatta meg, hogy kifejezze csodálkozását és kétkedését Telekinek a népbiztosok jegyzőkönyvi kijelentése felett. „Nem nagyon érthető — mondta Telekinek —, hogy ezek Magyarországon inkább lógni szeretnének, mint külföldön szabadon élni".[52] A népbiztosoknak a *kiutazás megtagadásáról* szóló nyilatkozatáról kért jegyzőkönyvet az Igazságügyminisztérium nem adta ki Jungerthnek. Tomcsányi nem fogadta őt, a titkárságon pedig arról értesült, hogy ilyen jegyzőkönyv nincs is, sőt a népbiztosok kijelentették, hogy *szívesen elutaznának* Szovjet-Oroszországba.[53]

A magyar kormány álláspontjának megváltoztatása még további más körülményekkel is kapcsolatba hozható.

Feltétlenül keresnünk kell az összefüggést a fehérterror intézményesítésére 1921. március 16-án elfogadott „Az állami és társadalmi rend vé-

47 Uo.
48 Uo.
49 OL A minisztertanács 1921. január 12-i ülésének jegyzőkönyve.
50 PA Jungerth Mihály magániratai. Hadifogolycsere.
51 OL A minisztertanács 1921. január 12-i ülésének jegyzőkönyve.
52 PA Jungerth Mihály magániratai. Hadifogolycsere.
53 Uo.

delméről" szóló hírhedt törvényjavaslat előkészítésével. Az 1920. augusztus 25-én benyújtott javaslatot november közepén tárgyalta az igazságügyi bizottság. A törvényjavaslat erős, jól szervezett, félelmet parancsoló igazságügyi apparátust feltételezett. A törvényjavaslat tárgyalásra való előkészítése feltehetően jó alkalom volt arra, hogy az igazságügyi szervek, a bírói kar fellépjen minden olyan jelenség ellen, amely pozícióját csorbíthatná. Nem lehet véletlen, hogy éppen Tomcsányi volt az, aki a legélesebb hátraarcot csinálta november végi álláspontjához képest.

Valószínűleg közrejátszott az 1920. november 7-i és 10-i különítményes gaztettek országos botránya is, ami a közvéleményben felzúdulást váltott ki, sőt az uralkodó osztályokon belül is bíráló politikai fellépésre adott alkalmat a kormánnyal és a vezérkarral szemben. A kirobbant botrány végül is kormányválsághoz vezetett. Ebben a helyzetben a kicserélésre vonatkozó engedmények azt a látszatot kelthették volna, hogy a politikai hatalmi tényezők defenzív állapotba kerültek, plasztikusabbá vált volna a rendszer gyengesége. Ezt pedig el akarták kerülni, mit sem törődve a kicseréléssel kapcsolatos álláspont megváltoztatásának következményeivel.

A tárgyalásokat eleve kudarcra ítélő magatartás nem zavarta Telekit abban, hogy 1921. január 15-én nyilatkozzon a kormány nevében azzal a céllal, hogy megnyugtassa a közvéleményt és a hozzátartozókat. Ez a nyilatkozat újra bizonyítja a kormány kétszínű politikáját. A minisztertanácsi határozattal ellentétben, a miniszterelnök hangoztatta: „Tekintettel arra, hogy a szovjet kormány embertelen fenyegetéseinek beváltása ezer meg ezer ártatlan, becsületes ember pusztulását jelentené, a magyar kormány félretéve minden más tekintetet, arra határozta el magát, hogy ezeknek megmentése érdekében az orosz kormánynak a népbiztosok további sorsának megbeszélésére tárgyalásokat ajánljon fel".[54]

A tárgyalások eleve kilátástalanságra való kárhoztatását az a nemtörődömség is mutatja, amellyel a kormány a tárgyalások diplomáciai feltételeit kezelte. A kormány előtt a szovjet kormány közleményéből ismert volt, hogy a szovjet fél a tárgyalások helyéül ragaszkodik Revalhoz, Észtország fővárosához. Magyarországnak ekkor Észtországgal diplomáciai kapcsolata nem volt. A fiatal észt államot sem de facto, sem de jure nem ismerte el. Holott a tárgyalások sikeres kimenetele és az esetlegesen létrejövő egyezmény végrehajtása szempontjából mindenképpen szükség volt Észtország közreműködésére. A berlini magyar követséget a berlini észt követség — midőn tudomást szerzett a tárgyalások magyar részről való elfogadásáról — megkereste, hogy a tárgyalások sikere és a hadifoglyok hazaszállítása érdekében feltétlenül szükségesnek tartja az észt kormánynak legalább de facto elismerését. A berlini észt követ a berlini magyar diplomáciai képviselet vezetőjével megígértette, hogy sürgetni fogja e lépés megtételét a magyar kormánynál. Sőt Jungerth Mihálynak az észtországi beutazáshoz szükséges vízumot a berlini észt követség csak arra az ígéretre adta meg, hogy a magyar kormány el fogja ismerni az észt kormányt. Mikor Jungerth Észtországba érkezett és az ottani külügyminisztériumban, 1921. január 26-án, tisztelgő látogatást tett és kérte a tárgyalásokhoz a külügyminisztérium támoga-

54 Hadifogoly Újság 1921. január 15-i sz.

tását, az illetékes észt képviselő ismét az elismerés szükségességét hangsúlyozta.

Ebben a helyzetben a magyar kormány részéről a tárgyalások sikere, a hadifogoly ügy érdemi megoldása sürgős lépést követelt volna. Mégis, egy hónapig húzódott ez a kérdés az itthoni kormányszerveknél. Végül is 1921. február 23-án érkezett meg a de jure elismerésről szóló határozat, amit Jungerth még aznap át is nyújtott az észt külügyminiszternek. Ebből az alkalomból Jungerth és Piip észt külügyminiszter között bizalmas megbeszélés zajlott le a hadifoglyok ügyéről. Piip tájékoztatta Jungerthet arról, hogy a szovjet kormány észt tisztek visszaadása ellenében észt kommunisták kiadatását követeli, amit az észt kormány a nyilvánosság előtt visszautasított.

Piip azonban bizalmasan azt is közölte, hogy ha a szovjet kormány továbbra is ragaszkodik a kiadatáshoz, az észt kormány valószínűleg rákényszerül a cserére, amit szeretne elkerülni. Ez fontossá tette az észt kormány számára a Jungerth vezette tárgyalásokat. Érdeklődéssel figyelték azok menetét és saját elhatározásuk kialakításában figyelembe vették azok tapasztalatait.

Arra gondoltak, hogy Jungerthnek esetleg sikerül a kicserélés helyett valami más megoldást találnia és elfogadtatnia a szovjet kormánnyal. Esetleg olyat, amely nem jár együtt a kommunisták kiadásával. Ha ez sikerül, akkor az észt kormány hivatkozhat rá, így nem lesz kénytelen a fogva tartott észt kommunistákat a szovjet kormánynak kiadni.

Jungerth Mihály és M. Litvinov között a tárgyalások az említett nehézségek ellenére megkezdődtek.

Az első tárgyalási nap 1921. január 26-án volt.[55] Jungerth a kapott utasításoknak megfelelően kifejtette kormánya nézetét.

A tárgyaláson Jungerth a koppenhágai egyezményt próbálta előtérbe állítani. Azzal vádolta a szovjet kormányt, hogy megsértette azt. A tárgyalás célját a koppenhágai egyezmény maradéktalan végrehajtásának biztosításában jelölte meg. Arra hivatkozott, hogy a tisztek visszatartása a Magyarország belügyeibe való beavatkozást, a nemzetközi jog, a nemzeti függetlenség és szuverenitás megsértését jelenti. Az ország közhangulatára is hivatkozott, amely szerinte szintén ellenzi a szovjet kormány közbelépését a népbiztosok és a többi elítélt kommunista ügyében. Ezek után megtette javaslatát. Eszerint a Szovjet-Oroszországban levő összes magyar hadifogoly ellenében a magyar kormány hajlandó kiadni a még Magyarországon található visszatartott kb. 600 orosz hadifoglyot és civil személyt, valamint kegyelmi úton a 10 népbiztos „büntetését bizonyos (15 évi) szabadságvesztés büntetésre leszállítani kegyelem útján." Hivatkozott a várható amnesztiára is, annak lehetőségét felnagyítva hangsúlyozta, hogy az elítéltek 85%-a fog részesülni benne. Hogy a kicserélést mindenképpen levetesse a napirendről, felolvasta a magyar népbiztosok nyilatkozatát, amely szerint azok tiltakoztak a szovjet kormány lépése ellen, mert az ügyüket összekapcsolta a hadifoglyok ügyével.

Ezek után Litvinov fejtette ki kormánya álláspontját. Eszerint a szovjet

55 OL KÜM hdf. o. 42. tétel 25 141. (Az első napi tárgyalás jegyzőkönyve.)

kormány kiadja az összes visszatartott hadifogoly tisztet és polgári személyt a 10 népbiztos és a Tanácsköztársaság alatti tevékenység miatt elítéltek, illetve felelősségre vont személyek Szovjet-Oroszországba való kivándorlása ellenében. Hangsúlyozta, hogy a legénységi állományú hadifoglyok hazaszállítása a koppenhágai egyezmény alapján az addigihoz hasonlóan folyamatosan történik. Litvinov álláspontját azzal indokolta, hogy a kért személyeknek „a jelenlegi magyarországi politikai viszonyok között Magyarországon való tartózkodásuk életveszélyes".[56] Válaszolt Jungerth jogi hivatkozásaira is. Kijelentette, hogy a szovjet kormány az új, szocialista jogelmélet alapján támasztja követeléseit és utalt arra, hogy hasonló jellegű kérdésben kormánya más kormányokkal is megegyezett az elmúlt időszakban.

Jungerth elutasította Litvinov kicserélési javaslatát, mivel ilyen értelemben nem volt felhatalmazása a tárgyalásokra.

Ezután még kétszer, január 27-én és 28-án találkoztak. Ez alkalomkor Jungerth új próbálkozásokba kezdett, hogy meggyőzze Litvinovot a szovjet kormány álláspontjának helytelenségéről. Azzal vádaskodott, hogy a szovjet kormány a moszkvai magyar kommunisták befolyása alá került, mert csupán az ő követelésük a kiadatás. Egyúttal fenyegetőzött is, mondván, hogy „a tárgyalások félbeszakítása a négy halálra ítéltre vonatkozólag végzetes lehet".[57] A fenyegetések és vádaskodások azonban különösebben nem hatottak Litvinovra.

Bár Jungerth rendkívül mereven képviselte a kormányától kapott utasításokat, mégsem tudta teljesen háttérbe szorítani saját józan elgondolását. Saját felelősségére és óvatosan szóba hozta Litvinovnak egy esetleges kicserélés lehetőségét is. Litvinov rendkívüli udvariassága, barátságos magatartása arra is módot adott, hogy Jungerth a visszatartott tisztek élelmezéséről, elhelyezésük javításáról és a velük való levelezésről is tárgyaljon.[58]

Jungerth a háromnapos tárgyalás mérlegét józanul értékelte. Jelentésében annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a visszatartott tisztek sorsán csak a népbiztosok kiadásával lehet változtatni. Kérte a külügyminisztert, hogy az érdemi megoldás érdekében szorgalmazza a kormánynál a népbiztosok kiadását. Ha ez sikerül, akkor a tárgyalásokon arra kell törekedni — javasolta —, hogy a 10 népbiztos ellenében az összes tisztet visszaadja a szovjet kormány. Ha nem engedi ki a kormány a népbiztosokat, nincs más lehetőség, mint az, hogy fokozatosan ki kell bújni a tárgyalások további folytatása alól. Fokozatosan, hogy mind a hazai, mind a nemzetközi közvélemény előtt azt a látszatot keltsék, hogy a tárgyalások abbahagyásáért nem a magyar kormányt terheli a felelősség.[59]

Ilyen körülmények között a tárgyalások január 28-án megszakadtak. Jungerth 1921. február 9-én Berlinbe érkezett, hogy ott átvegye a további utasításokat.

56 Uo.
57 Uo. Jungerth misszió iratai. 52. cs. 25. sz. Jungerth 1921. január 31-i összefoglaló jelentése.
58 Litvinov leveleket, csomagokat vett át továbbításra Jungerthtől a hadifogoly tisztek részére.
59 OL KÜM hdf. o. Jungerth misszió iratai. 52. cs. 25. sz. Jungerth 1921. január 31-i összefoglaló jelentése.

A revali tárgyalások második szakasza

Miközben a revali tárgyalások a minisztertanács merev utasítása miatt elkerülhetetlenül megszakadtak, itthon két irányban folyt az illetékesek tevékenysége a hadifogoly-ügyben. Az egyik a kormány törekvéseinek realizálása érdekében, a másik ezzel párhuzamosan a közvélemény megnyugtatására. A kormány igyekezete arra irányult, hogy valamiféle kibúvót keressen a kicserélés alól, illetve a legkisebb árat fizesse a túsz tisztekért. Ez a törekvés ismételten meghatározta a további tárgyalások kilátástalanságát, újra elodázta a hadifogoly-ügy rendezését.

1921. február 8-án, amikor már a kormány előtt ismert volt a revali tárgyalások megszakadása, a minisztertanács foglalkozott a kialakult helyzettel. Érezte, hogy engedni kell, de tudta azt, hogy a kicserélés felemás módon történő elfogadása is elkerülhetetlenül a kommunisták kiszabadítása érdekében indított szovjet akció előtti meghátrálást bizonyítja a közvélemény előtt. Azonban kitérni a kérdés elől mégsem lehetett és mind határozottabbá vált az a felfogás, hogy a 10 népbiztost az összes tiszt ellenében előbb-utóbb úgyis ki kell adni. A probléma az volt, hogy olyan megoldást találjanak, amely a kormány és az államapparátus tekintélyét, a kommunizmus elleni harc megingathatatlanságát a kövélemény előtt lehetőleg ne tegye kétségessé.

Ezért a minisztertanács ülésén azt vitatták, hogyan hárítsák el az esetleges kicserélés számukra kedvezőtlen következményeit. Az ülésre meghívott Tőry Gusztáv, a Magyar Kúria elnöke hangsúlyozta: „A dolog jogi részét tekintve rá kell mutatni arra, hogy az elítélt népbiztosok az állam ellen olyan súlyos bűnt követtek el, amely minden hazafias és jogtisztelő ember jogérzetétől megtorlást kíván. Kínos feltűnést fog kelteni a magyar bíróság körében az, ha a 10 népbiztos a reá kiszabott büntetéstől megszabadulna. Amennyiben amnesztiát kapna a 10 népbiztos, úgy ez az államfő személyét is exponálná."[60]

Hosszú vita alakult ki, amelyben a józanabb vélemények az egészen szélsőséges kirohanásokkal csaptak össze. Bernárd népjóléti miniszter kijelentette, hogy mindenfajta megegyezést a szovjet kormánnyal „mélyen megalázónak tartana". Erdeményt attól várna, hogy ha „megfenyegetnénk az orosz kormányt, hogy amennyiben bármi baja esnék az ottani internált tisztjeinknek amiatt, hogy itt a rendes bíróság által elítélt kommunista népbiztosokon az ítéletet végrehajtják, Magyarországon oly nagy volna a felháborodás, hogy annak folytán elindult népharag a zsidókkal pogrom útján végezne".[61] A szélsőséges pogromhadjárattal való fenyegetőzés azt tükrözte, amit a kormány a legszívesebben csinált volna. Azonban a kormány tagjai tudták azt is, hogy ilyen válasszal egyszer s mindenkorra megszűnne a hadifogoly tisztek hazahozatalának lehetősége, amit viszont nem vállalhattak, mivel súlyos politikai következményekkel járt volna. Ezért inkább azt latolgatták, hogy az ellenforradalmi rendszer által alkotott törvényesség megcsorbítása nélkül hogyan lehetne megoldást találni. A vita arról folyt, hogy amnesztiával, vagy pedig a Nemzetgyűlés által külön

60 OL A minisztertanács 1921. február 8-i ülésének jegyzőkönyve.
61 Uo.

törvénnyel oldják-e meg a 10 népbiztos ügyét. Tomcsányi azzal érvelt, hogy a törvények nem adnak módot arra, hogy a kormány a bírósági ítéletet megváltoztassa. Ezért azt javasolta, hogy a kormány adja ki az elítélteket és ezt utólag jelentse be a Nemzetgyűlésnek. A Nemzetgyűléstől külön felhatalmazást kérni egyenesen megszégyenítőnek tartana, annak tekintélyét tenné kétségessé, méghozzá egy kommunista kormány közbelépésének következtében. Ugyancsak ilyen meggondolásból nem tartották elfogadhatónak azt sem, hogy Horthy, a kormányzó adjon a népbiztosoknak amensztiát. A vita e kérdésben végleges döntést nem hozott. Az eredmény csupán az volt, hogy a minisztertanács a tárgyalások folytatása mellett foglalt állást.

A minisztertanács határozata alapján 1921. február 9-én a külügyminisztérium utasította Jungerthet a tárgyalások folytatására. Az utasítás nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a 10 népbiztos kiadása csak az összes hadifogoly tisztek és legénység ellenében történhet, megfelelő garanciák alapján. Ennél többről a tárgyalásokon szó nem lehet, „... A Tanácsköztársaság érdekében elkövetett bűncselekményekért elítélt személyek, vagy akár csak azok egy részének is szabadon bocsátása és Oroszországba való kiengedése, ha orosz részről újból felvettetnék, feltétlenül elutasítandó."[62] Felhívta a külügyminiszter Jungerth figyelmét arra is, hogy az egyezményben, ha arra kerül sor, az itthoni közvélemény megnyugtatása miatt, egy külön bekezdést a legénységi állományúak hazaszállításáról is vegyen fel, „mert a magyar közvélemény nehezen tudná megérteni, ha az volna a látszat, mintha a magyar kormány csak a tisztekkel törődik".[63] Az utasítás szigorúan megtiltotta a tárgyalásoknak más kérdésekre történő kiszélesítését. Ez elsősorban a Szovjet-Oroszország és Magyarország között kötendő békére vonatkozott, amit Litvinov Jungerthnek már korábban felvetett.

A külügyminiszteri intenciónak lényeges mozzanata volt a szerződés szövegezésére vonatkozó utasítás. Eszerint Jungerth érje el, hogy a szerződésbe ne a népbiztosok kiszabadítása, hanem a kiszabadításhoz szükséges intézkedések folyamatba tétele kerüljön be. Ezt azzal indokolta Gratz, hogy még nem történt döntés arra vonatkozóan, vajon a kormányzó kegyelmi jogának gyakorlásával, vagy pedig egy külön törvényjavaslat beterjesztése útján történik-e a népbiztosok kibocsátása. Ténylegesen azonban ismét a halogatásnak, egy esetleg megkötésre kerülő szerződés későbbi kijátszásának új lehetőségéről volt szó.

Az utasítás kilátásba helyezte a megtorlással való fenyegetést is. Gratz hangsúlyozta, hogy amennyiben nem az összes hadifoglyot kapná vissza a magyar kormány, úgy nem vállalhatná a felelősséget a népbiztosokra kiszabott büntetések végrehajtásának megváltoztatásáért.

A kormány a tárgyalások folytatása mellett történt döntéssel egyidejűleg széles körű kampányba kezdett a közvélemény megdolgozásáért. Ezt szolgálta a hadifogoly-ügynek a Nemzetgyűlés elé vitele. A Nemzetgyűlésben 1921. február 23-án gróf Széchenyi Viktor részéről interpelláció hangzott el a kormányhoz a hadifoglyok hazaszállításának tárgyában.

62 OL KÜM hdf. o. Jungerth misszió iratai. 52. cs. 37. sz. Gratz külügyminiszter 1921. február 9-i utasítása Jungerth részére.
63 Uo.

Az interpellációval az volt a cél, hogy a kormányzat a Nemzetgyűlés fórumán a belső és a nemzetközi közvélemény előtt deklarálja a hadifoglyok hazahozatalával kapcsolatos, a közvélemény megnyugtatását célzó pozitív állásfoglalását és minden felelősséget a probléma elhúzódásáért, illetve megoldatlanságáért a szovjet kormányra hárítson.

Az interpelláció során gróf Széchenyi felolvasta Elsa Braendströmnek, a Svéd Vöröskereszt egyik vezetőjének levelét, amelyet Huszár Andorinhoz írt. Elsa Braendström sokszor megfordult az oroszországi hadifogolytáborokban, jól ismerte az ottani viszonyokat, a hadifoglyok, köztük a magyarok hangulatát és lelkiállapotát. Levelében szépítés nélkül ismertette azt a magyar hadifoglyok között általánosan elterjedt felfogást, amely szerint a kormány nem meri hazahozatni őket. Ezért nem tesz értük semmit és pusztulni hagyja őket. Figyelmeztette a levélben a kormányt arra, hogy ez a magatartás akár igaz, akár nem, „elkerülhetetlenül a bolsevizmus karjába és a kétségbeesésbe hajtja őket".[64]

Az interpellációra adott külügyminiszteri válasz visszautasította a levélnek azt a részét, amely kétségbevonta a kormány pozitív szándékát a hadifoglyok hazahozatalával kapcsolatban. Gratz külügyminiszter nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a magyar kormány mindent elkövet a hadifoglyok érdekében. Arra válaszolva, hogy miért lassú a hazahozatal, különböző okokat sorolt fel, amelyekkel igyekezett minden felelősséget elhárítani a kormányról. Alapvető okként a szovjet kormány magatartását, a tisztek visszatartását, az orosz hadifogolyszervezet rossz működését és az orosz vasutak gyenge állapotát jelölte meg. Az ország pénzügyi nehézségeire is hivatkozott, amit Korányi Frigyes pénzügyminiszter megerősített.

Arról azonban természetesen nem esett szó a Nemzetgyűlés előtt, hogy hogyan alakult a Litvinovval folytatott tárgyalások menete, miért és milyen nehézségek támadtak a tárgyalások során. A hadifogolykérdésnek a Nemzetgyűlésen való szerepeltetésével egy volt a cél, hogy elhintsék, illetve erősítsék azt a gondolatot, hogy a kormány mindent meg akar tenni, de a szovjet kormány magatartásán ezek a törekvések hajótörést szenvednek.

A nemzetgyűlési vitával egyidejűleg és utána széles körű kampány indult meg a sajtóban és a szóbeli propagandában is. Megszólalt Horthy Miklós is. Egy hadifogolyszállítmány hazaérkezése alkalmából mondott beszédében hangoztatta: „Nem rajtunk múlott, hogy ilyen hosszúra nyúlt szenvedéstek. Mi megtettünk minden emberileg lehetőt, hogy a szenvedések poklából kiszabadítsunk titeket."[65]

A propagandakampány által felszított hangulatra vet fényt dr. Bertók, vezető külügyi tisztviselő, Jungerthez írt levele 1921. február 23-án: „Az oroszországi tárgyalásokról itt a legkülönbözőbb és leglehetetlenebb hírek vannak forgalomban. Nap nap után megrohannak bennünket az újságírók és a hozzátartozók a legkülönfélébb rémhírekkel, sőt egyik azt mesélte, hogy autentikus forrásból hallotta, hogy Revalban az oroszokkal tárgyaló magyar képviselőt Moszkvába hurcolták. Vannak olyan riporterek is, akik azzal jönnek, hogy a népbiztosok kicserélése már meg is történt, de hadi-

64 Az 1920. február 16-ra hirdetett Nemzetgyűlés Napiója. VIII. k. 131—132. o.
65 Hadifogoly Újság 1921. március 20-i sz.

foglyaink addig nem jönnek haza, amíg Kéri Pált is ki nem adjuk stb., stb."[66]

Közben Jungerth megkapta a február 8-i minisztertanácsi ülés utasításait és felkészült a tárgyalások ismételt felvételére. Az utasítások láttán azonban rögtön jelezte a külügyminiszternek a tárgyalások kimenetelével kapcsolatos aggodalmát. Jungerth a korábbi tárgyalások tapasztalataiból látta, hogy konkrét kicserélési egyezményt kell kötni. „A kiadatáshoz szükséges intézkedések folyamatba tételéről" szóló szerződésnek semmi kilátása nincs. A szovjet fél ilyen ködös, megfoghatatlan megegyezésbe nem fog belemenni. „Az összes hadifoglyokat követelni a kiadatáshoz szükséges intézkedések folyamatba tételének kilátásba helyezésével — ebbe a szovjet kormány nem fog belemenni" — írta Jungerth a külügyminiszternek.[67]

Jungerth tehát eleve a tárgyalások sikertelenségének tudatában ült le újra 1921. február 21-én Litvinovval tárgyalni.

Jungerth tehát eleve a tárgyalások sikertelenségének tudatában ült le ruár 8-i ülése határozott meg. Ezután Litvinov terjesztette elő a szovjet kormány követelését. Az összes hadifogoly elbocsátása ellenében kérte a 10 népbiztos és az amnesztiarendelet folytán kegyelmet nem kapott kommunisták kiadatását. Jungerth ezt azonnal elutasította és kijelentette, hogy a szovjet elvek alapján soha nem jöhet létre megegyezés, még akkor sem, ha a hadifoglyok végkép nem térhetnek haza. Azzal próbált nyomást gyakorolni Litvinovra, hogy a maga részéről ilyen követelésekkel szemben befejezettnek tekinti a tárgyalást, sőt ha előbb ismerte volna azokat, nem is kezdte volna meg. Megfenyegette Litvinovot, hogy ilyen alapon „politikai viszonyaink és közhangulatunk tekintetbevétele mellett Magyarországnak egy kormánya sem fog megegyezni még akkor sem, hogyha Oroszország teljesen bizonytalan időre visszatartja a hadifoglyokat."[68] Nyomást akart gyakorolni annak emlegetésével is, hogy az ítéletek végrehajtásának felfüggesztését protestálással nem lehet minden esetben feltartóztatni. Ezzel azokra a tiltakozásokra célzott, amelyekkel ő fordult Litvinov kérésére a kormányhoz. Litvinov ugyanis, amikor információt kapott újabb halálos ítéletekről, figyelmeztette és kérte Jungerthet az ítéletek végrehajtásának felfüggesztése érdekében való közbelépésre. Ezen a tárgyaláson is fellépett Litvinov ilyen ügyben. Litvinov név szerint megnevezett két halálra ítéltet, névjegyére ráírva: „Aus politischen Gründen zum Tode verurteilt in Szegszárd Rogoszka István und Fábián István. Bitte sofort intervenieren, das die Urteile nicht vollstreckt werden."[69]

Litvinov február 21-én Csicserinnek a következőket táviratozta: „Bronszkij táviratozta, hogy tegnap halálraítéltek két István nevü magyart. Jungerth ma kérésemre Budapestre táviratozott az ítélet felfüggesztése miatt".[70]

Miután Litvinov jelentette a Külügyi Népbiztosságnak a tárgyalások helyzetét, 1921. március 1-én megérkezett Csicserin népbiztos utasítása. Eszerint a szovjet kormány 99 megnevezett személy Szovjet-Oroszországba

66 OL KÜM hdf. o. Jungerth misszió iratai. 52. cs. 72. sz.
67 Uo. 37. sz.
68 Uo. 47. sz.
69 OL KÜM hdf. o. Jungerth misszió iratai. 52. cs. 50. sz. Litvinov névjegye.
70 PA 500. f. 12/64. ő. e. 4. Litvinov távirata Csicserinnek 1921. február 25-én.

való kivándorlását követelte. Ezzel egyidejűleg még a külön megjelölt 275 személy közül azok kivándorlásának biztosítását is követelte, akiket e 275 fő közül Litvinov megnevez. Litvinov március 2-án két listát adott át Jungerthnek a kért személyekről. Az „A" listában 99 név szerepel. Első helyen a 10 népbiztos szerepelt, majd más, halálra és életfogytiglanra, illetve súlyosan elítéltek és internáltak nevei álltak. A „B" lista, amelyen 275 személy neve volt, életfogytiglani és más súlyos börtönbüntetésre ítéltek névsorát tartalmazta.[71]

Közölte, hogy ezekkel szemben a szovjet kormány kiadja az összes hadifoglyokat, minden különbség nélkül, beleértve Marschall Károly századost is, akit Moszkvában kémkedésért halálra ítéltek.

Jungerth mind Csicserin táviratát, mind Litvinov kérését elutasította. Ekkor Litvinov azt javasolta, hogy a 10 néven nevezett túszt és a 10 népbiztost cseréljék ki és a többire nézve majd külön megegyeznek. Jungerth e közbevető javaslat elől is elzárkózott, majd megkérdezte Litvinovot, mi lesz ebben a helyzetben a visszatartott hadifoglyokkal, mire ő higgadtan azt válaszolta: „Nichts dauert ewig, es wird sich schon eine Lösung finden."[72]

Jungerth jelentését a tárgyalásokról a kormány tudomásul vette, elutasító magatartásával teljes mértékben egyetértett és hazarendelte. Ezzel a revali tárgyalások második szakasza befejeződött. Ismételten a kormány minden jószándékot mellőző, a hadifoglyok érdekeit csak látszatra szem előtt tartó politikája következtében.

A magyar kormányban 1921 márciusában újból felcsillant a remény arra vonatkozólag, hogy a szovjet hatalom rövidesen összeomlik, ennek kapcsán a hadifogolykérdés magától is megoldódik és szabadon le lehet számolni a kommunistákkal. Elsősorban az 1921. február 28-án kitört kronstadti felkelés táplálta ezt a bizakodást, annál is inkább, mivel a lázadás a francia, angol és amerikai körök erőteljes támogatását is élvezte. Bizakodóvá tette a hangulatot az is, hogy a lázadással egyidejűleg Szovjet-oroszországban éhínség pusztított. Arra számítottak, hogy a rendkívül súlyos gazdasági nehézségek, párosulva politikai akciókkal, sőt fegyveres ellenforradalmi felkeléssel és az SZKP-n belüli vitákkal, rövid időn belül véget vetnek a szovjethatalomnak.[73]

Ebben a hangulatban és ezekkel a reményekkel utasította el a kormány a szovjet követeléseket és függesztette fel újra a tárgyalásokat. Magatartásában mind nagyobb hangsúlyt kapott a fenyegetőzés. A minisztertanács 1921. március 3-i ülésén Gratz külügyminiszter, miután ismertette a tárgyalások megszakítását, javasolta, tekintsék túszoknak azokat az orosz nemzetiségű személyeket, akiket a hatóságok „kommunista" tevékenység miatt internáltak. A honvédelmi miniszter javasolta egy erős hangú jegyzék eljuttatását a külföldi hatalmakhoz, azzal a céllal, hogy a hadifogolykérdésben a nemzetközi közvéleményt a magyar kormány mellé állítsák. Ezt a látványosnak tűnő lépést azzal indokolta, hogy „konstatálnia kell, hogy a tisztikarnál nagy megütközést keltene az, ha látnák, hogy még

71 OL KÜM. hdf. o. Jungerth misszió iratai. 52. cs. 55. sz. A Litvinovtól 1921. március 2-án átvett névjegyzékek hiteles másolata.
72 Uo. 55. sz.
73 PA Jungerth magániratai. 1945. évi feljegyzések.

mindig semmi sem történik a hadifogságban sínylődő tisztjeink érdekében".[74] A javaslatot a külügyminiszter elvetette, mert attól tartott, hogy a kormány csak saját magát járatná le egy ilyen jegyzékkel. Megnyugtatta a minisztertanácsot azzal, hogy „Jungerthnek az a meggyőződése, hogy hadifogolyainknak nem lesz bajuk, amennyiben a tárgyalásokat most az oroszokkal megszakítanók".[75] A minisztertanács ezzel megnyugodva a dolgokban, nem foglalt állást semmiben és úgy döntött, hogy megvárja Jungerth személyes jelentéstételét.

Közben az ország belpolitikai helyzetében olyan kérdések merültek fel, amelyek egy időre jelentősen háttérbe szorították a hadifogoly ügyet.

A kormányzat, de különösen a hadügyi szervek tevékenységében központi helyet foglalt el az általuk feltételezett és 1921 tavaszára várt szovjet támadás Lengyelország és Románia ellen, ami szerintük súlyosan fenyegeti a magyar állam biztonságát is.[76] Nagy propagandát csináltak ennek a feltételezésnek, egyrészt azért, hogy az Antanttól a trianoni szerződés katonai részének revideálását kicsikarják, másrészt, hogy régóta dédelgetett tervüket, a Csehszlovákia elleni támadást újra napirendre tűzzék. Ehhez természetszerűleg kapcsolódott a belpolitikai helyzet, az ellenforradalmi rendszer biztonsága megszilárdításának igénye. Fokozódott a terror a kommunistákkal szemben és a propaganda a szovjet állam ellen. A másik körülmény, ami mind bel-, mind külpolitikai szempontból számos bonyodalmat és veszélyt hordott magában, a királypuccs volt. Kiéleződtek a hatalmi harcok, amelyek újabb kormányválságot idéztek elő és amelynek eredményeképpen a Teleki-kormány megbukott. Horthy az új kormány elnökévé 1921. április 14-én Bethlen Istvánt nevezte ki.

A Bethlen-kormány megalakulásával erőteljesebbé vált az ellenforradalmi rendszer konszolidálása. Bethlen miniszterelnök e folyamat érdekében számos kérdés között foglalkozott a hadifogoly-üggyel is. Elsősorban hivatalba lépésének kezdeti időszakában és csak olyan mértékben, hogy a hadifogoly-ügy valamiféle rendezésével elsősorban a közvéleményt, ezen belül is a hadifogoly tisztek hozzátartozóit megnyugtassa.

A rigai tárgyalások

Bethlen abból a nézőpontból ítélte meg a hadifogolykérdést is, hogy az belpolitikai és külpolitikai szempontból milyen szerepet játszik a rendszer erősítésében. Úgy látta, hogy bizonyos engedmények árán is, de a problémát meg kell oldalni. Látta, hogy a rendezetlenség állandó feszültséget rejt magában mind társadalmi, mind politikai téren. Felismerte azt is, hogy az ország külpolitikai helyzetének konszolidálásában szintén fontos az ügy nyugvópontra helyezése.

A hadifogoly-ügy holtpontról való kimozdításában közrejátszott a kronstadti felkelés leverése is, ami nemcsak Magyarországon, hanem Európaszerte nagymértékben megtépázta azokat a reményeket, hogy a szovjet állam ideig-óráig áll fenn csupán.

74 OL A minisztertanács 1921. március 3-i ülésének jegyzőkönyve.
75 Uo.
76 Uo. KÜM. Res. Vegyes 1921. 14/Res. 1921. A VKF 1921. január 8-i „Helyzetmegítélése".

Bethlen ugyanakkor a hadifoglyok hazatelepítését az ellenforradalmi rendszer biztonsága szempontjából igen veszélyes lépésnek tekintette. Később, a rigai szerződés megkötése után, ez a nézőpont dominált a kormány minden, e kérdéssel kapcsolatos tevékenységében.

Bethlennel nem változott semmi lényeges a hadifogoly-politikában. A hadifoglyok megítélése változatlan maradt. Csupán a megoldás került előtérbe, szorosan beillesztve a konszolidáció koncepciójába.

Ilyen körülmények között került 1921 áprilisában újra napirendre a hadifogoly-ügy. A kezdeményezést idehaza a külügyminisztérium új vezetője, Bánffy Miklós tette meg. Bánffy a problémát komolyan kezelte. Felismerte azt, hogy rendezése minden szempontból, tehát mind belpolitikai, mind külpolitikai vonatkozásban egyaránt érdeke a rendszernek. Éppen ezért minél rövidebb időn belül be akarta fejezni a hadifogoly-probléma megoldását. Felelősséget érzett a hadifoglyokért és azok családtagjaiért. Ismerte a nemzetközi körülményeket és azokkal viszonylag józanul számolt.

1921. április 18-án átirattal fordult Tomcsányi igazságügyi miniszterhez, amelyben kifejezte azt a véleményét, hogy a visszatartott tisztek hazaszállításához a 10 népbiztoson kívül más elítéltek kiadása is szükséges. Hivatkozott a hozzátartozók elkeseredett és türelmetlen hangulatára a tárgyalások elhúzódása miatt, sürgette Tomcsányit, foglaljon állást a kérdésben. Három nap múlva, április 22-én, a minisztertanács tárgyalta az ügyet. Bánffy azt fejtegette, hogy nem látja túlzott áldozatnak a szovjet követelés teljesítését, hisz kb. 40—50 000 hadifogolyról és kb. egy-másfél millió hozzátartozóról van szó, „akik szívszorongva várják a tárgyalások befejezését". Bethlen egyetértett Bánffy előterjesztésével. A minisztertanács úgy határozott, hogy Jungerth vegye fel újra a tárgyalásokat a szovjet kormány megbízottjával.[77]

Jungerth másnap, 1921. április 23-án, táviratot küldött Litvinovnak, amelyben kérte a tárgyalások májusban való folytatását. Litvinov válaszában (május 2.) közölte, hogy neki Moszkvába kell utaznia a Külügyi Népbiztosság utasítására. Ezért május nem alkalmas a tárgyalásokra. Világos volt, hogy a szovjet kormány nem siettette a tárgyalásokat. Jungerth a lényegre tapintott, amikor Litvinov válaszát úgy értékelte, hogy „hagyja a magyar kormányt a hozzátartozók és a nagyközönség türelmetlen nyomása alatt puhulni".[78]

Jungerth május 28-án indult el Revalba. A külügyminisztérium Litvinov ráérős válaszát úgy akarta ellensúlyozni, hogy Jungerth utazása is az érdektelenség látszatát keltse. „Utamat nem állíthattam be úgy, hogy az oroszok azt a benyomást nyerjék, hogy a magyar kormánynak ez az ügy oly sürgős és fontos, hogy én a hozzátartozók nyomása alatt sietek Revalba" — írta Jungerth 1921. július 8-i összefoglaló jelentésében.[79] Ezért Jungerth utazását úgy állították be, hogy annak célja a három balti állammal való diplomáciai kapcsolatok megbeszélése és e mellett egyik feladata a hadifogoly-tárgyalások befejezése is. E taktikával a külügyminisztérium úgy vélte, javíthatja saját pozícióját a tárgyalásokon.

77 Uo. A minisztertanács 1921. április 22-i ülésének jegyzőkönyve.
78 Uo. KÜM. hdf. o. Jungerth misszió iratai. 52. cs. 155. sz. Jungerth 1921. július 8-i jelentése a KÜM-nak.
79 Uo.

Jungerth június 9-ig, Revalba érkezéséig, különböző utazgatásokkal töltötte az időt. Három napig Berlinben tartózkodott, ahol illetékes szervekkel azokról a technikai kérdésekről tárgyalt, amelyek a hadifoglyok átszállításával kapcsolatosan várhatóan felmerülnek a kicserélési szerződés megkötése esetén.

Berlinből Kownóba utazott, ahol diplomáciai megbeszéléseket folytatott a litván kormánnyal a két ország kapcsolatáról.

Június 9-én érkezett Revalba. Azt, hogy valójában mennyire sürgős volt számára a tárgyalások mielőbbi megkezdése, mutatja az, hogy még aznap felkereste a szovjet képviseletet, ahol azonban közölték vele, hogy Litvinov valószínűleg csak a hónap végén érkezik vissza Moszkvából. Erre Jungerth rögtön levelet írt Litvinovnak, amelyben sürgette a tárgyalások gyors megkezdését és pozitív megoldást jelentő befejezését.[80] Litvinov Csicserin megbízásából rögtön válaszolt: a tárgyalások nem Revalban, hanem Rigában lesznek. Ezért Jungerth utazzék oda és megérkezéséről értesítse a szovjet kormányt.

Jungerth június 23-án megérkezett Rigába. 25-én fogadta őt a rigai szovjet követ, Ganeckij, aki közölte vele, hogy ő kapott felhatalmazást a tárgyalások további folytatására. Mindketten kifejezték azt a reményüket, hogy rövidesen sikerrel befejezik azokat.[81]

Június 27-én volt az első hivatalos megbeszélés. Jungerth átadta Ganeckijnek a szerződéstervezetet, amely már a 10 népbiztoson kívül mások kiadását is magában foglalta. Ganeckij a tervezetet tárgyalási alapul elfogadta. A szovjet kormány 400 személy kiutazását követelte. Ez a korábbi tárgyalásokkal szemben magasabb szám volt. A szovjet kormány a fehérterrorról szerzett alaposabb értesülések alapján határozta el a kicserélendő elítéltek számának felemelését. Egyben ügyesen kihasználta a magyar kormány propagandáját a hozzátartozók körében. A Nemzetgyűlésben júniusban Bethlen a visszatartott hadifogoly tisztek érdekében a kormány messzemenő „áldozatok" meghozatalára utaló készségéről beszélt, amire Ganeckij a tárgyalásokon ügyesen hivatkozott és amivel meglehetősen zavarba hozta Jungerthet. Annál is inkább, mert Jungerthet Bethlen nyilatkozatáról nem tájékoztatták, tartalmáról Ganeckijtől értesült. Kétségbeesetten írt haza, értesítsék őt, hogy otthon mi történik.[82]

Ilyen körülmények között a vita és ellenállás Jungerth részéről már elsősorban nem is a kért személyek számát illetően jelentkezett, hanem azzal a követeléssel szemben, amely szerint ha a megnevezett 400 főből valaki nem akar kimenni Szovjet-Oroszországba, helyette más mehessen és a listára való felvételnél ne csak a Tanácsköztársaság alatti tevékenység miatt elítéltek jöhessenek számba, hanem a cselekmény elkövetésének végterminusa a szerződés aláírása legyen. Mivel a névjegyzékek pontatlanok voltak, a szovjet képviselő nem 400, hanem legalább 600—800 személy ne-

80 Uo. 90. sz. Jungerth Litvinovhoz írt levelének másolata.

81 Uo. Jungerth 1921. június 16-i jelentése. 11. sz. (J. Ganeckij [1879—1937] 1896-tól tagja az OSZDMP-nek. Aktívan részt vett a lengyel és az orosz munkásmozgalomban. Egyetemi tanulmányait Berlinben, Heidelbergben és Zürichben végezte. 1917-ben tagja az OSZDMP KB Külügyi Bizottságának. A NOSZF után tagja a Nemzeti Pénzügyi Bizottság Kollégiumának. 1920—22 között a lettországi szovjet politikai és kereskedelmi képviselő. Később a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács tagja, majd a Forradalmi Múzeum igazgatója volt.)

82 Uo. 166. sz. Jungerth 1921. július 13-i levele a KÜM-ba.

vét tervezte előterjeszteni.[83] El is készült ez a névsor, amelyben 826 személy neve szerepelt.[84] Néhány nap múlva Ganeckij szűkítette a névsort és egy 65 személy nevét tartalmazó listát adott át Jungerthnek, azzal, hogy ez a lista a Litvinov által március 2-án előterjesztett „A" és „B" névjegyzék kiegészítése.[85] Így összesen 439 nevet tartalmazó lista feküdt a tárgyalóasztalon.

Ganeckij ragaszkodott a lista pontosításának lehetőségéhez, illetve a kivándorolni nem akarók helyett mások megjelöléséhez, tehát 400 személy tényleges kiadásához. A pontosítás jogát feltétlenül biztosítani kellett, mert a névjegyzékek még mindig nem voltak pontosak. A három névsorban szereplő 439 név valójában nem ugyanennyi személyt jelentett. Mind az „A", mind a „B" listán szerepelt 24 személy neve. A „B" és a Ganeckij által átadott listán 3 ugyanazon személy neve fordult elő. Mindhárom jegyzékben szerepelt egy azonos személy neve. A listára felvettek olyan személyeket is, akiket az ellenforradalmi rendszer már korábban kivégeztetett. (Nagy József, Eger, 1921. febr. 19.; Talpas Ferenc, Sátoraljaújhely, 1920. okt. 16.)[86] Így gyakorlatilag a 439 név 380 személyt jelentett. Gondot okozott, hogy a szovjet kormány képviselője a kicserélési egyezmény előkészítése során nem tudott 400 személyt megnevezni.[87]

Az 1921. június—júliusi tárgyalásokkal egy időben a magyar kormány a hadifogoly-ügyet ismét napirendre tűzte a Nemzetgyűlésben. Ebben mindenekelőtt az a meggondolás vezette, hogy ha a rigai tárgyalások idején a nemzetközi közvéleményre is apelláló szovjet- és kommunistaellenes kampányba kezdenek, akkor ezzel nyomást gyakorolhatnak a szovjet kormányra és ezáltal a hadifogoly tiszteket enyhébb feltételekkel kaphatják vissza.

Egyúttal úgy vélték, hogy ezzel a demonstrációval a nyugati államok, főleg az Antant és különféle nemzetközi szervezetek előtt rokonszenvesebbé válhatnak, amit a rendszer konszolidálásához fontosnak tartottak.

A hadifogoly-ügynek a Nemzetgyűlésben történt napirendre tűzésében fontos tényező volt a hozzátartozók egyre fokozódó nyomása. „Ezt az interpellációt a »Hadifogoly Hozzátartozók« ideges mozgolódása is befolyásolta" — írta Pőzel Tibor konzul Jungerthnek egy magánlevelében 1921. július 4-én.[88]

De nemcsak a hozzátartozók, hanem a hazatért hadifoglyok, főleg a tisztek, szintén hangot adtak elégedetlenségüknek amiatt, hogy még mindig nem oldódott meg a hadifoglyok ügye. „Ébredjen végre kötelességének tudatára ez a társadalom és hozza haza a foglyokat" — hangoztatta egy Szibériából hazatért tiszt.[89] A sajtó a tavaszi és nyári hónapokban gyakran közölt olyan írásokat, amelyek mind a probléma megoldását sürgették.

Egyre több hír érkezett a visszatartott hadifogoly tisztek hangulatáról is, amelyre mindinkább rányomta bélyegét az a vélemény, hogy a kormány nem foglalkozik komolyan az ügyükkel.

83 PA 500. f. 12/65. ő. e. 3. Levél Kun Bélához Rigából 1921. július 5.
84 Uo. 500 f. 12/72. sz.
85 OL KÜM. hdf. o. Jungerth misszió iratai. 12. cs. 182. sz. Ganeckij 1921. július 19-i levele Jungerthez. A levél melléklete a kiegészítő lista az „A" és „B" listához.
86 Uo. 210. sz. Melléklet: A magyar hatóságok listája az összes halálraítéltről és a kivégzettekről.
87 PA 500. f. 12/64. ő. e. 7—8. Ganeckij távirata Litvinovhoz 1921. július 7-én.
88 OL KÜM. hdf. o. Jungerth misszió iratai 52. cs. 166. sz.
89 Déry Sándor fhdgy. előadása. Pesti Hírlap 1921. július 23-i sz.

A kormány kénytelen volt számot vetni azzal, hogy a látványos nyilatkozatok —, amelyek együttérzésről, sajnálkozásról, nagy elhatározásokra utaló fogadkozásokról szóltak, csak éppen semmi konkrét megoldást nem vontak maguk után — már nem elegendők. Reális volt a veszélye annak, hogy itthon is, sőt külföldön is az elfogadott nézet az lesz a közvéleményben, hogy a magyar kormány a hadifoglyok ügyét „hosszas tárgyalásokkal politikai okokból szándékosan elhúzza, sőt hazaszállításukat nem is veszi komolyan és ezért a látszat kedvéért hónapokig tartó meddő tárgyalásokat folytat, amelyek mindig azzal végződnek, hogy majd legközelebb határoznak."[90]

Ennek eloszlatása végett a Nemzetgyűlés 1921. júl. 15-én, az előzetesen megtartott pártközi konferencián történt megegyezés értelmében, manifesztumot bocsátott ki a világ parlamentjeihez. A pártközi konferencián ennek szükségességében teljes egység alakult ki. A pártok képviselői egyetértettek Huszár Károly indoklásával, amely szerint „mind az Oroszországban sínylődő foglyok, mind pedig az idehaza levő hozzátartozók érdekében szükség van bizonyos »lelki megnyugtatásra« és annak demonstrálására, hogy »nem a magyar hazán, a magyar kormányon, a magyar népen múlik, hogy ők még mindig olyan kegyetlen sors alatt nyögnek.«"

A hazai közvélemény, főleg a hadifoglyok hozzátartozói részéről újult erővel jelentkezett az ügy rendezését követő nyomás. A hozzátartozók erőteljesebb fellépése kora tavasztól érezhető volt, főleg az első revali tárgyalások megszakítása óta. Erősödött az olyan hangulat, hogy a kormány nem sokat törődik a hadifogoly-üggyel. A háború befejezése óta eltelt évek, más államok hadifoglyainak hazaszállítása Szovjet-Oroszországból, a magyar legénységi állományú hadifoglyok folyamatos hazatérése elkerülhetetlenül növelte a türelmetlenséget, elsősorban a visszatartott tisztek hozzátartozóinak körében. „Az utóbbi időben feltűnő nyugtalanság észlelhető a hadifoglyok hozzátartozóinak körében" — írta a Pesti Napló 1921. VI. 5-i száma.[91] Hozzájárult ehhez az a tájékozatlanság és bizonytalanság is, amelyben a kormány a közvéleményt tartotta. Arra, hogy a tisztek miért nem jöhetnek és általában miért lassú az egész kérdés megoldása, világos és érdemi választ nem adtak. A tárgyalások menetéről, a jelentkező problémákról és kilátásokról alig tudott valamit a nyilvánosság. A valódi helyzetről egyesek esetleg külföldi hírforrásokból, baloldali érzelmű hazatért hadifoglyoktól értesülhettek. Jogos volt Belitska honvédelmi miniszter aggodalma: „A bizonytalanság és a tájékozatlanság különösen a hozzátartozók körében igen termékeny talaj az elégedetlenség szítására."[92]

Huszár Károly, aki a kormány támogatásával az egész akció fő szervezője volt, világméretű propagandaakcióra hívott fel, amelynek során fel kell rázni Európát és az egész világot a magyar hadifoglyok ügye mellett, mondván, hogy „Európának és az egész világnak szégyene, hogy immár 7 éve vannak rabságban ismeretlen helyen, családjukkal semmi összeköttetésben magyar hadifoglyok."[93]

A vitában a felszólalók hangoztatták, hogy a magyar nemzetet nem

90 OL KÜM hdf. o. 49. tétel 5561. sz. Bethlen István átirata a KÜM-hoz 1921. június 7-én.
91 Pesti Napló 1921. június 5-i sz.
92 OL A minisztertanács 1921. július 15-i ülése.
93 Nemzetgyűlési Napló X. k. 232. o.

terheli felelősség a világháborúban való részvételért. A múlt és a jövő szempontjából bizonygatták Magyarországnak, mint Nyugat védőbástyájának szerepét és ismételten felajánlkoztak erre a szerepkörre. Éles, kardcsörtető megnyilatkozások is elhangzottak egy rövidesen várható „istenítéletről", amiben a „művelt Nyugatnak nagy szüksége lesz a magyar nemzet lovagiasságára, erejére és igazságérzetére".[94] Egy szovjetellenes keresztesháború gondolatának megfogalmazásáról volt szó, akkor, amikor Rigában a két kormány képviselői tárgyaltak.

A felszólalások a „vörös rém" fenyegető veszélyéről szónokoltak és az egész „kultúrvilág" érdekeként hangoztatták, hogy a szovjet kormány akcióját a magyar politikai elítéltek ügyében, mint a „világ forradalmasításának" egyik módját lehetetlenné tegyék, hisz az nemcsak a magyar uralkodó osztályok hatalmát, hanem a nyugatiakét is fenyegeti. Javasolták, hogy fel kell hívni a különböző kormányokat a szovjet kormánynál történő közbelépésre. Rá kell venni a német kormányt, hogy a még kezében levő orosz hadifoglyokat csak akkor adja vissza, ha a szovjet kormány a magyar tiszteket is hazabocsátja. Továbbá — amit Bethlen vetett fel — el kell érni, hogy a szovjet kormánnyal folytatott gazdasági tárgyalások során az Antant hatalmak gyakoroljanak nyomást a magyar tisztek érdekében. Bethlen arra számított, hogy a szovjet kormányt az országban pusztító nagy éhínség okozta súlyos nehézségek közepette rá lehet kényszeríteni az Antant útján arra, hogy feltételek nélkül elengedje a visszatartott hadifogoly tiszteket.

A Nemzetgyűlés demonstrációjával azt is el akarták érni, hogy mind a hazai, mind a külföldi közvélemény előtt bizonyítsák, a magyar kormány mindent megtett és megtesz a hadifoglyok érdekében. „A mi feladatunk az lenne, hogy kül- és belföldön széles körben elterjedt téves meggyőződést, hogy a magyar kormány nem viseli szívén a magyar hadifoglyok ügyét, megdöntsük",[95] írta a külügyminisztérium 1921. július 9-i összefoglalója a hadifogoly-ügyről.

Arra is kellett azonban valamit válaszolni, hogy, ha nem a kormányon múlik a hadifoglyok hazajövetele, akkor milyen tényezők akadályozzák a hazatérést. Ezzel kapcsolatosan újra a szokásos érvelés hangzott el. A hazatérést a szovjet kormány és a magyar kommunisták akadályozzák. De hogy miért, illetve milyen feltételek azok, amelyek teljesítése esetén azonnal jöhetnének a foglyok, erről csak nagy vonalakban volt szó. De megkerülni ezt mégsem lehetett és beszélni kellett a megoldásnak a szovjet kormány által képviselt útjáról is. A kormány tudta, hogy valami konkrét dolgot végül is mondani kell a közvéleménynek. Egyúttal elő kell készíteni a hangulatot arra az esetre is, amikor esetleg sor kerül a szovjet kormány követelései teljesítésének elfogadására. Ehhez pedig a kormány áldozatkészségének hangsúlyozását kellett előtérbe helyezni, hogy ezáltal elterelje a figyelmet a szovjet kormány akciójának sikeréről és a magyar kormány erkölcsi, politikai vereségéről. Ezért is mondta Bethlen: „Nem riad vissza a kormány, a magyar társadalom semmiféle anyagi áldozattól, sőt tovább

94 Uo. Budaváry László felszólalása.
95 OL KÜM. hdf. o. 40/II. tétel 59 147. sz. A KÜM összefoglalója a hadifogoly ügyről. 1921. július 9.

megyek, nem riad vissza sem a kormány, sem a közvélemény már-már az erkölcsi áldozattól sem."[96] Ez a kijelentés már több volt, mint üres szólam. Bethlen számolt azzal, hogy a konszolidációhoz lehetőleg rendezni kell minél több olyan problémát, amely politikai feszültséget okoz. Nem lehetett már fenntartani olyan helyzetet, amely az uralkodó osztályokhoz közel álló körök egy részében a kormányzattal szemben mind nagyobb elégedetlenséget okoz. Nem lehetett hosszú ideig egy ilyen, a nemzetközi közvéleményt is érintő ügyet húzni-halogatni, akkor, amikor olyan törekvés volt napirenden mint a Népszövetségbe való felvétel elérése, amit a konszolidáció előrehaladása jelentős külpolitikai feltételének tekintett Bethlen.

Ez nem változtatott azon a törekvésen, hogy a rendezetlenség miatt minden felelősséget elhárítson magától a kormány.

A felelősségnek a szovjet kormányra és a magyar kommunistákra történő áthárításával a kormány igyekezett bebiztosítani magát a közvélemény előtt arra az esetre is, ha esetleg majd valami nehézség jelentkezik a későbbiek során a kicserélés körül: ebben az esetben ne a kormányt okolják, hanem Szovjet-Oroszországot és a kommunistákat.

Bethlen miniszterelnök, miközben reményt keltő kijelentéseket tett, nem felejtkezett meg arról, hogy nagyfokú óvatosságra is intsen a hadifoglyokkal szemben.

Bethlen és mások felszólalásán végigvonult az aggodalom amiatt, hogy a hadifoglyok nagy részében komoly befolyást nyert a kommunizmus eszméje. Bethlen teljes egészében magáévá tette és a kérdés megítélésében alapvető nézőpontoknak tekintette a honvédelmi és az igazságügyi minisztérium értékeléseit a hadifoglyok politikai beállítottságáról. Ennek alátámasztására fokozott kommunista veszélyről beszélt és különféle kommunista szervezkedések felderítéséről számolt be. Beszélt az Andics—Berei csoport letartóztatásáról. Leveleket olvasott fel, amelyek állítólag Kun Bélától származtak. Mindezeket úgy csoportosította, hogy megfelelő hatást gyakoroljon velük a Nemzetgyűlésre és a közhangulatra. Ezekkel szoros összefüggésben vetette fel a hadifoglyok politikai megítélését. Nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a hazatérő hadifoglyok között „igen nagy számban vannak kommunisták". Külön kiemelte, hogy a tisztek közül is számosan a szovjet kormány mellé álltak. Ezért hangoztatta a biztonsági intézkedések fontosságát, többek között az internálás rendszerének további fenntartását. Bethlen a kialakult helyzetben, amikor már a hadifogoly-ügy előmozdítása elől kitérni nem lehetett és számolni kellett a hadifoglyok nagyobb számú hazatérésével, különös gondot fordított arra, hogy ha már elkerülhetetlen a hazatérés, itthon megbízható intézkedésekkel védjék az uralkodó osztályok politikai és gazdasági biztonságát.[97]

Bethlen az 1921. május 5-i minisztertanácsi ülésen beszámolt a zalaegerszegi internáló táborban tett látogatásának tapasztalatairól. A táborban szerzett benyomásai, beszélgetései méginkább meggyőzték arról, hogy a hazatérő hadifoglyok számának várható növekedésével növekszik a „bol-

96 Pesti Napló 1921. július 13-i sz.
97 Nemzetgyűlési Napló XI. k. 539. o. Bethlen István felszólalása a hadifogoly-ügy vitájában.

sevista veszély" is. Ennek ellensúlyozására elengedhetetlen intézkedésnek tekintette az internálást. „Láthatatlan erők működnek és ma is egy vulkánon vagyunk, amelyet semmiféle bíróság sem fog megállíthatni."[98]

A Nemzetgyűlés nemzetközi méretű akcióját Jungert a Ganeckijjal folytatott tárgyalásain igyekezett felhasználni. Azonban sok értelme nem volt, az egész parlamenti akció visszafelé sült el. A szovjet kormány, érthetően, felháborodott az egész nemzetgyűlési vita szovjetellenes éle miatt. A magyar kormány képmutató politikája — egyik oldalon a tárgyalás a szovjet kormánnyal, másik oldalon szovjetellenes nemzetközi akcióra való felhívás — óvatosságra és keménységre késztette. Egyúttal ügyesen felhasználta azokat az ország-világ előtt nyilvánosan elhangzott „messzemenő áldozatkészségre" utaló megnyilatkozásokat is, amelyeket a magyar kormány képviselői tettek. A nemzetgyűlési akció is szerepet játszott abban, hogy a szovjet kormány a kicserélésre követeltek számát 400-ra emelte fel. Jungerth panaszkodó hangon táviratozott július 18-án a külügyminisztériumba: „A hadifogoly-ügy budapesti felújítása megnehezíti a tárgyalásokat. Moszkva vár és új követeléseket támaszt, részben a mesterségesen előidézett felháborodásunk, részben azoknak a kijelentéseknek alapján, hogy minden áldozatra készek vagyunk".[99]

A külügyminisztérium észrevette ezt a veszélyt és utasította is a sajtót, hogy mentsék ami menthető: „A hadifogoly-ügy nemzetgyűlési tárgyalását ne úgy állítsák be, mintha a magyar kormány tehetetlen lenne és a külföldről könyörögne segítségért, mert ez a szovjet kormányban azt a meggyőződést fogja erősíteni, hogy a magyar kormány a hadifoglyok ügyében minden feltételt hajlandó lesz teljesíteni."[100]

A nemzetgyűlési vita időszakában hazatért hadifoglyok is elmondták, hogy Szovjet-Oroszországban 5—6 nap után az elhangzottakról a szovjet sajtóból már értesültek. A vita visszhangja a szovjet sajtóban és közvéleményben erős ellenszenvet váltott ki a magyar kormány magatartásával szemben.[101]

Már a Nemzetgyűlés vitájából is, de főként Bethlen konszolidációs törekvéseiből következtetni lehetett arra, hogy az évek óta húzódó ügyet, amely csak kellemetlenséget, politikai feszültségeket okozott a kormánynak, most már előbb vagy utóbb igyekeznek megoldani. Bethlen, bár látta a hazatérő hadifoglyokkal együtt járó veszélyt, mégis kénytelen volt a megoldást keresni és a tárgyalásokat ilyen irányba terelni. Ezért a tárgyalások Rigában végül is eredménnyel zárultak. 1921. július 28-án Ganeckij és Jungerth megkötötték a kicserélési szerződést.

Az egyezményben, amely egyfelől a szovjet és az ukrán kormány, másfelől a magyar kormány között jött létre, a leglényegesebb a II. fejezet volt. Ez írta elő, hogy a magyar kormány köteles a függelékben név szerint felsorolt személyek kivándorlását Szovjet-Oroszországba lehetővé tenni. Ugyanakkor olyan megszorításokat is tartalmaz, amelyek a magyar kormány számára előnyösek. Eszerint a szovjet fél olyan személyeket, akik a mellékelt

98 OL A minisztertanács 1921. május 5-i ülése.
99 Uo. KÜM. hdf. o. Jungerth misszió iratai 52. cs. 191. sz.
100 Uo. KÜM. hdf. o. 40/II. tétel 63 203. sz. Feljegyzés a sajtó részére. 1921. július 29.
101 HL A csóti leszerelő tábor iratai. 1919—1923. 2. dob. 58. sz. A tábor pság jelentése 1921. július 14-én.

névjegyzékben nem szerepelnek, nem követelhet. A kiadandó személyek azonosságának közelebbi megállapítása — személyazonossági tisztázatlanság esetén — a szovjet fél kötelessége. Rögzítette az egyezmény azt is, hogy „felnem található személy helyett más személyeknek kikérése nem lehetséges".[102] Az egyezmény III. fejezete hozzájárult ahhoz, hogy akik nem akarnak kivándorolni, Magyarországon maradhatnak. Ez esetben azonban az ítélet végrehajtása alól nem mentesülnek. A szovjet fél szempontjából előnyös volt az a megállapodás, hogy a szovjet kormány — a magyar kormánnyal egyetértésben — egy semleges személyt küldhet a kiadandó személyek „szabad akaratnyilvánítása megállapítása érdekében".[103]

Az egyezmény IV. fejezete a szovjet és ukrán kormány által hazabocsátandók körét szabályozta.

Három kategóriát állapított meg:

— Az Oroszországban, Ukrajnában, Turkesztánban és Szibériában levő összes magyar hadifoglyok, legénység és tisztek egyaránt;
— A Magyarországból származó polgári egyének;
— A Moszkvában visszatartott Marschall Károly százados.

A hazabocsátandók körét a fejezet a koppenhágai egyezmény szellemére való hivatkozással határolta körül. A koppenhágai megállapodáshoz viszonyítva új csak a Marschall Károlyra vonatkozó pont volt. Ez lényeges momentumként értékelhető, mert arra utal, hogy nem egy teljesen új hadifogolycsere-egyezményről, hanem inkább egy korábbi egyezményen nyugvó, de különböző okból és csak a tisztek hazaszállítását megszakító folyamat végrehajtásának ismételt megindításáról és annak új feltételekhez való kötéséről volt szó 1921-ben. A VI. fejezet kimondta, hogy a hadifogoly tisztek és Marschall Károly százados „a függelékben név szerint megjelölt személyek ellenében cseréltetnek ki".[104] A tisztek hazabocsátása külön csoportokban történik. Az V. fejezet biztosította a hadifoglyok számára azt, hogy maguk dönthetnek hazatérésükről, vagy maradásukról.

A VIII. fejezet a határidőket jelölte meg. Eszerint az első csereszállítmányt a közvetítő állammal való megegyezés után 14 napon belül át kell adni. Az egész cserét 1921. végéig be kell fejezni. Ezek a határidők a gyors lebonyolítás reményét csillogtatták meg.

Megállapodás történt arra is, hogy a kicserélés egy harmadik állam közvetítésével és annak területén történik. Erre ezt az államot külön felkérik. Az egyezményhez csatolt névjegyzékben 415 politikai elítélt, vagy letartóztatott neve szerepelt. Köztük mintegy ötven halálraítélt, vagy ilyen ítélet előtt álló, csaknem száz életfogytiglanra ítélt, a többi pedig zömében 10—15 évre elítélt személy volt. Megállapodás jött létre arról is, hogy a családtagok külön szállítmányban követhetik a kiadásra kerülő politikai elítélteket. Hasonló értelmű álláspont vonatkozott a túsz tisztekre is.

Jungerth július 30-án küldte haza a megkötött szerződést és kérte annak mielőbbi ratifikálását. Ganeckij ugyanezen a napon közölte Jungerthtel, hogy a szovjet kormány máris (29-én) ratifikálta a megegyezést.[105] Jungerth célja is az volt, hogy az egyéb feltételeket minél hamarabb rendezze,

102 Az 1921. július 28-i rigai egyezmény. *Kirchner Sándor:* A világháború magyar hadifoglyainak hazaszállítása. Kézirat, HL Tanulmányok és kéziratok. 2081. sz.
103 Uo.
104 Uo.
105 OL KÜM. K 64—1921—41—329.

hogy a kicserélés valóban befejeződjék az év végéig. Ezek a feltételek voltak: megegyezés Németországgal a kicserélendők átszállítására, ugyanilyen értelmű szerződés Csehszlovákiával, megállapodás a közvetítő állammal.[106]

Idehaza a szerződést követően gyorsan peregtek az események. Úgy látszott, hogy most már valóban megoldódik a hadifogoly-probléma. Augusztus 4-én a Nemzetgyűlés igazságügyi bizottsága tárgyalta meg a törvényjavaslatot és azt egyhangúlag elfogadta. Az indoklásban kifejtette, hogy más mód a hadifogoly tisztek hazahozatalára nincsen, ezért szükséges a törvényjavaslat elfogadása. Annak letárgyalására sürgősségi javaslatot is tett. A Nemzetgyűlés augusztus 5-én vitatta meg az 1921. évi XI. törvénycikket a büntetés végrehajtásának kivételes elhalasztásáról és félbeszakításáról. Kínosan ügyeltek arra, hogy az amnesztia, vagy a bírói ítélet megsemmisítése még csak szóba se kerüljön. A törvénycikk kimondta: „Az igazságügyi miniszter határozatlan időre elhalaszthatja, vagy félbeszakíthatja az úgynevezett tanácsköztársasággal kapcsolatos bűntett, vagy vétség miatt elítéltek büntetésének végrehajtását és az ily elítélteket az orosz tanácsköztársaságnak átadhatja, amennyiben ezt a minisztérium az Oroszországban visszatartott magyar hadifoglyok hazatérésének lehetővé tétele érdekében feltétlenül szükségesnek tartja". Kimondta a törvénycikk alkalmazásának lehetőségét olyan egyénekre is, akik ellen a bűnvádi eljárás még folyamatban van.[107]

Mindezzel a kormány a kicserélés ügyét úgy igyekezett elrendezni, hogy az semmiképpen sem keltse a rendszer gyengeségének, erkölcsi-politikai ingatagságának látszatát. Olyan beállításba próbálta helyezni a kicserélési ügyet, hogy az saját akaratból történik, nem pedig kényszerhelyzetből. Ezzel az eljárással az igazságügyi szervek beosztottjait is igyekeztek megnyugtatni és tevékenységükben megerősíteni. A Nemzetgyűlés a külön törvény megalkotásával az ügynek az igazságügyi szervektől való elkülönítését demonstrálta.

A minisztertanács augusztus 12-i ülésén tárgyalta a szerződés ügyét és tudomásul vette annak létrejöttét.

Jungerth augusztus 20-án már Prágában volt és még aznap tárgyalt Beneš külügyminiszterrel. 23-án létrejött a megállapodás a csehszlovák kormánnyal. A csehszlovák kormány hozzájárult ahhoz, hogy a 400 kicserélendő magyar politikai elítéltet vagononként 50 fős csoportokban átszállítsák Csehszlovákián. Ehhez csendőri fedezetet biztosítanak és lehetővé teszik, hogy a szállítmányokkal 2—3 magyar detektív is utazhassék. Jungerth külön tárgyalt még a csehszlovák belügy- és vasútügyi minisztériummal is, ahol szintén támogatást kapott.[108] E megállapodáshoz szeptemberben még egy kiegészítést eszközöltek, amely szerint az olyan egyéneket, akik Németországban megváltoztatják Szovjet-Oroszországba való utazási szándékukat, vagy más előre nem látható okok miatt nem szállíthatók tovább, azok csehszlovák területen visszautazhatnak Magyarországra. Ilyen értelmű megállapodás a német kormánnyal kötött megegyezésbe is bekerült. Ennek magyarázata az, hogy a német kormány mindenképpen biztosítani akarta

106 Uo. KÜM. hdf. o. Jungerth misszió iratai. 52. cs. 210. sz.
107 Hadifogoly Újság 1921. szeptember 6. sz.
108 OL KÜM. hdf. o. Jungerth misszió iratai. 52. cs. 223., 228.

magát az ellen, hogy a szállítmányokból esetleg egyesek mozgalmi érdekekből Németországban maradjanak. A német szervek az átszállítást e ponttól tették függővé.[109]

Jungerth augusztus 23-án még Prágából írt jelentésében sürgette az első szállítmányok összeállítását. Arra kérte a külügyminisztert, hogy „nyomatékosan odahatni szíveskedjék, hogy a végrehajtás céljából teendő intézkedések sürgősen és pontosan tétessenek meg, nehogy egy, a mi részünkről történt mulasztás miatt akadjon meg, vagy hiúsuljon meg a foglyok gyors hazajövetele".[110] Ezzel egyidejűleg a nagyobb nyomaték kedvéért Huszárnak is írt egy levelet, aki idehaza a hadifogoly-ügyben exponált személy volt. Őt is arra kérte, hogy sürgesse az első szállítmányok összeállítását „nehogy bürokratikus nehézkesség miatt az ügy lebonyolítása húzódjék."[111]

Prágai útja után Jungerth 26-án Berlinbe érkezett a német kormánnyal való egyezmény tárgyalására és megkötésére. Itt azonban a kialakult belpolitikai helyzet miatt nehezen és éles viták után sikerült a megállapodást elérni szeptember 13-án. Erzbergernek, a Katolikus Centrum Párt egyik vezetőjének meggyilkolása ugyanis belpolitikai feszültséget okozott Németországban. A reakciós önkéntes katonai szervezetek a politikai gyilkossággal kiváltották a baloldali erők tiltakozását, ami a kormány pozícióját is veszélyeztette. A német kormány ebben a helyzetben mindenképpen el akarta kerülni a magyar politikai elítéltek átszállítása alkalmával várható munkásmegmozdulásokat, sőt attól is tartott, hogy esetleg kiszabadítják őket és akkor azok ott maradnak Németországban.[112]

Különösen azért zárkóztak el a németek, mivel a magyar kormány Németországot akarta felkérni a kicserélés lebonyolítására, ami azt is jelentette volna, hogy a magyar politikai elítélteket német területen kellett volna összpontosítani és a hadifogságból érkező tiszti szállítmányokkal kicserélni. Erről pedig hallani sem akartak a fenti okok miatt. Ezen aztán a szovjet kormány segített, amikor szeptember 6-án közölte, hogy nem fogadja el Németországot, mint „Treuhändert" és helyette Lettországot javasolta, amely mellett Szovjet-Oroszországgal határos volta szólt.[113] Ebben a helyzetben kizárólag az átszállítás ügyében kellett a németekkel megegyezni, ami sikerült is.

Jungerth a Nemzetközi Vöröskereszttel is megállapodott a tisztek németországi átszállítása pénzügyi lebonyolítása vonatkozásában, amelynek fedezetét a magyar kormány előzőleg letétbe helyezi.[114] Ebből hitelezték a szovjet kormány számára is a politikai elítéltek átszállításának költségeit is. Ugyanis a szovjet kormány hitelkérelmét erre vonatkozóan a Nemzetközi és a Német Vöröskereszt elutasította.[115]

Ezután hátra volt a kicserélés kezességének ügyében lefolytatandó tárgyalás. Jungerth szeptember 15-én érkezett Rigába. Itt nem Ganeckijt találta már, mivel ő törökországi tárgyalásokra utazott, hanem az új szovjet megbízottat, N. Alekszandrit. Jungerth és Alekszandri megállapodtak: a lett

109 Uo. 53. cs. 258. sz.
110 Uo. 52. cs. 228. sz.
111 Uo. 52. cs. 225. sz.
112 Uo. 52. cs. 240. sz. Jungerth jelentése Berlinből. 1921. szeptember 5.
113 Uo. 53. cs. 245. sz. A berlini szovjet külképviselet átirata Jungerthez.
114 Uo. 259. sz.
115 Uo. 357. sz.

kormányhoz fordulnak, hogy vállalja a kezes szerepét, aminek ügyében a szovjet kormány már előzőleg érintkezésbe lépett vele.[116] 1921. október 8-án kötötték meg az egyezményt a lett kormánnyal az 1921. júl. 28-i szovjet—magyar szerződés végrehajtásában való közreműködésről. A lett kormány vállalta a csere lebonyolítását, a szállítmányok lett területen való elhelyezését és védelmét. Megegyeztek abban is, hogy a szállítmányok ugyanazon a napon indulnak Moszkvából és Budapestről egyaránt, hogy minél kevesebb ideig tartózkodjanak lett területen. A kicserélési arányszámot egyelőre 2500:400-ban állapították meg, addig amíg a végleges névjegyzéket a lett kormány meg nem kapja. Kimondta az egyezmény, hogy a kicserélést teljesítettnek tekinti a szovjet, illetve a magyar fél, ha az érkező szállítmányt átadták a lett megbízottaknak, és a kicserélési jegyzőkönyvet mindhárom fél aláírja. A Magyarországról érkező csoportok költségeit lett területen a szovjet, a magyar tiszteket pedig a magyar kormány viseli.

Mint látható, az arányszám a szovjet fél részéről igen méltányos volt. Alekszandri elfogadta a Jungerth által kért 2500-as létszámot, bár a moszkvai adatok lényegesen kevesebbet mutattak. Eszerint Moszkvában 300, Péterváron 200, Turkesztánban 150, Szibériában kb. 1000 visszatartott magyar hadifogoly tisztről tudtak.[117] A magyar külügyminisztérium is készített egy számvetést, a hozzátartozók bejelentése alapján.[118] Eszerint 2411 hadifogoly tiszt nem tért még haza.[119]

Tisztázták azt is, hogy ki tekinthető tusznak. A szovjet kormány túszoknak minősítette azokat a tiszteket, akiket a koppenhágai szerződés ellenére a magyar politikai elítéltek kiszabadítása érdekében nem engedett haza. A szovjet kormány négy kategóriába sorolta a túszokat, anélkül, hogy kicserélésük vagy megítélésük szempontjából ez jogi különbséget jelentett volna. A négy kategória a következő volt:

a) Akik a 10 népbiztos ellenében Moszkvában letartóztatásban voltak és akiket a szovjet kormány ismert táviratában név szerint is megnevezett.

b) Akiket szabad mozgásuktól megfosztottak.

c) Akik szabadon voltak, de időnként a rendőrhatóságoknál jelentkezniök kellett.

d) Akiket jelentkezésre nem köteleztek, de elutazásukat a magyar kommunisták ügyére való tekintettel megtiltották.[120]

116 Uo. 267. sz.
117 Uo. 311. sz. Jungerth 1921. október 3-i távirata a KÜM-ba.
118 Uo. 52. cs. 189. sz.
119 Ezek a tisztek a következő helyeken voltak:
1. Krasznojarszk 573; 2. Szentpétervár 290; 3. Moszkva 133; 4. Tomszk 118; 5. Novo-Nikolajevszk 77; 6. Acsinszk 61; 7. Berezovka 42; 8. Omszk 59; 9. Skobelev 54; 10. Kanszk 43; 11. Irkutszk 43; 12. Taskent 43; 13. Os 27; 14. Nikolszk-Usszurijszk 26; 15. Barnaul 19; 16. Zairkutni 11; 17. Csita 15; 18. Petropavlovszk 14; 19. Perm 9; 20. Hodzsent 16; 21. Orenburg 12; 22. Krasznaja Rjecska 15; 23. Szamara 18; 24. Tobolszk 7; 25. Kazán 8; 26. Szimbirszk 6; 27. Marvinsk 4; 28. Semipalatyinszk 4; 29. Angyizsán 3; 30. Perovsk 10; 31. Vladivosztok 24; 32. Kisebb táborok 227; 33. Kijev 400.
120 OL KÜM. hdf. o. Jungerth misszió iratai 52. cs. 53. cs. 542. sz.
A túszok nyilvántartására, összegyűjtésére és letartóztatására a szovjet hatóságok kaptak utasítást. A névjegyzékek elkészítésében az internacionalista volt hadifoglyok segítettek. Erre szükség is volt, mert ők tudták a legjobban azt, hogy kik a tisztek. Ugyanis a tisztek mindent megtettek azért, hogy a tussá nyilvánítást elkerüljék. Azok, akik megnősültek, orosz állampolgárnak próbálták kiadni magukat. Akik fizikai munkát végeztek, az ipari munkás kategória mögé igyekeztek rejtőzni. A spekulációval foglalkozók pénzzel remélték megváltani magukat. Többen betegséget színleltek, hogy így soron kívül hazautazhassanak. Nem kevesen legénységi egyenruhát húztak és így próbáltak a legénységi állományúak között elvegyülni. Mások azt bizonygatták a szovjet hatóságoknak, hogy olyan speciális szak-

A szovjet—lett—magyar egyezmény után már csak a bizalmi férfiakra vonatkozóan kellett megállapodni. Ez október 20-án történt meg. A szovjet kormány dr. M. Schlesingert, a magyar kormány Gustav Hilgert kérte fel a kicserélés kölcsönös ellenőrzése, valamint az eltűnt hadifoglyok, illetve a politikai elítéltek felkutatása és a névjegyzékkel való azonosításuk végett.[121]

Közben rendeződtek a szállítással kapcsolatos egyéb technikai kérdések is. A kicserélésre kerülő magyar politikai elítéltek szállítmányait Budapest—Szob—Párkány—Kolin—Teschen—Bodenbach—Stettin útvonalon végig MÁV kocsikkal viszik. A túszok transzportjai pedig Moszkva—Riga—Stettin—Passau—Bécs útvonalon érkeznek Magyarország határához. Mivel a tengeri szállításhoz Riga és Stettin között a hajók biztosítása nehézségekbe ütközött, a Nemzetközi Vöröskereszt azt javasolta, hogy szárazföldön keresztül történjék a Riga—Stettin közötti szállítás. Ehhez szükség volt átszállítási megállapodást kötni Litvániával és Lengyelországgal. Az előbbivel 1921. december 23-án Kownóban, az utóbbival 1922. január 4-én jött létre a megegyezés.[122]

A rigai szerződés megkötésével és végrehajtásának szükséges feltételeit biztosító egyéb megállapodásokkal kedvező körülmények jöttek létre a hadifogoly-probléma végleges és gyors rendezéséhez. Jungerth, aki huzamos ideig tárgyalt a szovjet megbízottakkal, és akit többnyire józanság és őszinteség vezetett a megoldásért folytatott munkában, megelégedéssel nyugtázta az elért eredményeket. Október közepén, a szovjet—lett—magyar szerződés megkötése után, megkönnyebbülve jelentette a külügyminisztériumba, hogy „e szerződés megkötésével nincs többé formális akadálya foglyaink hazajövetelének".[123] 1921. őszén a tárgyalások eredményeiről tartott beszámolóiban és nyilatkozataiban nyíltan hangoztatta, hogy „mindenki meg lehet győződve: a szovjet ezen ügyet a legjobb indulattal kezeli. Véleményem szerint e téren feltétlenül bizalommal kell lennünk az orosz kormány iránt. Semmi esetre sem tartjuk az ügyre nézve kedvezőnek, ha az orosz-szovjet ellen bármely irányban támadólag lépünk fel".[124] Reális képet adott a túsz tisztek helyzetéről is. Ezzel a hozzátartozók megnyugtatásán kívül a túsz tisztekről itthon terjesztett szinte hisztérikus propagandát is le akarta szerelni, hogy ez a rémmesékkel vetélkedő kampány ne zavarja a kicserélés folyamatát. „A foglyok helyzetét a táborokban a rossz élelmezés teszi jelenleg nehézzé. A bánásmód is rossz, de nem olyan rémes, mint azt odahaza híresztelik. A munka tulajdonképpen nem büntetés, hanem engedmény. Az elzárás súlyos, de megvan azért a lehetőségük, hogy a külvilággal érintkezzenek, sőt van lehetőség, hogy néha a városba is mehetnek. Moszkvában a rangban legidősebb Csiszár százados hetente egyszer mehet ki a városba. A túszok vasárnaponként látogatókat is fogadhatnak. Sőt még arra is volt lehetőség, hogy pl. gróf Széchenyi

képzettségük van, amelyre az építőmunkában szükség van és erre való tekintettel kérték mentesítésüket a tüsszá nyilvánítás alól. (Lásd: A túszok összefogása Szibériában című írást a Sarló és Kalapács 1932. október—novemberi számában) A túszok kisebbik része hivatásos, többsége pedig tartalékos állományú tiszt volt. Kevés volt közöttük a magasabb rendfokozatú tiszt.

121 Uo. 370. sz. (Dr. M. Schlesinger a német Hadifogoly Hivatal egyik vezetője volt. Gustav Hilger a német Hadifogoly Hivatal orosz osztályának volt a vezetője.)

122 Uo. KÜM. hdf. o. 40. tétel 37 571. sz.

123 Uo. Jungerth misszió iratai 53. cs. 330. sz.

124 Hadifogoly Újság 1921. szeptember 6.

Bálint fhdgy., a 10 fő túsz egyike, megnősüljön. 1921. április 27-én az illetékes szovjet hatóságok előtt házasságot kötött Maria Golocin hercegkisasszonnyal."[125]

Anyagiakban sem szenvedtek olyan mérvű hiányt, mint ahogy azt a hazai propaganda beállította. Már a rigai szerződés előtt is, utána pedig különösen, meg volt a lehetőség a túszok anyagi támogatására. A kormány a hadifoglyok segélyezésével kapcsolatban mindig az ország szegénységére hivatkozott, viszont a tisztek anyagi ellátására nagy figyelmet fordított. A honvédelmi minisztérium szeptember 24-én engedélyezte Jungerthnek, hogy a Nemzetközi Vöröskeresztnél letétbe helyezett összegből 300 000 német márkát a visszatartott tisztek segélyezésére használjon fel. Ő ebből 61 000 lett rubelt szeptember 28-án átadott a lett külügyminisztériumnak, hogy az omszki lett konzul útján segítsék belőle az omszki magyar tiszteket. Ugyancsak a lett Vöröskereszt útján október 7-én 20 000 DM-t juttatott a moszkvaiak segélyezésére. Közreműködött a segélyezésben az észt Vöröskereszt is.[126] A hadifogoly tisztek támogatása szervezettebbé vált október 23-a után, amikor Jungerth és Alekszandri rigai szovjet megbízott megegyeztek a segélyezés kérdéseiben.

Ezután Jungerth jelentős pénzösszegeket adott át erre a célra különböző személyeknek és szerveknek:

G. Hilgernek	120 000 DM
Észt Vöröskeresztnek	100 000 DM
Lett Vöröskeresztnek	22 000 DM
Omszki lett konzulnak	20 000 DM
Észt kormánynak	17 000 DM
Rigai dán konzulnak	3 000 DM
Nansenhilfének	250 000 DM
Berlinben a túszok fogadására	10 000 DM-t.[127]

Ezeknek a kiadásoknak a pénzügyi fedezetét egyrészt a minisztertanács 1920. november 10-i ülésén megszavazott 260 millió koronából, amit hitelművelet útján szerzett meg a pénzügyminisztérium, másrészt a 200 000 angol font népszövetségi kölcsönből — amelyet a Nansenhilfe akcióira adtak az összes oroszországi hadifogoly hazaszállítására — biztosították. Ez utóbbiból a magyar részt 1925—30 között öt részletben kellett visszafizetni.[128]

A ruhaakcióra is a túsz tisztek ellátásával összefüggésben került sor. Az 1920. októberi berlini értekezleten felvetett 3000 rend ruha megadására vonatkozó akciót a kormány vég nélkül húzta, 1921 nyarán még semmi sem volt belőle.[129] Most viszont erre is szántak pénzt.

125 OL KÜM. hdf. o. Jungerth misszió iratai. 52. cs. 157., 162. sz. Széchenyi Bálint levele Jungerthez. Jungerth rendszeres levelezésben volt a főtúszokkal.
126 Uo. 53. cs. 301., 322., 353. sz.
127 Uo. 40. tétel 37 751. sz.
128 Uo. KÜM. Berni követség 1921—31. Relief bonds. 98 238/86/1924.
129 Uo. KÜM. hdf. o. 14. tétel 32 012/20. sz.

Jungerthnek tehát meg volt az alapja ahhoz, hogy pozitívan nyilatkozzék a túsz tisztek anyagi körülményeiről.

A szovjet kormány iránti bizalomra való felhívása szintén megalapozott volt. A rigai szerződést a szovjet szervek rögtön publikálták. Megtették az előkészületeket a különböző táborokban levő tisztek Moszkvába szállításának előkészítésére is. Hilger Moszkvából küldött levele szintén ezt erősítette meg: „Arra a meggyőződésre jutottam, hogy a szovjet kormány őszintén és határozottan elszánta magát a szerződés komoly teljesítésére. Nagyobb szibériai és turkesztáni szállítmányok magyar túszokkal már útban vannak Moszkva felé. A nehéz szállítási viszonyok miatt ugyan késlekednek, azonban a szovjet hatóságok távirati parancsot küldtek minden illetékes helyre, hogy a szállítmányok megérkezését siettessék. A napokban beszéltem Kun Bélával, aki szintén élénken részt vett az akció siettetésében." Jungerth ezt a levelet publikálta, újra csak annak bizonyítására, hogy bízni lehet a szovjet kormányban.[130] A visszatartott tisztek bizakodva tekintettek a hazatérés gyors lebonyolítása elé, hisz minden jel arra vallott.

Jungerth optimizmust tükröző nyilatkozatai és a szovjet kormány iránti bizalomra való felhívása nem csupán a hozzátartozók őszinte megnyugtatását célozták, hanem figyelmeztettek is. Jungerth tapasztalatból tudta, hogy nagyon sok minden közbejöhet még, ismerte a honvédelmi minisztérium, az igazságügyi minisztérium és egyéb szervek beállítottságát a hadifogoly-üggyel és a szovjet kormánnyal való megegyezéssel kapcsolatban. Joggal tartott attól, hogy nem zajlik le simán az egyezmény végrehajtása.

Pedig most arra volt szükség, hogy a kormány és az érdekelt hatóságok lojálisan és aktivitással viseltessenek az egyezményekben meghatározott feltételek betartása, a megjelölt feladatok végrehajtása iránt. Ez volt a legfontosabb a kicserélés gyors és zökkenőmentes lebonyolítása szempontjából.

Azonban, ahogy az egyre inkább kiderült, erre kevés remény volt. A honvédelmi és az igazságügyi minisztérium vezetői kezdettől fogva bizalmatlanul kezelték a rigai szerződés előkészítését és magát a szerződést is. Kirchner ezredes, akinek az egész ügy lebonyolítására döntő befolyása volt, annak a meggyőződésnek adott kifejezést, hogy a „szovjet kormánnyal szembeni bizalom kérdésén nem épülhetett fel a szerződés."[131] Eleve nem hitt abban, hogy a szerződést végre lehet hajtani és hibáztatta Jungerthet azért, hogy a rigai szerződés megkötése után szinte „beleszuggerálta a közvéleménybe, hogy december végéig a foglyok hazajöhetnek."[132]

A nyilvánosság előtt nem így beszéltek. Széles körű propaganda indult meg annak bizonyítására, hogy a magyar kormány szívén viseli a hadifoglyok hazaszállítását. Most már volt mire hivatkozni, megszületett a rigai egyezmény, amelynek létrejöttét a magyar kormány szívós harca eredményének tüntettek fel. Kirchner is előadó körútra indult. Győrött, Székesfehérvárott, Veszprémben, Debrecenben, Szombathelyen, Szegeden tartott előadásokat. Ennek a propagandának a célja a kormány iránt mutatkozó bizalmatlanság ellensúlyozása volt. Arra törekedtek, hogy a közvélemény-

130 Hilger levele Jungerthez 1921. 28-án. Új Nemzedék 1921. december 7.
131 HL VKF. 2. oszt. 38 135. sz. Kirchner összefoglaló jelentése a csóti táborban megtartott szemle tapasztalatairól. 1921. november 29.
132 OL ME. 37. tétel 1922. sz. Kirchner Sándor 1922. február 8-i bizalmas előadása.

ben az évekig tartó huzavona alapján okkal elterjedt véleményt a kormány nemtörődömségéről eloszlassák és minden korábbi nehézséget a kommunistákra, a szovjet kormányra hárítsanak.

Bár ideig-óráig hatott ez a propaganda, mivel azonban a nagy felbuzdulást gyors tettek nem követték, a hozzátartozók nyugtalansága ismét erősödött. „A hozzátartozók rendkívül türelmetlenek és minden pénteki gyűlésük után memorandummal fordulnak hozzánk, hogy tegyünk meg mindent, hogy a kicserélés már megindulhjon" — írta Pőzel Tibor konzul Jungerthnek, szeptember 19-én.[133] Ugyancsak nyugtalankodásról adtak hírt az augusztus végén, szeptember elején hazatért hadifoglyok is. Elmondták, hogy Szovjet-Oroszországban a hadifoglyok ismerik a rigai egyezményt, azonban egyre jobban aggódnak, mivel nem értik „miért nem kezdődik azonnal meg az ilyen nehéz helyzetben levő letartóztatott túszoknak a kicserélése és ahelyett, hogy a kicserélés azonnal megindulna, segélyezésük, illetve jobb ellátásuk érdekében történnek lépések, amiből arra következtetnek, hogy a kicserélésnek újabb akadálya van."[134]

Az ügyben érintett szervek jobbnak látták, ha az egész hadifogoly-problémát fokozatosan háttérbe szorítják, annál is inkább, mivel más kérdések kezdték a kormány és a propaganda figyelmét lekötni. Az Esküdt-panama, a nyugat-magyarországi kérdés, a második legitimista államcsínykísérlet, mind olyan események voltak, amelyek mellett a kormány számára a hadifogolykérdés érdemi rendezése huszadrangú problémává vált. Pőzel említett szeptember 19-i levelében már azt írhatta Jungerthnek, hogy „a hadifogoly-ügyről a sajtóban és a közéletben alig esik szó, minthogy belpolitikailag egészen más ügyek vannak előtérben."

Az ellenforradalmi Horthy-rendszer — bár mindent elkövetett — mégsem tudta saját szándékai szerint megoldani a hadifogolykérdést. A tények azt mutatják, hogy a mérleg serpenyőjében többet nyomott a fiatal szovjet állam igazságos álláspontja. A megoldással végső soron a forradalmi mozgalom nyert. A szovjet kormány fellépése a magyar politikai elítéltek megmentéséért nagy szolgálatot tett a magyar forradalmi munkásmozgalomnak. A történelem igazolta a szovjet kormány akciójának helyességét.

КАРОЙ ХУНЯДИ

АКЦИЯ СОВЕТСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА ПО ОСВОБОЖДЕНИЮ ВЕНГЕРСКИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ЗАКЛЮЧЕННЫХ В СВЯЗИ С СОВЕТСКО-ВЕНГЕРСКИМ ДОГОВОРОМ ОТ 1921 ГОДА ОБ ОБМЕНЕ ВОЕННОПЛЕННЫМИ

Резюме

В статье рассматриваются те мотивы, которые побудили советское правительство в 1920 году в связи с процессом над народными комиссарами энергично всту-

133 Uo. KÜM. hdf. o. Jungerth misszió iratai 53. cs. 297. sz. Pőzel Tibor ekkor a KÜM. hdf. osztályának helyettes vezetője volt.
134 PA. Ig. Min. Bi. 550/27. Belitska átirata az igazságügyi miniszterhez 1921. szeptember 4-én.

питься у венгерского правительства за спасение коммунистов и других лиц, осужденных контрреволюционным хортистским режимом, и преследовавшихся по политическим мотивам. В ней излагаются меры, предпринятые советским правительством по этому делу, задержание военнопленных офицеров и интернированных граждан и предложение об обмене их на народных комиссаров, осужденных в Венгрии, и других лиц, преследовавшихся по политическим мотивам. В статье рассматривается тактика политики затягивания со стороны венгерского правительства, которой оно реагировало на выступление советского правительства. Автор характеризует те обстоятельства, в результате которых венгерское правительство в конце концов было не в состоянии уклониться от переговоров. В статье рассматриваются цель и роль Коммунистической партии Венгрии в спасении политических заключенных и лиц, предследовавшихся по политическим мотивам, а также в вопросе о военнопленных. Автор описывает деятельность Коммунистической партии Венгрии, проводимую в интересах составления по возможности точного именного списка политических осужденных. Автор подробно излагает ход переговоров между представителями советского и венгерского правительства, начавшихся 26 января 1921 года в Ревеле, и события, непосредственно предшествовавшие обмену военнопленных офицеров и интернированных граждан, задержанных в Советской России, а также народных комиссаров, и других лиц, преследовавшихся по политическим мотивам. Автор анализирует заседания совета министров, заранее сформировавшего отрицательную позицию венгерского правительства, и характеризует происходившие на них дебаты. Автор указывает на то, что эти переговоры вскоре были прерваны из-за жёсткого, отрицательного отношения венгерского правительства к ним.

В статье рассматриваются факторы, побудившие венгерское правительство вновь начать переговоры. Несмотря на то, что венгерское правительство пошло на некоторые уступки по сравнению со своей прежней позицией, однако они не были так значительны, чтобы привести к успеху переговоров. Автор рассматривает те мотивы, опираясь на которые венгерское правительство считало, что оно сможет раз и навсегда уклониться от обмена военнопленными и политическими заключенными.

Автор статьи подробно описывает предпосылки новых переговоров, начавшихся в Риге летом 1921 года, уделяя особое внимание нажиму со стороны общественного мнения. Показывает ход переговоров, заключение соглашения об обмене и его содержание. Он останавливается на той пропаганде, которую под руководством правительственных органов проводили в Венгрии в интересах того, чтобы убедить общественное мнение о «доброй воле» венгерского правительства и перед всё более терявшими терпение родственниками военнопленных свалить на советское правительство ответственность за затяжку переговоров.

В статье рассматриваются те дополнительные переговоры, состоявшиеся в Праге и Берлине, в ходе которых были урегулированы условия транспортировки подлежавших обмену групп. Описываются переговоры, проводимые по делу поручительства за обмен, в результате которых роль поручителя взяло на себя правительство Латвии. Автор статьи дает анализ той политической обстановки, в которой по различным причинам вопрос обмена несмотря на заключенное соглашение в Венгрии вновь был оттеснен на задний план.

KÁROLY HUNYADI:

DIE AKTION DER SOWJETREGIERUNG ZUR RETTUNG DER UNGARISCHEN POLITISCH VERURTEILTEN IN VERBINDUNG MIT DEM ÜBEREINKOMMEN ÜBER DEN KRIEGSGEFANGENENAUSTAUSCH VOM JAHRE 1921

Resümee

Die Studie befaßt sich mit jenen Beweggründen, die die Sowjetregierung veranlaßt haben, i. J. 1920 im Zusammenhang mit dem Prozeß gegen die Volkskommissare bei der ungarischen Regierung energisch für die Rettung der vom gegenrevolutionären Horthy-System verurteilten Kommunisten und sonstigen politisch Verfolgten einzutreten. Es werden die in dieser Sache unternommenen Schritte der Sowjetregierung, die Rückbehaltung der kriegsgefangenen Offiziere und Zivilinternierten und ihr Vorschlag, diese gegen die in Ungarn verurteilten Volkskommissare und sonstigen politisch Verfolgten auszutauschen. dargestellt. Die Studie behandelt die Verzögerungspolitik, mit der die ungarische Regierung das Auftreten der Sowjetregierung beantwortete. Dann werden jene Umstände behandelt, in deren Folge es der ungarischen Regierung nicht möglich war, sich den Verhandlungen zu verschließen. Im weiteren befaßt sich die Studie mit dem Ziel und der Rolle der Ungarländischen Partei der Kommunisten bei der Rettung der politisch Verurteilten und Verfolgten und in der Kriegsgefangenenfrage. Dann wird die Tätigkeit der UPK behandelt, die diese im Interesse der möglichst genauen Zusammenstellung des Namenverzeichnisses der politisch Verurteilten entfaltete.

Der Verfasser behandelt detailliert den Gang und die unmittelbaren Antezedenzien der zwischen den Vertretern der Sowjet- und der ungarischen Regierung am 26. Januar 1921 in Reval begonnenen Verhandlungen über den Austausch der in Sowjetrußland zurückbehaltenen kriegsgefangenen Offiziere und Zivilinternierten gegen die in Ungarn verurteilten Volkskommissare und sonstigen politisch Verfolgten. Dann befaßt er sich mit den, im vorhinein einen abweisenden Standpunkt ausgestaltenden Ministerratssitzungen und den dort stattgefundenen Debatten, und verweist darauf, daß die Verhandlungen infolge des starren, abweisenden Verhaltens der ungarischen Regierung bald abgebrochen wurden.

Die Studie befaßt sich dann mit jenen Faktoren, die die ungarische Regierung bewogen die Verhandlungen wieder aufzunehmen. Obzwar die ungarische Regierung ihrem früher eingenommenen Standpunkt gegenüber gewisse Zugeständnisse gemacht hatte, waren diese doch nicht von solchem Ausmaß, daß sie zu einem Erfolg geführt hätten. Dann werden die Motive dargestellt, auf welche aufbauend die ungarische Regierung meinte, dem Austausch ein für allemal ausweichen zu können.

Der Verfasser behandelt detailliert die Antezedenzien der im Sommer 1921 in Riga wiederaufgenommenen Verhandlungen, mit besonderer Rücksicht auf den von der öffentlichen Meinung ausgeübten Druck. Dann werden der Gang der Verhadlungen, der Abschluß und Inhalt des Austauschabkommens dargestellt. Weiter jene Propaganda, die in Ungarn nach den Direktiven der Regierungsorgane geführt wurde, um die öffentliche Meinung vom guten Willen der ungarischen Regierung zu überzeugen und vor den immer ungeduldiger werdenden Angehörigen der Kriegsgefangenen für die Verzögerung der Verhandlungen die Sowjetregierung verantwortlich zu machen.

Der Verfasser befaßt sich dann mit den ergänzenden Verhandlungen in Prag und Berlin zur Regelung des Transports der auszutauschenden Gruppen, dann mit den Verhandlungen über die Bürgschaft des Austausches, als deren Ergebnis die lettische Regierung die Rolle des Bürgen übernahm. Dann wird die politische Lage charakterisiert, in der infolge verschiedener Gründe die Sache des Austausches trotz des abgeschlossenen Übereinkommens in Ungarn wiederholt in den Hintergrund geraten ist.

KÖZLEMÉNYEK

PONGÓ JÁNOS

EGY KORAI TÖBBLÖVETŰ PUSKA A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBEN

Az ismétlés, a gyorstüzelés, vagyis a rövid idő alatt minél több lövés leadásának gondolata végigkísérte a tűzfegyverek egész történetét, s a technika adott szintjének megfelelő módon és formában, szinte minden tűzfegyver-rendszernél — beleértve az elöltöltőket is — megvalósult.

Az *elöltöltők korszakában* szerkesztett ismétlő fegyvereknek — a megoldások sokaságától függetlenül — két fő jellemző vonásuk van. Az egyik az, hogy *hátultöltők*. Az ismétlés kérdése rendszerint felvetette a hátultöltés problémáját is és a tények tanúsága szerint valamennyi elfogadható megoldás hátultöltéssel valósult meg. A másik jellemző vonás, hogy *osztott töltényt* tüzelnek, ami azt jelenti, hogy külön történik a golyó, és külön a lőpor adogatása.

Az elöltöltők korszakának ismétlő fegyvereit a szakirodalom *többlövetű fegyvereknek* nevezi.

Az alábbiakban egy ilyen, a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében levő, többlövetű puska korai típusát mutatjuk be.*

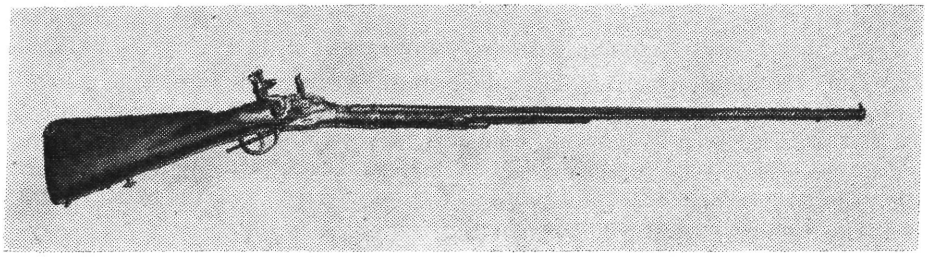

* A téma bővebb tanulmányozására alkalmas irodalom:

Karl Theodor von Sauer: Grundriss der Waffenlehre. München, 1876. (2., átdolgozott és bővített kiadás)

Angelo Angelucci: Catalogo dell' Armeria Reale. Torino, 1890.

M. Thierbach: Die geschichtliche Entwickelung der Handfeuerwaffen. Dresden, 1899. (2., bővített kiadás)

Howard L. Blackmore: Guns and Rifles of the World. London and Beccles, 1965.

Claude Blair: Pistols of the World. London, 1968.

Jaroslav Lugs: Handfeuerwaffen. Berlin, 1968. Fordította: Rudolf Winkler (2., átdolgozott és bővített kiadás).

John F. Hayward: Die Kunst der alten Büchsenmacher I—II. k. Hamburg und Berlin, 1968—1969. Fordította: Günter Espig.

A puska fő részei a következők:

1. a cső,
2. a tok,
3. a töltőhenger a töltőkarral,
4. az elsütőszerkezet,
5. a tusa a lőpor- és a golyócsatornával.

1. *A cső:*

Fala sima, űrmérete 14,8 mm, hossza 89,3 cm. Kívül, a csőfarnál — 20 cm-es darabon — nyolcszögletes, majd hengeres; a torkolaton erősítő gyűrű, azon — kúpos tüskén — gömb alakú célgömb található.

2. *A tok:*

Öntött acélváz, amely összefogja a puskát és helyet ad a töltő- és az elsütőszerkezetnek.

Középrésze egy fekvő, a csőtengelyre merőleges, enyhén kónikus hengerüreg — *gyűrű* —, amelynek mellső nyúlványába a cső csavarodik, két hátrafelé néző lemeznyúlványa közé pedig a tusa, ill. a tusanyak illeszkedik.

A gyűrűn 4 környílás van: a mellsőbe a cső, az egyik hátsóba a golyó-, a másik hátsóba a lőporcsatorna torkollik, egy lefelé nyíló a lőporüreg tisztítására, illetve az ürítésre szolgál.

A felső lemeznyúlványon fekszik a nézőke, egy rombusz alakú, közepén vájattal ellátott lap; az alsó nyúlványra a sátorvas van csavarozva.

Bal oldalán egy ívelt lemezrugó van, amely a töltőkar szilárd állását biztosítja.

3. *A töltőhenger a töltőkarral:*

Sárgarézből készült, enyhén kónikus henger.

Méretei: az alap átmérője 47,1 mm, felső vége 44,6 mm, magassága 35 mm; szorosan illeszkedik a tok gyűrűjébe. Oldalán két üreg van, amelyek közül az egyik a golyóüreg, 16,2 mm szájnyílással, kerekített peremmel; a másik a lőporüreg — lényegében lőporkamra —, szájnyílása 13 mm, mélysége 34 mm; fenekéből 2—3 mm átmérőjű csatorna vezet a henger jobb tengelyén kiképzett csatornába.

A henger bal végén egy négyszögletes csap található, amelyre a töltőkar illeszkedik: a kar végére erősített lapos korong megfelelő méretű, szögletes nyílása útján. A kar hossza 15 cm és a henger forgatására szolgál.

A henger jobb közepéből 2,9 cm hosszú, hengeres tengely nyúlik ki, rajta hosszanti irányba vájt gyújtócsatornával. Erre a tengelyre illeszkedik a kovás elsütőszerkezet.

Ugyanezen a végén, a peremen, van még egy fekvő ék, a feszítőék, amelynek a fegyver felhúzásában van szerepe.

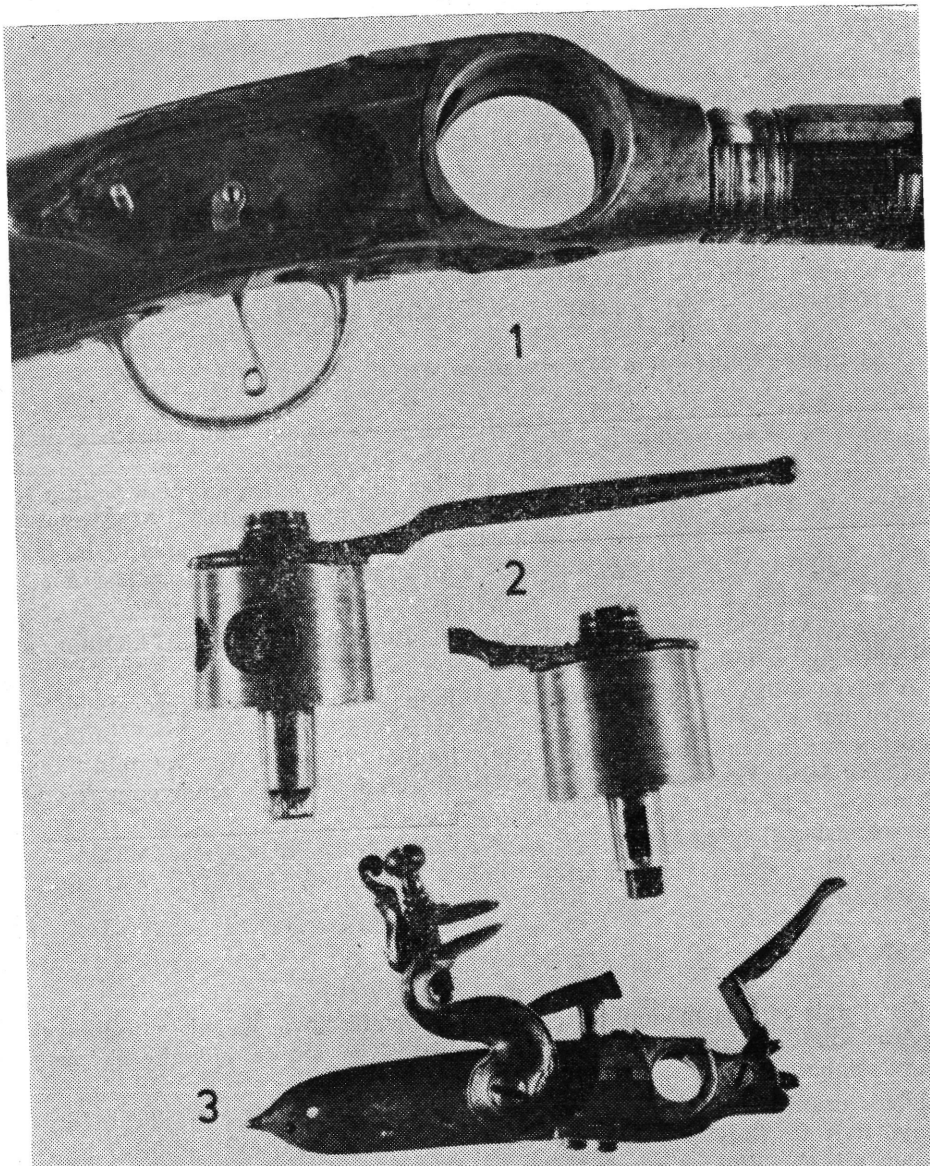

A TÖLTŐ- ÉS AZ ELSÜTŐSZERKEZET

1. a tok; 2. a henger (két állásban);
3. az elsütőszerkezet a felhúzó karral.

4. *Az elsütőszerkezet:*

Lényegében azonos a franciakovás-elsütőszerkezettel, az eltérések a többlövetűséget biztosító mechanizmusból adódnak.

Egyik eltérés, hogy a serpenyő alatt egy hengeres üreg megy át, amibe a töltőhenger tengelye illeszkedik.

A másik eltérés, hogy a serpenyő mögé a lemezre, egy fedeles kamrácska van építve, a felporzó lőpor tárolására. A kamra alul kis nyílással a hengeres üregbe torkollik.

A harmadik eltérés: a kakasnyak belső oldalára egy mozgó rögzítésű kar — a feszítőkar — van szerelve, szabad vége előre néz.

5. *A tusa, a golyó- és a lőporcsatornával:*

A tusa alakra hasonló az egylövetű kovásokéhoz, de öblösebb, nagyobb méretű.

A tusa végéből, amelyet rugós lemez zár le, két csatorna vezet a töltőhengerhez. A felső a golyók, az alsó a lőpor tárolására szolgál. A golyócsatorna átmérője a torkolatnál 18,8×16,2 mm, lapított kör alakú; hossza 39 cm, s mintegy 28—30 db, 13,5—13 mm átmérőjű golyó befogadására alkalmas.

A lőporcsatorna hossza szintén 39 cm; átmérője a tusánál 34,3 mm, a torkolatnál 12 mm, vagyis tölcséres.

A puska külső felülete díszített. A tokon és az elsütőszerkezet fém felületén barokk stílusú, vésett inda- és virágdíszek vannak. Az elsütőszerkezet lemezén, az indák között, egy virágból kiugró nyúl, valamint egy férfialak felső része látszik, kezében levél alakú táblával, amelyen a készítő neve és a készítés helye, *„Michael Breünlen Augusta"* olvasható (Augusta = Augsburg).

Farészei — a tusa és ágyazat — diófából készültek, kevés faragott díszítéssel.

Működése:

Az elsütés azonos módon történik az egylövetű kovásokéval, a többlövetűséget tulajdonképpen a töltés módja biztosítja, ami a következőképpen megy végbe:

Lövés utáni helyzetben a kakas a kovával a serpenyőre hajlik; a serpenyő nyitott, vagyis a serpenyőfedél-nyúlvány — az acél — felső helyzetben áll. A töltőkar vízszintes helyzetben, hátrafelé — a tusa felé — néz. Töltéshez a csövet kissé le kell ereszteni, kb. 45 foknyira; a töltőkart lefelé, előre kell hajtani, kb. 220 foknyit: ekkor a töltőhenger lőporürege a lőporcsatorna, golyóürege a golyócsatorna torkolatához fordul, a golyó és a lőporadag a megfelelő hengerüregbe esik, illetve ömlik; közben a henger peremén levő feszítőék, a serpenyőfedélnek ütközve, zárja a serpenyőt, a feszítőkar útján pedig felhúzza — megfeszíti — a kakast. Ezután a töltőkart vissza kell hajtani a kiindulási helyzetbe. Amikor a golyóüreg

a cső végéhez kerül, a golyó beleesik a csőbe; továbbhajtva a lőporüreg — most már lőporral — a golyóval töltött cső elé kerül, vagyis a golyó mögé, közben a töltőhenger tengelyén levő csatorna a mögé helyezett, felporzó lőporral töltött kamrából merít egy adagot, s így telítve kerül a serpenyő fenékrésze alá. Ezzel a puska tűzkész.

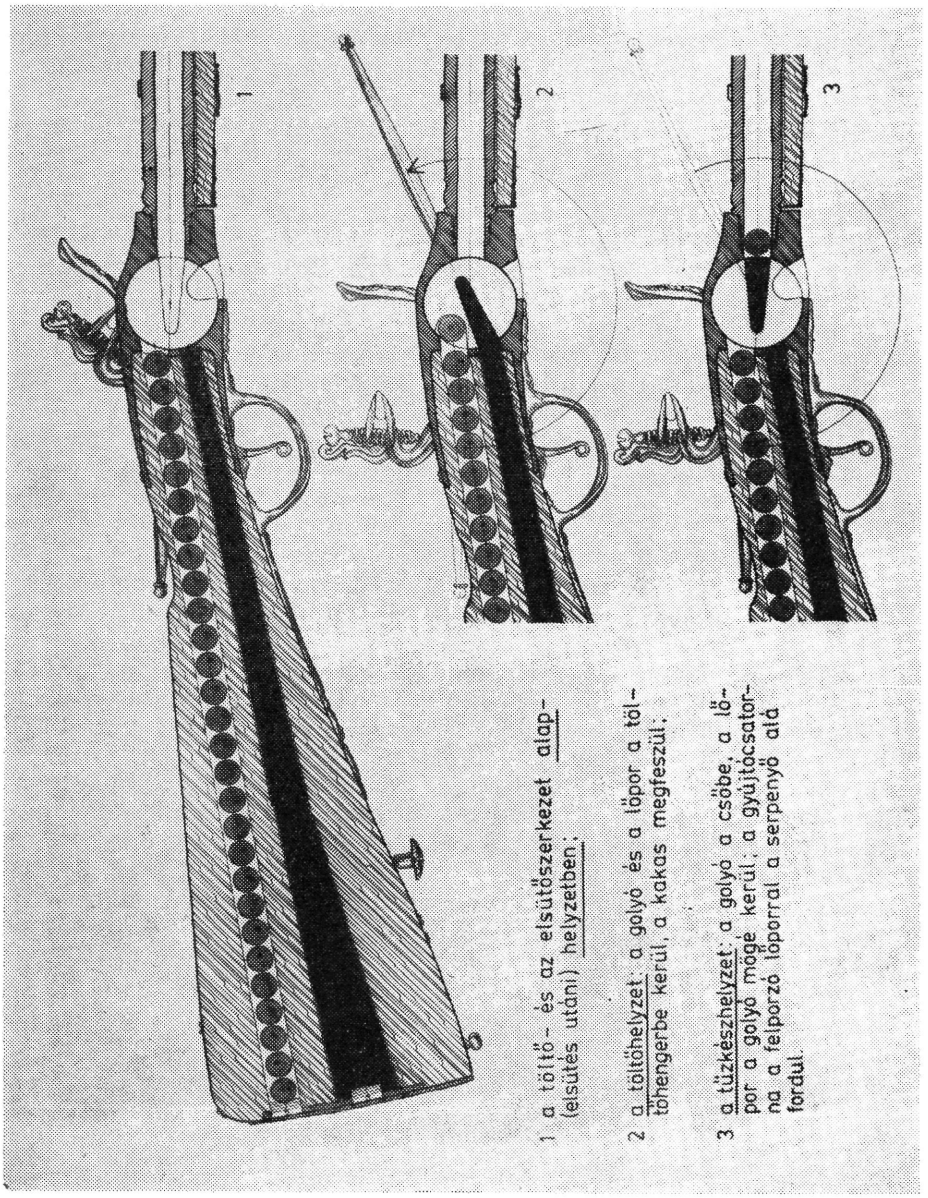

1 a töltő- és az elsütőszerkezet alap- (elsütés utáni) helyzetben;

2 a töltőhelyzet: a golyó és a lőpor a töltőhengerbe kerül, a kakas megfeszül;

3 a tűzkészhelyzet: a golyó a csőbe, a lőpor a golyó mögé kerül, a gyújtócsatorna a felporzó lőporral a serpenyő alá fordul.

A puska a kováspuskák rendszerébe tartozik, s korát a 17. sz. végére, vagy a 18. sz. elejére tesszük. Ha figyelembe vesszük, hogy a kovás elsütőszerkezet kialakulása az 1630-as években kezdődött, az ismertetett típus, mint kovás puska korainak, mint ismétlő rendszerű, igen korainak számít, a tusatáras megoldások között pedig az első; így a XIX. sz. második felében (1860 k.) készített, már fémhüvelyű, egyesített töltényt tüzelő *tusatáras puskák őstípusa*. Osztott tölténnyel, vagyis a leírt formában egészen a XIX. sz. elejéig készítették, de hátrányai miatt vadászfegyverként sem terjedt el, katonai célokra pedig egyáltalán nem gyártották. Példányai lényegében kísérleti darabok maradtak.

Alapvető hátránya technikai jellegű, s éppen a többlövetűséget biztosító töltőmechanizmussal kapcsolatos. A lőporüregbe felvett lőporból ugyanis töltéskor — a henger tökéletes illeszkedése esetén is — óhatatlanul kiszóródik valamennyi a hengerpalástra, illetve a hengerüreg falára, ez pedig — mint lerakódás, szennyeződés — működtetési és működési akadályokat okozhat, sőt magában hordja az öngyulladás, a robbanás veszélyét is, ami az alkatrészek kopásával állandóan fokozódik.

Nincs megoldva a fegyver tömítése, vagyis a golyó fojtása sem, ami viszont károsan befolyásolja mind a lőtávolságot, mind a lőszabatosságot.

A fegyvert a szakirodalom *Lorenzoni ismétlő fegyvernek* nevezi, vélt feltalálójáról, a Firenzében működött Michele Lorenzoniról. Ezt a megállapítást újabban több fegyvertörténész vitatja, s a Bolognában működött Giacomo Bersellinek tulajdonítja. Eddig ugyanis a típus legrégibb példányának a pontosan datálható, 1684-ből származó, Lorenzoni nevével ellátott darabot tartották, újabban azonban néhány Berselli-feliratos darabot ítélnek korábbinak. Valószínűsíti az állítást a két mester működési ideje is; Lorenzoni 1684—1733 közt működött, Berselli pedig jóval előbb, 1660—1720-ig. Annyi bizonyos, hogy a feltalálás helye Itália, s a feltaláló az említettek közül valamelyik.

Azonos, vagy hasonló rendszerű darabokat — puskákat és pisztolyokat egyaránt — hamarosan készítettek Itálián kívül is; augsburgi, londoni, sőt amerikai mesterek munkái maradtak fenn már a XVII. század végéről és a XVIII. sz. elejéről is, a legutolsók pedig a XIX. sz. elejéről.

Az ismertetett darab készítője felirat szerint — az augsburgi Michael Breünlen, akinek nevével sem a régebbi, sem az újabb szakmunkákban nem találkoztunk, így közleményünk bizonyára újabb adalékkal szolgál a korai többlövetű fegyverek történetéhez.

A fegyver restaurálás előtt áll, egyes alkatrészei hiányoznak, farészei sérültek és hiányosak.

SZEMLE

N. G. KUZNYECOV

A HÁBORÚ ELŐESTÉJÉN

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1975. 383 o.)

Javában dúlt a polgárháború a Szovjetunióban, amikor 1919 őszén a Kuznyecov parasztcsalád siheder gyermeke, a 17 éves Nyikolaj Grigorjevics, vándorbotot fogva elindult szerencsét próbálni. Az Észak-Dvina vidékét rótta, amikor vörös matrózokkal találkozott. Ettől kezdve nem tágított mellőlük, végérvényesen kitartott a Flottánál.

A történet úgy kezdődik, akár a mesében — és ezzel egy hallatlanul érdekes és színes életpálya tárul az olvasó elé. Több a mű, mint egyszerű visszaemlékezés, szinte regényszámba megy — regényes életrajz — a maga izgalmas és olvasmányos elbeszéléseivel, melyekből megtudjuk, az egyszerű matrózból hogyan lesz a hatalmas Szovjetunió „első matróza", tengernagya, a Haditengerészeti Népbiztosság vezetője.

Az út, amelyet megtett, óriásnak mondható. Vasszorgalom, kitartás és állhatatosság kellett ahhoz, hogy a nulláról kiindulva a zenitre felérjen. Előkészítő tanfolyammal kezdte, majd — 1922 év végén — a leningrádi Tengerészeti Tiszti Iskolára került. Valamikor ebben az iskolában híres orosz nemesi családok ivadékai tanultak. Navigációs könyvében Kolcsak neve is be volt jegyezve, annak a Kolcsak tengernagyénak, aki legádázabb ellensége volt a szovjethatalomnak.

Kuznyecov tisztában volt azzal, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak köszönheti mindezt, mert előtte egy muzsik gyermeke még álmában sem kerülhetett volna oda, ahol ő most tanul. Ugyanakkor fűtötte, hajtotta őt egy egészséges orosz patriotizmus is. Nem feledkezett meg soha arról, hogy az iskolát I. Péter alapította. Ő mondotta: „hajóhadnak lennie kell!" Két évszázaddal később, most a bolsevikok mondták ugyanezt.

Kuznyecov minden egyes füzetén Gyemjan Bednij szovjet-orosz költő egyik versikéje állt, melynek utolsó sora így hangzott:

„Tanuljatok, tengerészek, mind készen álljatok..."

E sorokat a szerző egy életre megjegyezte. A tanulás és a készenlét a szovjethatalom védelmére, életének célt adott.

Négy évet töltött az iskolán. Ezek az évek egybeestek a hajóhad újjászervezésének időszakával. A polgárháború alatt a Flotta csaknem teljesen tönkrement és a fiatal szovjetállamnak mindent elölről kellett kezdenie. 1926 októberében elérkezett az avatás pillanata és a huszonnégy éves tengerész tiszt a Fekete-tengeri Flottához került, a „Vörös Ukrajna" cirkálóra, őrparancsnoki beosztásba. Ezt úgy is fogalmazhatnánk, hogy „mindenes"-nek. Mint őrparancsnoknak naponta kétszer kellett szolgálatban lennie. Ezenkívül parancsnoka volt egy tüzérütegnek, egy fűtőszázadnak, ő volt a rejtjelző, valamint a mentőcsónakok felelőse is. Túlterhelésre abban az időben nem volt szokás hivatkozni. A nap 24 órája szolgálati időnek számított. Itt tanulta

meg Kuznyecov a parancsnoki munka minden csínját-bínját.

Három év sem telt el és 1929 őszén ismét Leningrádba került — a Haditengerészeti Akadémiára. Az akadémián tovább tágult látóköre, bővültek elméleti ismeretei; elvei, elképzelései és nézetei még jobban kikristályosodtak. 1932-ben, elvégezve az akadémiát, ismét a Fekete-tengerre került, a „Vörös Kaukázus" cirkálóra, első tisztnek. Ez, épp úgy, mint 1926-ban a „Vörös Ukrajna", a szovjet flotta akkori legmodernebb hajója volt. Kuznyecov olyan tengerésztiszt volt, aki mindig szívesen választotta a nehezebb, a bonyolultabb feladatokat, csakhogy tudását, ismereteit növelhesse. Szorgalmának, törekvő magatartásának volt az eredménye, hogy 1934-ben a „Vörös Ukrajna" cirkáló parancsnokává nevezték ki.

Hajója fedélzetén olyan szovjet államférfiak fordultak meg, mint Ordzsonikidze, Vorosilov, Zsdanov és mások. 1935-ben a „Vörös Ukrajna" flottaelső lett, s ezért 1936. január végén Kalinyin kezéből vette át a Vörös Csillag Érdemrendet.

Az 1936-os esztendőt kemény kiképzéssel kezdték. Igyekeztek harckészültségüket tovább fokozni: állandóan készenlétben kellett lenni a szovjet tengerek védelmére. Ugyanakkor nyugtalanította őket a fasizmus térhódítása Európában. Július 18-ának hajnalán Spanyolországban a fasiszta lázadók azzal a jelszóval kezdték felkelésüket, hogy „Egész Spanyolország felett felhőtlen az ég!"

Valójában sötét viharfelhők gyülekeztek. A Szovjetunió számára nem volt közömbös, mi fog történni Európa szívében. A fasiszta államok, Németország, Olaszország és Portugália, minden segítséget megadtak a spanyol fasisztáknak, Francóéknak. A világ haladó népei szolidárisak voltak a spanyol néppel, a Spanyol Köztársasággal. Ennek a szolidáris mozgalomnak a vezető ereje a Szovjetunió volt.

Míg a magukat demokratáknak nevező államok — a be nem avatkozás címén — minden támogatást megtagadtak a spanyol néptől, a Szovjetunió diplomáciai kapcsolatra lépett vele, fegyvert, lőszert és katonai specialistákat, tanácsadókat küldött a vérző spanyol földre.

1936 augusztusában Kuznyecovtól is megkérdezték, mi a véleménye — haditengerészeti attasé lesz Spanyolországban!

Örömmel vállalta ezt az újabb megbízatást.

Könyvének e fejezete a „Compañero ruso" címet viseli, és egyik legérdekesebb része a memoárnak. Kár, hogy a spanyol szavak, nevek átírása az oroszból nem mindig pontos — így a címszóban szereplő „RUSSO" is hibás. Ez a nagyszerű munka több figyelmet érdemelt volna szerkesztőtől és kontrollszerkesztőtől egyaránt.

Kuznyecov egy évet töltött Spanyolországban, mint haditengerészeti attasé. De e tisztség több volt, mint az attasé szerepköre. Tulajdonképpen a köztársasági flotta főtanácsadója volt.

Spanyolországból visszatérve a Csendes-óceáni Flotta parancsnokának első helyettese, majd parancsnoka lett. Kuznyecov egész pályáján egy sor kiváló katonai vezetővel találkozott. Az ezekkel folytatott beszélgetések — dokumentumszerűen — emberközelségbe hozzák e katonai káderekét. A Csendes-óceáni részben leírtak különösen érdekesek és fontosak, mert olyan személyekkel ismerkedhetünk meg, mint Blujer vagy Stern és szemünk elé tárulnak a Haszan-tó eseményei is.

1939-ben Kuznyecov feljutott a csúcsra. Őt, aki 1925-ben, huszonhárom éves korában lett a párt tagja, 1939-ben, a XVIII. pártkongresszuson, a Központi Bizottság tagjává választották, majd a Haditengerészeti Népbiztos első helyettesévé, nemsokkal rá pedig népbiztossá nevezték ki. Itt jutunk el könyvének legérdekesebb lapjaihoz, amikor mint az egyik legilletékesebb szovjet katonai vezető, a Nagy Honvédő Háború előtti napok, hónapok pattanásig feszült légkörét, a háború kitörésének napjait ismerteti.

A könyv egy ember emlékirata, mégis a szovjet emberek millióinak helytállásával, hősiességével ismertet meg. Ha rajtam múlna, a katonai főiskolák hallgatóinak kötelező olvasmányává tenném, mert a legjobb tankönyv lenne a katonai hivatásra való nevelés terén.

Kár, hogy a kiadó megfeledkezett a tartalomjegyzékről és egy-két térkép sem ártott volna az illusztrációk mellé.

Györkei Jenő

ERICH FEIN

DIE STEINE REDEN

Gedenkstätten des österreichischen Freiheitskampfes — Mahnmale für die Opfer des Faschismus — Eine Dokumentation*

(Europa-Verlag, Wien, 416 o.)

Az 1975-ös évben a hitleri Németország felett aratott győzelem 30. évfordulójára emlékezett nemcsak Európa, hanem a többi földrész számos országa is. A hivatalos ünnepségek sorozata és méretei, az évfordulóhoz kapcsolódó könyvkiadás, a tömegkommunikációs eszközök széles körű tevékenysége elsősorban a szocialista országokban, de különböző formában a kapitalista világban is méltóképpen hangsúlyozta a fasizmus felett aratott győzelem világméretű jelentőségét.

A szomszédos Ausztria ez alkalommal kettős évfordulóra emlékezett: a fasizmus felett aratott győzelemre s egyben nemzeti önállósága visszaállításának 30., valamint az osztrák államszerződés aláírásának 20. évfordulójára. Az évfordulók alkalmából számos tanulmány és önálló kiadvány jelent meg, amelyek sokoldalúan elemzik a 30, illetve 20 évvel ezelőtt lezajlott események nemzetközi és hazai jelentőségét és számos új adalékkal gazdagítják mind az osztrák, mind az egyetemes történettudományt. A kiadványok rangsorolása nem feladatunk, de azt mégis meg kell állapítanunk: *Erich Fein* könyve a legmegrendítőbb, a legmélyebb emóciókat felkavaró munka a megjelentek között. Ez nem véletlen. A szerző kora ifjúságától kezdve szemben állt a fasiszta politikai áramlattal. Részt vett az osztrák szakszervezeti, szociáldemokrata, majd később a kommunista ifjúmunkás mozgalomban. Részese volt az 1934-es osztrák munkásfelkelésnek és rövid megszakítással 1935-től börtönben, majd a hírhedt dachaui és buchenwaldi koncentrációs táborokban szenvedett, mígnem — 1945 április 11-én — ez utóbbit maguk a foglyok felszabadították. Saját tapasztalatból ismeri, milyen volt a sorsa azoknak a tíz- és százezreknek, akik a faji, nemzetiségi megkülönböztetés alapján, politikai meggyőződésük, vagy csupán humánus emberi cselekedeteik miatt jutottak a nácik kezébe és pusztultak el embertelen körülmények között. A személyes átélés, a náci rendszer gyűlölete inspirálhatta a szerzőt a nagyarányú gyűjtőmunkára, amelynek eredményeként átnyújthatta az olvasók táborának ezt a mély benyomást keltő dokumentációt.

A könyvet az Osztrák Szövetségi Köztársaság elnökének, kancellárjának, oktatásügyi miniszterének, valamint a volt osztrák ellenállók munkaközössége vezetőinek méltató és köszöntő szavai vezetik be. Mindannyian rámutatnak a náci rendszer ellen folytatott ellenálló tevékenység történelmi jelen-

* *Erich Fein:* Beszélő kövek. Az osztrák szabadságharc emlékhelyei — A fasizmus áldozatainak emlékművei — Dokumentáció.

tőségére. Az osztrák államfő kiemeli, hogy ez a könyv kiegészíti a külföldieknek Ausztriáról alkotott elképzelését; egyértelműen dokumentálja az osztrák ellenállási mozgalom tényleges jelentőségét és mértékét.

Tény, hogy Ausztriában a sajátos történelmi körülmények folytán százezrek váltak Hitler híveivé, de az is az igazsághoz tartozik, hogy az osztrák hazafiak ezrei nem hajtottak önként fejet a nácizmus előtt még akkor sem, amikor a hitleri hadigépezet letörölte a térképről az első osztrák köztársaságot. Bizonyíték erre, hogy 1938 márciusában, közvetlenül az Anschluss után, több mint 76 000 osztrák állampolgárt tartóztattak le, és az első, közéleti személyiségekből, politikusokból álló fogolyszállítmányt már 1938. április 1-én útbaindították a dachaui koncentrációs táborba.

Az osztrák ellenállási mozgalom sajátosságai közé tartozik, s ezt bizonyítja Erich Fein munkája is, hogy nem az Anschluss-szal vette kezdetét, hanem visszanyúlik az 1934-es, sőt a húszas évekbe. Éppen ezért a szerző megemlékezik az 1927. július 15-i tüntetés, az 1934-es munkásfelkelés, mint a nácizmus elleni küzdelem harcosairól és áldozatairól is.

A könyv gazdagon illusztrált. A szerző valamennyi általa felkutatott emlékműről, emléktábláról, számos ellenállóról is felvételt készített, találunk itt faximiléket korabeli dokumentumokról, vázlatokat, tábor-alaprajzokat, összeállítást a koncentrációs táborokról, illetve melléktáborokról stb. Ezek ellenére a munkát még sem nevezhetjük egyszerűen képes emlékalbumnak. Az illusztrációkhoz rövid, de szakszerű helységleírások, biográfiai utalások és történelmi magyarázatok kapcsolódnak. A dokumentumok között — megítélésünk szerint — a nemzetközi ellenállási mozgalom kutatói számára sok, eddig ismeretlen náci rendelkezés, intézkedés, bírósági ítélet, röplap, személyes visszaemlékezés található. A fentieken kívül a dokumentáció az 1934—1945 között keletkezett és az ellenállási mozgalom témáját megragadó lírai és szépprózai válogatást is magában foglal. Az írások közül nem egy a bitófák, kivégzőhelyek árnyékában keletkezett.

A szerző a témát Bécs és az egyes osztrák tartományok szerint csoportosította. Külön fejezetben gyűjtötte össze a nácizmus áldozatainak emlékére Ausztrián kívül emelt emlékműveket. Méltóképpen emlékezik a szerző a szövetséges hatalmak, elsősorban a legnagyobb áldozatot hozó szovjet hadsereg, a Hitler-ellenes koalíció katonáira, elesett hőseire is.

Ki kell emelnünk a munka magyar vonatkozásait. A második világháború utolsó időszakában tömegesen hurcolták Ausztria területére a zsidó munkaszolgálatosokat, politikai foglyokat, akik közül tízezrek vettek részt az osztrák—magyar határszakaszon húzódó úgynevezett „birodalmi védőállás" építésében, ahol az időjárás, az embertelen bánásmód következtében ezrek pusztultak el. A szovjet hadsereg előnyomulása következtében a még életben maradtakat erőltetett menetben hajtották tovább a mauthauseni koncentrációs táborba. Ezekre az áldozatokra emlékezik a szerző a 331—332., valamint a 341—342. oldalakon.

Jó, ha a recenzió egy mű egyszerű bemutatásán kívül bírálatot és építő kritikát is tartalmaz. Jelen esetben bírálni nehéz. Nem csupán azért, mert a könyv — véleményünk szerint — kitűzött célját annak ellenére is elérte, hogy a szerző nem támaszt igényt a teljességre. Visszafojtja bennünk a bírálat hangját a könyv által kiváltott érzések áradata. Borzalmas időszakra, ártatlan emberek tömeges pusztulására, igaz emberek önfeláldozó harcára emlékeztet. Ennek ellenére, köszönetünk és elismerésünk kifejezése mellett is felhívjuk a szerző figyelmét arra, hogy egy újabb kiadás alkalmával vegye igénybe a magyar történészek segítségét is. Megítélésünk szerint — anélkül, hogy ez a terjedelmet jelentősen befolyásolná —, segítségük számos adattal tenné teljesebbé a munka egyes fejezeteit.

Szükséges megemlítenünk, hogy a szakszerű könyvészeti apparátus megkönnyíti a munka használatát. A könyv érdemei közé tartozik, hogy az további kutatásra inspirálja az ellenállási mozgalom kutatóit.

Befejezésül kívánjuk, hogy a munka jusson el minél több nép fiainak kezébe. Intsen, figyelmeztessen arra, hogy a nácizmus rémségeit nem lehet és nem szabad a feledés leplébe takarni.

Kun József

KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

Voenno-Isztoricseszkij Zsurnal (Szovjetunió), 1975. 1—3. sz.

V. A. *Maculenko:* „A csapatok hadműveleti álcázása a Visztula—Odera hadművelet idején" (10—21. o.) c. tanulmánya rendkívül nagy méretekben végzett álcázó és megtévesztő tevékenységet ismertet. A Visztula—Odera hadműveletet az 1. Belorusz, az 1. Ukrán Front csapatai hajtották végre a 4. Ukrán Front erőinek egy részével. Közreműködött a 2. Belorusz Front is, amely a kelet-poroszországi hadműveletben vett részt.

A hadművelet jellegzetességei közé tartozik, hogy a visztulai hídfőkből indult. A hídfők a tapasztalatok szerint bizonyos fokig meghatározzák a főcsapás irányát, az áttörés helyét és jelentősen csökkentik a váratlanság tényezőjének jelentőségét. Ezektől a dolgoktól függetlenül, a szovjet parancsnokságnak sikerült eltitkolni a hadművelet kezdetének időpontját, méreteit és bizonyos fokig a főcsapások irányát is. Az ellenség félrevezetésének érdekében egy sor megtévesztő intézkedést hajtottak végre, ez biztosította a váratlanságot. A Főhadiszállás parancsára az 1. Belorusz Front a balszárnyon, az 1. Ukrán Fronttal való találkozási pontnál, megtévesztő támadási előkészületeket hajtott végre. Nagyarányú harckocsi erők, gyalogság, tüzérség, légierők összevonását imitálták, erősítették a vasúti és gépkocsi mozgást. Több mint 1000 harckocsimakettet állítottak fel, a megtévesztő harckocsi csoportosítás körzetében felállították és működtették az 1. és 2. gárda-harckocsi hadsereg rádióállomásainak egy részét, a mozgás imitálására és a lánctalpnyomok készítésére több tucat harckocsit és gépkocsit jártattak. A műszaki alakulatok új hidakat építettek, javították a régieket. Repülőtereket építettek, repülőgép maketteket helyeztek ki, megkezdték a harcászati és hadműveleti övezet támadás előtti szokásos légi felderítését. Amikor a németek kezdtek felfigyelni, tovább fokozták a szállítások imitálását, a tüzérség és gyalogság mozgatását. Tüzeket gyújtottak, fűtöttek a tábori konyhákban. Amikor a német felderítés fokozódott, megkezdték a megindulási körlet kiépítését, lövegállások készítését, igyekeztek foglyokat ejteni stb. A németek hamarosan úgy vélték, hogy a csatlakozási pontnál lesz a főcsapás. Átcsoportosítottak ide egy páncélos és egy gépesített hadosztályt, meggyengítve a védelmet a valódi főcsapás irányában.

Ezzel egyidejűleg az 1. Belorusz Front közepén, ahol valójában a támadás kezdődött, a legszigorúbb álcázást hajtották végre az előkészületek folyamán. A harckocsikat szállító vonatszerelvényeket szénával, építőanyaggal álcázták, a kirakodást csak éjjel és sűrű ködben volt szabad végrehajtani. A technikát azonnal az előkészített, álcázott körletekbe szállították, a nyomokat reggelre eltüntették. A csapatokat éjjel, alegységenként vonultatták fel, lakott helyek elkerülésével. Az építkezések csak éjjel folytak, nappalra mindent eltüntettek.

A támadás előkészítését a törzseknél a tisztek kis csoportjai végezték, semmiféle irányt nem adtak ki. A hadseregek a frontoktól csak a támadás előtt néhány nappal kapták meg az írásos direktívákat, a zászlóaljparancsnokok a támadás előtt 2—3 nappal kapták meg a harcfeladatot, a katonák pedig néhány órával a támadás előtt.

A szerző a továbbiakban részletesen ismerteti azt, hogy a fentebb ismertetett álcázó és megtévesztő intézkedéseket hogyan valósították meg, majd ugyancsak részletesen ismerteti az 1. Ukrán Front ilyen irányú tevékenységét.

Az 1945-ös hadjáratban fontos helyet foglal el az 1. és 2. Belorusz Front és a Balti Flotta által végrehajtott sajátos vonásokat mutató kelet-pomerániai hadművelet, amelyet V. *Jakubov:* „A kelet-pomerániai hadművelet" c. tanulmánya ismertet (1975. 3. sz., 11—18. o.). A szerző legelőször is megjegyzi, hogy a Főhadiszállás nem tervezte eredetileg önálló hadműveletként a két front és a Flotta által végrehajtott hadműveletet. Kelet-Pomerániát a 2. Belorusz Frontnak kellett volna megtisztítani, amelyet felszabadítottak a kelet-poroszországi harcok alól. A támadás február 10-én kezdődött, de a 2. Belorusz Front súlyos harcokban csak rendkívül lassan haladt előre. Az 1. Belorusz Front hamarosan elérte az Oderát és hídfőket foglalt el a nyugati parton. A két front között 150—200 km-es rés keletkezett. A németek igyekeztek ezt kihasználni, Kelet-Pomeránia területén összevonták a „Visztula" hadseregcsoportot, hogy csapást mérjenek az 1. Belorusz Front nyitott jobbszárnyára. Február közepén már 25 hadosztállyal rendelkeztek, és 16-án támadást indítottak 10 hadosztállyal Nerenberg térségéből. 12—18 km-rel sikerült visszaszorítani a szovjet csapatokat, amikor kénytelenek voltak védelembe átmenni és további erőket gyűjteni. Február végén a németek már 46 hadosztállyal rendelkeztek, amelyekben 430 ezer ember, 4860 löveg és aknavető, 1040 páncélos és rohamlöveg, 500 repülőgép volt. Ezzel egyidejűleg megerősítették a védelmi rendszerüket, amelynek harcászati övezete 15—20 km mély volt.

Az 1. Belorusz Front jobbszárnyán tehát fenyegető helyzet alakult ki. Február 17-én a Főhadiszállás megparancsolta az 1. és 2. Belorusz Frontnak, hogy hatalmas felaprózó csapásokkal verjék szét a hadseregcsoportot és tisztítsák meg Kelet-Pomerániát a németektől. A hadműveletbe bevonták a Balti Flottát, amelynek az volt a feladata, hogy légierőkkel, tengeralattjárókkal és torpedórombolókkal zavarja a tengeri összekötő vonalat. A 2. Belorusz Front parancsnoka Rokosszovszkij, az 1-é Zsukov volt, aki a hadműveletbe bevonta az 1. Lengyel Hadsereget is.

A két front hadműveletének tehát az volt a célja, hogy az ellenség erőit szétdarabolják, a szétdarabolt részeket bekerítsék, másokat odaszorítsanak a tengerhez és megsemmisítsék.

A frontok csapásmérő csoportjai túlerőben voltak a németekkel szemben, gyalogság területén 3—5-ször, a harckocsik és önjáró lövegek terén 2,5—6-szor, lövegek tekintetében 4—7-szer.

A 2. Belorusz Front február 24-én kezdte meg a támadást 40 perces tüzérségi előkészítés után, az 1. Belorusz Front pedig március 1-én, 45 perces előkészítés után.

Az első tíz nap alatt a csapatok 120—130 km-t nyomultak előre, 13—25 km-es átlaggal. A legsúlyosabb harcok Gdańsk és Gdynia környékén folytak, ahol a 2. Belorusz Front csapatai 1—1,5 km-t tudtak naponta előrenyomulni, megtörve az ellenállást és időnként napi 20 ellentámadást verve vissza. Végül március 28-án rohammal elfoglalták Gdynia városát és kikötőjét, 30-án pedig Gdanskot. A hadművelet eredményeként egész Kelet-Pomeránia felszabadult.

A hadműveletet rendkívül rövid idő, mindössze 6 nap alatt készítették elő. A harcok idején hadműveleti szünet nem volt. A pontos és jól szervezett vezetés lehetővé tette a szükséges döntések gyors meghozását, nagy átcsoportosítások megvalósítását, aminek eredményeként nagy csapásmérő csoportok jöttek létre a főirányokban.

Széles körű áttekintést ad I. *Vjazankin:* „Menetből való átkelés folyókon" c. cikke (1975. 2. sz. 10—19. o.). A Nagy Honvédő Háború idején a szovjet csapatok mozgatásának gyorsítását nagyban elősegítette a víziakadályok gyors leküzdése. Ez a feladat igen nagy szerepet kapott a háború előtti hadelméletben is. Az akkori időknek megfelelő nézeteket az 1941-es harcszabályzat tervezet foglalta össze. A háború alatt a folyókon való átkelés módszerei tovább tökéletesedtek és

fejlődtek. A háború első időszakában a Szovjet Hadsereg főként védelmi harcokat folytatott. A támadó harcok, amelyek a moszkvai kivételével egyébként is korlátozott méretűek voltak, télen folytak és ezek kisebb víziakadályokat érintettek.

A háború második szakaszában kezdődtek a nagy támadó hadműveletek. A gyors ütem biztosítása céljából igyekeztek megvalósítani a menetből való átkelést, igyekeztek hídfőt elfoglalni, azt megerősíteni, mielőtt még az ellenségnek ideje lett volna megszervezni a szilárd védelmet a másik parton. Példaként szolgálhat az, ahogy a Központi, Voronyezsi és Sztyeppei Front csapatai menetből átkeltek a Dnyeperen 1943 szeptemberének végén.

A háború harmadik szakaszában a módszerek még tovább tökéletesedtek. A tapasztalatokat foglalta össze 1943—1944 folyamán az új harcszabályzat, valamint az ilyen irányú útmutatók és direktívák.

Amint a történelmi tapasztalat bebizonyította, az átkelést legsikeresebben a támadó hadművelet gyors kifejlesztésében lehetett elérni, a korábbi harcoktól még demoralizált ellenség üldözése közben. Az átkelésre a csapatok jóval korábban készültek, a szükséges előkészületeket már a megelőző hadművelet előkészítése idején megtették. Ezek közül a legfontosabbak: a folyó és a partvédelem felderítésének megszervezése; az átkelés helyének kiválasztása; az átkelési eszközök elosztása, a helyi átkelő eszközök összegyűjtése és a felhasználható anyagok előkészítése; a személyi állomány felkészítése; az átkelés tüzérségi és légi támogatásának megszervezése, a harcvezetés előkészítése a hídfőkben.

Az egyes feladatok részletes ismertetése és példákkal való illusztrálása után a szerző ismerteti, hogy az átkelés rendkívül széles arcvonalon történt, ami lehetővé tette az erőkkel és átkelési eszközökkel való manőverezést. Másrészt ez lekötötte az ellenség erőit, zavarta a tartalékok összevonását az ellentámadások és ellencsapások végrehajtásához.

A hadsereg átkelési arcvonalának szélessége mégis az első lépcsőben levő hadtestek számától, a tűzeszközök és átkelési eszközök mennyiségétől, a folyó, a partok és a környező vidék jellegétől függött. A Dnyeperen való átkelésnél ez pl. a Központi Front 13. hadserege esetében 30 km volt; a Dnyeszteren való átkelésnél a 3. Ukrán Front 37. hadserege esetében 35 km. A Nyemanon való átkelésnél a 3. Belorusz Front 11. hadserege esetében 50 km; a Visztulán való átkelésnél az 1. Ukrán Front 3. gárdahadserege esetében 35 km.

A hadtest a körülményektől függően 6,5 km-től 25 km-ig terjedő szakaszon kelt át. A hadosztálynak rendszerint volt 2—3 átkelési szakasza a 6 km-ig terjedő fronton, az ezrednek pedig egy.

A harcfeladat mélysége az átkelés esetén a körülményektől függően változott. A lövészhadtestek esetében ez nem haladta meg a 15—20 km-t, a hadosztályok esetében a 10—14 km-t.

A magyarországi olvasó számára külön is érdekes G. *Cinev:* „Pártpolitikai munka az 57. hadseregben Magyarország felszabadítása idején" c. írása (3. sz., 44—52. o.). Az 57. hadsereg a 3. Ukrán Front keretei között vett részt a harcokban. A belgrádi hadművelet befejezése után kapta azt a feladatot, hogy Baja térségében keljen át a Dunán és foglaljon el hadműveleti hídfőt. Az átkelést a 75. lövészhadtestnek kellett megkezdeni, csaknem egyidőben a 74. és 233. lövészhadtestekkel. A 400—700 m széles víziakadály leküzdését komoly politikai előkészítés előzte meg, amikor is a harcosokkal beszélgetéseket folytattak a Szovjet Hadsereg internacionalista hivatásáról, a hadsereg újságja pedig tapasztalatokat közölt folyók leküzdéséről, amelyeket Romániában, Bulgáriában, Jugoszláviában szereztek November 7-re virradó éjjel kezdték meg az átkelést a 74. lövészhadtest felderítői és sikerült is megvetni a lábukat a másik parton. A szerző a továbbiakban részletesen ismerteti, hogy milyen módszerekkel ismertették a harcosokkal a felsőbb katonai szervek parancsait, felhívásait. Ez a munka általában félhónapos, előzetes összeállított tervek alapján folyt, a katonai események azonban időnként olyan gyorsan változtak, hogy felborult minden munkaterv és a politikai munkások önállóan kellett, hogy cselekedjenek.

A harcra való mozgósítás mellett a pártpolitikai munka feladata volt a

pártépítés, annál is inkább, mert a hadseregnek súlyos veszteségei voltak. Csupán 1944. decembere és 1945 januárja folyamán 576 tagot és 321 tagjelöltet vettek fel a pártba. 1945 januárjában az 57. hadseregben volt 9902 párttag, 4095 tagjelölt, 7275 komszomolista. Ezek száma a hadművelet befejezésének idejére, 1945 áprilisára a következőképpen alakult: párttag — 12 889, tagjelölt 4255, komszomolista 8199.

A továbbiakban a szerző részletesen ismerteti, hogyan ismertették meg a harcosokkal a magyar politikai, társadalmi rendszer sajátosságait, a magyarországi szokásokat stb., hogyan építették ki a kapcsolatot az adminisztratív szervekkel és a lakossággal, hogyan vettek részt az élet megindításában.

Megemlítjük még, hogy a folyóirat 1975. évi 3. száma közli *Mucs* Sándor: „A Magyar Néphadsereg létrehozása és fejlődése" c. tanulmányát (67—74. o.)

(Lengyel István)

Wojskowy Przeglad Historyczny (Lengyelország), 1974. 4. sz.

Emil *Jadziak:* „A szovjet és lengyel hadseregek harcai Észak- és Nyugat-Lengyelország felszabadításáért 1945-ben" (3—27. o.)

A lengyel történelmi és etnikai határok visszaszerzésére már 1942-től mozgósított a Lengyel Munkáspárt, ezt 1944—1945-ben összekapcsolták a hitleri Németország legyőzésére folytatott harccal. A következetes politikai erőfeszítésekkel szoros összhangban 1945 elején erőteljesen fejlesztették a lengyel hadsereget (januártól áprilisig 300 ezerről 400 ezerre nőtt a lengyel katonák száma). A tanulmány a második világháború utolsó 100 napjának katonai eseményeibe ágyazva részletesen tárgyalja a szovjet hadsereg északnyugati hadjáratának előkészítését, a benne részt vevő szovjet és lengyel erőket és eszközöket, az egyes ütközeteket Lengyelország egész területének felszabadításáig.

Zbigniew *Raznikiewicz:* „A 2. Lengyel Hadsereg páncélos és gépesített csapatai a luzsicei—prágai hadműveletben, 1945. április 16-tól május 11-ig". 1. rész (29—61. o.)

1945. április 11-én vette át Swierczewski tábornok az 1. Ukrán Front direktíváját a berlini hadművelet tervére vonatkozóan. A rá háruló feladat tanulmányozása, az ellenség, a terep értékelése után döntött a támadás csapásmérő erőinek megszervezéséről és ezek közt a páncélos és gépesített csapatok helyéről és szerepéről. A németek védelmi sávjának Rothenburg körzetében április 16—18. közötti áttörését, majd az április 20-ig megtett mintegy 25 km-es előretörés összhadseregi lépéseit elemzi.

Tadeusz *Konecki:* „Az Északi Flotta tevékenysége a szovjet—német háborúban, 1941—1945 között". 1. rész 62—103. o.).

A szerző sokoldalúan jellemzi az északi tengeri hadszíntért, hangsúlyozza a Szovjetunió Atlanti-óceánhoz való kijutása és a Csendes-óceán felé vezető északi út biztosításának jelentőségét. Részletesen elemzi a szovjet és a német flottaerők szervezését és feladataikat, a kereskedelmi flotta és a parti erők szerepét a harctevékenységekben. Az 1941—1942. évi események kronológikus áttekintését adja. Folytatása következik.

Tadeusz *Rawski:* „Belgium és a német imperializmus agressziós törekvései" 3. rész (104—136. o.)

Gazdag forrásanyagokon és széles irodalmi feltáráson nyugvó elemzés a Belgium és Németország, valamint Belgium és szövetségesei közötti politikai és katonai helyzetről. A tanulmány jelen harmadik része 1939 augusztusától az első katonai események kihatásait vizsgálja Brüsszel katonapolitikájára, mozgósítási és katonai szervezési intézkedéseire.

Marian *Zgórniak:* „Az »Ottó-terv« és az 1938. márciusi válság" (137—158. o.).

A Habsburg Ottóra utaló „Ottó-terv" fedőneve Ausztria elleni fegyveres intervenció terve 1937—1938-ban került kidolgozásra, megvalósítására 1938 márciusában került sor. Az Anschluss politikai előzményeit, előkészítésének egyes fázisait, a mozgósítást, a Wehrmacht erőket, Hitler direktíváit, majd a nemzetközi visszhangot tárgyalja a cikk.

Stanislaw *Okecki:* „Lengyelek részvétele a Szlovák Nemzeti Felkelésben 1944-ben" (159—187. o.).

A Szlovák Nemzeti Felkelés 30. évfordulójára írt tanulmány értékeli a felkelés politikai, katonai jelentőségét és társadalmi kihatását az antifasiszta erők összefogására. Konspirációs dokumentumokra és sajtóanyagra támaszkodva ismerteti a szlovák partizánok és felkelők soraiban harcoló mintegy 200 lengyel tevékenységét, az egyes fegyveres csoportok lengyel résztvevőinek eredményeit. Huszonhét nemzet fia harcolt együtt a Szlovák Nemzeti Felkelésben, köztük voltak a lengyel nép fiai is.

Rajmund *Szubanski:* „A lengyel tengeri repülésügy 1920—1939. között" (251—269. o.)

1921-ben kezdődött francia—angol segítséggel a lengyel tengeri légierő fejlesztése. 64 ezer dolláros repülőgépvásárlás volt az alap, mely után megindult a honi repülőgépgyártás és a légierő szervezeti kiépítése. Az 1936-ban, olasz szakemberek támogatásával indult 6 éves fejlesztési programot a háború szakította félbe. A légierő katasztrofális elpusztulása okainak számbeli és minőségi elemzésére még nem került sor, sőt az alkalmazás elveinek vizsgálatára sem.

Henryk *Bulhak:* „Lengyelország szövetségesi deklarációja Franciaország mellett a Rajna-vidék remilitarizálása idején, 1935 márciusában" (270—282. o.)

A versailles-i békeszerződés a Rajnától keletre, 50 km-es sávban demilitarizált területet írt elő. 1936. március 7-én Hitler ezt a területet remilitarizálta, lépése Európa első világháború utáni történetében fordulópontot jelentett, megnyitotta a hitleri agresszió második világháborúba torkolló útját.

A francia—lengyel katonai szövetség kérdése már többször szerepelt e folyóirat hasábjain, jelen tanulmány korabeli publikációk és diplomáciai okmányok alapján világítja meg a kérdést, a szövetségesi kötelezettségek katonai kihatását a kérdés konszolidációjára.

Boleslaw *Woszczynski:* „A Központi Katonai Levéltár (CAW) 1970—1973. között" (338—346. o.)

A Lengyel Központi Katonai Levéltár 4 éves tevékenységéről tájékoztat, ismerteti a rendezésre került iratanyagokat, az elkészült alaplevéltárakat, valamint a Levéltár tudományos publikációit. A két háború közötti időszak levéltári anyagának feldolgozásával a lengyel hadsereg történetével foglalkozó kutatók munkáját segítik. Kitér a Levéltár külső intézményekkel kiépített kapcsolataira is.

Eseménykrónika és gazdag második világháborús bibliográfia zárja a számot. *(Windisch Aladárné)*

Militärgeschichte (Német Demokratikus Köztársaság) 1975. 3. és 4. sz. A marxista–leninista hadtörténettudomány elméleti kérdéseivel az alábbi cikkek foglalkoznak:

Heinz *Helmert:* „Marx és Engels a társadalom gazdasági viszonyainak és anyagi-technikai tényezőinek katonai jelentőségéről" (3. sz. 261—274. o.)

Semmi sem függ jobban a gazdasági feltételektől, mint éppen a hadsereg és flotta felépítése, fegyverzete, felkészültsége, győzelme vagy veresége — állapította meg Engels Anti Dühring c. művében. A szerző a marxizmus—leninizmus két klasszikusának, de különösen Engels munkásságának azt az elméleti oldalát értékeli, amely a fenti tételt igazolja. A klasszikusok tanulmányozása sok aktuális kérdésre ad pontos választ, ezért a jövőben is a feldolgozások és elemzések tárgyát képezik.

Reinhard *Brühl* — Gerhard *Förster:* „A haditechnika hatása a hadügy fejlődésére" (3. sz. 275—285. o.).

Minden új haditechnikai eszköz változást, sok esetben forradalmat idézett elő a történelemben. A szerzők az első világháború, valamint a két világháború közti időszak haditechnikai vívmányait vizsgálják abból a szempontból, hogyan hatottak a fegyveres harc megvívásának formáira, hogyan változott meg a hadsereg szervezése, struktúrája, a csapatok kiképzése, a hadművészet egésze. A haditechnikai változások a hadvezetést is forradalmasították. A szerzők vitába szállnak a polgári irodalomban szereplő hagyományos konzervatívizmussal és más téves nézetekkel, melyeket Lenin már az első világháború folyamán megcáfolt és a történelem igazolt.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme óta nem hagyható fi-

gyelmen kívül a politikai, erkölcsi tényezők hatása sem, ezekkel a polgári történetírásnak is számolnia kell. A marxista hadtudomány a tudományos objektívitásra épül, fölénye a második világháborúban bebizonyosodott. E fölény egyik alapvető pillére a haditechnikai adottságok reális felmérése és effektív kihasználása volt.

Hans *Einhorn:* „A marxista—leninista hadigazdaságtan születése és tárgya" (3. sz. 368—398. o.).

E fiatal tudományág a politikai gazdaságtan és hadtudomány határterületén keletkezett a 20. század elején. Történetének vizsgálata azt mutatja, hogy minden korban fontos politikai szerepet játszott.

Marx és Engels mutatott rá először arra a tényre, hogy a gazdasági viszonyok és feltételek változása a hadügyben is alapvető változásokat vont maga után. Lenin az orosz–japán háború értékelésekor megállapítja, hogy egy ország hadügye és gazdasági-kulturális struktúrája közt sohasem volt olyan szoros kapcsolat, mint éppen a 20. században. E megállapítások az első világháborúban beigazolódtak. A polgári irodalom csak mérsékelten és csak a 20—30-as évek közt meri hangsúlyozni a gazdasági tényezők jelentőségét. A hadigazdaságtan máig érvényes megállapításai nem a nyugati irodalomban születtek. A klasszikus hagyományokat és felismeréseket továbbfejlesztő teoretikusokat ma a Szovjetunióban találjuk, ahol népes szerzői gárda foglalkozik e kérdésekkel. A Szovjetunió mellett Lengyelországban, az NDK-ban, valamint a többi szocialista országban folynak kutatások e tudományág elméleti és gyakorlati kérdéseinek megoldásra.

Paul *Heider:* „A hadtörténelem és a forradalmi hagyományok korunk osztályharcában" (4. sz. 389—400. o.).

Korunk társadalmi és politikai életében fokozott szerepet játszanak a hagyományok, ezért nem mondhatunk le a hagyománykutatás elméleti, metodológiai és metodikai kérdéseinek a felvetéséről. Különösen aktuális ez most, amikor a nyugati polgári történetírás hamis képet közvetít az NDK és a Német Nemzeti Néphadsereg viszonylag fiatal hagyományairól, melyeket általános emberi, időhöz nem kötött katonai erényeknek minősít.

Az elkövetkező évek kutatásának súlyponti kérdései lesznek: a haladó hagyományok és a haladás viszonya, a humanizmus és a forradalmi munkásmozgalom hagyományai, a tömegek harca a hadseregért, és a példaképek szerepe. Tisztázásra várnak a következő kérdések: a német munkásosztály haladó katonai hagyományai hogyan kapcsolódnak be a nemzetközi munkásmozgalom történelmi missziójába, a Varsói Szerződés tagországainak katonai hagyományai hol kapcsolódnak szorosabban egymásba stb.

A hadművészet kérdéseivel a következő cikkek foglalkoznak:

V. A. *Maculenko:* „A szovjet haderők hadművészete a Japán elleni háborúban" (4. sz. 411—426. o.).

A fasiszta Németország leverése után Japán még jelentős katonai erővel rendelkezett: a Kvantung hadsereg 1 200 000 főt számlált és komoly haditechnikával felszerelve Mandzsuriában állomásozott. A szovjet erők szeptember 9-én indultak ellene támadásba és 20 nap alatt teljes győzelmet arattak.

A mandzsúriai hadművelet jellemzői: a meglepés, erős átütő erők bevetése, a támadás szélessége és gyors üteme, az egyes fegyvernemek jól szervezett együttműködése, a támadás fő irányának, a csapatok mozgásának és koncentrálásának álcázása, jól előkészített elterelő hadműveletek alkalmazása stb.

A kiválóan irányított és végigvezetett hadjáratok nemcsak a szovjet határokat biztosították, hanem hozzásegítették Délkelet-Ázsia népeit is felszabadító harcaik győztes megvívásához.

Helmut *Otto* — Karl *Schmiedel:* „A haditechnika helye az imperialista német hadvezetés stratégiájában az első világháború előtt és alatt" (3. sz. 299—310. o.).

A német polgári hadtörténetírás felismerte a haditechnika jelentőségét, a hadvezetés mégsem tudta a felismeréseket hasznosítani hadseregfejlesztési programjában. Schlieffen vezérkari főnök a századforduló éveiben elsősorban a vasutak, nehéz lövegek és a léghajózás fejlesztését szorgalmazta, ez képezte a villámháborús koncepció egyik bázisát. A háború kitörésekor a hadsereg technikai ellátottsága jónak volt mondható, de a tisztikar technikai kiképzése

messze elmaradt a hadműveleti-harcászati kiképzéstől, ami hátrányosan érezette a hatását. Az állásháború az áttörés kérdését vetette fel, amit a teoretikusok nem dolgoztak ki, a hadvezetés pedig megoldani nem tudott. A fegyverés emberveszteségek pótlására hiányoztak a tartalékok, új fegyverek előállításához pedig kevés volt a nyersanyag. A felmerült nehézségek okait a német hadvezetés elsősorban szubjektív tényezőkben kereste és nem látta a technika igazi jelentőségét, valamint azt a tényt, hogy mindig az ember, annak erkölcsi-politikai magatartása a háborút eldöntő tényező.

Helmut *Schnitter:* „A reneszánsz kor hadművészetének és haditechnikájának néhány kérdése" (4. sz. 401—410. o.).

A 15. és 16. században a tudományok és művészetek nagyméretű fejlődése a hadügyben is forradalmi változásokat idézett elő. Ez a kor a katonai ikonográfia kialakulásának időszaka. A szerző korabeli gondolkodók, művészek és katonai teoretikusok művein keresztül közeledik a hadművészet kérdéseihez, az érdekes összevetések az olvasó figyelmét a legjellegzetesebb vonásokra irányítják.

A haditechnika kérdéseivel több cikk foglalkozik, a legjelentősebbek ezek közül:

Richard *Lakowski:* „A német hadsereg technikai harceszközökkel való ellátottsága a második világháborúban" (3. sz. 311—322. o.).

A fasiszta hadvezetés az első világháború tapasztalatait figyelembe véve olyan haditechnikai eszközök kifejlesztését rendelte el, amelyek az áttörést elősegítették és ugyanakkor a mozgó háborút is lehetővé tették, a villámháborús céloknak megfelelően.

A páncélos- és gépesített hadosztályok képezték a fő ütőerőt, ezek szervezése és felszerelése több ízben is változott a háború során. 1941 nyarán már megmutatkoztak a szervezés és felszerelés hiányosságai, a villámháborús koncepció végleges csődje azonban a moszkvai csatában következett be. A leigázott országok kizsákmányolásával tudta csak a német hadvezetés a teljes összeomlást 1945 tavaszáig elodázni, mert e vereségnek törvényszerűen be kellett következnie.

A jelenkor hadtörténelmével egy cikk foglalkozik:

Georg *Heitsch:* „Az Egyesült Államok »rendőr«-programja a nemzeti szabadságmozgalmak leverésére (1961—1971)" (4. sz. 427—434. o.).

Ázsia, Afrika és Latin-Amerika nemzeti mozgalmainak felszámolására katonai, illetve rendőri segélyt folyósít az Egyesült Államok az országok „belső biztonságának" megőrzése érdekében. Katonai szakértők mellett az amerikai rendőrakadémiákon kiképzett káderek az amerikai befolyást erősítik ezekben az országokban. A szerző részletes tabellákon mutatja be a rendőri segély formáit és az összegeket az egyes országok szerint.

A Varsói Szerződés fennállásának 20. évfordulóján *W. Hanisch — W. Schönfeldt — G. Schulz* eseménynaptárt állítottak össze a szervezet életéből (4. sz. 435—439. o.).

A hadtörténeti irodalom bibliográfiája — 1974. I. rész — a 4. számban (506—510. o.), a szovjet és NDK katonai kiadók 1975-re tervezett kiadványainak listája a 3. számban (379—382. o.) található. *(Rákóczi Katalin)*

KRÓNIKA

KALMÁR JÁNOS

AZ ORSZÁGOS HADTÖRTÉNETI MÚZEUM FEGYVERKIÁLLÍTÁSA

A jogelőd Hadimúzeum fegyvergyűjteménye a második világháború során igen súlyos károkat szenvedett, becslések szerint mintegy 70%-a pusztult vagy kallódott el. Ezt a körülményt figyelembe véve különösen örvendetes tény, hogy az Országos Hadtörténeti Múzeum most — felszabadulásunk 30. évében — alapozva a kitartó gyűjtőmunka eredményeire, felhasználva természetesen a régi gyűjtemény megmaradt részét, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum segítségét is — ilyen nagyszabású fegyverkiállítással lépett a nagyközönség elé.

A kiállítás jellegét tekintve szakmai, állandó jellegű kiállítás, amely mind terjedelmét, mind módszerét tekintve új — s hozzátehetjük sikeres — vállalkozás.

Terjedelmére jellemző két adat: a kiállítás 7 termet tölt meg, s közel 2000 tárgyat tartalmaz.

Módszere didaktikus, oktató jellegű, s egészében igen jól szolgálja a hazafias és esztétikai nevelés ügyét is.

A múzeum profiljának megfelelően a kiállítás fő vonalában a harci fegyverek állnak, ezek közül is legrészletesebb és legteljesebb a kardfélék és a tűzfegyverek sora. (A belső borítók képei a kiállítás egy-egy érdekes részletét mutatják be.)

A bevezető tabló után az első vitrin a kard őstípusait — a bronz- és vaskori kardokat — mutatja be. Az egyik vaskardnak a hüvelye is megmaradt, ami ezeknél a típusoknál igen ritka jelenség. Ugyanitt találjuk az ősi szablyatípusokat is, egy avar és egy honfoglalás kori szablya formájában.

A kardok sorát egy széles pengéjű, rövid keresztvasú, ún. „normann" kard nyitja. Jellegzetessége a két részből összetett markolatgomb.

Ezt követik a lovagi kardok, a XIII—XV. századból. Megfigyelhető a kard méreteinek növekedése, ami a hadiöltözet, a vértezet elnehezedésének következménye.

A kardok további sora a XVI. századtól már kosaras markolatú. Különös alakítású a velencei dogék horvát testőrségének kardformája, a schiavona; kosara az egész kézfejet borító rácskosár.

A következő vitrinben ismét szablyák láthatók. A mind gyakrabban támadó törökkel szemben a magyarok is visszatértek ősi fegyverükhöz. A szablya újraéledése a XV. század derekára esik, összefüggésben a mind gyakoribb török támadásokkal, akik akkor szintén szablyát használtak.

Jellegzetes korai magyar szablyatípus a lovagi kard méretű, „S" keresztvasú szablya, amely Hunyadi János korában alakult ki.

Az általánossá váló magyar szablya a szpáhi szablyaformát vette mintául. Keresztvasa a XVI. század közepén még szokatlanul hosszú, a század végére megrövidül. Általánossá válik a fokél is, minél fogva a szablya szúrásra is alkalmassá válik. Ebben a formában egészen a kuruckorig megmarad. A XVII. század végén, még inkább a XVIII. század elején, megjelenik a kézfej védelmét szolgáló pánt is. A kézvédőpánt helyett szórványosan láncot találunk, ami a kézvédőpánt

szerepét tölti be, azaz szintén a kézfej védelmét szolgálja. A XVII. század vége felé kialakul a sajátosan magyar markolattípus, amelynél a kézvédőpánt szervesen összenő a markolatgombbal.

A magyar szablyák mellett török és perzsa szablyák is láthatók a kiállításon, típusonként 1—2 példány.

Gazdag sorozatban találjuk a magyar huszár félelmetes szablyáit a XVIII. századból. Szerelésük réz, hüvelyük rokokó ízlésű, trébelt rézveretekkel ékes. Pengéjükön FRINGIA felirat, másokon kettős kereszt, illetve félholdon álló Madonna. Mária Terézia korából származnak. Egyes darabokon a markolatpánt fém-gyöngyverettel díszített, ami viszont már II. József korára vall.

A XVI. század első felében a magyar huszár kopját helyettesítő fegyvere volt a hegyestőr, amelyet jobb oldalon, a nyereg alatt felcsatolva viseltek. Keskeny, hosszú, három—négyélű pengéjű szúrófegyverek ezek, amellyel az ellenséges harcos vértezetének hézagjait kikeresve adták meg a halálos döfést. A lóra való pallos széles, egy-, ritkábban kétélű pengéjű vágófegyver volt, s az ellenséges hadiöltözet átvágására volt alkalmas. Ezen fegyverek markolatai az akkori kor szablyáinak markolatát, keresztvasát vették át.

Gazdag sorozatban láthatjuk a nyugati mintájú, nehézlovassági kardokat. Az egyenes kard, a „dragon", a vértezett lovasság fegyvere volt, ebből származik a (dragoner) dragonyos elnevezés.

A közös hadsereg könnyűlovassági szablyáinak sorozatát a külföldi, azonos rendeltetésű szablyák válogatott példányai követik, rendszerint vasból készült, szép művű kosárzattal vagy kézvédőpánttal szerelve.

A XIX—XX. század lovassági szablyák egységesített példányai szintén vasszerelésűek, széles, áttört, a kezet kellően védő kosárzattal.

A szálfegyver-sorozat csupán néhány példányt mutat fel, látunk itt bronzkori lándzsacsúcsot, majd középkori vas lándzsacsúcsokat, továbbá XVII. századi huszárkopjacsúcsot, sőt az 1848—49-es szabadságharcból származó kiegyenesített kaszákat is, a népfölkelők fegyvertárából.

Egyéb szálfegyverek is gazdagon jelennek meg a kiállításon. Az alabárd mellett láthatók a spontonok, a csajkáslándzsa és a tiszti partizánok, amelyeknél a felületi aranyozás széles sávjai jelezték a tulajdonos rangját. A sort német és osztrák—magyar pikák zárják le.

A terem közepén fekvő tárlókban nyertek helyet a középkori bronz, csillagfejű buzogányok, egy gömbfejű török buzogány, majd az első világháború olasz harcterén szerepet játszó vasbuzogányok, amelyeket a magyar honvédek kaptak felszerelésükbe. A XVI. század elejéről való a tollasbot, vagy tollasbuzogány, háromszögű tollakkal; a tollak sarkainak legömbölyítése török hatásra történt. Végül az 1848—49-es szabadságharc idején használt csillagfejű buzogány, amelyet a pesti rendőrök a fegyverhiány miatt kaptak szolgálatra. Következnek a különböző méretű fokosbalták, az egyik példány felirata „Ludwig-baka", amely nyilvánvalóan az olasz fronton szolgálta gazdáját. Nem maradnak el az őskor kő- és bronzbaltái sem. Az álló vitrinben XVI. századi félvértezetet látunk, felemelhető sisakrostéllyal, majd egy erdélyi sodronyinget, aranyozott csillagokkal kiverve.

A második terem fegyvereinek sorát gyalogostiszti kardok és szablyák sorozata nyitja meg. Itt találjuk Rétsey ezredes díszszablyáját, az 1848—49-es szabadságharc idejéből való honvédtiszti szablyákat, majd az 1861. M. gyalogostiszti szablyát, amely külsejében a második világháborúig változatlanul megmaradt. Láthatjuk ezután a külföldi gyalogostiszti szablyák és kardok gazdag sorozatát, többnyire rézszereléssel.

A gyalogostiszti kardokat, szablyákat a díszesen áttört, széles kosarú lovastiszti szablyák követik. Az osztrák-magyar szablyakosarakon Szent György, Szent Borbála alakja gyakori motívum. A FRINGIA pengefelirat még a XIX. század eleji darabokon is előfordul. A Fringia szó az európai eladásra szánt, tehát Frangisztánnak, a Frenginek készített török szablyapengéken fordult elő, ennek elszerbesített alakja a frangia, amelyből a Fringia szó származott. Később a könnyebb eladhatás kedvéért maratták vagy vésték be a pengékbe a Fringia szót.

Gazdag sorozatban tárulnak elénk a különlegesen díszes, ízléses kivitelű

tengerész- és folyamőrtiszti szablyák és kardok, aranyozott réz markolattal, kosárzattal. A vasszerelés a tenger sós levegőjétől károsodásnak volt kitéve, ezért találjuk ezeken a kiállított példányokon az aranyozott rézszerelést.

Ezek után szabványosított katonai tisztviselői kardok, szablyák sorozatát látjuk, aranyozott réz kosárzattal és markolattal, a XIX—XX. század folyamáról. A következő gazdag sorozat kardjai és szablyái testületek és különleges alakulatok számára szolgáltak.

A díszkardok és emlékkardok valóban válogatott ritka példányait találjuk a következő sorozatban, köztük egy 1845. mintájú emlékszablyát, maratott magyar címerrel; a XIX. század második feléből való aranyozott, maratott pengével Károly Albert szardíniai király szablyáját, amelyet Egressy Lajos (+1870) huszárkapitány kapott ajándékba a királytól, továbbá több 1904-es mintájú díszszablyát, maratott díszű pengével, dúsan áttört kosárzattal.

Ezután következnek a külföldi díszszablyák, aranyozott szereléssel, bársony és domborított művű hüvelyveretekkel. Igen becses Klapka György 1848—49-es hanvédtábornok, Komárom hős védőjének díszkardja, amelyet a solingeni fegyvergyár ajándékozott Klapkának.

Külön vitrinben vannak elhelyezve a Magyar Néphadsereg szolgálati és dísz-, illetve emlékkardjai és tőrei. Az utóbbiakat magas beosztású tisztek kapják, hosszú időn át tartó kiváló szolgálatuk elismeréseként.

A következő sorozat bemutatja az altiszti, gyalogsági, utász-, hídász-, árkászkéseket, -kardokat és -szablyákat, a Monarchia és a külföldi hadseregek fegyverzetéből.

Külön tárló őrzi a zsoldos gyalogság kétkezes kardját. Szokatlanul nagy méretű súlyos kard ez; ezredenként csak kevés számú gyalogost fegyverreztek fel kétkezes karddal, ezek voltak a „Nagy kard mesterei". A magyar várak inventáraiban mint bástyára való pallosok vannak feltüntetve. Mellette van kiállítva II. Lajos magyar király Landsknecht-típusú kardja, amelyet ruhájával, kengyelpárjával, sarkantyújával egyetemben az I. Lajos magyar király által alapított Mária-Zelli templom kincstárából vásárolt meg a magyar állam.

A kardfélék sorát a jatagánok, handzsárok sora zárja. Markolatuk két kagylósvégű csont vagy szaruanyag, pengéjükben a korán szurái vannak ezüsttel beverve.

A terem közepén levő tárló a korai távolra ható fegyverekből mutat be példányokat. Számszerij szaru ívvel, az íj borításán a Hunyadi-család címerét látjuk, majd Mátyás királyt, mellén a magyar címerrel, amint lovon, kivont kardjával üldöz egy szarvast. Ez a számszerij Mátyás király vadásztársai vagy pedig udvari vadászai számára készült. Török-tatár visszacsapó, ún. reflex-íjat is látunk, török nyílvesszőkkel együtt, számszeríjat acélívvel, csappantyús rendszerrel, a XVII. századból, mellette a fogazott rudas felhúzó szerkezetet, végül egy pisztoly formájú kisebb golyóvető madarászó fegyvert és egy német rendszerű, nagyobb golyóvető számszeríjat.

A következő tárlóban parasztkést látunk, amely a XV. században védelmi fegyverként szerepelt, majd vasmarkolatú és keresztvasú tőrpéldányokat, ún. misericordia tőröket, amellyel a kegyelemdöfést adták meg a sebesült, lováról leesett, vértezett harcosnak. A sort kaukázusi tőrök, kis méretű handzsárok, kínai és japán rövidkardok zárják.

A harmadik terem az elöltöltő tűzfegyverek fejlődését ismerteti. Az első vitrin a tűzfegyverhez szolgáló puskapor alkotórészeit, a puskapor készítését szemlélteti, s itt láthatunk egy pisztoly alakú puskaporvizsgáló készüléket is.

A legkorábbi kézi tűzfegyver volt a szakállas puska, amelynek említése már 1364-ben történik. A cső alatti szakállszerű vasnyúlványt a várfal lőrésébe vagy pedig — mezei harcnál — villára, bakra támasztották. Begyújtása a felporzó csatornához érintett izzó kanóc által történt.

1480 körül alakult ki a valóban kézi puska, amelynél már a ravasz meghúzásával, a kakasba szorított izzó kanóc útján történt az elsütés.

A kiállításon bemutatott gyújtószerkezetek működését rajzolt ábra is szemlélteti. A legrégibb puskát izzó kanóc gyújtotta be. Nevük kanócos puska, egyszerűségük, könnyű kezelhetőségük miatt hazánkban még II.

Rákóczi Ferenc korában is kedvelt tűzfegyverek voltak.

Bemutat a kiállítás övre akasztott töltéstartó fapalackokat is, amelyek egy lövésre való kimért puskaporadagot tartalmaztak.

A keréklakatos gyújtószerkezet a XVI. század legelején került a puskákra. Ennél a rendszernél egy rugóhatás alatt működő lánc forgásba hoz egy acélkereket, amelyre piritet, később kovaszilánkot szorítottak. A forgás szikrát vált ki, amely begyújtja a puska felporzását.

A miskolci hámorokban 1503 körül már készítettek keréklakatos puskákat. A kiállítás bemutat ilyfajta puskákat és karabélyokat a XVI. század folyamáról, majd pisztolyokat is a XVI. század végéről és a XVII. század első feléből.

A spanyol lakatokat (Miguelet) rendszerint török puskákon, sáncpuskákon figyelhetjük meg. Ugyanitt láthatunk balkáni török puskákat és pisztolyokat is. A spanyol lakatszerkezet jellegzetessége, hogy rugói és kakasa a lakatlemezen kívül helyezkednek el. A XVI. század első évtizedeinek terméke.

A francia, másképpen kovás lakatszerkezet megjelenése az 1640 körüli évekre esik. Korábban vadászpuskákon alkalmazzák, 1649 körül a lovassági pisztolyokon is bevezették, majd rövidesen rákerültek a többi puskafajtákra is. Ennél a rendszernél kovaszilánk csapódik egy acéllemezre. A kiállítás bemutat kovás lakatszerkezeteket, trombonokat, láthatjuk a legkorábbi típusú puskaszuronyt, amelyet (fa)nyelénél fogva a puskacsőbe dugva alkalmaztak. Ez a szuronyféleség 1705-ben vált a gyalogság szolgálatában általánossá. A XVIII. század első negyedében megjelennek a csőre húzható, tehát hüvelyes nyelű szuronyok. Megtaláljuk a kiállításon ezeket a korai szuronypéldányokat is.

Bő sorozattal mutatja be a kiállítás a gyalogsági és lovassági kováspuskákat és karabélyokat (karab = rövid) is. Ugyancsak megtaláljuk a külföldi alkalmazásban levő trombonokat, amelyeken a cső torkolata tölcsérszerűen kiszélesedik — nevét a trompa, trompete (trombita) szóból nyerte —, továbbá a legkülönfélébb minták szerinti katonai puskákat.

Különös érdekességű és szinte meglepő a gyutacsos katonai puska- és pisztolygyűjtemény gazdag anyaga. A szakszerűen összegyűjtött puskák, Console-, Augustin-rendszerű gyutacsos, a Monarchiában használatos gyalogsági puskák, lovassági karabélyok, pisztolyok, nagy hozzáértéssel összeválogatott minden típusát elénk tárja a gyűjtemény, de helyet kaptak itt a külföldi országok azonos célokra készült tűzfegyverei is. A következő állószekrényben az idevágó puskák, pisztolyok lövedékeinek és gyutacsainak magyarázatát és bemutatását találjuk.

A XVIII. század folyamán kísérletek folytak a puskák tüzelési gyorsaságának növelésére. 1704-ben a puskacső gyújtónyílását kúpos csatornává fúrták ki, ezáltal a puskapor önmagától kifolyva töltötte meg a felporzócsatornát. A kézi fölporzás fölöslegessé vált. Majd a puskacső farkcsavarlapjának ferde levágása a csőbe ömlő puskaport a gyújtócsatornába irányította, és így az biztosabban feltöltődött. Ez az újítás 1718-ban történt. Az így készített puskával percenként 6 lövést lehetett leadni, és még egyszer újra tölteni. A további, folytatólagosan kiállított fegyveranyag a különböző féle és fajta puskákat mutatja be, illetőleg különleges puskafajtákat tár a látogató elé. Látunk itt két egymás alatt elhelyezett csövű kováspuskát, keréklakatos muskétát, vadászpuskákat; ezek között különös érdeklődésre jogosult a Girardoni-rendszerű szélpuska, amelynél acélpalackba sűrített levegő lőtte ki az ólomgolyót. Majd céllövőpuskák következnek, magyar mesterek művei, s egy kézigránátot kilövő karabély, amely várostromoknál már 1658-ban ismeretes. A kézigránátot 250—300 lépésre vetette. A szép kiállítású vadászpuskák között egy háromlövetű gyutacsos példány is szerepel.

Válogatott pisztolykülönlegességeket tár elénk a következő szekrény anyaga. Találunk itt trombonpisztolyt, vadászpisztolyt, magyar és külföldi mesterektől, egy- és kétcsövű pisztolyokat, sőt egy sárgaréz csövű pisztolypéldány is bemutatásra került.

A terem közepén fekvő tárlókban szokatlanul hosszú csövű, úgynevezett tópuskát látunk, kovás szerkezettel. A vadász a tavat szegélyező bokrok mögött búj meg, hogy a vízivadak meg ne láthassák. A puska hosszú csövét

a bokrok alatt dugta ki a lövéskor. Külön tárlóban külföldi és magyar mesterektől egy- és kétcsövű pisztolyokat, majd trombon-tercerolokat, zsebpisztolyokat láthatunk.

A tercerol a XVIII. század elejének terméke, Angliában jelenik meg. Kisméretű zsebpisztolyfajta ez, kovás lakatszerkezete nem oldalt, hanem a cső végénél, középen helyezkedik el, a kakas a cső középvonalába esik. Két egymás alatti csővel és tromboncsővel is ismeretes. Ezeket már gyárilag, iparszerűen állították elő.

Az elöltöltő huzagolt csövű puska bevezetésével megnövekedett a lőtávolság, s a fegyverszerkesztők különös figyelmet fordítottak a tűzgyorsaság fokozására is.

A maximális tűzgyorsaság hét célzott lövésre emelkedett percenként. A tűzgyorsaság növelésére irányuló kísérletek itt azonban nem álltak meg, a technika fejlődése állandóan új és új lehetőségeket biztosított, amelyek felhasználásával még jobban meg lehetett könnyíteni a töltést.

A tűzgyorsaság fokozására irányuló törekvések mellett a hátultöltésre való áttérés alapvető oka a lövész lövés közbeni megvédésének szükségszerűsége volt.

A hátultöltéssel a puska újratöltésének minden fogását fedettebben lehetett végrehajtani.

A 4. teremben az egylövetű hátultöltő puskákat, pisztolyokat és a többlövetű forgópisztolyokat láthatjuk.

A Dreyse-féle egylövetű hátultöltő gyútűs puska volt az első olyan hátultöltő kézi lőfegyver, amelyet tömegesen és harcászati szervezettséggel háborúba vetettek. Megjelenése új korszakot nyitott a puska történetében.

A königgrätzi csatában (1866. július 3.) az osztrákok a „legtökéletesebb elöltöltővel", a Lorenz-puskával voltak felszerelve, míg a poroszok a Dreyse-féle puskákkal. A csata után az egész világ felfigyelt a hadieseményre, különösen azért, mert a porosz *hátultöltő* Dreyse-féle gyútűs puska egyszerűen „kiütötte" az osztrák *elöltöltő* Lorenz-puskát.

A königgrätzi csata hatására az európai országok sorra szerelték fel a hadseregeiket hátultöltő puskákkal.

Az 1867 után szabadalmaztatott egylövetű, hátultöltő kézi lőfegyverek zömét a hatalmas készletekben levő elöltöltő puskákból alakították át. Egyszerűbb és gazdaságosabb volt a huzagolt csövű elöltöltő puska átalakítása, mint teljesen új fegyver tervezése és sorozat-gyártása.

Az elöltöltők átalakításához a többnyire olcsó és egyszerű csapózávárzatokat alkalmaztak.

A csapózávárzatok mozgási irányuk szerint lehetnek oldalt (jobbról-balra; balról-jobbra) és felfelé nyithatók.

A csapózávárzatos puskákat áttekintve láthatjuk, hogy a fegyverek űrméretét nem változtatták, ezért — a fém töltényhüvely miatt — a töltény súlya jelentősen megnőtt. A régi, nagy űrméretű puskákból alakított hátultöltőknél az új töltény súlya 54—55 gramm lett az akkor már használt kis űrméretű fegyverek 40 grammos töltényével szemben, a lövedék kezdősebességének növelése és ballisztikai tulajdonságainak javítása érdekében felemelt lőportöltetsúly pedig a fegyver hátrarúgását növelte meg elviselhetetlen mértékben.

Ezek a nehézségek arra késztették a fegyverszerkesztőket, hogy a fegyverek űrméretét, és ezzel a fegyver súlyát is, csökkentsék.

A fegyverek űrmérete átlagosan 11 mm lett. A závárzat szempontjából több, egymástól eltérő típus alakult ki: tömbzáras, gerendelyes, zárótárcsás és dugattyús rendszerek.

A Dreyse- és Lorenz-rendszerű puskák mellett, a kiállított egylövetű hátultöltős puskák közül, figyelmet érdemel még többek között a francia Chassepot-puska, a csapózáras Snider-rendszerű gyalogsági puska és az osztrák—magyar 1867-es mintájú Werndl-puskák sorozata. Ez utóbbiak még az első világháborúban is szerephez jutottak.

A különböző szerkezeti megoldások áttekintése után megállapíthatjuk, hogy az 1870-es években készült hátultöltő egylövetű puskák ugrásszerű haladást jelentenek az előtte néhány évvel készültekhez képest. A fegyver súlya 4—5 kg-ra csökkent. Megtöltése mindössze 3 fogást igényelt. Tűzgyorsasága átlagosan 10—12 lövés volt percenként; lőtávolsága 1600—1800 m.

Az ismételhetőség igénye először nem a puskánál, hanem a pisztolynál jelentkezett. Főként a lovasságnál, mert a pisztoly minden lövés utáni

újratöltése rendkívül hátrányos volt a lövész számára (az egyik kezével a lovat vezette). Eleinte a piszolyokra több csövet szereltek. A tárló első részében ezekből láthatunk szép példányokat, mind előltöltő (a belga Mariette-félék), mind hátultöltő (Grünbaum- és Biedermann-rendszerű) változatban. Egy dobozban van kiállítva egy gyutacsos pisztolypár, Kiszela Károly pesti mester műve.

Az első igazi forgóhengerrel szerelt pisztolyt Samuel Colt szabadalmaztatta 1835-ben. A köznyelvben még ma is gyakran „Colt"-nak neveznek minden forgópisztolyt. Forgópisztolyai elöltöltők, miként a róla készült utánzatok is.

A forgópisztolyok igazán csak a fémhüvelyű töltények alkalmazásával terjedtek el, váltak hadi-használhatókká. Az első fémhüvelyű töltényt tüzelő forgópisztoly a francia Lefaucheux-forgópisztoly, melyet különleges töltényéről könnyen felismerhetünk. Az osztrák—magyar lovasság fegyvere volt a hátultöltő Gasser-rendszerű pisztoly. Az itt kiállított Dreyse-pisztoly ritkaságnak tekinthető.

A központi és peremes gyújtású töltények feltalálása lehetővé tette a különböző forgópisztoly-rendszerek kialakulását. A tárló további részében az ezekbe a rendszerekbe tartozó forgópisztolyokat láthatjuk. Itt található a szovjet hadsereg által is használt Nagant-féle forgópisztoly, vagy az öntöltő angol Webley-Posberg-forgópisztoly, amelynek működési elve hasonló a későbbiekben látható öntöltő forgópisztolyokéhoz.

Az egylövetű hátultöltő puska, alighogy megszületett, máris elavulttá vált. A mind gyorsabb tüzelésre irányuló igény olyan fegyverek készítésére ösztönözte a fegyverszerkesztőket, amelyeknél egyszerre több töltény helyezhető el a puskában, és azok a zárszerkezet mozgatásával tölthetők a csőbe. Az ilyen fegyvereket ismétlőpuskáknak nevezzük.

Az 5. terem első tárlójában a Girardoni-szélpuskákat láthatjuk.

Az első hadihasználatra is alkalmas ismétlőpuskát Girardoni órásmester szerkesztette 1779-ben. Puskája szélpuska volt, amelynél a puska oldalára szerelt tárból egy adogatószerkezet a cső hátsó üregébe továbbította a golyót, amit azután az acélpalack-tusában összesűrített levegő a szelep megnyitásakor (az elsütőbillentyű elhúzásával) kirepített a csőből. A fegyvert az osztrák hadseregben rendszeresítették 1780-ban. 1815-ig volt használatban.

Az ismétlőrendszereknek három típusa terjedt el; a tusatáras, az előágytáras és középágytáras ismétlőpuskák.

E rendszereket képviselő puskákat láthatjuk a terem további részeiben.

Az előágytáras puskák között láthatjuk a hírnevessé vált Winchester-puskákat és az első gyérfüstű lőporral ellátott töltényt.

Az ismétlőrendszerek időrendben legkésőbb kialakult és legtökéletesebb formája a középágytáras rendszer. A töltények elhelyezése szempontjából ez a megoldás a legmegfelelőbb, a töltények nem egymás mögött, hanem egymás alatt vagy egymás mellett fekszenek. A puska súlypontjának helyzete nem változik a tölténytár kiürülésével.

A középágytáras ismétlőpuskák rendszerei:

— alul felfüggeszthető társzekrényes;
— kiálló, alul nyitott társzekrényes;
— kiálló, alul zárt társzekrényes;
— vízszintes társzekrényes;
— süllyesztett, alul zárt társzekrényes.

A terem falitárlóiban a fenti felszerelés szerint csoportosítva láthatja a látogató a különböző puskákat, így az osztrák-magyar hadsereg tömegfegyverét, a Mannlicher-puskát; a szovjet hadsereg második világháborúban bevált Messin-Nagant-puskáit, és a legtöbb (28) országban rendszeresített Mauser típusú puskákat.

A XX. század fordulójára az ismétlőpuska elérte fejlődése lehetőségének tetőfokát. Tűzgyorsasága 12 lövés volt percenként, lőtávolsága több (2—3) kilométer.

Az ismétlőpuska néhány helyen újszerű alkalmazásra is került. A megmerevedett állásharcokban a nagy jelentőséggel bíró kézigránátharc egyik segédeszköze lett azáltal, hogy a gránátot nagyobb távolságra puskával lőtték. A puskagránátok néhány példányát az ismétlőpuskákat lezáró utolsó vitrinben láthatjuk. A különleges rendeltetésű puskák közé sorolható a

mesterlövész-puska (rászerelt távcsővel) és a szuronnyal kombinált drótvágó szerkezetes puska, amelyet az első világháborúban a drótakadályok átvágására használtak.

A terem közepén fekvő asztali tárlóban találjuk a gyalogság egyéni közelharcfegyverét, a kézigránátot.

A kézigránát a XVII. századtól elterjedt, a XVIII. és méginkább a XIX. században általánosan használt fegyverfajta. Eleinte agyagból égették, majd bronzból, vasból, sőt vastag, zöld üvegből is öntötték. A kézigránát virágkorát az első világháború állásharcaiban élte. Napjainkban is rendszeresített fegyver. Két alaptípusuk ismeretes: a támadó és védő kézigránátok.

Hatásuk szerint lehetnek:
— repeszhatású kézigránátok;
— gyújtó kézigránátok;
— gáz kézigránátok;
gyújtás szerint:
— ütődés folytán robbanó;
— időzített;
külalak szerint:
— fogantyúval ellátott;
— tojás alakú kézigránátok.

Az egylövetű hátultöltő és méginkább az ismétlőpuskák felhasználása nyomán ismét megváltozott a gyalogság harcászata. A megváltozott harcmód viszont olyan lőfegyvert igényelt, amely képes a szükséges tűzmennyiséget biztosítani.

Ilyen fegyverként kezdetben szórólövegeket alkalmaztak, így az osztrák—magyar hadseregben a Montigny-féle (37 csövű, 11 mm-es) szórólövegeket.

Hiram Stevens Maxim 1885-ben szabadalmaztatta géppuskáját, melynek alapján az ismert angol Vickers-fegyvergyár gyártott először géppuskákat.

A 6. teremben a dobogókon különféle víz- és léghűtéses, állványos és kerekes, gyalogsági és légvédelmi, valamint harcjárműbe épített géppuskatípusokat láthatunk. Itt található a második világháború egyik legendás szovjet fegyvere, a Maxim-géppuska is.

Felmerült a kérdés: nem lehetne-e lőporgázok hátraható feszítőerejét (a géppuska működtetéséhez hasonlóan) a maroklőfegyvereknél is hasznosítani. Hamarosan kiderült, hogy lehetséges.

Köztudott, hogy a pisztoly — rendeltetésszerűen — önvédelmi, kézi (marok)lőfegyver. Követelmény vele szemben, hogy lehetőleg kézies (lapos, kicsi és könnyű) és öntöltően többlövetű legyen.

A tárlóban látható maroknyomásos Protektor zsebpisztoly ismétlő és nem hatásos fegyver, csakúgy mint a Remington-Derringer, a Bär- és Reform-pisztolyok.

A századforduló idején forgalomba hozott Bittner-féle „félautomata" pisztolyok azért nem terjedtek el, mert időközben megjelentek a Browning-féle öntöltő pisztolyok.

Mielőtt végignéznénk az öntöltő pisztolyokat, tekintsük meg a pisztolyok felosztását és elvi működését szemléltető táblát, mely szerint a pisztolyok lehetnek reteszeletlen és reteszelt pisztolyok.

Az öntöltő pisztolyok bemutatása a reteszeletlen súlyzáras, öntöltő pisztolyokkal kezdődik. Ezeknél a cső rögzített, csak a szán mozog. Néhány érdekes pisztolyra hívhatjuk fel a figyelmet ebben a rendszerben:

— a német 1908. M. Schwarzlose pisztolynál a szán nem a pisztolyoknál szokásosan hátra, hanem előre szalad lövés közben;

— nagyon érdekes a 6,35 mm-es Lignese (Einhand) pisztoly, melynek működtetéséhez egy kéz elegendő;

— a világ legkisebb öntöltő pisztolya a Kolibri, melynek űrmérete 2,7 mm és 7 db töltény fér a tárba.

Kiemelve láthatjuk a magyar szolgálati pisztoly fejlődésének állomásait (megjegyzendő, hogy ez az első pisztoly a világon, mely alumíniumötvözetű tokkal készült).

Az öntöltő pisztolyok másik nagy csoportja a *reteszelt öntöltő pisztolyok*. Ezeknél a pisztolyoknál a cső nincs mereven rögzítve, hanem a lövésnél a reteszelt zárszerkezeten keresztül áthaladó erő hatására korlátozott mértékben hátrasiklik. Megtaláljuk itt az első és második világháborúban igen jelentős szerepet játszó jelzőrakéták kilövőpisztolyait is, különféle lövedékeikkel együtt.

A hetedik terem kezdő dobogóján a *golyószórók* fejlődését kísérheti figyelemmel a látogató. Az első világháború kezdeti, nehézkes típusaitól (Lewis; Bergmann; Chauchert), a második vi-

lágháború golyószóróin keresztül a legújabb típusig, átfogó képet kap e fejlődésről.

A második világháborúban alkotott új fegyverek sorában szerepel a *géppisztoly.* A géppisztoly fejlődését 5 tabló szemlélteti.

Őse a kiegészítő tusás pisztoly volt, melyet az első tablón láthatunk.

A géppisztoly fejlődésének másik útja a pisztolytöltényre berendezett kis géppuska volt. Ezt szintén az első tárolóban láthatjuk. A géppisztolyok általában súlyzáras rendszerűek, ha pedig a súlyzár nagy tömegét csökkenteni akarjuk, különféle késleltető szerkezeteket kell a fegyverbe építeni. Ilyen szerkezetek beépítésével jöttek létre a *késleltetett súlyzáras* géppisztolyok. Jellegzetes képviselőjük a Thompson-géppisztoly. A géppisztolyok másik nagy csoportja, melyek három vitrinben láthatók, a *reteszeletlen súlyzáras géppisztolyok.*

E fegyverek igen nagy előnye a szerkezeti egyszerűség és a biztonságos működés. A középső vitrinben láthatjuk (szétszedett állapotban is) a Vörös Hadsereg legendás géppisztolyát, a PPS-t. Néphadseregünk is használta ezt a fegyvert.

A modern gépesített tömeghadseregek létrejötte, az önálló és különleges harcfeladatokra alkalmas összfegyvernemi harccsoportok szervezése és a harccselekmények sokfélesége már a második világháborúban megkérdőjelezte az általánosan használt egyéni kézi lőfegyverek harcászati alkalmazását.

Az ismétlőpuska alkalmatlanságán kívül bebizonyosodott, hogy a géppisztoly sem tudja a harcászati igények sokféleségét kielégíteni.

Új sorozatlövő fegyver született, a *gépkarabély,* amely egyesíti magában a puska és a géppisztoly előnyös tulajdonságait. Első harctéri alkalmazására 1942 őszén került sor. A gépkarabélyok családjában láthatjuk a Kalasnyikov fegyvereket, valamint az amerikaiak által Vietnamban használt M. 16-os fegyverek két típusát, amelyeket vietnami küldöttségek ajándékoztak a Múzeumnak.

A terem közepén a páncéltörő fegyvereket találhatjuk, köztük a második világháború alatt rendszeresített magyar nehézpuskát, és a harckocsik elleni védekezésül kialakult fegyverek néhány típusát, a második világháborús német páncélöklöktől a Magyar Néphadseregben rendszeresített rakétapáncéltörőkig.

Ezt a valóban tanulságos, gyönyörködtető és elgondolkoztató, pompásan megrendezett kiállítást — nem csupán az igen jelentős anyagot, de mint a szakemberek minden energiáját igénybe vevő alkotást is — méltán nevezhetjük ragyogó teljesítménynek és eredménynek.

AZ ELLENÁLLÁSI MOZGALOM TÖRTÉNETÉNEK KUTATÁSÁT ÖSZTÖNZŐ PÁLYÁZAT ÉRTÉKELÉSE*

I.

A Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Partizán Szövetség, a Honvédelmi Minisztérium, a Kulturális Minisztérium, a Magyar Rádió és a Magyar Televízió — azóta elhunyt kollégánk és elvtársunk — Otta István vezérőrnagy kezdeményezésére —, 1972. július 16-án, hazánk felszabadulásának közelgő 30. évfordulójára, *a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom* kutatására, feldolgozására, írott forrásai és emlékei összegyűjtésére, pályázatot hirdetett.

A felszabadulás óta a magyar ellenállási mozgalom anyagainak összegyűjtése, rendezése és feldolgozása terén a magyar történettudomány és publicisztika szép eredményeket mutathat fel. A közel 30 év alatt mintegy 170 azoknak a munkáknak a száma, amelyek valamilyen formában kapcsolatban állnak a vizsgált területtel. Az eredmények bíztatóak, mégis úgy véltük, újabb erőfeszítéseket kell tennünk, hogy népünk történetének e fontos szakasza minél előbb az egész nemzet közkincsévé váljon. Szándékunkban természetesen döntő szerepet játszott, hogy népünk évszázados szabadságküzdelmeihez, különösen 1848—1849-hez és 1918—1919 forradalmi tradícióihoz közvetlenül kapcsolódó antifasiszta küzdelem története, (s benne az olyan hagyományok, mint országunk függetlenségének védelme, az emberi humanizmus magasztos eszméje, a hazafiság és az internacionalizmus, a nemzet sorsa és az egyetemes haladás ügye, a Dunamedence népeinek egymásra utaltsága) az eddiginél hatékonyabban segítse napjaink egyik legfontosabb feladatának, a szocialista ember formálásának bonyolult folyamatát.

De egyéb okok is ösztönöztek bennünket a pályázat meghirdetésére. A KMP súlyos illegalitása miatt és a háború új körülményei között kevés dokumentum született, s ezek egy része is elpusztult, vagy pedig még mindig magánkézben van. Ilyen körülmények között nehéz és bonyolult munka az ellenállási mozgalom történetének minden oldalú tudományos feldolgozása és az események teljesebb feltárásához pótolhatatlan forrásértéket jelent az „élő források", az antifasiszta harcok résztvevői emlékeinek rögzítése és összegyűjtése.

A Magyar Történelmi Társulat — a pályadíjakat felajánló intézményekkel

* A pályázatra beküldött pályaművek értékelésére a Magyar Történelmi Társulat 1975. április 7-i kibővített igazgatóválasztmányi ülésén került sor. A pályázat eredményét *Vass Henrik*, az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének igazgatója, a Magyar Történelmi Társulat alelnöke értékelte. A pályadíjakat *Ember Győző* akadémikus, a Magyar Történelmi Társulat elnöke nyújtotta át. A Bíráló Bizottság tagja volt: *Vass Henrik* (elnök); *S. Vincze Edit* (titkár), az MSZMP KB Párttörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, a Magyar Történelmi Társulat titkára; *Liptai Ervin* ezredes, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka; *Ránki György*, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének helyettes igazgatója; *Kónya Sándor*, a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Főosztályának vezetője; *Vágó Ernő* nyugalmazott ezredes; *Markó Imre* ezredes, a Magyar Partizán Szövetség titkára; *Verő Gábor*, a Kulturális Minisztérium Múzeumi Főosztályának helyettes vezetője; *Katkó István*, a Magyar Televízió Irodalmi Osztályának vezetője; *Baráth Apollónia*, a Magyar Rádió főmunkatársa; *Pintér István*, az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének tudományos főmunkatársa; *Karsai Elek*, a SZOT Levéltárának vezetője és *Ölvedi Ignác* ezredes, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia tanszékvezető tanára.

egyetértésben — úgy vélte, hazánk felszabadulásának 30. évfordulója kiváló alkalom arra, hogy a pályázók a még szétszórt anyagokat összegyűjtsék, az általunk eddig még ismeretlen emlékeket papírra vessék és azokat memoárok, feldolgozások formájában a kutatók számára hozzáférhetővé, vagy nyilvánosságra hozva az egész nép közkincsévé tegyük. Úgy gondoltuk, ezáltal nagy lehetőség nyílhat a még meglévő úgynevezett „fehér foltok" eltüntetésére, kevésbé ismert események, történetek feltárására, történetük teljesebbé tételére, az ellenállási mozgalom iránt növekvő érdeklődés kielégítésére, s talán fokozására is.

A pályázatot meghirdető szervek, intézmények e várakozását a beérkezett 85 pályamű igazolta is. A pályaművek tematikája szinte az egész magyar ellenállási mozgalmat érinti. A beküldött munkák értékes, új adalékokat szolgáltatnak a Kommunista Párt vezette *antifasiszta függetlenségi harc* történetéhez, ahhoz a küzdelemhez, amely végül is a magyar nép legjobbjait eljuttatta a tudatos ellenállás, a fegyveres partizánharc vállalásáig. A pályaművek egy része egy-egy polgári, de a legtöbb esetben katonai csoport, egység történetét vezeti végig, bemutatva azt a fejlődést, amelynek során egy-egy egyén vagy csoport, amely korábban a túlsó oldalon állt, belső vívódások, emberi tragédiák, vagy váratlan események, esetenként néhány — az ellenállást tudatosan vállaló — személy példaadásának, politikai és morális fellépésének hatására, eljutott a harc tudatos vállalásáig. A pályaművekben az esetek többségében történetileg hitelesnek tekinthető harci cselekményekkel ismerkedhettünk meg, olyan cselekményekkel, amelyek izgalmas, magával ragadó, nagy bátorságot követelő epizódok, történetek megrajzolásával párosulnak. Ezáltal nemcsak új adatok, tények birtokába jutnak a magyar ellenállási mozgalom kutatói, hanem a pályázat új összefüggések felismerését és a kutatás további irányának meghatározását is elősegíti. Számos új okmány, fénykép, röplap és eddig számunkra ismeretlen dokumentum került napvilágra. A pályázatra beérkezett *tudományos munkák szerzői* pedig olyan fontos, egyes esetekben vitatott területek feldolgozását végezték el, amelyek eddig vagy kívül estek a kutatók érdeklődési körén, vagy pedig ezeknek csak bizonyos részeredményei voltak eddig ismertek.

Feltűnő, hogy a feldolgozások és memoárok *közel kétharmada a katonai ellenállás történetével foglalkozik.* Ezek fontos, eddig elhanyagolt, vagy kevésbé kutatott területeket tárnak fel, értékesen segítik a katonai ellenállás keresztmetszetének teljesebb megrajzolását. Miközben ennek fontosságát hangsúlyozzuk, megjegyezzük, hogy viszonylag kevesebben fogtak tollat azok közül, akik a KMP vezette ellenállásban közvetlenül, vagy közvetve vettek részt, s azok közül is, akik a polgári ellenállás területén dolgoztak. Reméljük, a pályázat lezárása nem jelenti az antifasiszta küzdelem további kutatásának, az emlékek, okmányok összegyűjtésének befejezését, hanem a pályázat sikere ösztönzést ad a benne résztvetteknek és másoknak is, hogy tovább munkálkodjanak nemzetünk története e tudományos, politikai és morális szempontból egyaránt fontos szakaszának, egyes eseményeinek, emlékeinek további és minél teljesebb feltárásán.

II.

1974. június 30-ig, a pályamunkák benyújtásának terminusáig, összesen 85 pályamű érkezett be a Magyar Történelmi Társulat címére.

A Pályázati Felhívás értelmében a pályamunkákat műfaji szempontból két kategóriába soroltuk: *a feldolgozások és a visszaemlékezések kategóriájába.* Műfaji szempontból azonban sokszínűbbé vált a pályázat, ezért esetenként nehéz volt eldönteni, melyik pályamű melyik kategóriába tartozik. A Bíráló Bizottság úgy döntött ebben a kérdésben, hogy nem ragaszkodik mereven a szakmailag sem eléggé tisztázott műfaji kritériumokhoz, hanem a döntésnél elsősorban a beküldött művek tudományos, politikai és egyéb értékeiből indul ki. Ezt figyelembe véve a beérkezett pályaművek megoszlása a következő:

I. Feldolgozások	33
II. Visszaemlékezések	52

A feldolgozások csoportjába tartozó

pályaművek további műfaji megoszlása:

monográfia	5
tanulmány	8
tanulmánykötet	2
dokumentumkötet	3
bibliográfia	2
regényes feldolgozás	13

A pályaművek döntő többsége (81) egyéni munka, 4 pályaművet több személy, illetve szerzői kollektíva készített.

A benyújtott pályaművek tematikája eléggé egyenetlen. A pályázók többsége (a 62 minősíthető pályamű közül 43) az antifasiszta *katonai ellenállás* történetével, illetve annak egyes epizódjaival foglalkozik. Nem szerepel jelentőségének megfelelően a pályaművek között a kommunista párt, a szociáldemokrata párt és a különböző baloldali polgári ellenállási csoportok tevékenységének, eddig ismeretlen akcióinak hiteles, új dokumentáción nyugvó bemutatása.

A témaválasztás további vizsgálata alapján kitűnik, hogy a pályaműveknek mintegy fele helytörténeti jellegű feldolgozás, országos témával 27-en foglalkoztak. Hét pályázó választotta témájául a dél-szlovákiai antifasiszta ellenállás, illetve a Szovjetunióban folyó frontpropaganda történetét.

III.

A pályázatra beküldött pályamunkákat a Bíráló Bizottság történész szakembereknek adta ki előzetes véleményezésre. A pályaművek közül 23 pályamű minősült értékelhetetlennek:

1 munka 1972 júliusa előtt már megjelent,
5 munka nem érte el a kívánt legalacsonyabb színvonalat,
15 pályázó félreértette a felhívást, végül
2 pályaműről kiderült, hogy nem a szerzők önálló alkotásai.

A pályaműveket elsőként egy, történész-szakemberekből alakult, lektori testület véleményezte. Az előzetes vélemények alapján a Bíráló Bizottság meghatározta a pályaművek rangsorát: a feldolgozások kategóriájában a szaklektorok 11 munkát ajánlottak pályadíjra, a visszaemlékezések kategóriájában a díjazásra javasolt művek száma szintén 11. A Bíráló Bizottság tagjai a díjazásra ajánlott 11 feldolgozást és 11 visszaemlékezést külön is tanulmányozták (egy-egy pályaművet 3—4 Bíráló Bizottsági tag olvasott el), véleményezték és javaslatot tettek a helyezés sorrendjére.

A Bíráló Bizottság munkájához és az előzetes lektori vélemények felülvizsgálatához jelentős segítséget nyújtott a Magyar Történelmi Társulat Igazgatóválasztmánya által életre hívott Pályázati Bizottság, amely — hozzáértő szakemberekkel kiegészítve — társadalmi munkában elvégezte a jutalmazásra, dicséretre ajánlott pályaművek véleményezését, rangsorolását és indokolt esetben a helyezésre nem került (tehát kiesett) pályamunkákról készült előzetes vélemények felülvizsgálatát is.**

A Bíráló Bizottság a *végső értékelést* a lektori vélemények, a Pályázati Bizottság tagjainak véleménye, *megjelent munkák esetében* az általunk felkért lektorok észrevételein kívül a kiadóktól kölcsönkért hivatalos szaklektori jelentések felhasználásával, kollektív munkával alakította ki. A pályaművek rangsorolásánál a következő szempontokat vette figyelembe:

Bár a Pályázati Felhívás szerint „pályázni lehet minden, a pályázat kiírása után megjelent, vagy kiadatlan" feldolgozással és visszaemlékezéssel, a Bíráló Bizottság tagjai arra az álláspontra helyezkedtek, hogy *a kiadatlan pályaműveket* — amennyiben magas színvonalúak —, előnyben részesíti a kiadott munkákkal szemben. (Aki a kiadói munkában járatos, tudja, hogy a kiadókhoz benyújtott kéziratok szaklektorálás, kiadói szerkesztés és stílusjavítás után látnak napvilágot. Ezt a segítséget azok a pályázók nem kaphatták meg, akik a pályázatra kiadatlan kéziratot nyújtottak be.)

A pályaművek elbírálásában nehézséget okozott az a tény, hogy hivatásos szaktörténészek munkáit kellett a törté-

** A Pályázati Bizottság munkájában részt vett: *Tamás István*, a Nemzeti Múzeum helyettes főigazgatója; *Tóth Sándor* alezredes, Hadtörténelmi Intézet; *Unger Mátyás* egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem; *Tilkovszky Loránd*, Történettudományi Intézet; *Gerelyes Ede*, Budapesti Történeti Múzeum; *Stier Miklós*, Magyar Tudományos Akadémia; *Sipos Péter*, Párttörténeti Intézet; *Petrák Katalin*, Párttörténeti Intézet; *Nagy Eta*, Párttörténeti Intézet; *Mann Miklós*, Magyar Történelmi Társulat.

netírás módszertanában járatlan, nem szakmabeli pályázók által készített kéziratokkal összevetni. A Bíráló Bizottság vitáiban az a vélemény kerekedett felül, hogy a pályaművek rangsorolásában és a pályadíjak odaítélésében ez a szempont nem lehet mérvadó, tekintettel arra, hogy a Pályázati Felhívás a pályadíjak kiírásakor nem tett különbséget a pályaművek szerzői között, és minden pályázótól „új tudományos eredményeket felmutató" kéziratot igényelt. A Bíráló Bizottság ugyanakkor javaslatot fog tenni a Történelmi Társulat Elnökségének, hogy a jövőben erre a problémára a pályázatok kiírásakor legyen tekintettel.

IV.

Az előbbiekben ismertetettek alapján a Bíráló Bizottság a következőképpen döntött a pályadíjak odaítélésének ügyében:

A „feldolgozások" kategóriában

I. díj: A Bíráló Bizottság egységesen úgy határozott, hogy ***az első díjat nem adja ki.***

Megvizsgálta a kiadott és nyomtatásban megjelent pályaművek kéziratának első változatát is — a róluk készült szaklektori vélemények alapján —, és megállapította, hogy színvonal tekintetében, eredeti változatban ezek nem voltak jobbak, mint a most, kéziratos formában benyújtott és II. díjra ajánlható más pályaművek. Miután azonban több hasonló értékű dolgozat érkezett be, a Bíráló Bizottság úgy döntött, hogy a feldolgozások kategóriájában a *Pályázati Felhívásban* megjelölt *két* II. díj helyett *három, a négy* III. díj helyett pedig *öt arra érdemes pályaművet* javasol díjazásra.

II. díj: (8000— Ft) (3 db).

1. *Pozsonyi Tivadar: „Anabázis 1945"* jeligével beérkezett, ***„Magyar honvédek a délcsehországi ellenállásban 1945 tavaszán"*** című, 287 gépelt oldal terjedelmű pályaműve tudományos igényű munka, amely olvasmányosan, érdekfeszítően beszéli el a cseh hazafiak ellenállási csoportjával érintkezésbe lépő 1. hegyivadász zászlóalj harcait a visszavonuló német fasiszták ellen.

A pályamű nagy erénye, hogy érdekfeszítő és őszinte lélektani elemzését nyújtja a zászlóalj tisztjei és katonái gondolkodásában végbement folyamatnak, megrajzolja a magatartásuk megváltozását motiváló eseményeket, tényezőket. A szerző szemléletesen mutatja be azt is, hogy a felszabadító szovjet csapatok hogyan méltányolták a zászlóalj tevékenységét. A pályamű azonban nem fejeződik be a történeti események ismertetésével. A szerző később ismét bejárja az események színhelyét és bizonyítja, hogy a cseh nép nem feledkezett meg azokról a magyarokról, akik velük együtt küzdöttek a fasizmus ellen, a lakosság ma is őrzi azoknak a magyaroknak az emlékét, akik közül sokan életüket áldozták a közös ellenség ellen vívott élethalálharcban. Így válik az egyébként szakszerű mű őszintén átélt, jelentős nevelőerejű alkotássá. A Bíráló Bizottság a kézirat kiadását a Zrínyi, vagy a Kossuth Kiadónak ajánlja.

2. *Gazsi József „Elfelejtett zászlóalj"* című kéziratos pályaműve, a *Görgey-zászlóaljnak* állít emléket. A terjedelmes munka foglalkozik olyan kérdésekkel is, amelyek csak közvetett formában tartoznak a Görgey-zászlóalj történetéhez. Bevezetőben áttekintést ad a haladó magyar ifjúság 1944-es szervezkedéséről, tisztázza Mikó Zoltán százados sokáig vitatott tevékenységét, szerepét a Görgey-zászlóalj és más ellenállási csoportok létrehozásában és támogatásában, értékes adatokat nyújt a Bimbó utcai partizántanyáról is. Részletesen és érdekfeszítően követi nyomon az egység történetét a megalakulástól egészen a szovjet csapatokkal történt egyesülésig.

A szerző összegyűjtötte és hasznosította a rendelkezésre álló levéltári anyagot és gazdagon merített a zászlóalj több mint 100 harcosának visszaemlékezéséből. Megjegyezzük, hogy a szerző esetenként nem következetes a forráskritika alkalmazásában, helyenként túlhangsúlyozza a zászlóalj szerepét az egész magyar ellenállási mozgalomban. E hibák ellenére a kézirat értékes munka, mert a szerző a magyar ellenállási moz-

galom története eddig sokat vitatott, tisztázatlan területének feldologozására vállalkozott.

3. *Godó Ágnes „Magyarok részvétele a jugoszláv népfelszabadító háborúban"* című könyvét nyújtotta be, amely a pályázat kiírása után, 1972 őszén jelent meg a Zrínyi Katonai Kiadónál.

A könyv tapasztalt hadtörténész-szakember munkája. Gazdag levéltári forrásanyagra és visszaemlékezések sokaságára támaszkodva tárja fel a szerző a magyar—jugoszláv internacionalista kapcsolatokat a jugoszláviai antifasiszta ellenállási mozgalomban. A könyvnek különösen érdekes részei a Szerémségben megalakult magyar zászlóaljhoz csatlakozó budapesti ifjúmunkások történetéről és a bori haláltáborból szabadult magyar munkaszolgálatosok tevékenységéről szóló fejezetek. Tudományos szempontból azonban a Petőfi Sándor népfelszabadító rohamdandár történetét tárgyaló fejezet a legértékesebb, valamint a háború utolsó heteiben a szlovén partizánokkal együtt harcoló honvédekről szóló részek, amelyek új tényekkel, összefüggésekkel gyarapítják eddigi ismereteinket. A szakszerű jegyzetapparátussal és fotódokumentációval ellátott könyvet a Bíráló Bizottság 8000 Ft-os II. díjjal jutalmazza.

III. díj (5000,— Ft) (5 db).

1. *Földes Pál „Marci" (Szőnyi Márton élete)* című dokumentumregényét nyújtotta be a pályázatra, amely Szőnyi Márton életútját ismerteti gyermekkorától antifasiszta harcossá fejlődéséig; egy fiatal magyar tiszt helytállását tárja fel, a partizánmozgalomban betöltött szerepétől áldozatos hősi haláláig. A szerző nemcsak Szőnyi Mártonnak állít emléket, hanem harcostársainak is, akik a második világháború idején ott küzdöttek a fasizmus elleni harcosok soraiban.

Kár, hogy a szerző munkájában a rendelkezésre álló kitűnő „nyersanyagkészlet" (sok-sok értékes adat, történelmi esemény stb.) nem mindenütt párosult jobb megelevenítő képességgel. E fogyatékosságai ellenére III. díjra érdemes alkotásnak tartjuk Földes Pál regényes feldolgozását.

2. A Bíráló Bizottság III. díjra javasolja *Mautner József: „Egy volt a mozgalommal"* című könyvét. A pályamű *Spitz Rezső* kaposvári munkás életét és az OIB irányítása alatt álló kaposvári ifjúsági csoport tevékenységét ismertető helytörténeti munka. Értékét nagyban emeli, hogy eddig ismeretlen dokumentumok alapján készült feldolgozással van dolgunk, amelynek stílusa, előadásmódja logikus, meggyőző és hiteles.

3. *Balázs Béla* két gyűjteményes kötetet küldött be a pályázatra. Az *„Együtt, egymásért"* címmel 1974-ben, a pozsonyi Madách Kiadónál megjelent kötet a Szlovák Nemzeti Felkelésről szól, amely szlovák és magyar történészek tollából származó tanulmányokat, számos visszaemlékezést és cikket tartalmaz. Bár a kötetben közölt írások többsége korábban már megjelent, a kötet összeállítója mégis fontos munkát végzett, mert elsőnek vállalkozott arra, hogy olyan kiadványt adjon a csehszlovákiai magyarok kezébe, amely alkalmas arra, hogy tudatosítsa és ápolja népeink internacionalista hagyományait.

Balázs Béla másik könyve *„Mielőtt elfelejteném..."* címmel jelent meg Pozsonyban. Ezt a kötetet — bár nem az ellenállás történetével foglalkozik — a Bíráló Bizottság mégis jelentős vállalkozásnak tartja, mert olyan írások gyűjteménye, amelynek minden darabja a csehszlovákiai magyarság forradalmi, internacionalista hagyományait sugározza és tartalmilag az „Együtt, egymásért" című kötet mondanivalója történelmi előzményének tekinthető.

4. *Gábor Imréné* (dr. Orbán Ilona) a *„Források a magyar ellenállás és a partizánharcok történetéhez"* főcímmel ellátott, *„Röpiratok 1939—1945"* című bibliográfiai munkával pályázott. A szerző munkája a téma első feldolgozásának tekinthető. Gyengéje, hogy a szerző csak a Párttörténeti Intézet Archívumában található röpiratgyűjteményre támaszkodott és csak kis mértékben terjed ki munkája a többi levéltárban található

anyagokra. Javításra szorulnak a röplapok annotációi, hogy jobban fejezzék ki azok mondanivalóját, tartalmát. A Bíráló Bizottság úgy ítélte meg, hogy Gábor Imréné munkája — ezek ellenére — alkalmas a III. díjra.

5. *Tóth Lajos „Győztesek"* című pályamunkája a salgótarjáni bányászok és a hozzájuk csatlakozó katonaszökevények jelentős számú csoportjának hősies ellenállását örökíti meg az eseményekben részt vettek visszaemlékezéseinek felhasználásával. Tóth Lajos munkája hiteles írás, amely eddig ismeretlen, vagy igen kevéssé ismert adatokat, fontos részleteket nyújt a kutatók számára is. A szerző bemutatja azt is, hogyan segítette a lakosság az ellenállókat, és azt, hogy harcok után életben maradottak hogyan kapcsolódtak be az új, népi Magyarország építésébe.

A „visszaemlékezések" kategóriában

I. díj: (6000— Ft) (1 db)

Kiss Károly „Nincs megállás" című könyve a munkásmozgalmi vonatkozású memoár-irodalmunk egyik kiemelkedő alkotása. Bár mondanivalója nemcsak az ellenállási mozgalomra vonatkozik, amit erről a témáról közöl, gazdagítása az ellenállási mozgalom történeti irodalmának is. Különösen a nagykanizsai internáló táborról írottak adnak újat a kutatók számára is.

Kiss Károly könyve tudományos igényességgel készült memoár. A szerző nem hagyatkozott csupán emlékezetére, hanem levéltári, könyvtári kutatásokkal frissítette fel és ellenőrizte azt. Tanulmányozta és alkotóan felhasználta a témáról eddig megjelent irodalmat is. A könyv hangvétele mindvégig mértéktartó, a szerző tartózkodik saját szerepének előtérbe állításától. Adatai, megállapításai fontos források a második világháború történetével foglalkozó kutatók számára is.

II. díj: (4000— Ft) (2 db)

1. *„A gyűrű bezárul"* című *„Hargita"* jeligés pályamű szerzője *Győrbíró Ferenc*, a Horthy-hadsereg egykori hadnagya. Egyike volt azoknak a magyar tiszteknek, akik Sztrijben felhívást szerkesztettek Miklós Béla vezérezredeshez, az 1. magyar hadsereg parancsnokához, majd annak átállása után vállalkoztak rá, hogy a németekkel való szembefordulást elrendelő parancsot eljuttatják a hadosztályparancsnokokhoz.

Az őszinte hangvételű visszaemlékezés értékes adatokat szolgáltat az 1. magyar hadseregben terjedő háborúellenes hangulatról, részletesen ismerteti Illés Béla agitációs tevékenységét, foglalkozik a Sztrij-i antifasiszta iskola életével és más, részleteiben eddig ismeretlen eseményekkel. A szerző jól érzékelteti azt az áldozatos munkát, amelyet a magyar kommunisták és antifasiszták végeztek a magyar katonák valóságra ébresztése érdekében, majd azért, hogy fegyvereiket a németek ellen fordítsák.

2. Figyelemre méltó, érdekes munka *Pásztor Béla „Visszaút nem volt"* című pályaműve. A szerző visszaemlékezésében életútját írja le, tisztté avatásától a második világháború végéig. Pásztor Béla a 2. magyar hadsereg összeomlásának és pusztulásának hatására 1944. október 15-e után szembefordult múltjával, megszervezte egy csoport átállását a szovjet csapatokhoz, harcolt a Vörös Hadsereg oldalán, részt vett Budapest felszabadításában, majd az új, demokratikus néphadsereg megszervezésében. Pásztor Béla memoárja szemléletesen mutatja a magyar tisztikar megosztottságát, azokat a hatásokat és körülményeket, amelyek a tisztek többsége számára megnehezítették a helyes út felismerését. A szerző hiteles részleteket közöl a 2. magyar hadsereg tragédiájáról, mértéktartóan ábrázolja saját szerepét, tevékenységét.

III. díj: (3000— Ft) (4 db)

1. *Fekete Mihály „Ellenállók az Avas alján"* című visszaemlékezése a Kossuth Könyvkiadónál 1974-ben megjelent. A pályaművet tartalmi, történelmi értékei és irodalmi színvonala egyaránt méltóvá teszik a díjazásra.

A szerzőnek a miskolci kommunisták vezette ellenállásról szóló néhány

ív terjedelmű visszaemlékezése „Partizánok az Avas alján" címmel 1955-ben jelent meg. Ez az elmúlt évben kiadott munka azonban nemcsak terjedelemben könyvvé gazdagított változata annak, hanem tartalmilag, az előbbi kiadványban közölteken végrehajtott és megalapozott lényeges javításokkal, tárgyilagos ítéletekkel gazdagított érdekes új darabja a téma irodalmának. Fekete Mihály könyve alkalmas arra, hogy belőle az eddiginél teljesebb képet nyerjünk a miskolci ellenállók, az úgynevezett „MOKAN KOMITÉ" tevékenységéről.

2. *Galambos Futó Sándor „Három nehéz esztendő"* címen megjelent memoárja a szerző 1942—44 közötti tevékenységét ismerteti, miközben új részletekkel gazdagítja eddigi ismereteinket az újpesti, a kőbányai ellenállókkal, az óbudai csoport, a dunakisvarsányi csoport, a Damjanich utcai csoport, valamint a Práter utcai csoport harci tevékenységéről. Gyengíti a könyv hitelét, hogy a szerző a nagy egésztől, a KMP vezette mozgalomtól elszakítva tárgyalja az eseményeket, ezért munkájának végkicsengése túlzásnak tűnik. A kiadvány egyébként izgalmas, érdekes olvasmány, jól szerkesztett mű, amely számos fontos, új adatot, tényt ismertet a magyar ellenállási mozgalom történetéről.

3. *Somogyi János „Kapostól a Donig — Dontól az Oderáig"* című forrásértékű visszaemlékezésében olvasmányosan és tényszerűen írja le, hogyan lett a Vörös Hadsereg frontpropagandistájává. Részletesen ismerteti az antifasiszta iskolák munkáját, a frontpropaganda módszereit, eredményeit. Tevékenységével nem hivalkodik, egynek tartja magát azok közül, akik vállalták az antifasiszta harc szolgálatát. Somogyi János pályaműve hasznos segítség a magyar hadifoglyok antifasiszta mozgalmának és a frontpropagandisták munkájának jobb, teljesebb megértéséhez.

4. *Sárközi Sándor* két munkájával jelentkezett a pályázaton. Az első: *„Katonaszemmel a Budai Önkéntes Ezredről"* című visszaemlékezése. Ezt a munkát elsősorban az teszi érdekessé, hogy a szerző, mint az események egykori résztvevője, „katonaszemmel" vizsgálja és értékeli az ezred történetét. A szerző újat elsősorban a saját alegységével kapcsolatban tud mondani, de amiket annak megalakulásáról, szervezéséről, ellátásáról, elhelyezéséről, felkészítéséről, bevetéséről és sorsának alakulásáról közöl, az mindenképpen figyelemre méltó és jelentős anyag a korszak kutatói számára is.

Sárközi Sándor másik, *„Az ellenállási mozgalom bátor katonái"* című pályaműve a Kőbányán szolgálatot teljesítő légvédelmi tüzérütegnél beosztott két tiszt, Messik János tartalékos hadnagy és Széchenyi Pál tartalékos zászlós életét, tevékenységét és halálát írja le. Sárközi azonban nem áll meg a két hős tiszt életének ismertetésénél, hanem új, eddig ismeretlen részleteket mond el az ütegek életéről, háborús szolgálatáról, tisztjeik és a budapesti ellenállási mozgalom kapcsolatáról. Értékes, új adalékokat tartalmaz az írásmű a polgári és katonai ellenálló csoportok kapcsolatairól, a párt által irányított partizáncsoportokról és a Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságáról is.

IV. díj: (1500— Ft) (10 db)

1. *Kovács J. László „A bátorsághoz kell valami más is..."* című pályamunkája igen jó megjelenítő készséggel, regényes formában megírt visszaemlékezés. Tartalma: a szerző és a vele kapcsolatban álló munkásfiatalok 1943—45 közötti budapesti tevékenysége, akiket az Aczél-csoport vezetőjének megbízásából a szerző szervezett az Almási téri ellenállók csoportjává. A mintegy 10 ív terjedelmű, regényes formában megírt pályamű — a helyenkénti „lakkozások" megszüntetése után — lelkesítő és így jó értelemben vett tudatformáló olvasmány lehet ifjúságunk számára.

2. *Molnár István „Börzsönyi éjszakák"* című pályamunkája a Görgey-zászlóalj történetét írja le, amelynek tagja volt maga is. Adatai helytállóak, s mint visszaemlékezés, a tényközlésen túl, számos értékes epizóddal gazdagítja az egység történetéről eddig ismerteket. Oldott, irodalmi előadásmódja élvezetes olvasmánnyá teszi a munkát.

3. A *„Felfelé a meredek úton"* jeligéjű, *„Szabadságért, békéért, emberségért"* című pályamű szerzője *(dr. Kürthy Sándor)* a második világháború alatti polgári ellenállás történetének vázlatos feldolgozását tartalmazza. Az eseményeket — amelyeknek maga a szerző is részese volt —, kissé egyoldalúan tárgyalja, témáját nem tudta beágyazni az ellenállási mozgalom egészébe, holott ezt a célt tűzte maga elé. A visszaemlékezés nem alkot egységes munkát, hanem jobbára egymáshoz fűzött epizódokból épül fel. Az írás legnagyobb értékét a benne foglalt számos, eddig ismeretlen mozzanat, helyenként pedig új kutatási eredmények teszik díjazásra érdemessé.

4. *Kerekes István „Egy felderítő naplója"* című pályaműve egy nyugdíjas szobrászművész visszaemlékezése, amelyben a csehszlovákiai Tyn városka partizánjai és a város környékén tartózkodó magyar katonák együttműködéséről szól, akik között ott volt maga is. Az írásmű szerkesztése, kronológiai és történeti vezérfonala sok helyen kifogásolható. A szerző mégis jó szolgálatot tesz a történettudománynak azzal, hogy részletesen és színesen írja le a magyar katonák és a cseh partizánok együttműködését, hasznos adatokat szolgáltat arra, hogyan váltak a fronttapasztalatok alapján a visszaemlékezésben szereplő magyar katonák és tisztek háborúellenessé, antifasisztává. Dicséretes a mű gazdag illusztrációja is.

5. A *„Kis harci csoport Nagybátonyban és a Mátrában"* című pályamű szerzője *Nagy Lajos* nagybátonyi bányász, aki a második világháború éveiben részt vett sztrájkok szervezésében, háborúellenes agitációban. Illegális csoportot szervezett, amely Golub Rudolf irányítása alatt tevékenykedett, 1944 nyarától Golub letartóztatásáig. A visszaemlékezés értékes és eddig ismeretlen tényeket tartalmaz, olyanokat, amelyek segíthetik a további kutatásokat.

6. Az *„Egy volt a sok közül"* című pályamunka szerzője *P. Nagy István*, a magyar ellenállási mozgalomban részt vett *Pataki István* rendőralezredes göröngyös, ellentmondásoktól nem mentes, de igen tanulságos visszaemlékezéseit jegyezte le. A mintegy 6 ív terjedelmű, olvasmányos stílusban, élvezetesen megírt pályamunka szerzője a Tatabányán élt idős veterán halála előtt elmondott visszaemlékezését őrzi, amely értékes adalékokat nyújt az ellenállási mozgalom történetéhez.

7. *Varga Lajos „A magyar ellenállási mozgalom"* című visszaemlékezése — a címmel ellentétben — önéletrajzi visszaemlékezés, amely ízesen megírt, őszinte humanizmussal, mély eszmei meggyőződéssel áthatott értékes dokumentum. A szerző a második világháború idején falujában megszervezte a titkos rádióhallgatást, megakadályozta a nyilasok szervezkedését, barátaival fegyvert rejtettek el, s készültek az ellenállásra. Meggátolták az állatok elhajtását, röpcédulákat terjesztettek, szökött orosz foglyokat rejtegettek. Varga Lajos írása figyelemre méltó helytörténeti adalék a vidéki ellenállás történetéhez.

8. *Berta Sándor „Egy építőmunkás története"* című pályaműve egy rokkant, nyugdíjas orosházi építőmunkás írása. A jóízű előadásmódban készült pályamunkából magas fokú erkölcsiség, humánum és nevelő szándék sugárzik. A szerző 5 évi súlyos betegségéből felépülve írta meg megindító visszaemlékezését.

9. A *„Mohácsi ellenállók 1944"* című, *Kiss Béla* szerkesztésében készült pályamunka anyagát az *502. számú Radnóti Miklós Ipari Szakmunkásképző Intézet*, valamint az *Ifjúsági Ház Honismereti Szakkörének* tagjai gyűjtötték a mohácsi ellenállásról. A mohácsi fiatalok lelkes munkája dicséretet érdemel, mert az általuk összegyűjtött adatok hasznos és javarészt megbízható adalékot szolgáltatnak a város helytörténetéhez. Ezért a Bíráló Bizottság díjazásra érdemesnek tartja ezt a lelkes munkával készült gyűjteményt.

10. *Fenyvesi József „Falu a föld alatt"* című pályamunkája lírai hangvételű visszaemlékezés. A szerző saját élményeire és fivére naplójára alapozva mondja el a kisterenyei bányászkolónia életének egyes érdekes mozzanatait az 1943—1944-es évek-

ben. A pályamű legfőbb erénye — — és ez nem is kevés —, hogy szerzője kort idéző hangulatot tudott teremteni írásában.

V.

A lektoroktól és a Pályázati Bizottság tagjaitól beérkezett jelentések alapján *jutalomra* érdemesnek találta a Bíráló Bizottság az alábbi munkák szerzőit:

1. *Szakter Gyula—Perneki Mihály:* Antifasiszta ellenállási mozgalom Dél-Magyarországon. 1941—1944 — 1000,— Ft
2. *Riskó Lajos* vezetése alatt az Országos Tervhivatal KISZ-szervezete: Antifasiszta ellenállási mozgalom a Magyar Repülőszerelvénygyárban. 1944—1945 — 1000,— Ft
3. *Tóth Mihály:* Emlékeim. 1919—1944 — 1000,— Ft
4. *Kormos Gusztáv:* Csak emberek — 1000,— Ft
5. *Bárczy János:* Egy év, amilyennek én láttam — 1000,— Ft
6. *Bárány József:* Csepp a népek tengerében — 1000,— Ft
7. *Varga László:* A partizán neve: Bodó Jenő — 800,— Ft
8. *Becsky Andor:* A Független Színpad története — 800,— Ft
9. *Szász Ferenc:* A szabadság útját választottam és Visszaemlékezés — 800,— Ft
10. *Bognár József:* Don-parti emlékek — 800,— Ft
11. *Merksz Endre:* Az 1. hegyidandár híradószázad a második világháborúban — 800,— Ft
12. *Boros József:* Az ellenállási mozgalomban részt vett hősök sírjainak, emlékműveinek jegyzéke — 800,— Ft
13. *Dr. Vajda Ernő:* 146 nehéz nap — 800,— Ft
14. *Kiss Sándor:* Kiss János altábornagy — 800,— Ft

A díjazásra javasolt *összesen 25*, és a jutalomban részesített *14 munkán kívül* a Bíráló Bizottság további 15 munkát felajánlott megvásárlásra az illetékes tudományos intézeteknek, illetve — a bennük fellelhető adatok, tények és ötletek alapján — a TV és a Rádió figyelmébe ajánlott.

VI.

1. A pályadíjak odaítélésének indokolásánál elsősorban azokra az *értékekre* helyeztük a hangsúlyt, amelyek miatt egy-egy mű díjazását indokoltnak tartottuk. Természetesen több kritikai észrevétel került birtokunkba az egyes művekről, de a Bíráló Bizottság mindent egybevetve alakította ki álláspontját. Úgy véljük, hogy ez a pályázat sikeresnek minősíthető, méltó hozzájárulás hazánk felszabadulása 30. évfordulójának megünnepléséhez. Ezt mutatja a — megítélésünk szerint lelkiismeretesen értékelt — díjazásra, jutalmazásra, megvásárlásra és más módon felhasználható művek nagy száma.

Az ismertetett adatokból kitűnik, hogy a beérkezett pályaműveknek csak kisebb része volt értéktelen, ami — ismereteink szerint — eddig egyedülálló pályázataink történetében.

2. A mennyiségi adatoknál is fontosabb azonban az a tény, amelyre ebből a pályázatból is fény derült: ***a magyar ellenállási mozgalom sokkal szélesebb körű volt annál, mint amit történelmi irodalmunk eddig feltárt.*** De rávilágított arra is, hogy ezt a munkát még mindig nem lehet befejezettnek tekinteni, az erre hivatott intézeteknek, kutatóknak tovább kell folytatni a feltáró munkát, a kortársak visszaemlékezéseinek gyűjtését. Ez mind tudományos, mind pedig politikai és morális szempontból fontos kötelezettségünk. Népünk önismeretének, szocialista hazánkhoz való kötődésének, ifjúságunk nevelésének fontos kérdésével van dolgunk. A történelmi hitelesség kötelező követelményének szem előtt tartásával továbbra is ösztönözni kell a kezdeményezéseket ezen a területen, segíteni kell a még ismeretlen adatok, tények, adalékok feltárását, hogy megteremtődjenek a feltételek a magyar ellenállási mozgalom eddiginél teljesebb, tudományosan még hitelesebb feldolgozásához.

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1973. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, historiográfiák, sajtótörténet, terminológia
Elméleti munkák és a hadtörténetírás kérdései
Tudományos élet
A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben
Múzeumi, levéltári és térképtári gyűjtemények

II. A HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

Általános és összefoglaló munkák
Vártörténet
A haditechnika története
A hírszerzés és kémkedés története

III. MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME

Helytörténeti munkák
Magyarország hadtörténelme a honfoglalástól 1514-ig
Dózsa György és az 1514. évi parasztháború
Magyarország hadtörténelme 1514—1848
Az 1848—1849. évi szabadságharc
Magyarország hadtörténeleme 1850—1918
Az 1918—1919. évi forradalmi események és a Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme
Magyarország hadtörténelme 1919—1939
Magyarország a második világháborúban
Hazánk felszabadulása
Ellenállási mozgalom és partizánharcok
Magyarország hadtörténelme a második világháború után
A magyar fegyveres erők története 1944—1973

IV. EGYETEMES HADTÖRTÉNELEM

A legrégibb időktől 1918-ig
A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és polgárháború.
Magyar internacionalisták a Szovjetunióban
A két világháború közötti időszak hadtörténelme
A második világháború
Ellenállási mozgalom. Magyar antifasiszták az európai népek ellenállási mozgalmában
Háborús bűnök

A második világháború utáni időszak hadtörténelme
A szocialista államok fegyveres erőinek évfordulói

V. ÉLETRAJZOK, EMLÉKEZÉSEK

A GYAKRABBAN ELŐFORDULÓ FOLYÓIRATOK RÖVIDÍTÉSEINEK JEGYZÉKE

AH	Acta Historica
BSz	Borsodi Szemle
ÉT	Élet és Tudomány
HH	Hazafiság Honvédelem
HK	Hadtörténelmi Közlemények
Ho	Honvédelem
HSz	Honvédségi Szemle
ISz	Igaz Szó
Mo	Magyarország
Mőr	Munkásőr
N	Néphadsereg
PV	Polgári Védelem
PK	Párttörténeti Közlemények
Re	Repülés
SSz	Soproni Szemle
Sz	Századok
TSz	Történelmi Szemle

ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, historiográfiák, sajtótörténet, terminológia

Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 1958—1973. [Mutató.] — AH, 1973. 3—4. sz. 467—481. p.

Bibliográfia az ifjúsággal kapcsolatos kutatómunkához. Szerk. Sárkány László. Bp. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 1971. 164 p.

Bognár Károly: A honvédelem legfontosabb fogalmai. — Ho, 1973. 11. sz. 10—17. p.

Boros Zsuzsa: Német fogságból menekült francia hadifoglyok Magyarországon a második világháború alatt. („Kelet-Közép-Európa második világháborús historiográfiája" címmel 1973. szeptember 27—29-én Budapesten tartott nemzetközi konferencia előadása.) — TSz, 1973. 3—4. sz. 429—436. p.

(*Czinege* Lajos) a Magyar Népköztársaság honvédelmi miniszterének parancsa a Néphadsereg 25. évfordulója alkalmából. — N, 1973. 49. sz. 6. p.

Dózsa György — 1972 (tematikus cikkbibliográfia). — Látóhatár, 1973. 1. sz. 237—238. p.

Az 1971. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. Összeáll. Molnár Éva, Vinicai István, Windisch Aladárné. — HK 1973. 3. sz. 603—616., 4. sz. 784—797. p.

Faltys, A.: A csehszlovák történetírás és a cseh határmenti területek története, 1938—1945. („Kelet-Közép-Európa második világháborús historiográfiája" címmel 1973. szeptember 27—29-én Budapesten tartott nemzetközi konferencia előadása.) — TSz, 1973. 3—4. sz. 406—410. p.

Fejes Judit: A fasizmus kérdései a nyugatnémet történeti irodalomban. Megjegyzések H. C. F. Mansilla könyve kapcsán. — TSz, 1973. 1—2. sz. 273—282. p.

Glatz Ferenc: A második világháborús historiográfiai konferencia főbb vitakérdései. („Kelet-Közép-Európa második világháborús historiográfiája" címmel 1973. szeptember 27—29-én Budapesten tartott nemzetközi konferencia előadása.) — TSz, 1973. 3—4. sz. 468—487. p.

Hanák Péter: A kiegyezés historiográfiájához. [Szekfű Gyula és Révai József koncepciójának értékelése.] — Valóság, 1973. 12. sz. 16—25. p.

Huszonöt éves a Néphadsereg, a Honvédelmi Minisztérium központi hetilapja. (Összeáll. a szerk. biz. [Fő-

szerk. Németh László. Bev.] Gábor Pál.) Bp. Zrínyi K. 1973. 163 p.

Huszonöt éves a Néphadsereg [c. hetilap.] — Magyar Nemzet, 1973. 281. sz. 3. p.

Jonca, K.: A „völkerrechtliche Grossraumordnung" elmélete, különös tekintettel a dunai és a Balkán-államokra („Kelet-Közép-Európa második világháborús historiográfiája" címmel 1973. szeptember 27—29-én Budapesten tartott nemzetközi konferencia előadása.) — TSz, 1973. 3—4. sz. 372—375. p.

Juhász Gyula: Politikai és diplomáciatörténeti irodalom Magyarország második világháborús történetéről. („Kelet-Közép-Európa második világháborús historiográfiája" címmel 1973. szeptember 27—29-én Budapesten tartott nemzetközi konferencia előadása.) — TSz. 1973. 3—4. sz. 312—329. p.

Katonai terminológia. — Ho, 1973. 2. sz. 118—123., 4. sz. 105—109., 5. sz. 132—134., 7. sz. 117—123., 8. sz. 120—131., 10. sz. 120—126., 11. sz. 112—114. p.

Kelet-Közép-Európa a második világháborúban. („Kelet-Közép-Európa második világháborús historiográfiája" címmel 1973. szeptember 27—29-én Budapesten tartott nemzetközi konferencia előadásai.) — TSz, 1973. 3—4. sz. 289—468. p.

Konieczny, A.: A második világháború historiográfiája a külföldi kényszermunkások ellenállásáról a harmadik birodalom hadigazdálkodásában. („Kelet-Közép-Európa második világháborús historiográfiája" címmel 1973. szeptember 27—29-én Budapesten tartott nemzetközi konferencia előadása.) — TSz, 1973. 3—4. sz. 440—442. p.

Korabljev, J. I.: A szovjet történetírás a Szovjetunió részvételéről a kelet- és délkelet-európai országok új típusú fegyveres erőinek kialakításában, a második világháború idején. („Kelet-Közép-Európa második világháborús historiográfiája" címmel 1973. szeptember 27—29-én Budapesten tartott nemzetközi konferencia előadása.) — TSz, 1973. 3—4. sz. 376—378. p.

Kovács Endre: A magyar szabadságharc mérlege a francia sajtóban. — TSz, 1973. 1—2. sz. 76—109. p.

Köszöntjük idősebb testvérünket. 50 éves a Krasznaja Zvezda. — N, 1973. 52. sz. 5. p.

Krónikás: a Néphadsereg. [Az eltelt 25 év története a negyedszázados jubileumát ünneplő lap hasábjain.] — N, 1973. 43—47. sz. 11. p.

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1970. Összeáll. Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné. — HK, 1973. 1. sz. 203—221., 2. sz. 374—391. p.

Macartney, C. A.: Hozzászólás a Ránki György és Juhász Gyula előadásáról folytatott vitához. („Kelet-Közép-Európa második világháborús historiográfiája" címmel 1973. szeptember 27—29-én Budapesten tartott nemzetközi konferencia előadása.) — TSz, 1973. 3—4. sz. 437—439. p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott bibliográfiája. 1945—1971. (Szerk. Kálmán Lászlóné.) Bp. MSZMP KB Párttörténeti Intézet Könyvtára, 1973. XI, 593 p.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke. 1972. július—1973. június. — PK, 1973. 1. sz. 218—220., 2. sz. 222—224., 3. sz. 204—206., 4. sz. 210—212. p.

Marjanovic, J.: A jugoszláv történetírás a háborúról és a forradalomról. („Kelet-Közép-Európa második világháborús historiográfiája" címmel 1973. szeptember 27—29-én Budapesten tartott nemzetközi konferencia előadása.) — TSz, 1973. 3—4. sz. 402—405. p.

Markovits Györgyi: Adalékok az európai ellenállási irodalom könyvészetéhez. — Magyar Könyvszemle, 1973. 3—4. sz. 300—301. p.

Markovits Györgyi: Álcázott kiadványok a két világháború között. — Magyar Könyvszemle, 1973. 1. sz. 77—83. p.

Markovits Györgyi: „Sorsforduló." A mexikói Szabad Magyarság története. [A magyar emigránsok havi folyóirata Tamás Aladár szerkesztésében 1942 júliusától 1946 márciusáig jelent meg.] — Magyar Nemzet, 1973. 198. sz. 4. p.

Markovits Györgyi: Üzenet Chiléből Chilébe. [A Chilében 1941 márciusában indított haladó magyar emigráns lapról.] — Magyar Nemzet, 1973. 239. sz. 7. p.

(*Maruszki* József—*Székelyné Dóczy* Éva): „Egy nagy cél érdekében." Bibliográfia a világifjúsági és diák-

találkozók, a nemzetközi ifjúsági mozgalom elmúlt negyedszázada és a KISZ nemzetközi kapcsolatai témaköréből. Bp. 1fj. Lapk. 1973. 61 p.

Michel, Henri: La Résistance francaise et la littérature de la Résistance. — Magyar Könyvszemle, 1973. 2. sz. 117—127. p.

Mihova, Chr.—*Toskova*, V.: A bolgár történetírás és a délkelet-európai nemzetközi kapcsolatok kérdése, valamint Bulgária külpolitikája a második világháború alatt. („Kelet-Közép-Európa második világháborús historiográfiája" címmel 1973. szeptember 27—29-én Budapesten tartott nemzetközi konferencia előadása.) — TSz, 1973. 3—4. sz. 394—401. p.

Mirnic, J.: A bácskai németek a Magyarországi Németek Népi Szövetsége kereteiben. („Kelet-Közép-Európa második világháborús historiográfiája" címmel 1973. szeptember 27—29-én Budapesten tartott nemzetközi konferencia előadása.) — TSz, 1973. 3—4. sz. 443—467. p.

Negyedszázados a Néphadsereg. Ünnepi megemlékezés a lap szerkesztőségében. — Népszabadság, 1973. 281. sz. 5. p.

Pacer, M.: Az olasz történetírás a második világháborúról a Duna völgyében és a Balkánon. („Kelet-Közép-Európa második világháborús historiográfiája" címmel 1973. szeptember 27—29-én Budapesten tartott nemzetközi konferencia előadása.) — TSz, 1973. 3—4. sz. 411—428. p.

Pacsai Vilmos: Fegyvert a vitézt éneklőknek. Áttekintés a fegyveres tudósítói munka közben. — Magyar Sajtó, 1973. 5—6. sz. 170—172. p.

Pintér István: Adalékok a magyar ellenállási mozgalom historiográfiájához. („Kelet-Közép-Európa második világháborús historiográfiája" címmel 1973. szeptember 27—29-én Budapesten tartott nemzetközi konferencia előadása.) — TSz, 1973. 3—4. sz. 330—338. p.

Ránki György: Kelet-Közép-Európa második világháborús történeti irodalmának kérdései. („Kelet-Közép-Európa második világháborús historiográfiája" címmel 1973. szeptember 27—29-én Budapesten tartott nemzetközi konferencia előadása.) — TSz. 1973. 3—4. sz. 289—311. p.

Schumann, W.—*Wappler*, A.: Második világháborús történeti irodalom az NDK-ban. („Kelet-Közép-Európa második világháborús historiográfiája" címmel 1973. szeptember 27—29-én Budapesten tartott nemzetközi konferencia előadása.) — TSz, 1973. 3—4. sz. 356—371. p.

Tóth Sándor: Historiográfiai áttekintés Magyarország katonai szerepéről a második világháborúban. — Hadtudományi Közlöny, 1973. 1. sz. 3—21. p. Bibliogr. 22—28. p.

Tóth Sándor: Magyarország katonai szerepe a második világháborúban. („Kelet-Közép-Európa második világháborús historiográfiája" címmel 1973. szeptember 27—29-én Budapesten tartott nemzetközi konferencia előadása.) — TSz, 1973. 3—4. sz. 339—355. p.

Ungvári Tamás: A gerilla sajtó. — Magyar Sajtó, 1973. 4. sz. 121—124.p.

Vas megye irodalma. (Bibliográfia és repertórium.) 1972. január 1—december 31. (Összeáll. Dalmi Kálmánné, Bánó Zsuzsa, Takács Miklós.) Szombathely, Vas m. ny. 1973. 4 db. /A Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár bibliográfiai füzetei 33—36./

Zaharia, G.—*Unc*, G.—*Ilie*, P.: A román történetírás Közép- és Délkelet-Európának a második világháború előestéjén és a háború alatt betöltött szerepéről. („Kelet-Közép-Európa második világháborús historiográfiája" címmel 1973. szeptember 27—29-én Budapesten tartott nemzetközi konferencia előadása.) — TSz, 1973. 3—4. sz. 379—393. p.

Elméleti munkák és a hadtörténetírás kérdései

Ács Tibor: Engels az 1848—1849-es „magyar háború" hadtörténetéről. — HK, 1973. 1. sz. 103—135. p.

Ács Tibor: Engels az 1848—1849-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadművészetéről. — Ho, 1973. 11. sz. 74—82. p.

Bálint János: A háború és a béke kérdései napjainkban. — Ho, 1973. 11. sz. 3—9. p.

Bentkowsky, T.: Gondolatok a háború periodizálásáról. — Ho, 1973. 1. sz. 17—22. p.

Bognár Károly: A marxizmus—leniniz-

mus klasszikusainak tanításai a szocialista haza védelméről. — Ho, 1973. 10. sz. 3—10. p.

Bokor Imre: A tudományos kutatómunka ellenőrzéséről és az eredmények elbírálásáról. — Ho, 1973. 4. sz. 92—95. p.

Farkas Márton: Magyarok a harcmezőkön. A háborúk monográfiái. — Magyar Hírlap, 1973. 67. sz. 6. p.

Granasztói György: Számítógépek a történettudományban. — Népszabadság, 1973. 205. sz. Vasárnapi mell. 9. p.

Hunyadi Károly: A társadalomtudományi kutatómunka néhány kérdése. — Ho, 1973. 8. sz. 101—104. p.

Hunyadi Károly: A társadalomtudományi kutatás módszertani kérdéseihez. — Ho, 1973. 10. sz. 113—116. p.

Juhász Pál: A kutatástervezés tapasztalatairól. — Ho, 1973. 10. sz. 110—113. p.

Kassai László: A felelősség problémái a néphadseregben. — Ho, 1973. 2. sz. 65—74. p.

Kulikov, V.: A Szovjetunió fegyveres erői és a hadtudomány. (Rövidített ford. a Kommunisztból 1973. 3. sz.-ból.) — Ho, 1973. 11. sz. 90—95. p.

Móricz Lajos: A legfontosabb szervezési elvek és azok alkalmazása. — Ho, 1973. 1. sz. 74—80. p.

Móricz Lajos: Tíz éve folyik tudományos minősítés néphadseregünkben. — Ho, 1973. 10. sz. 107—110 p.

Nemes Imre: A fegyvernemi és szolgálati főnökségek funkciói és feladatai a tudományos kutatómunkában. — Ho, 1973. 5. sz. 96—101. p.

Nemes János: Osztály és haza Leninnél. — Népszabadság, 1973. 94. sz. 4—5. p.

Pach Zsigmond Pál: Nemzeti kérdés a mai történetírásban. — Népszabadság, 1973. 51. sz. 5. p.

Pamlényi Ervin: Történelem nélkül élni? A történettudomány mai problémái. — Magyar Nemzet, 1973. 205. sz. 11. p.

Papp István: A soproni munkásmozgalom történetírásának időszerű feladatairól. — SSz. 1973. 1. sz. 49—53., 2. sz. 123—127. p.

Szili Ernő: Tudományos munka a szolgálati feladatok végrehajtása érdekében. — Ho, 1973. 5. sz. 101—103. p.

Vekerdi László: A honi tudománytörténetírás gondjairól. (A magyarországi tudomány- és technikatörténet konferencia előadásainak anyagából. Bp. MTESZ, 1973.) 467—474. p.

Tudományos élet

Bertalan István Béla: Nemzetközi tanácskozás a honvédelemről Budapesten. — Magyar Sajtó, 1973. 12. sz. 357—360. p.

Dombrády Lóránd: Beszámoló Petőfi Sándor születésének 150. és az 1848—1849. évi forradalom 125. évfordulója alkalmából rendezett emlékülésről. — HK, 1973. 2. sz. 357—369. p.

Erényi Tibor: A magyar munkásmozgalom-történetírás 25 éve. [A Párttörténeti Intézet negyedszázados fennállása alkalmából.] — Magyar Nemzet, 1973. 271. sz. 5. p.

Erényi Tibor: Történelem és tömegkommunikáció. [Vita az 1973. július 2—4-én Egerben megrendezett országos történész vándorgyűlésen.] — PK, 1973. 4. sz. 149—160. p.

Farkas Márton: Beszámoló a Magyar Történelmi Társulat egri tanácskozásáról. — HK, 1973. 3. sz. 597—601. p.

Gergely András—*Tóth* István: Fiatal régészek és történészek munkakonferenciája Sopronban. — SSz, 1973. 4. sz. 348—352. p.

Hőnyi Ede: Nemzetközi történelmi térképkiállítás és tanácskozás Budapesten. — Történelemtanítás, 1973. 2. sz. 1—3. p.

Juhász Gyula: Tájékoztató a Kelet-Közép-Európa második világháborús historiográfiája című nemzetközi konferenciáról. — MTA Fil.—Tört. Oszt. Közl. 1973. 3. sz. 295—298. p.

Kelet-Közép-Európa a második világháborúban. („Kelet-Közép-Európa második világháborús historiográfiája" címmel 1973. szeptember 27—29-én Budapesten tartott nemzetközi történész konferencia előadásai és hozzászólásai.) — TSz, 1973. 3—4. sz. 289—488. p.

A magyarországi tudomány- és technikatörténet konferencia előadásainak anyagából. Budapest, 1972. november 23—25. (Szerk. Rajnai Rudolfné.) Bp. MTESZ, 1973. 527 p.

A második világháború történetének elemzése. [Nemzetközi tanácskozás, 1973. szeptember 27—29. Ránki György, Pintér István, Juhász Gyu-

la, Tóth Sándor előadásaiból.] — Magyar Hírlap, 1973. 275. sz. Hét Vége, I. p.

Milei György: Beszámoló az intervenció szétzúzásának és a szovjet-oroszországi polgárháború befejezésének 50. évfordulóján rendezett tudományos ülésszakról. — HK, 1973. 1. sz. 199—201. p.

Nemzetközi Történészszimpozion, Kőszeg, 1972. július 3—8. — Vasi Szemle, 1973. 1. sz. 39—54. p.

Pach Zsigmond Pál: Ötnegyed évszázad távlatából. Részletek 1848—1849 évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésszak megnyitójáról. — Népszabadság, 1973. 294. sz. Vasárnapi mell. 3. p.

Papp Tibor: Nemzetközi levéltáros konferencia a Hadtörténelmi Intézet és Múzeumban. — HK, 1973. 4. sz. 780—782. p.

Tóth Sándor: A 2. magyar hadsereg katasztrófája. [Nemeskürty István: Requiem egy hadseregért című könyvéről folytatott vita egyik felszólalása.] — Magyar Nemzet, 1973. 217. sz. 8. p.

Történészek a marxista eszmék terjedéséről. A nemzetközi munkásmozgalom kutatóinak konferenciája (Linzben). — Népszabadság, 1973. 230. sz. 6. p.

Vass Henrik: A Duna menti országok a második világháborúban. Történészek a történelmi múlt valóságos feltárásáért. — Népszava, 1973. 240. sz. 5. p.

Vass Henrik: Harcokról — harcosokról. [A Párttörténeti Intézet negyedszázadáról.] — Népszava, 1973. 269. sz. 4. p.

Vass Henrik: A párttörténeti kutatás eredményei és gondjai. [Részlet — — a Párttörténeti Intézetnek 1973. november 15-én rendezett tudományos ülésszakán elhangzott előadásából.] — Magyar Hírlap, 1973. 318. sz. 9. p.

Zsilák András: A Párttörténeti Intézet jubileuma. [Az Intézet 25 éves fennállásának alkalmából.] — Magyar Hírlap, 1973. 320. sz. 5. p.

A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben

Aczél György: Hazafiság és társadalmi haladás. — HH, 1973. 2. sz. 5—18. p.

Balázs György: Hagyomány és hazafiság. — Világosság, 1973. 8—9. sz. 449—453. p.

Berend T. Iván—*Szabolcs* Ottó: Történettudomány — népszerűsítés — történelemoktatás. — Sz, 1973. 5—6. sz. 1169—1173. p.

Csatári Dániel: Évfordulók, szerepjátszók és történelemformálók. — Pártélet, 1973. 3. sz. 14—18. p.

Cserjési Ferenc: Honvédelmi nevelés és középiskola. — Pedagógiai Szemle, 1973. 11. sz. 1043—1050. p.

Daróczy Sándor: Társadalmi-politikai nevelés középiskolás korban. Bp. Akad. K. 1973. 419 p. Bibliogr. 393—420. p.

Donáth Péter: Munkások és a történelem. — Történelem, 12. sz. 1973. 87—105. p.

Döndő Rezső: A magyar néphadsereg honvédelmi nevelési feladatainak összefüggései. — HSz, 1973. 9. sz. 3—10. p.

Fehér Pál, E.: A nemzeti öntudat legendái és realitása. — Népszabadság, 1973. 199. sz. Vasárnapi mell. 5. p.

Hegedűs Géza: A hazafiság élményéről. — Magyar Tudomány, 1973. 12. sz. 825—829. p.

Hollósi István: Beszámoló a Hadtudományi Választmány ismeretterjesztő munkájáról. /1968—1972./ — Ho, 1973. 5. sz. 86—95. p.

A honvédelmi nevelés alapjai. (Szerk. Munk Károly, Sztana Béla.) 2. jav. kiad. Bp. Zrínyi K. 1973. 234 p.

Kardos Tibor—*Pach* Zsigmond Pál: Hazafiság és internacionalizmus. Király István „Hazafiság és internacionalizmus" című cikkéhez. — Magyar Tudomány, 1973. 7—8. sz. 499—507. p.

Király István: Hazafiság és internacionalizmus. A szocialista hazafiság és a magyar szabadságharcos hagyományok. — Kortárs, 1973. 7. sz. 1118—1130., 8. sz. 1280—1290., 9. sz. 1476—1491. p.

Király István: Hazafiság és internacionalizmus. A szocialista hazafiság és a magyar szabadságharcos hagyományok. — Magyar Tudomány, 1973. 6. sz. 345—362. p.

Király István: A mindennapok forradalmisága. — Kortárs, 1973. 11. sz. 1791—1808., 12. sz. 1969—1988. p.

Mód Aladár: Szocialista hazafiság és

ideológia. — Valóság, 1973. 4. sz. 1—15. p.

Mucs Sándor: 1848—1849 politikai örökségéről és felhasználásáról a politikai nevelőmunkában. — Ho, 1973. 10. sz. 84—87. p.

Ságí Pál: Az évfordulók szerepe a történelmi ismeretterjesztésben. — Történelem, 12. sz. 1973. 126—150. p.

Stier Miklós: Vita a szocialista hazafiság és az internacionalizmus értelmezéséről. — MTA Fil.-Tört. Tud. Oszt. Közl. 1973. 3. sz. 185—208. p.

Szabolcs Ottó: Történelem és tömegkommunikáció. [Vita.] — Társadalmi Szemle, 1973. 8—9. sz. 112—114. p.

Tanulmányok a katonai nevelés köréből. 4. (Szerk. Molnár Károly.) Bp. Zrínyi K. 1973. 371 p.

Vámos Tibor: „A társadalmi-történelmi folyamatok objektívek és nem érzelmiek". (Hozzászólás Király István előadásához.) — Magyar Tudomány, 1973. 12. sz. 822—824. p.

Varga László: Néphadseregünk feladatai a honvédelmi nevelőmunka területén. — Ho, 1973. 5. sz. 78—85. p.

Múzeumi, levéltári és térképtári gyűjtemények

Balázs József—*Pongó* János: Pisztolytörténeti kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. — HK, 1973. 4. sz. 773—779. p.

Balla Lajos: Kisázsiai légióveterán szarkofágja Szentendréről. — Archaeológiai Értesítő, 1972. 2. sz. 228—231. p.

Bogárdi Iván: Negyvennyolc fegyverei és emlékei a Hadtörténeti Múzeumban. — Magyar Nemzet, 1973. 60. sz. 4. p.

Budapest története érméken. — Magyar Hírlap, 1973. 266. sz. 8. p.

Csendes László: Nemzetközi történelmi térképkiállítás és tanácskozás. [Híreink.] — HK, 1972. 4. sz. 805—807. p.

Döme Piroska: Huszonöt éve történt. A szabadságharc zászlai ismét hazatértek. — Magyar Nemzet, 1973. 61. sz. 5. p.

Emlékkiállítás a Nemzeti Múzeumban a magyar szabadságharcról. — Magyar Nemzet, 1973. 62. sz. 4. p.

Érszegi Géza—*Kenéz* Győző—*Solymosi* László: Az 1514-es magyarországi parasztháborúra vonatkozó források a Zichy család levéltárában. — Sz, 1972. 4—5. sz. 1031—1042. p. 4 t.

Halápi László: Zádor István grafikai kiállítása az Országos Hadtörténeti Múzeumban. — HK, 1973. 2. sz. 369—371. p.

Harsányi János: A fegyverek múzeumában. — Magyar Hírlap, 1973. 67. sz. 6. p.

Horváth Árpád: Meudoni látogatás. A technikatörténet egyedülálló múzeumában. — Magyar Nemzet, 1973. 247. sz. 8. p.

Kacsó Lajos: 100 év egyenruhái. [A Hadtörténeti Múzeum kiállítása.] — N, 1973. 42. sz. 12. p.

Kárpáti György: Dolmányok, atillák, menték. Egyenruhakiállítás a Hadtörténelmi Múzeumban. — Lobogó, 1973. 47. sz. 13. p.

Kárpáti György: Fegyverek, zászlók, emlékek. Kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. — Lobogó, 1973. 13. sz. 8—9. p.

Kiállítás az 1848—1849-es forradalom évfordulójára. A szabadságharc emlékei [a Hadtörténeti Múzeumban]. — Magyar Hírlap, 1973. 69. sz. 3. p.

Kiállítás a szabadságharcról [a Hadtörténeti Múzeumban]. — N, 1973. 11. sz. 2. p.

Kósa Csaba: Feketében: segédszámtiszt. Kék mundérja volt a lövész bakának. [Egyenruha történeti kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban.] — Esti Hírlap, 1973. 238. sz. 4. p.

Kovács Attila: Pisztolyok üveg alatt. [Kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban.] — Hazáért, 1973. 39. sz. 13. p.

Kovács Gy. László: Ácsi arzenál. [Barsi Sándor fegyvergyűjteménye.] — Hazáért, 1973. 40. sz. 11. p.

K[ovács] J[enő]: 25 éve. Örökre visszatértek a szabadságharc zászlói. — N, 1973. 13. sz. 3. p.

Kovács Jenő: „...örök jelképei a magyar szabadságnak és a magyar—szovjet barátságnak..." [Kiállítás a szabadságharcról a Hadtörténelmi Múzeumban.] — Hazáért, 1973. 14. sz. 10—11. p.

Kovács Tibor: Korai markolatlapos bronz tőrök a Kárpát-medencében. — Archaeológiai Értesítő, 1973. 1. sz. 155—156. p.

Kovács Tibor: Representations of Wea-

pons on Bronze Age Pottery. (Folia archaeologica. 24. Bp. 1973.)

Kovássy Zoltán: Egy 1848-as honvédzászló története. — HK, 1973. 3. sz. 523—531. p.

Környei Attila: Antifasiszta mozgalmak a második világháború alatt. /A múzeum kiállítása a Liszt Ferenc Művelődési Központban./ — SSz, 1973. 3. sz. 270. p.

László Miklós: Múzeumi séták. Hadtörténeti Múzeum. — Múzsák, — Múzeumi Magazin, 1971. 4. sz. 18—21. p.

Litván György: Az első világháború és az 1918—1919-es forradalmak magyar vonatkozású anyagai a francia levéltárakban /kutatási beszámoló/. — TSz, 1973. 1—2. sz. 265—272. p.

Mészöly Gábor: Hangos kiállítás. [Az egykori katonazenét népszerűsítő hangverseny a Hadtörténeti Múzeum haditechnikai parkjában.] — N, 1973. 26. sz. 13. p.

M[észöly] G[ábor]: Pisztolykiállítás és fiókparkok. — N, 1973. 4. sz. 12. p.

M[észöly] G[ábor]: Pisztolyparádé. [Az Országos Hadtörténeti Múzeum kiállítása.] — N, 1973. 28. sz. 13. p.

M[észöly] G[ábor]: A vitrinek vallomása. [Katonai kitüntetések kiállítása a Hadtörténeti Múzeumban.] — N, 1972. 45. sz. 13. p.

Molnár Pál: Magyar katonazene az Országos Hadtörténeti Múzeumban. — HK, 1973. 2. sz. 373. p.

Molnár Pál: Válogatott katonai kitüntetések kiállítás nyílt az Országos Hadtörténeti Múzeumban. [Híreink.] — HK, 1972. 4. sz. 807—810. p.

Mozsolics Amália: Újabb kardleletek a Magyar Nemzeti Múzeumban. — Archaeologiai Értesítő, 1972. 2. sz. 188—205. p.

Nagy Lajos: A Buda visszafoglalását ábrázoló Lotharingiai gobelinek kérdései. (Tanulmányok Budapest múltjából. 19. A Budapesti Történeti Múzeum Évkönyve. Bp. 1972.) 113—129. p.

Papp Tibor: Mátyás király és Kutuzov levele. — Magyar Hírlap, 1973. 67. sz. 6. p.

Pető Mária, R.: A pannóniai római katonaság lószerszámozási módja. (Folia archaeologica. 24. Bp. 1973.) 57—66. p.

Réti László: A Magyar Tanácsköztársaság helyi szervei és pecsétjeik. [Kiad. a] (Magyar Országos Levéltár.) Bp. Akad. K. 1973. 420 p.

Ring Gusztávné: Adalékok a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum zászlóihoz. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1971—1972. Bp. NPI, 1973.) 63—96. p.

Ruffy Péter: A hetvenéves Esze Tamással a vajai várkastélyban. [Esze Tamás a vajai múzeumnak ajándékozta Rákóczi-kori gyűjteményét.] — Magyar Nemzet, 1973. 220. sz. 4. p.

Schneider Miklós: 1848 nyomában szovjet levéltárakban. — Levéltári Szemle, 1973. 2. sz. 271—274. p.

Sellye Ilona: Az aquincumi áttört díszítésű kard- és tőrhüvelyborítások. (Budapest régiségei. 23. Bp. 1973.)

Somos Ágnes: Bújdosó honvédzászlók. — Magyar Ifjúság, 1973. 11. sz. 4—5. p.

Szebelkó Erzsébet: Honvédők. A Hadtörténelmi Múzeum kiállítása a 48-as szabadságharc emlékeiből. — Nők Lapja, 1973. szeptember 29.

Takács Tibor: Mesterségük címere: körző. [Riport a Hadtudományi Térképtárról.] — N, 1972. 24. sz. 12. p.

Takáts László: Mozaikok Telkibánya kuruckori történetéből. — Bányászati és Kohászati Lapok, Bányászat, 1973. 8. sz. 558—560. p.

Tompos Ernő: Soproniak középkori pecsétei. — SSz, 1973. 4. sz. 289—306. p.

Ugróczky Mihály: A 48-as keszthelyi zászló története. — Napló (Veszprém) 1973. 19. sz. 13. p.

Vincze Lajos: Nemzeti kincsünk a szabadbattyáni török torony. — Magyar Hírlap, 1973. 47. sz. Hét Vége, I. p.

A HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

Általános és összefoglaló munkák

[Bartenev] Bartyenyev, Sz. A.: A gazdaság, a hátország és a front a korszerű háborúban. (Ekonomika, tül i front szovremennoj vojnü.) [Bp.] (MNVK Hadigazd. és Katonai Gazd. Tud. Tanácsa,) [1973.] 232 p.

Bimbó József: A légierő a háborúban. Bp. Zrínyi K. 1973. 160 p. 36 t.

Burger János: A görög falanxtól a

vonalharcászatig. — ISz, 1973. 13. sz. 52—54. p.

Jomini, [Antoine] Henri [de]: A hadviselés alapelveiről. (Précis de l'art de la guerre.) Részletek. (A szemelvényeket vál., szerk. Ölvedi Ignác, oroszból ford. Németh Gyula.) [Bp.] ZMKA, 1973. 98 p.
/Szemelvények a XIX. század burzsoá katonai teoretikusainak és szakíróinak műveiből. 1./

Kertész István: A cohors-taktika kialakulásának katonai előzményei. — HK, 1973. 4. sz. 683—690. p.

Kertész István: A római cohors-taktika kialakulása és Polybios katonai terminus technicusai. (Ókori történeti tanulmányok. Emlékkönyv Hahn István tiszteletére... Bp. 1973.)

A korszerű harc és az ember. (Szerk. Csépe József.) Bp. Zrínyi K. 1973. 298 p.
Bibliogr. a fejezetek végén.

Kovássy Zoltán: A magyar katonai jog történetéből. Jogászok a szabadságharcban. — Katonai Jog- és Igazságszolgáltatás, 1973. 1. sz. 1—8. p.

Kurucz Tibor—*Benkő* György: A gyógyszerészet szerepe a második világháború katonaegészségügyében. — Honvédorvos, 1973. 3. sz. 217—230. p. 3 t.

A lélektani hadviselés történetéhez. /Középkor, újkor./ — A különleges propaganda módszertani kérdései, 1973. 1. sz. 44—47. p.

Nagyrévi-Neppel György: Huszárok. Bp. Corvina, (1973.) 81, [3] p.

Németh Tibor—*Székely* Sándor: A hadviselés jogi szabályairól. Bp. Honvédelem különkiad. 1973. 61 p.

Pearson, David: A földi mozgékonyság múltja, jelene és jövője. /Rövidített ford. Infantry 1972. 3—4. sz.-ból./ — Ho, 1973. 3. sz. 41—46. p.

Pirityi Sándor: Óceánok, flották. Bp. Zrínyi K. 1973. 203 p.

Povalij, M.: A hadművészet fejlődésének néhány kérdése a háború utáni időszakban. /Rövidített ford. Voennaja Müszl' 1973. 1. sz.-ból./ — Ho, 1973. 8. sz. 8—15. p.

Regős László: Egy fegyvernem alkonya. [Huszárok.] — Hazáért, 1973. 45. sz. 13. p.

Serfőző László—*Nagy* István György: Mit kell tudni a háborúról és a korszerű hadseregekről] Bp. Kossuth K. 1973. 221 p.

[Sztadnjuk] Sztadnyuk, Ivan: A háború. (Vojna. Ford. Árvay János. Bp.) Kossuth K. 1973. 298 p.

Tóth András: A katonaorvoslás történetéből. 1—3. — ÉT, 1973. 32. sz. 1496—1499., 33. sz. 1564—1567., 36. sz. 1688—1691. p.

Vártörténet

Bende Lajos: Daró vára. — Baranyai Művelődés. 1973. 2. sz. 119—121. p.

Kozák Éva, Ambrusné: A hollókői vár ásatásai. — Archaeológiai Értesítő, 1972. 2. sz. 167—187. p.

Módy György: Adatok a bajomi vár tartozékainak történetéhez. (A Hajdúsági Múzeum évkönyve. 1. Hajdúböszörmény, 1973.) 49—59. p.

Németh Péter: A szabolcsi földvár. — Alföld, 1973. 10. sz. 69—71. p.

Parádi Nándor: Tata várábrázolása Matrakcsi Nászuh krónikájában. — TSz, 1973. 1—2. sz. 141—147. p.

Tóth Melinda: A sárvári vár építéstörténete. (Savaria. 4. Szombathely, Vasm. ny. 1973.) 193—286. p.

Vincze Lajos: Nemzeti kincsünk Boldogkő. — Magyar Hírlap, 1973. 178. sz. Hét Vége, I. p.

Vincze Lajos: Nemzeti kincsünk: a földvári „várnegyed". — Magyar Hírlap, 1973. 82. sz. Hét Vége I. p.

A haditechnika története

Baranov, J.: Királytigrisek a célkeresztben. — Hazáért, 1973. 20. sz. 10. p.

Bracsok István: Machete és rakéta. [Kuba.] — ISz, 1973. 22—23. sz. 22—24. p.

Gáspár Ferenc—*Mann* Miklós: A „Danuvia Rt." — Budapest, 1972. 7. sz. 34—36. p.

Híres repülőgépek. Aichi D3A. [Japán zuhanóbombázó.] — Re, 1973. 5. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Bristol Brabazon. [Távolsági nehézbombázó tervei.] — Re, 1973. 2. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Grumman F4F „Wildcat" és F6F „Hellcat" [amerikai vadászgépek]. — Re, 1973. 9. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Kawanishi N1K

Kyofu és a Nakajima A6M2—N. [Japán hidroplánok] — Re, 1973. 8. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. A „Martin" bombázók. — Re, 1973. 7. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Miles. [Angol katonai gyakorlógép.] — Re, 1973. 6. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Nakajima Ki—49 Donryu. — Re, 1973. 11. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Short „Stirling". [Angol négymotoros monoplán bombázó.] — Re, 1973. 4. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Vickers Valiant. [Angol bombázó.] — Re, 1973. 3. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. „Vought" biplánok. — Re, 1973. 10. sz. 11. p.

[Horváth Árpád]: A sárkányballon. — HtSz, 1973. 1. sz. 38. p.

Kamanin, (Nikolaj) P(etrovics): Repülők és űrhajósok. (Letcsiki i koszmonavtü.) [Visszaemlékezések.] (Ford. Zalai Edvin.) Bp. Kossuth K. — Zrínyi K. 1973. 452 p. 8 t.

Kováts Lajos: Convair F—106 „Delta Dart". — Re, 1973. 9. sz. 9. p.

Kováts Zoltán: 80 éves a polgári kézi lőfegyverek vizsgálata Magyarországon. (80 ans d'éprevues des armes a feu portatives civiles en Hongrie.) 1892—1972. [Kiad. a] M(agyar) K(ézilőfegyver-vizsgáló) H(ivatal). [Bp. 1973.] 48 p. 4 t.

Kubinyi András: Bicellus. Adatok egy középkori fegyverfajta meghatározásához. (Budapest régiségei. 23. Bp. 1973.)

Malóványi Sándor: A repülőgép megjelenése és alkalmazása az első világháborúban. Jegyzet. [Kiad. a] (Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Hadművészet története tanszék.) [Bp.] ZMKA ny. [197?] 59 p. 1 t.

Molnár István: A haditechnika mesterei. Huszonöt éves jubileumát ünnepli a Haditechnikai Intézet. — N, 1973. 3. sz. 3. p.

Nagy István György: Magyar vonatkozások a XIX. század rakétatechnikájában. (A magyarországi tudomány- és technikatörténet konferencia előadásainak anyagából. Bp. MTESz, 1973.) 267—283. p.

Nagy István György: A szabadságharc hadiröppentyűi. — ÉT, 1973. 11. sz. 483—488. p.

Perge Mihály: Harcgázok ősei. — PV, 1973. 6. sz. 14—15. p.

A pisztoly története. — Pajtás, 1973. szeptember 12.

A repülés krónikájából. Andrej Nikolaevics Tupolev munkásságáról. — Hazáért, 1973. 6. sz. 10—11. p.

A repülés történelemkönyvéből. Elrepült negyedszázad. [A magyar repülés 25 éve. 1948—1973.] — Re, 1973. 12. sz. 7. p.

Réti R. László: A Rimamurány—Salgótarjáni Vasmű Rt. a második világháborúban. — TSz, 1973. 1—2. sz. 170—187. p.

Rotter Lajos: A FEIRO repülőgépépítő vállalat tevékenysége a honi repülőgépipar megteremtésére 1923—1925. években. (A magyarországi tudomány- és technikatörténet konferencia előadásainak anyagából. Bp. MTESz, 1973.) 117—133. p.

Sz[entesi] Gy[örgy]: Az első rakétahajtású vadászrepülőgép. (1942. május 15.) — HtSz, 1973. 2. sz. 76. p.

Szentesi György: A szovjet—amerikai együttes űrrepülés technikai vonatkozásai. — Re, 1973. 12. sz. 17. p.

Tar János: Spitfire, kontra Messerschmitt. — Re, 1973. 10. sz. 16. p.

Varsányi Ernő: Mikojan-Gurjevics MIG—23. — Re, 1973. 1. sz. 7. p.

Varsányi Ernő: Vitorlázó szállítógépek. [Harci vitorlázógépek a második világháborúban.] — Re, 1973. 7—12. sz.

Winkler László: Magyar hadirepülőgépek. 5—16. r. — Re, 1973. 1—12. sz. 8. p.

Winkler László: A magyarok szerepe a repülőtechnika egyetemes fejlődésében. (A magyarországi tudomány- és technikatörténet konferencia előadásainak anyagából. Bp. MTESz, 1973.) 199—207. p.

A hírszerzés és kémkedés története

Az Alsos csoport hírszerző tevékenységéről. (USA hírszerző szolgálata.) — Belügyi Szemle, 1973. 5. sz. 66—70. p.

Bellai Sándor: Málnási Margit. [Kossuth legendás hírű kémnője.] — ÉT, 1973. 39. sz. 1826., 1845. p.

Bokor László: Dobozba zárt háború. /Dokumentumgyűjtemény./ — Bp. Zrínyi K. 1973. 402 p. — Bibliogr. 395—[403]. p.

A burmai akció. — Belügyi Szemle, 1973. 10. sz. 74—77. p.

A fasiszta német hírszerző és az amerikai kémelhárító szervek összecsapása. — Belügyi Szemle, 1973. 2. sz. 62—68., 3. sz. 72—78. p.

A Heuréka védelmében. (Teheráni konferencia.) — Belügyi Szemle, 1973. 6. sz. 66—72. p.

A katonai felderítés fejlődése. — Ho, 1973. 1. sz. 41—49. p.

Különleges megbízatás [a második világháborúban]. — Belügyi Szemle, 1973. 4. sz. 65—71. p.

Láthatatlan hadsereg. — Magyar ügynökök a „Szabad Európa Rádió" szolgálatában [1954-ig]. — HSz, 1973. 1. sz. 89—94. p.

Láthatatlan hadsereg. — A kétarcú propagandabázis. [A „Szabad Európa Rádió" tevékenysége 1954-től]. — HSz, 1973. 2. sz. 65—70. p.

Nagy László: Bethlen Gábor hírszerző és elhárító szolgálata. — HK, 1973. 3. sz. 445—480. p.

A „Sunrise" akció. (USA titkosszolgálat.) — Belügyi Szemle, 1973. 7. sz. 66—71. p.

A „Szardínia" akció. — Belügyi Szemle, 1973. 9. sz. 76—83. p.

Támadólagos elhárítás a megszálló német hadsereg körében. — Belügyi Szemle, 1973. 1. sz. 74—77. p.

A Vaskapu felrobbantásának megakadályozása [a második világháborúban.] — Belügyi Szemle, 1973. 8. sz. 63—67. p.

(Vorob'ev) Vorobjov, (Evgenij) Jevgenyij (Z.): Az idegháború katonája. (Zemlja do vosztrebovanija. L. J. Manevics. Ford. Dalos György.) Bp. — Uzsgorod, Kossuth K. — Kárpáti K. 1973. 478 p.

MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME

Kovács Endre: Magyarok és lengyelek évezredes kapcsolatai. — Népszava, 1973. 169. sz. 5. p.

Kovács Endre: Magyarok és lengyelek a történelem sodrában. Bp. Gonlat, 1973. 341 p.

Magyarország története képekben. Szerk. Kosáry Domokos. 2. kiad. Bp. Gondolat, 1973. 750 p.

Helytörténeti munkák

Budapest története. 1. köt. Az őskortól az Árpád-kor végéig. Szerk. Gerevich László. [Kiad.] Budapest Főváros Tanács, (1973.) 429 p. 3 térk. mell.

Budapest története. 2. köt. A későbbi középkorban és a török hódoltság idején. Szerk. Gerevich László, Kosáry Domokos. [Kiad.] Budapest Fővárosi Tanács. (1973.) 469 p. 1 térk. mell. Bibliogr. 434—436. p.

Források Budapest történetéhez 1919—1945. 3. köt. Szerk. Szekeres József. [Kiad.] (Budapest Főváros Levéltára.) Bp. 1972. 646 p. 18 t.

Források Budapest történetéhez 1945—1950. 4. köt. Szerk. Gáspár Ferenc. [Kiad.] (Budapest Főváros Levéltára.) Bp. 1973. 569 p. 16 t.

Edelény múltjából. /Tanulmányok./ (Szerk. Sápi Vilmos. Kiad. Edelény Községi Tanács.) Edelény, Borsodm. ny. 1973. 722 p. 1 térk. mell. Bibliogr. 669—679. p.

Farkas József: A világgazdasági válság végétől a község felszabadulásáig. /1934—1944. október 5./ (Mezőberény története. Mezőberény, 1973.)

Fehér András: A város politikai élete. 1867—1944. (Hajdúböszörmény története. [Tanulmányok.] Szerk. Szendrey István. Kiad. Hajdúböszörmény Városi Tanács. Debrecen, 1973.)

Fejér megyei történeti évkönyv. A Fejér Megyei Levéltár évkönyve. (Szerk. Farkas Gábor.) Székesfehérvár, Fejér m. ny. 1972. 338 p. (Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez 6.)

Fülöp István: Katonaszökevények és betyárok Zala megyében a XIX. század elején. (Göcseji Helikon. Honismereti Közlemények. 5. Zalaegerszeg, 1973.)

Gádoros nagyközség 1931—1948. év közötti baloldali és illegális kommunista mozgalmának története. (Szerk. Bába István.) [Orosháza, Orosházi Lakatos- és Gépjavító Ksz. 1973.] 93 p.

Gál József: Fejezetek Marcali múlt-

jából. — A marcali járás honismereti híradója, 5. sz. 1972. 9—30. p.

Hajdúböszörmény története. [Tanulmányok.] (Szerk. Szendrey István. Kiad. Hajdúböszörmény Városi Tanács.) Debrecen, Alföldi ny. 1973. 587 p. 1 t.

A hajdúk a magyar történelemben. 2. [Szerk.] (Dankó Imre.) Debrecen, Alföldi ny. 1972. 84 p. 1 t. /Hajdú-Bihar megyei múzeumok közleményei 19./

Halápi László: Katonaság a fővárosban. Emlékek Budapest katonai múltjáról. — N, 1973. 52. sz. 8—9. p.

Hatvani Dániel: Szent Ivántól Felsőszentiváig. Múlt és jelen egy bácskai faluban. (Kiad. a Községi Tanács.) [Felsőszentiván], 1973. 162 p. 19 t.

Implom József: Gyula város története /1214—1972./ Kiad. a Városi Tanács. 2. kiad. Gyula, Békésm. ny. 1973. 83 p. 6 t.

Implom József: A polgári forradalom és a szabadságharc időszaka. (Mezőberény története. Mezőberény, 1973.)

Irányi István: Az első világháború. A két forradalom időszaka. (Mezőberény története. Mezőberény, 1973.)

Nógrád megye története. (Szerk. Balogh Sándor, Boros Sándor.) 1. köt. 896—1849. (Írta Belitzky János.) [Kiad. a Nógrád Megyei Tanács, Salgótarján], 1973. 396 p. 10 t. Bibliogr. 359—396. p.

Pados József: Marcali és környéke a honfoglalás előtt. — A marcali járás honismereti híradója, 5. sz. 1972. 4—9. p.

Papp Vilmos: Az őrségi kerkavölgyi községek népmozgalma (1805—1970.) — Vasi Szemle, 1973. 1. sz. 90—120. p.

Rácz István: Adatok a csóti hadifogolytábor történetéhez. [Közread. a] Csóti Községi Tanács. Csót, 1973. 69 p.
Bibliogr. a jegyzetekben: 61—67. p.

Rácz István: A hajdúszabadság birtokában. (Hajdúböszörmény története. [Tanulmányok.] Szerk. Szendrey István. Kiad. Hajdúböszörmény Városi Tanács.) Debrecen, 1973.

Tábori György: A honismereti és helytörténeti szakkörök eredményesebb munkájáért. Tótkomlósi adatok az 1848—1849-es szabadságharchoz. (Körösmenti helytörténeti honismereti közlemények. 4—5. Békéscsaba, 1973.)

Takács László: A szocialista hazafiság és a honismereti-helytörténeti tevékenység néhány problémája 1967—1970 között Békés megyében. (Körösmenti helytörténeti honismereti közlemények. 4—5. Békéscsaba, 1973.)

Ulrich Károly: Pálfa község krónikája. [Közread. az] Egyetértés MgTSz. Pálfa, 1972. 118 p. 8 t.

Vésztő története. (Szerk. Szabó Ferenc.) Vésztő, Községi Tanács, 1973. 546 p. 35 t.

Magyarország hadtörténelme a honfoglalástól 1514-ig

[Budai Krónika] Chronica Hungarorum. Finita Bude A. D. 1473 in uigitia penthecostes per Andream [András] Hess. Ford. Horváth János. Soltész Zoltánné tanulmányával. Bp. M. Helikon, 1973. 138, [161] p.
Hasonmás kiadvány.

Dessewffy László: Becsüljük meg nagyjainkat. Új szempontok középkori történelmünk központi kérdésének vizsgálatához. — Élet és Irodalom, 1973. 7. sz. 9. p.

Győrffy György: A honfoglalásról újabb történeti kutatások tükrében. — Valóság, 1973. 7. sz. 1—16. p.

Győrffy György: A honfoglalásról újabb történeti kutatások tükrében. — Látóhatár, 1973. 11. sz. 160—187. p.

Győrffy György: Őseink Európa horizontján. A „kalandozások kora" új megvilágításban. — Magyar Hírlap, 1973. 352. sz. Hét Vége II. p.

Kristó Gyula: Csák Máté tartományúri hatalma. Bp. Akad. K. 1973. 252 p.
Bibliogr. a fejezetek végén.

Kristó Gyula—*Makk* Ferenc—*Szegfü* László: Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez. — HK, 1973. 4. sz. 639—660. p.

Kulcsár Péter: Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése. Bp. Akad. K. 1973. 251 p.
/Humanizmus és reformáció 1./

Labuda, G.: Lengyel—magyar kapcsolatok a X. század második felében. — Világtörténet, 23. sz. 1973. 3—22. p.

László Gyula: A honfoglalókról. Bp. Tankönyvk. 1973. 76 p. /Történelemtudomány — történelemtanítás 5./

Rázsó Gyula: A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély /1393—1437/. — HK, 1973. 3. sz. 403—444. p.

Dózsa György és az 1514. évi parasztháború

Barta Gábor: Az 1514. évi parasztháború és a Dunántúl. — Vasi Szemle, 1973. 2. sz. 231—240. p.

Barta Gábor—*Fekete Nagy* Antal: Parasztháború 1514-ben. [Kiad.] MTA Történettudományi Intézet. Bp. Gondolat, 1973. 359 p. 16 t. Bibliogr. 303—334. p.

Czine Mihály: Dózsa [György]. — Látóhatár, 1973. 1. sz. 203—217. p.

Dózsa és Szeged. Antológia. (Szerk. és utószó: Péter László. [Ill.] Derkovics Gyula.) Szeged, Szegedi ny. 1972. 118 p.

Kulcsár Péter: A szegedi Dózsa-hagyomány legendája. Válasz Péter Lászlónak. — Tiszatáj, 1973. 2. sz. 66—71. p.

Pach Zsigmond Pál: Az 1514. évi parasztfelkelés és a „második jobbágyság". — MTA Filoz.-Tört. Tud. Oszt. Közl. 1972. 3. sz. 231—257. p.

Péter László: Kiirtandó Dózsa-hagyomány? Levél Kulcsár Péterhez. — Tiszatáj, 1973. 2. sz. 65—66. p.

Sereg József: A nagy parasztháború őrtüzei Heves megyében. — Hevesi Szemle, 1973. 1. sz. 41—43. p.

Szücs Jenő: Dózsa parasztháborújának ideológiája. — Látóhatár, 1973. 1. sz. 159—202. p.

Magyarország hadtörténelme 1514—1848

Bánkuti Imre: Adatok Szatmár várának ostromához 1703—1705. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1973. 3. sz. 95—100. p.

Bánkuti Imre: Két katonáskodó nemes a XVII. században: Kisfaludy László és Miskey István. (Arrabona. A Győri Xántus János Múzeum évkönyve. 15. Győr, Győr-Sopronm. ny. 1973.) 257—271. p.

Báthori István levelei Bocskaihoz. /1605. március 8.—július 12./ [Közli] Balázs Mihály, Szeged, Szegedi ny. 1972. 43—49. p. /Irodalomtörténeti dolgozatok 68./

Benda Kálmán—*Kenéz* Győző: Barbiano generális jelentése a Bocskai-szabadságharc első hónapjairól. (A hajdúk a magyar történelemben. Debrecen, 1972.)

Bérenger, Jean: Les relations franco-hongroises au temps de l'insurrection d'Emeric Thököly. (Nouvelles études hongroises. 8. Bp. 1973.)

Bérenger, Jean: Les rélations franco-hongroises pendant la guerre de Succession d'Espagne. (Nouvelles études hongroises. 8. Bp. 1973.)

Bors Irén: Egy ismeretlen Zrínyi levél. — Magyar Hírlap, 1973. 81. sz. 13. p.

Brodarics (István) históriája a mohácsi vészről. (De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohatz verissima descriptio.) Ford. Szentpétery Imre. Bp. Pátria ny. 1972. 228 p. 1 t.

Daka István: A gyomai jobbágyság katonatartási terhei a XVIII. században és a napóleoni háborúk alatt. — Békési Élet, 1973. 2. sz. 377—382. p.

Esze Tamás: Néhány hónap Bottyán János életéből. (1000 éves Esztergom. 973—1973. Bp. 1973.)

Fallenbüchl Zoltán: Adalékok a magyar kamarai hivatalszervezetek működéséhez a Rákóczi szabadságharc idején. — Levéltári Szemle, 1972. 3. sz. 37—48. p.

Fehér Géza: Az 1543. évi hadjárat XVI. századi török forrása: Matrakcsi Nászuh krónikája. — TSz, 1973. 1—2. sz. 148—150. p.

Füves Ödön: Az 1821. évi görög szabadságharc és Magyarország. — Sz, 1973. 1. sz. 106—113. p.

Hopp Lajos: A lengyelországi Rákóczi-emigráció irodalma. — Filológiai Közlöny, 1972. 1—2. sz. 72—91. p.

Hopp Lajos: A Rákóczi-emigráció Lengyelországban. Bp. Akad. K. 1973. 230 p. 4 t. /Irodalomtörténeti füzetek 80./ Bibliogr. 221—225. p.

Izsépy Edit: A hajdúság részvétele I. Rákóczi György 1644—1645-ös hadjáratában. (Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 6. Bp. 1973.)

Katona Imre: Bocskay csapatai Vas

megyében. — Vasi Szemle, 1973. 2. sz. 274—276. p.

Kiss István, N.: Katonaparasztság. /Földesúri hadszervezet a Zrínyiek és a zágrábi püspökség birtokain. XVII. század./ — HK, 1973. 2. sz. 319—330. p.

Kosáry Domokos: Napóleon és Magyarország. — ÉT, 1973. 23. sz. 1068—1074. p.

Köpeczi Béla: A Rákóczi-hagyomány a XVIII. század közgondolkodásában. — Irodalomtörténeti Közlemények, 1973. 2—3. sz. 154—170. p.

Lukácsy András: Rodosz, avagy mi volt Mohács előtt? — Magyar Hírlap, 1973. 205. sz. 6. p.

Móricz Béla: Móricz István — II. Rákóczi Ferenc ezredese. /1703—1711./ — HK, 1973. 1. sz. 79—102. p.

Nagy László: Bethlen Gábor hírszerző és elhárító szolgálata. — HK, 1973. 3. sz. 445—480. p.

Prokopp Gyula: Adatok Bottyán János és a Körösvidék kapcsolatához. — Békési Élet, 1973. 3. sz. 585—587. p.

Rákóczi tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. [Antológia.] (Vál. R. Várkonyi Ágnes. Jegyz. Bánkuti Imre.) 1—2. köt. Bp. Szépirod. K. 1973. /Magyar századok./

Rózsa György: Magyar történetábrázolás a 17. században. Bp. Akad. K. 1973. 188 p. 61 t.

Soós Imre: Az egri „vitézlő rend". /1688—1711./ — Hevesi Szemle, 1973. 3. sz. 36—38. p.

Sugár István: Dobó István sírja és síremlékének története. (Az Egri Múzeum évkönyve. 10. Bp. 1973.) 227—241. p.

Sugár István: Az 1750—1751. évi bélapátfalvi parasztlázadás története. Eger, Hevesm. ny. 1973. 99 p. 1 térk.

Sugár István: Hányan voltak 1552 őszén az egri vár védői? — Hevesi Szemle, 1973. 2. sz. 43—47. p.

Szabó János Győző: Adatok Dobó István élettörténetéhez. (Az Egri Múzeum évkönyve. 10. Bp. 1973.) 19—59. p.

Szántó Imre: Dobó István. — HK, 1973. 1. sz. 3—37. p.

Tüskés Tibor: Így élt Zrínyi Miklós. Bratislava — Bp. Madách K. — Móra K. 1973. 197 p. /Így élt.../

Varga László: Kémek vagy hazafiak? [Török hódoltság idején.] — Lobogó, 1973. 48. sz. 4. p.

Zrínyi Miklós: Tábori kis tracta. (Összeáll. Kisfaludi Katalin.) Bp. Zrínyi K. 1973. 111 p.

Az 1848—1849. évi szabadságharc

Ács Tibor: 125 esztendeje történt. A pákozdi csata, 1848. szeptember 29. — N, 1973. 39. sz. 6—7. p.

Andrássy Antal: Az 1848-as polgári forradalom évfordulóján. [Politikai és katonai események Somogy megyében.] — Somogyi Ifjúság, 1973. 1. sz. 33—34. p.

Andrássy Antal: Somogy megye 1848 őszén, a Jellasics-támadás idején. (Somogyi múzeumok közleményei. 1. Kaposvár, Somogym. ny. 1973.) 133—146. p.

Arató Endre: 1848—1849 öröksége — a népek barátsága. — Magyar Hírlap, 1973. 72. sz. 6. p.

Bálint Ferenc: Az 1848—1849-es forradalom és szabadságharc megyei vezető szerveinek működése és irataik a Békés Megyei Levéltárban. — Békési Élet, 1973. 2. sz. 195—205. p.

Bellai Sándor: Málnási Margit [Kossuth legendás hírű kémnője.] — ÉT, 1973. 39. sz. 1826—1845. p.

Benedek András: Kováts Károly emlékirata az 1848—1849-es szabadságharc kárpátaljai katonai eseményeiről. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1973. 1. sz. 105—111. p.

Ecker János: Győr 1847—1850-ben, ahogyan egy lokálpatrióta látta. /Szemelvények — — kéziratos naplójából./ [Németből] ford. Bay Ferenc. Szerk. Pernesz Gyula. Győr, [Házi soksz.] 1973. 231 p. 20 t. /Kisfaludy Károly Könyvtár füzetei 2./

Fekete Sándor: Válogatott magánügyeim. [Görgey-kérdés.] — Kritika, 1973. 9. sz. 13—14. p.

Gacsályi Gábor: Egyház a szabadságharcban. Az 1848—1849-es szabadságharc a Szatmári Református Egyházmegyében. — Theológiai Szemle, 1973. 3—4. sz. 77—82. p.

Kaposvári Gyula: Az 1848-as márciusi napok Szolnokon. — Jászkunság, 1973. 2—3. sz. 105—110. p.

Kiss József: 1848—1849-es honvédsí-

rok mellett. — Somogyi Ifjúság, 1973. 1. sz. 36. p.

Kosáry Domokos: 1848: Forradalom, korszakforduló. — ÉT, 1973. 28. sz. 1328—1333. p.

Kovács Endre: Hírünk a világban — 1848-ban. — Magyar Nemzet, 1973. 61. sz. 5. p.

Kovássy Zoltán: A Kmety hadosztály az isaszegi csatában. — Isaszegi Adattári Közlemények, 1. sz. 1973. 17—21. p.

Kovássy Zoltán: A magyar katonai jog történetéből. Jogászok a szabadságharcban. (Kivonat a Katonai Jog- és Igazságszolgáltatás 1973. 1. sz.-ból.) [Bp. 1973.] 8 p.

Kováts István: Elcsábított a hazaszeretet. Emlékirat 1848—1849-ből [Szemelvény.] [Közread. és bev.] Bálint Sándor. — Tiszatáj, 1973. 8. sz. 68—76. p.

Leblancz Zsoltné: Iratok Madách Imre katonai főbiztosi működésének történetéhez. — Levéltári Szemle, 1973. 1. sz. 56—61. p.

Major István: Honvédélményeim 1848—1849-ből. (Sajtó alá rend. jegyz., [bev.] Szőcs Sebestyén. [Utószó] Nagy Anna.) Bp. Magvető, 1973 147 p.

Major István: Lapok egy honvédemlékezésből. /Közread. és bev./ M. G. — Tiszatáj, 1973. 3. sz. 16—29. p.

Mus, Wlodzimierz: Lengyelek az isaszegi csatában. — Isaszegi Adattári Közlemények, 1. sz. 1973. 3—16. p.

Nagy Gábor: Pákozd fényei. — N. 1973. 39. sz. 3. p.

Nényei László: „Lesz ágyú, lesz muníció..." [Gábor Áron.] — N, 1973. 16. sz. 6. p.

Niederhauser Emil: Kelet-Európa az 1848-as forradalomban. — Népszabadság, 1973. 62. sz. 6—7. p.

Ódor László: „Elől megyek a csatában". Az 1848—1849-es szabadságharc és a népköltészet. — Tiszatáj, 1973. 8. sz. 83—86. p.

Pákozd százhuszonötödik évfordulójára. — HK, 1973. 3. sz. 399—402. p.

Rákos István: Vésztő az 1848—1849. évi polgári forradalomban és szabadságharcban. (Vésztő története, Vésztő, 1973.)

Rózsa György—*Spira* György: Negyvennyolc a kortársak szemével. Képek, nyomtatványok és iratok. Bp. Képzőműv. Alap, (1973.) 575 p.

Spira György: A negyvennyolcas nemzedék nyomában. Bp. Magvető, 1973. 393 p. 4 t.
/Elvek és utak./

Szabó Béla: „Szabadság, itten hordozák véres zászlóidat". /Nógrád megye történetéből./ — Palócföld, 1973. 5. sz. 19—20. p.

Szabó Károly: A márciusi forradalom Balassagyarmaton. — Palócföld, 1973. 1. sz. 21—22. p.

Szabó László: Czetz János a szabadságharc tábornoka. — ÉT, 1973. 10. sz. 435—440. p.

Szabó László: Az első erőpróba. Pákozd, 1848. szeptember 29. — Lobogó, 1973. 39. sz. 4. p.

Ugróczky Mihály: Fehér obeliszk a pákozdi dombon. — Magyar Nemzet, 1973. 223. sz. 14. p.

Urbán Aladár: Az 1848-as első honvédzászlóaljak toborzási utasítása. — HK, 1973. 3. sz. 567—574. p.

Urbán Aladár: Magyar tavasz, európai tavasz. — Népszabadság, 1973. március 11. Vasárnapi mell. 5. p.

Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp. Akad. K. 1973. 426 p. 4 t.
Bibliogr. 372—375. p.

Urbán Aladár: Nemzetőrség és honvédség szervezésének időbeni áttekintése /1848. március—szeptember/. — HK, 1973. 4. sz. 730—755. p.

Urbán Aladár: A szabadságharc honvédserege. Pákozd, 1848. szeptember 29. — Magyar Hírlap, 1973. 268. sz. Hét vége III. p.

Váradi-Sternberg János: Az orosz társadalom és az 1848—1849. évi magyar forradalom. — Sz, 1973. 4. sz. 1136—1168. p.

Várady Béla: Jeltelen Budavár [1848. évi] bevételének helye. — Magyar Nemzet, 1973. 243. sz. 8. p.

Vasvári Pál beadványa Szemere Bertalan miniszterelnökhöz a rokkant katonáknak juttatandó föld ügyében. Közli [és bev.] Fábián Istvánné. Vasvári Pál javaslata a hadirokkantaknak ígért földosztás megkezdéséről. — Agrártörténeti Szemle, 1972. 3—4. sz. 432—436. p.

Zólyomi József: Nógrád megyei parasztmozgalmak 1848-ban. — Palócföld, 1973. 1. sz. 22—23. p.

Anderle Ádám: A 48-as magyar emigráció és Narciso López 1851-es kubai expedíciója. — Sz, 1973. 3. sz. 687—709. p.

Andrássy Antal: Az agrárproletariátus és a parasztság helyzete, mozgalmai 1908—1918 között. — A somogyi katonák a világháború frontjain. (A munkásmozgalom kialakulása és fejlődése Somogy megyében 1870—1918. Kaposvár, MSZMP Somogy megyei Bizottság, 1973.) 241—279. p.

Galántai József: A radikálisok és a nemzeti kérdés. Jászi Oszkár föderációs koncepciói az első világháború alatt. — Világosság, 1973. 1. sz. 23—27. p.

Hanák Péter: Népi levelek az első világháborúról. — Valóság, 1973. 3. sz. 62—87. p.

Józsa Antal—*Vajda* Alajos: Az oroszországi szocialista forradalmat követő osztrák—magyar hadifogoly-politikára vonatkozó dokumentumok (1917—1918). — HK, 1973. 1. sz. 136—178. p.

Kósa László: Magyar bakák Boszniában. (Részletek katonakönyvekből.) Közread. és bev. Kósa László. — Tiszatáj, 1973. 8. sz. 20—34. p.

Lehoczky Alfréd: Borsod munkásmozgalma a század első két évtizedében. — BSz, 1973. 4. sz. 62—70. p.

Merényi László: Háborúellenes mozgalom Békés megyében az 1912/1913. évi balkáni háború idején. — Békési Élet, 1973. 1. sz. 46—50. p.

Merényi László: A második balkáni háborús válság és a Jászkunság. — Jászkunság, 1973. 4. sz. 170—177. p.

Merényi László: A polgári baloldal és a háború kérdése 1912—1914 között. — Sz, 1973. 4. sz. 1192—1223. p.

Munkásmozgalom-történeti lexikon. (Szerk. Vass Henrik, Bassa Endre stb. [Közread. a] MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. Bp.) Kossuth K. 1972. 617 p.

Nemes Dezső: Az imperialista háború támogatásának ideológiája és taktikája az MSZDP-ben a háború első évében. — PK, 1973. 4. sz. 5—46. p.

Nemes Dezső: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az első világháború. — PK, 1973. 3. sz. 19—78. p.

Pintér István: Rendnek muszáj lenni... Bp. (Táncsics K.) 1973. 291 p.

Somogyi Éva: Königgrätz után. — TSz, 1972. 1—2. sz. 111—137. p.

Az 1918—1919. évi forradalmi események és a Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme

Fogarassy László: Felvidéki gerillaharcok a Károlyi-kormány idején. Miskolc, 1973. 224—250. p.
(Klny. a Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 12. kötetéből.)

Hajdú T[ibor]: A contribution to the history of the proclamation of the Hungarian Republic of Councils in 1919. — AH, 1973. 1—2. sz. 55—86. p.

Józsa Antal: Történelmi megmozdulás. (Orosz önkéntesek a Magyar Tanácsköztársaság védelmében.) — N, 1973. 17. sz. 6. p.

Kávássy Sándor: Latinca Sándor. Bp. Akad. K. 1973. 163 p. 1 t.
(Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 71.)

Kirschner Béla: A Clemenceau-jegyzékek és a párton belüli véleménykülönbségek a Tanácsköztársaság idején. (Annales Univ. Scientiarum Budapestinensis de R. Eötvös nominatae. Sectio historica. Tom. 14. Bp. 1973.) 111—142. p.

Környei Attila: Adatok az 1919. évi Sopron vármegyei osztályharcokhoz. — SSz, 1973. 1. sz. 24—37. p.

Liptai Ervin: A Magyar Tanácsköztársaság. 3. jav. kiad. Bp. Kossuth K. 1973. 457 p. 16 t.
(Népszerű történelem.)

Mészáros K[ároly]: Armeeorganisatorische Tätigkeit des Oberkommandos August—November 1919. (Annales Univ. Scientiarum Budapestinensis de Eötvös nominatae. Sectio historica. Tom. 14. Bp. 1973.) 275—320. p.

Milei György: „Fegyverrel a kézben haza!" — Százezer internacionalista. [A Vörös Hadsergben küzdő magyar hadifoglyok szervezkedése a Magyar Tanácsköztársaság megsegítésére.] — Magyar Nemzet, 1973. 261. sz. 9. p.

Orosz internacionalisták a Magyar Tanácsköztársaságért. (Dokumentumgyűjtemény.) (Összeáll. Ljudmilla M. Csizsova, Józsa Antal. Szerk. L. J. Jakovlev, Liptai Ervin stb. [Kiad.] a MSZMP KB Párttörténeti Intézete, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum

stb.) Bp. Kossuth K. 1973. 397 p. 12 t. 6 térk. mell.

Szűcs István: Az őszirózsás forradalomtól a Tanácsköztársaság bukásáig. (Marcali története.) — A marcali járás honismereti híradója, 5. sz. 1972. 30—46. p.

Magyarország hadtörténelme 1919—1939

Andrássy Antal: Marcali, 1919. augusztus 28. — A marcali járás honismereti híradója, 5. sz. 1972. 47—62. p.

Dernői Kocsis László: Politikusok és kalandorok. [Riportok, karcolatok.] Bp. Kossuth K. 1973. 291 p.

Diószegi István: A párizsi békekonferencia 1919-ben. — Történelem. 12. sz. 1973. 50—86. p.

Dombrády Lóránd: A magyar ipar háborús mozgósítása az 1938—1940 közötti időszakban. — HK, 1973. 2. sz. 227—264. p.

Fogarassy László: Az ismeretlen székely hadosztály. Debrecen, 1973. 225—252. p. 1 térk.
(Klny. a Debreceni Déri Múzeum 1971. évkönyvéből.)

Hegedűs Gábor: Hozzászólás a „Katonai előképzés az ellenforradalmi Magyarországon" című tanulmányhoz. — — HH, 1973. 2. sz. 201—229. p.

Környei Attila: Üldözöttek ellenállása Sopron megyében (1919—1921). (Arrabona. 15. Győr, Győr-Sopron m. ny. 1973.) 299—355. p.

Pataki István: Az ellenforradalom hadserege. 1919—1921. A hadsereg szerepe az ellenforradalmi rendszer kialakításában és megszilárdításában Magyarországon (1919 augusztus—1921 július). Bp. Zrínyi K. 1973. 298 p.

Pataky Iván: Az első utasítás a magyar légoltalom megszervezésére. — PV, 1973. 17. sz. 2—3. p.

Rózsai Ágnes, V.: A magyar nemzeti hadsereg megszervezése a kaposvári katonai körzetben 1919—1921. (Somogyi múzeumok közleményei. 1. Kaposvár, Somogym. ny. 1973.) 149—163. p.

Stemler Gy.: Az ellenforradalom hatalomátvétele és hatalmi szervezetének kiépítése a budapesti városházán. 1919—1921. (Annales Univ. Scientiarum Budapestinensis de R. Eötvös nom. Sectio Historica. Tom. 14. Bp. 1973.) 165—180. p.

Tamás István: Író és diplomata. (Ivo *Andric)* [kapcsolatai a két világháború között a magyar diplomáciával.] — Népszabadság, 1973. 253. sz. Vasárnapi mell. 8. p.

T. Varga György: Katonai előképzés az ellenforradalmi Magyarországon (1919—1938). — HH, 1973. 2. sz. 155—200. p.

Magyarország a második világháborúban

Bácskai László: A kassai tanú. [Krudy Ádám.] — Tükör, 1973. 36. sz. 9. p.

Gallyas Ferenc: Az érzelmek és az értelem szerepe hadifogoly-magatartásunkban. (Visszaemlékezés) — HK, 1973. 3. sz. 547—566. p.

Juhász Gyula: Két tárgyalás 1943 tavaszán. (Feljegyzések Kállay Miklós 1943. április 1-i római és Horthy Miklós 1943. április 16—17-i klessheimi tárgyalásairól.) — TSz, 1973. 3—4. sz. 488—530. p.

Lagzi István: Adatok az 1939 őszén Magyarországra menekült lengyel katonák evakuációjának történetéhez. (1939—1941). — HK, 1973. 4. sz. 691—719. p.

Lagzi István: Lengyel menekültek Sopron környékén a második világháború első éveiben. — SSz, 1973. 3. sz. 244—252. p.

Nemeskürty István: Requiem egy hadseregért. [Dokumentumregény.] (2. kiad.) Bp. (Magvető, 1973.) 239 p.

Spáczay Hedvig: A Honvédelmi Minisztérium szervezési változásai a Horthy-korban. 3. rész: 1941—1945. A/1941—1942. — Levéltári Szemle, 1973. 3. sz. 399—471. p.

Teleki Éva: A nyilas uralmi rendszer berendezkedése. 1944 október—november. — TSz, 1972. 1—2. sz. 154—197. p.

Tilkovszky Lóránt: A Fegyveres-SS magyarországi toborzóakciói. — HK, 1973. 1. sz. 38—78. p.

Tolnai Gábor: „Országomlás". (Egy Illés-töredék margójára.) [Emlékezés 1944. március 19-re, a német megszállás napjára, Illyés „Országomlás" című verse nyomán.] — Irodalomtörténeti Közlemények, 1973. 2—3. sz. 326—339. p.

Hazánk felszabadulása

Andrássy Antal: Szabadságunk napja. 1944. december 2. [Kaposvár felszabadulása.] — Somogyi Néplap, 1973. 281. sz. 5. p.

Fortusz, Marija [Alekszandrovna]: Az „Alba Regia" hősei. Egy felderítő őrnagy feljegyzései a második világháborúból. (Ford. és átdolg. Apostol András.) Bp. Zrínyi K. 1973. 112 p 4 t.

Ölvedi Ignác: Mamcserov Frigyes „Két parlamenter" című írásához. — Valóság, 1973. 4. sz. 92—93. p.

N. Sándor László: Emlékezőket keresek. [Szovjet katonák hazánk felszabadításában.] — Magyar Hírlap, 1973. 93. sz. 8. p.

Serény Péter: „Nem hódítóként jöttünk..." A felszabadító harcok dokumentumaiból. — Népszabadság, 1973. 79. sz. 6. p.

Szász Ferenc: A szabadság útját választottam. (Visszaemlékezés.) — HK, 1973. 4. sz. 720—729. p.

Szekeres József: „Budapest nyílt város"? Új adalékok a háborús főváros történetéhez. — Budapest, 1973. 4. sz. 1—4. p.

Ellenállási mozgalom és partizánharcok

Darvas József: Szárszó, 1943. Emlékező beszéd a 30. évfordulón. [A németellenes ifjúsági szervezetek találkozója Balatonszárszón, 1943. augusztus 23—29.] — Élet és Irodalom, 1973. 36. sz. 3—4. p.

Fábry József: A szabadságért harcoltunk. — — Visszaemlékezései. Bp. Zrínyi K. 1973. 222 p.

Petőcz Pál: Budapestért harcoltak. Egy elfelejtett zászlóalj. Az egyetemi Táncsics Mihály ellenállási alakulat történetéről. — Magyar Nemzet, 1973. 36. sz. 5. p.

Petőcz Pál: Az egyetemi Táncsics Mihály százlóalj történetének vázlata és főbb dokumentumai. — HK, 1973. 3. sz. 532—546. p.

Pintér István: A magyar munkásmozgalom fejezeteiből. Voronyezs után. — Népszava, 1973. 103. sz. 3. p.

Pintér István: A magyar munkásmozgalom fejezeteiből. A Magyar Front. — Népszava, 1973. 109. sz. 8. p.

Pintér István: A magyar munkásmozgalom fejezeteiből. Fegyverrel a fasizmus ellen szerte a világban és itthon. — Népszava, 1973. 115. sz. 8. p.

Pintér István: A magyar munkásmozgalom fejezeteiből. Lesz magyar újjászületés. — Népszava, 1973. 121. sz. 8. p.

Pintér István: Október 6. [1849., 1941.] — Magyar Nemzet, 1973. 234. sz. 3. p.

Teleki Éva: A munkásság részvétele a budapesti ellenállásban. — Munka, 1973. 8. sz.

Vadász Ferenc: Petőfi nevével a felszabadulásért. (Szemelvények a második világháború alatt a nyugati országokban kiadott magyar ellenállási lapokból.) — Népszabadság, 1973. 79. sz. 6—7. p.

Magyarország hadtörténelme a második világháború után
A magyar fegyveres erők története 1944—1973

Ádám Béla: A pártirányítás a Magyar Néphadseregben 1956 után. Kiad. a Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztősége. Bp. Zrínyi K. 1973. 39. p.

Czinege Lajos honvédelmi miniszter mondott ünnepi beszédet a szabadságharc 125. évfordulóján. Ünnepség a Kossuth Lajos Katonai Főiskolán. — Magyar Hírlap, 1973. 73. sz. 3. p.

(Czinege Lajos) honvédelmi miniszter parancsa az MHSZ megalakulásának 25. évfordulója alkalmából. — Re, 1973. 4. sz. 3. p.

A fegyveres erőnket ünnepli az ország. — Magyar Hírlap, 1973. 268. sz. 4. p.

A forradalom és szabadságharc erkölcsi öröksége. [Néphadsereg napjára.] — HSz, 1973. 9. sz. 1—3. p.

Gellért Tibor: Az új magyar hadsereg aknakutató és tűzszerész alakulatainak tevékenysége 1945—1947. — HK, 1973. 3. sz. 481—522. p.

Gergely Ernő: Adalékok a demokratikus rendőrség megalakulásához /1944—1945/. — Jogtudományi Közlöny, 1973. 4. sz. 185—194. p.

Gergely Ernő: A demokratikus rendőrség megalakulása /1944—1945./ (A

Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1971—1972. Bp. 1973.) 213—248. p.

25 éves a Karikás Frigyes katonai kollégium. — N, 1973. 45. sz. 3. p.

25 éves a Magyar Honvédelmi Szövetség. (Szerk. Bötkös Ferenc, Garlóczi János stb.) [Bp.] — Dunaújváros. Fejér m. ny. 1973. 83 p.

25 éves az MHSZ. — N, 1973. 8. sz. 7. p.

A huszonöt éves szövetség történetéből [Magyar Honvédelmi Szövetség]. — Re, 1973. 3. sz. 3, 9. p.

Kutika Károly: 25 éves a Magyar Néphadsereg tisztképzése. — — vezérőrnagynak, a MN Tiszti és Tiszthelyettesi Kiképzési Csoportfőnökének sajtótájékoztatójából. — HSz, 1973. 5. sz. 5—13. p.

Magyar Honvédelmi Szövetség 1948—1973. — Re, 1973. 4. sz. 4—6. p.

Magyar külpolitikai évkönyv. A Magyar Népköztársaság külpolitikai kapcsolatai és külpolitikai tevékenysége. [Kiad.] a Külügyminisztérium. 1972. (Szerk. biz.: Berecz János, Gyovai Gyula, Matusek Tivadar.) Bp. Kossuth K. 1973. 311 p.

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1956—1962. 2. bőv. kiad. (Sajtó alá rend. Vass Henrik, Ságvári Ágnes.) Bp. Kossuth K. 1973. 636 p.

Magyar—szovjet kapcsolatok. 1948—1970. Dokumentumok. (Szerk. biz. Marjai József, N. N. [Rodinov] Rogyinov stb. [Kiad. a] Szovjetunió Külügyminisztériuma.) Bp. Kossuth K. 1973. 630 p.

Molnár István: A haditechnika mesterei. Huszonöt éves jubileumát ünnepli a Haditechnikai Intézet. — N, 1973. 3. sz. 3. p.

Munkásőr-ünnepségek Budapesten. A fegyveres erők napjának eseményei. — Magyar Hírlap, 1973. 266. sz. 5. p.

Oláh István: 1848. szeptember 29. — 1973. szeptember 29. — Ország-Világ, 1973. 39. sz. 6—7. p.

Puja Frigyes: Szocialista külpolitika. Bp. Kossuth K. 1973. 231 p.

A repülés történelemkönyvéből. Elrepült negyedszázad. [A magyar repülés 25 éve. 1948—1973.] — Re, 1973. 4—12. sz.

Szabó László: A marsallbot várományosai. [Látogatás a Kossuth Lajos Katonai Főiskolán.] — Népszabadság, 1973. 79. sz. 19. p.

EGYETEMES HADTÖRTÉNELEM

A legrégibb időktől 1918-ig

(Brown, Dee): A Vadnyugat története indián szemmel. (Bury ma heart at Wounded Knee. Ford. Tandori Dezső. Bp.) Kossuth K. 1973. 395 p. 16 t.

Castiglione László: Az ókor nagyjai. 2. kiad. Bp. Akad. K. 1972. 441 p. 1 térk.
Bibliogr. 390—425. p.

Csép Attila: Simon Bolivar. Bp. Gondolat, 1973. 205 p. 10 t.

Füves Ödön: Az 1821. évi görög szabadságharc és Magyarország. — Sz, 1973. 1. sz. 106—113. p.

Horváth J.: Az Olasz Szocialista Párt és a háború. 1914—1915. (Annales Univ. Scientiarum Budapestinensis de R. Eötvös nom. Sectio historica. Tom. 14. Bp. 1973.) 101—110. p.

Jász Dezső: Gaspard de Coligny, a hadvezér. (Sajtó alá rend. Fehér Imre. [Kiad. a] ZMKA Tud. Tanácsa. Bp.) 1973. 59 p.

Jaures, Jean: Válogatott beszédek és írások. (Vál., bev. Jemnitz János. Ford. Székely Andorné.) Bp. Kossuth K. 1973. 468 p. 1 t.

Livius, Titus: A római nép története a város alapításától. 5. köt. (Ab urbe condita libri. Ford. jegyz. Muraközy Gyula. Bp. Európa, 1973.) 387 p.

Miskolczy Ambrus: A román nemzeti egység kérdése és az 1840-es havasalföldi forradalmi mozgalom. — Sz, 1973. 2. sz. 406—426. p.

Montanelli, Indro—*Nozza,* Marco: Garibaldi (Giuseppe. Ford. Lontay László, a verseket ford. Tótfalusi István. Bp.) Európa, 1973. 490 p. (Századok-emberek)

A nemzetközi munkásmozgalom története 1830—1945. (Szerk. Csonka Rózsa, Harsányi Iván. Bp.) Kossuth K. 1973. 463 p. 14 t.

A Párizsi Kommün (Szerk. Erényi Tibor, Vészi Béla.) Bp. Akad. K. 1973. 144 p. 2 t.

Polányi Imre: Az ókori világ története. Bp. Tankönyvk. 1973. 368 p. 1 t. /Tanárképző főiskolai tankönyvek./

Rázsó Gyula: Buda, Bécs és Velence: az európai-török viszony katonai és politikai problémái /1521—1532/. — HK, 1973. 4. sz. 661—682. p.

Schuh, Horst: A nyugati hatalmak propagandatevékenysége a német nyugati front ellen 1914—1918-ban. [Ford.] — A különleges propaganda módszertani kérdései, 1973. 1. sz. 23—37. p.

Sík Endre: Fekete-Afrika története. 4. köt. Bp. Akad. K. 1973. 437 p. 4 t. Bibliogr. a fejezetek végén.

Somogyi Éva: Königgrätz után. — TSz, 1972. 1—2. sz. 111—137. p.

Stingl, Miloslav: Indiánok hadiösvényen. (Indiáni na válecné stezce.) (Harminc történet a leghíresebb indián harcosokról és a legjelentősebb indián háborúkról. Ford. Bártfai László.) Bratislava—Bp. Madách K. —Móra K. 1973. 187 p. 1 t.

Szabó László: Az első Balkán-háború katonai szemmel. A „főpróba". — ÉT, 1973. 49. sz. 2319—2323. p.

Szilágyi Mária: Római kettőstáborok a principátus első évszázadában. [Ókori történeti tanulmányok. Emlékkönyv Hahn István tiszteletére... Bp. 1973.]

Világtörténelmi kisenciklopédia. (Kleine Enzyklopädie — Weltgeschichte. Szerk. biz. Walter Markov, Alfred Anderle stb. Ford. Dalos György, Hollós Alfréd stb.) [A magyar kiadást] (szerk. és jegyz. kieg. Szuhay-Havas Ervin. Bp.) Kossuth K. 1973. 811 p.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború Magyar internacionalisták a Szovjetunióban

Földes Péter: A Nagy Október. Az 1917-es szocialista forradalom története. (2. kiad.) Bratislava—Bp. Madách K.—Móra K. 1973. 159 p. 4 t. 1 mell.: [16] lev. /Képes történelem./

Hámori András: A Bajkálon túl a forradalomért. /László Aladár./ — ISz, 1973. 21. sz. 8—9. p.

Józsa Antal—*Vajda* Alajos: Az oroszországi szocialista forradalmat követő osztrák—magyar hadifogoly-politikára vonatkozó dokumentumok /1917—1918/. — HK, 1973. 1. sz. 136—178. p.

Kolmogorov, N[ikolaj Szergeevics]: Vörös magyarok. [Krasznüe mad'jarü.] Magyar internacionalisták az omszki szovjet hatalomért vívott harcban. 1917—1919. (Kiad. a Magyar Szocialista Munkáspárt Pest megyei Bizottsága. Magyar—Szovjet Baráti Társaság. Ford. [S.] Nyírő József.) [Bp.] 1973. 129 p.

Milei György: „Fegyverrel a kézben haza!" [Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban.] — Magyar Nemzet, 1973. 261. sz. 9. p.

Milei György: Kollektív monográfia az internacionalistáknak az októberi forradalomban és a polgárháborúban való részvételéről. [Ism: — —.] — PK, 1973. 3. sz. 193—199. p.

Milei György: „Az orosz forradalom... a mi forradalmunk is". Százezer magyar internacionalista. — Magyar Nemzet, 1973. 260. sz. 5. p.

Szántó Zsuzsa: Magyar internacionalisták harca Szibériában a polgárháború idején. 1918—1920. /Adalékok./ (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1971—1972. Bp. 1973.) 185—212. p.

Sztankay József: A vörös magyar. [Pálmai Károly egykori internacionalista visszaemlékezése.] — Népszava, 1973. 261. sz. 3. p.

Tóth Erzsébet: Egy magyar internacionalista Moszkvában. [*Szinyavszkij* Ignác, a Szovjetunióban élő magyar forradalmár visszaemlékezése.] — Magyar Nemzet, 1973. 282. sz. 11. p.

A két világháború közötti időszak hadtörténelme

Ádám Magda: A müncheni egyezmény. — Magyar Nemzet, 1973. 229. sz. 10. p.

Borsi Emil: A munka-egységfront taktikája az 1923. szeptemberi bulgáriai antifasiszta népfelkelés előkészítése idején. — A Politikai Főiskola Közleményei, 1973. 2. sz. 53—57. p.

Dacsev, Todor: Forradalmi szeptember. [A bolgár antifasiszta felkelés 50. évfordulója.] — ISz, 1973. 18. sz. 1—6. p.

Garcia, José: Spanyolország a XX. században. (Iszpanija XX veka. Ford. Berényi Pálné.) Bp. Kossuth K. 1973. 430 p. Bibliogr. a jegyzetekben.

Harmat Endre: Az etióp háború. 1—9. r. — Tükör, 1973. 8—17. sz. 20—21. p.

Harsányi Iván: A Szovjetunió diplomáciai küzdelme az agresszió megfékezéséért a második világháború küszöbén. (1938. szeptember—1939. augusztus). — Politikai Főiskola Közleményei, 1973. 1. sz. 54—75. p.

Kerekes Lajos: Az első osztrák köztársaság alkonya. Mussolini, Gömbös és az osztrák Heimwehr. Bp. Akad. K. 1973. 179 p. 6 t.
(Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 70.)

Kerekes Lajos: Az osztrák tragédia. 1933—1938. Bp. Kossuth K. 1973. 221 p. 4 t.
(Népszerű történelem.)
Bibliogr. 219—221. p.

Nagy Károly: Az első antifasiszta felkelés. Bulgáriában ötven év előtt. — Magyar Hírlap, 1973. 262. sz. 2. p.

(Ovszjanüj), I(gor') D(mitrievics): A második világháború előkészítésének titkai. (Tajna, v kotoroj vojna rozsdalasz'. Ford. Zalai Edvin.) Bp. Kossuth K. 1973. 427 p.

Radó Sándor: Úgy látszott, Európa fellélegzik. Beszélgetés. [Riporter] Tamás István. (Ovszjanüj: Tajna, v kotoroj vojna rozsdalasz' (A második világháború előkészítésének titkai) c. könyv kapcsán.) — Élet és Irodalom, 1973. 24. sz. 3. p.

Sármány József: Az 50 évvel ezelőtti bulgáriai szeptemberi felkelésről. — ÉT, 1973. 47. sz. 2210., 2246. p.

Szalai György: A bulgáriai szeptemberi felkelés. Ötven éve történt. — ÉT, 1973. 38. sz. 1808—1813. p.

A szovjet határ 1922-ben. Összeáll. és ford. Káldor György. — Hazáért, 1973. 1. sz. 11. p.

Vadász Sándor: Litvinov. Az európai biztonság a harmincas években. — ÉT, 1973. 17. sz. 771—774. p.

A világ első antifasiszta felkelése. Bolgár dokumentumfotók az Ernst Múzeumban. — Magyar Nemzet, 1973. 218. sz. 4. p.

Wesselényi Miklós: A müncheni árulás krónikája. — Mo, 1973. 19. sz. 12—13. p.

A második világháború

Bagramjan, I[van] H[risztoforovics]: Így kezdődött a háború. (Tak nacsinalasz' vojna. Ford. Kádas Géza, Nádor Tibor.) Bp. Zrínyi K. — Kossuth K. 1973. 540 p.

Balogh Sándor: A közép- és délkelet-európai legyőzött országok a szövetséges nagyhatalmak politikájában a második világháború befejezésekor. — Tudományos Közlemények, (Testnevelési Főiskola) 1971. 4. sz. 9—26 p.

Bényei Zoltán: Sztálingrádi emlékek. — Magyar Hírlap, 1973. 33. sz. 2. p.

Csecsin, Oleg: A Lagoda-tó katonái. — Magyar Hírlap, 1973. 17. sz. 4. p.

Csujanov, A(lekszej) [Szemenovics]: Sztálingrádi napló. (Sztalingradszkij dnevnik. 1941. június 22. — 1943. február 4. Ford. Bánkuti Gábor.) Bp. Gondolat, 1973. 463 p.

Csujkov, V. I.: Az évszázad ütközete. [A sztálingrádi csata.]. — Magyar Nemzet, 1973. 27. sz. 5. p.

Dolmányos István: A régi Sztálingrád és az újabbak. Egy csata lelkületéről. — Magyar Hírlap, 1973. 32. sz. 6. p.

Egy panfilovista emlékei. [Panfilov tábornok huszonnyolc katonájának hőstette 1941. november 16-án.] —N, 1973. 25. sz. 4. p.

Egy veszélyes túragép... [A japán „Zéro" vadászrepülőgép a második világháborúban.] — Re, 1973. 5. sz. 16. p.

Fehér Pál E.: A Sikorski-tragédia és tanulságai. — Élet és Irodalom, 1973. 35. sz. 6—7. p.

Freyer, Paul Herbert: Halál a tengereken. (Der Tod auf allen Meeren.) A fasiszta Németország tengeralattjáróflottája a második világháborúban. (Ford. Moller Pál.) Bp. Kossuth K. — Zrínyi K. 1973. 339 p.

Gaulle, Charles [André] de: Háborús emlékiratok. (Mémoires de guerre.) 1. A riadó. (L'appel.) (1940—1942.) (Ford. Losonczi János.) 2. Az egység. (L'unité.) (1942—1944.) (Ford. Dániel Anna.) 3. A haza üdve. (Le salut.) (1944—1946.) (Ford. Terényi István.) [Bp.] Gondolat, 1973. V, 708 p.

Getman, A. L.: Győzelem Moszkva alatt. A Tula környéki harcok. — Lobogó, 1973. 1. sz. 8. p.

Grecsko marsall napiparancsa a győze-

lem napja alkalmából. — Magyar Hírlap, 1973. 127. sz. 5. p.

Harsányi Iván: A második világháború. A fasiszta agresszió. Az antifasiszta koalíció kialakulása. A kommunista pártok harca és az ellenállási mozgalom a háború éveiben. (A nemzetközi munkásmozgalom története 1830—1945. Bp. 1973.)

Ivanov, B. P.: A nagy győzelem. — Mőr, 1973. 4. sz. 4—5. p.

Kazakov, K.: A szovjet tüzérség [a második világháborúban. — Hazáért, 1973. 47. sz. 11. p.

Kelemen Gyula: A kurszki tigris-csapda. — Ország Világ, 1973. 31. sz. 8—9. p.

A kurszki csata évfordulója. Bagramjan marsall nyilatkozata. — Magyar Hírlap, 1973. 213. sz. 5. p.

A 2. és a 3. Ukrán Front felszabadító hadműveletei Délkelet- és Közép-Európában 1944—1945. (Oszvobozsdenie jugo-vosztocsnoj i central'noj Evropü vojszkami 2-go i 3-go ukrainszkih frontov. Szerk. M[atvej] V[aszil'evics] Zaharov. Ford. Sörös Lajos, Szentesi Ede, Rózsa Gizella.) Bp. Zrínyi K. 1973. 507 p. 40 t. 12 térk.

Megemlékezések a győzelem napjáról. — Magyar Hírlap, 1973. 126. sz. 3. p.

Morozov, Vaszilij: Fordulópont. (A sztálingrádi ütközet.) — Hazáért, 1973. 5. sz. 10—11. p.

Ölvedi Ignác: Fordulat a Nagy Honvédő Háborúban. — Lobogó, 1973. 5. sz. 7. p.

Ránki György: A második világháború története. Bp. Gondolat, 1973. 653 p. Bibliogr. 621—629. p.

Rátkai J. István: Leninotól Berlinig. A szemtanúk emlékeznek. — Magyar Hírlap, 1973. 281. sz. 4. p.

Scserbak, Sz.: Az Adzsimuskaj titka. [Szovjet egységek védelmi harca az adzsi-muskaji kőbányában, 1942—1943.] — N, 1973. 7. sz. 5. p.

Sevcsenko, A. M.: A Vörös Hadsereg röplap-propagandája az ellenség csapatai és lakossága körében a Nagy Honvédő Háborúban. [Ford.] — A különleges propaganda módszertani kérdései, 1973. 1. sz. 10—22. p.

Szabó Balázs: A védelem fejlődésének jelentős állomása. (A kurszki csata 30. évfordulójára.) — Ho, 1973. 7. sz. 87—95. p.

Szász István: Ahol megtört a náci hadsereg gerince. A kurszki csata. — Magyar Nemzet, 1973. 155. sz. 5. p.

Szekisztov, V. A.: Háború és politika. (Vojna i politika.) A nyugat-európai és földközi-tengeri haditevékenység (1939—1945) katonai-politikai vázlata. (Ford. Auer Kálmán.) Bp. Zrínyi K. 1973. 560 p.

Szirovatkin, I.: Egy haditudósító naplójából. [A Vas-hadosztály harcai a polgárháborúban és a Nagy Honvédő Háborúban.] — HSz, 1973. 5. sz. 84—88. p.

Tar János: Egy „ász" elindul... [Légiharc Dunkerque felett 1940. május 23-án.] — Re, 1973. 7. sz. 17. p.

T[ar] J[ános]: A repülés történelemkönyvéből. Mozaikok a Mosquitókról. — Re, 1973. 3. sz. 16. p.

Tar János: A repülés történelemkönyvéből. A Normandia-Nyemen ezred története. — Re, 1972. 10., 12. sz. 16., 1973. 1—2. sz. 16. p.

Tar János: Tűztenger Varsó fölött. [A varsói felkelés légi támogatása.] — — Re, 1973. 9. sz. 16. p.

Tar János: Vadászsólymok Berlin felett. (1945.) — Re, 1973. 11. sz. 16. p.

Thürk, Harry: Singapore. Egy erőd eleste. (Singapore. Der Fall einer Bastion. Ford. Dalos György. Bp.) Kossuth K. 1973. 209 p. 4 t. (Népszerű történelem.)

Werth, Alexander: Oroszország nagy háborúja. 1941—1945. (Russia at war.) 2. kiad. (Ford. Auer Kálmán.) Bp. Kossuth K. — Zrínyi K. 1973. 526 p. Bibliogr. 511—523. p.

Wesselényi Miklós: Konferencia Jaltában. — Mo, 1973. 5. sz. 12. p.

Wesselényi Miklós: Az olasz összeomlás. — Mo, 1973. 17. sz. 12—13. p.

Wojtkiewicz, Stanislaw Strumph: A tábornok [Wladyslaw Sikorski] halála. (Sila zlego.) [Életrajz.] (Ford. Bárkányi Zoltánné.) Bp. Kossuth K. 1973. 260 p. 8 t.

Zele Ferenc: 200 nappalon és éjszakán. Harminc éve fejeződött be a második világháború legnagyobb csatája. — Népszava, 1973. 27. sz. 5. p.

Zsukov. G[eorgij] K[onsztantinovics]: Emlékek, gondolatok. (Voszpominanija i razmüslenija.) [Visszaemlékezések.] 3. kiad. (Ford. Galsai Pongrácné, Kádas Géza stb.) Bp. Kossuth K. — Zrínyi K. (1973.) 549 p. 16 t.

Ellenállási mozgalom

Magyar antifasiszták az európai népek ellenállási mozgalmában

Andrianov, V. N.: Magyar hazafiak a szovjet partizánok soraiban a második világháború idején. — HK, 1973. 4. sz. 623—638. p.

Bialoszewski, Miron: Napraforgók ünnepe. Emlékezés a varsói felkelésről. (Pamietnik z powstania warszawskiego. Ford. Kerényi Grácia. Bp.) Kossuth K. 1973. 331 p.

Gallai Ervin: Emlékezés a brjanszki erdőre. [Visszaemlékezés az 1943. évi partizánharcokra.] — Magyar Nemzet, 1973. 89. sz. 8. p.

Kiss Dénes: Együtt a jugoszláv partizánok között. — Ifjúsági Magazin, 1973. 3. sz.

Komját Irén—*Pécsi* Anna: A szabadság vándorai. Magyar antifasiszták Franciaországban. 1934—1944. Bp. Kossuth K. 1973. 209 p. 12 t.

Kühnrich, Heinz: Partizánháború Európában. 1939—1945. (Der Partisanenkrieg in Europa. Ford. Porga Lajos.) Bp. Zrínyi K. 1973. 335 p. 20 t. Bibliogr. a jegyzetekben: 299—335. p.

Megemlékezés az 1944-es szlovák felkelésről. — Magyar Hírlap, 1973. 236. sz. 4. p.

Nyárádi Éva: Ma harminc éve Jajcéban történt. [Jugoszláv partizánakció.] — Esti Hírlap, 1973. 280. sz. 5. p.

Szalatnai Rezső: Bátrak a hegyekben. [Magyarok a szlovákiai partizánharcokban.] — Ifjúsági Magazin, 1973. 3. sz.

Vadász Ferenc: Az elfoglalhatatlan erdő. Brjanszkról, felszabadulásának 30. évfordulóján. [Emlékezés a brjanszki partizánmozgalomra és magyar résztvevőire.] — Népszabadság, 1973. 218. sz. 4—5. p.

Háborús bűnök

Andrus, Burton C.: A nürnbergi huszonkettő. (The infamous of Nuremberg. Ford. Tellér Gyula.) Bp. Kossuth K. 1973. 209 p. 4 t. (Népszerű történelem.)

Barabás Tamás: A gyilkos vérnyomása. Háborús bűnösök. [Horst Schumann.] — Mo, 1973. 3. sz. 11. p.

Dokumentumok egy tömeggyilkosságról. [A 104/5 tábori munkásszázad 24 tagjának kivégzése 1942. szeptember 20-án Scserbakován.] — Népszabadság, 1973. 217. sz. Vasárnapi mell. 8. p.

Döme Piroska: Ravensbrück mártírjainak emléke. — Magyar Hírlap, 1973. 278. sz. 9. p.

Enyhe büntetést kapott hat náci tömeggyilkos. Harmincezer áldozat. — Magyar Hírlap, 1973. 37. sz. 9. p.

Hírek az ENSZ-ből. Határozat a háborús bűnösök felkutatásáról. — Magyar Hírlap, 1973. 335. sz. 3. p.

Horváth J. Ferenc: A Bormann-dosszié. — Hazáért, 1973. 8. sz. 10. p.

Ki leplezte le Adolf Eichmannt? — Mo, 1973. 1. sz. 18. p.

Lévai Jenő: A halálvagonok főnökének pere. [Albert-Theodor Ganzenmüller.] — Magyar Nemzet, 1973. 97. sz. 7. p.

Lévai Jenő: Jogerősen elítélték a magyarországi SS-rémuralom két főbűnösét. [Hermann Krumey és Otto Hunsche.] — Magyar Nemzet, 1973. 72. sz. 7. p.

A második világháború utáni időszak hadtörténelme

Árkus István: Egy szemtanú vallomása. — — chilei riportsorozata. — Népszabadság, 1973. 236—241. sz. 6. p.

Bognár Róbert: B—52-esektől sötét az ég. Kambodzsa, 1969. március 18.— 1973. augusztus 15. — Népszabadság, 1973. 199. sz. Vasárnapi mell. 4. p.

Bojcsuk [Vladimir] József: Katonaszemmel a közel-keleti háborúról. — Népszabadság, 1973. 259. sz. Vasárnapi mell. 4. p.

Bojcsuk Vladimir: A vietnami háború hadműveleti-harcászati tapasztalataiból. — Ho, 1973. 11. sz. 18—30. p.

Boriszov, O.—*Koloszkov,* B.: A szovjet—kínai kapcsolatok megromlásának története. (Kínai múlt és jelen. [Tanulmányok.] Bp. Kossuth K. 1973.)

Debray, Régis: „A maga halálát halta". Ford. Pór Péter. — Valóság, 1973. 11. sz. 1—5. p.

Debris, Jean-Pierre — *Menras,* André: Mi, akik Saigon börtöneiből szabadultunk, vádolunk! (Rescapés des bagnes de Saigon, nous accusons! Ford.

Gergely Pál.) Bp. Kossuth K. 1973. 188 p. 2 t.

Döndő Rezső: A vietnami fegyverszünet és előzményei. — Hadtudományi Közlöny, 1973. 2. sz. 3—38. p.

Észak-Írország: A gyűlölet 1166-ban kezdődött. [Az IRA története.] — Mo, 1973. 2. sz. 16. p.

1973. január 27-én Párizsban aláírt Egyezmény és az ahhoz csatlakozó jegyzőkönyvek a háború befejezéséről és a béke helyreállításáról Vietnamban. [Kiad. a] Vietnami Demokratikus Köztársaság Budapesti Nagykövetség. (Bp. 1973.) 75 p.

Gömöri Endre: Makariosz [Alekiosz Myniathesz]. (Bp.) Kossuth K. 1973. 267 p.

Greaves, Charles Desmond: Az ír válság. (The Irish Crisis. Ford. és jegyz. Szuhay-Havas Ervin. Bev. és kieg. Bebrits Anna.) Bp. Kossuth K. 1973. 245 p.

Kende István: Guerres locales en Asie, en Afrique et en Amérique Latine. (Helyi háborúk Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerikában) 1945—1969. Bp. MTA KESz soksz. 1973. 156 p. (Études sur les pays en voie de developpement 60.) Bibliogr. 95—97. p.

Kende István: Megálapodás a vietnami háború befejezéséről. — Nemzetközi Szemle, 1973. 3. sz. 3—20. p.

Kereszty András: Európa. Fultontól Helsinkiig. — Népszabadság, 1973. 22. sz. 7. p.

Kovács István: Harminc évig háború. A függetlenségi front megalakulásától a fegyverszünetig. — Népszabadság, 1973. 29. sz. Vasárnapi mell. 2. p.

Lantódi József: Indokína, mint az Amerikai Egyesült Államok kísérleti hadszíntere. — Ho, 1973. 1. sz. 3—11. p.

Maculenko, V.: A koreai háború. — HK, 1973. 2. sz. 265—318. p.

Makai György: Izrael állam és a cionizmus. Bp. Kossuth K. 1973. 385 p.

Matolcsy Károly: Elnémulnak a fegyverek. [Létrejött a vietnami tűzszüneti egyezmény.] — Magyar Nemzet, 1973. 20. sz. 1. p.

Mérei Gyula: Nyugatnémet történészek az ún. keleti szerződések mellett. — Magyar Tudomány, 1973. 2. sz. 74—83. p.

Nemes János: Hat nap háború [a Közel-Keleten] — 1973-ban. [Összeállítás a] Frankfurter Allgemeine Zeitung [c. nyugatnémet napilapból.] — Népszabadság, 1973. 246. sz. 4—5. p.

Pach Zsigmond Pál: Chilei mementó. — Népszabadság, 1973. 234. sz. 6—7. p.

Péter János: Történelmi tanulságok. — Népszabadság, 1973. 41. sz. 3. p.

Pirityi Sándor: Génuától a SALT-ig. A szovjet leszerelési diplomácia fél évszázada. — Nemzetközi Szemle, 1972. 11. sz. 45—52. p.

Rudnyánszky István: Hat nap változásai. Új helyzet a Sinai-félszigeten. [Az 1967-es izraeli agresszió és az 1973 októberében kiújult háború első hat napjának mérlege.] — Népszabadság, 1973. 241. sz. Vasárnapi mell. 4. p.

Tatár Imre: A leszerelési folyamat tíz éve. — Társadalmi Szemle, 1973. 23. sz. 74—80. p.

Vajda Péter: Kényszerű amerikai lépések a vietnami kérdésben 1972 őszétől — a megállapodás aláírásáig. — Társadalmi Szemle, 1973. 2. sz. 65—70. p.

Váradi György: A koreai háború főbb hadművészeti tapasztalatai. — Ho, 1973. 8. sz. 96—100. p.

Vietnam, az Egyesült Államok legsúlyosabb kudarca. (1954—1973.) — Ho, 1973. 4. sz. 4—11. p.

Zalka Miklós: És felnő az elefánt... [Interjúk, dokumentumok, elbeszélések.] Bp. Zrínyi K. 1973. 347 p. 28 t.

A szocialista államok fegyveres erőinek évfordulói

Barkovits István: Példaképünk és fegyverbarátunk a szovjet hadsereg. Díszünnepség a szovjet fegyveres erők születésének 55. évfordulóján. — N, 1973. 8. sz. 3. p.

A béke jegyében született fegyveres erő. (A szovjet hadsereg 55 éves.) — HSz, 1973. 2. sz. 1—4. p.

Bényei Zoltán: Páncélos gárdisták. [55 éves a szovjet hadsereg.] — Magyar Hírlap, 1973. 57. sz. 9. p.

Czinege Lajos honvédelmi miniszter távirata a szovjet hadsereg évfordulója alkalmából. — Magyar Hírlap, 1973. 53. sz. 3. p.

[Episev] Jepisev, A.: A szocialista állam hadseregének történelmi küldetése. — Ho, 1973. 7. sz. 3—7. p.

Grecsko, A[ndrej] A[ntonovics]: A béke

és a kommunizmus építésének őrhelyén (Na sztrazse mira i sztroitel'sztva kommunizma. Ford. Kallai János.) Bp. Zrínyi K. 1973. 91 p.

Han Csol: A forradalmi harc útján. Huszonöt éves a Koreai Néphadsereg. — N, 1973. 5. sz. 4. p.

Huszonöt éves a koreai néphadsereg. — [Sajtótájékoztató.] — Magyar Hírlap, 1973. 33. sz. 3. p.

Ivanov, B. P.: Az 50 éves Szovjetunió és a szovjet fegyveres erők. — HSz, 1973. 2. sz. 5—15. p.

Korzeniecki, K.: Harmincéves a Lengyel Néphadsereg. — Lobogó, 1973. 41. sz. 5. p.

A lengyel néphadsereg. — Radar, 1973. 10. sz. 21—25. p.

Liptai Ervin: Harmincadik születésnap. [A Lengyel Néphadsereg megalakulásának évfordulója.] — N, 1973. 41. sz. 3. p.

Megemlékezés a Varsói Szerződés fennállásának 18. évfordulójáról. — N, 1973. 20. sz. 2. p.

Meurer, W[illy]: Két évtizede áll a béke és a szocializmus őrhelyén a Német Demokratikus Köztársaság Munkásőrsége. Birszky Márton beszélgetése az NDK nagykövetségének katonai attaséjával. — Mőr, 1973. 11. sz. 6—7. p.

Meurer, Willy: Szövetségi kötelezettségünkhöz híven. [Az NDK Nemzeti Néphadserege 17. évfordulója.] — Mőr, 1973. 3. sz. 8. p.

Mongol fegyvertársaink ünnepe. — N, 1973. 11. sz. 4. p.

Negyedszázada szilárdan áll őrhelyén a csehszlovák munkásosztály fegyveres testülete. — Mőr, 1973. 2. sz. 12—13. p.

Az NDK Nemzeti Néphadseregének ünnepe. — Magyar Hírlap, 1973. 58. sz. 3. p.

Nguyen Duy Sanh: Huszonkilenc éves a vietnami néphadsereg. — N, 1973. 51. sz. 5. p.

Ötvenöt éves a szovjet hadsereg. Ünnepség a Honvédelmi Minisztériumban. — Magyar Hírlap, 1973. 52. sz. 3. p.

Ötvenöt éves a szovjet hadsereg. — Mőr, 1973. 2. sz. 16—17. p.

A szocialista országok honvédelmi készségének, hadseregeik fegyverbarátságának és harckészültségének erősítése. A Varsói Szerződés 18. évfordulójára. — Ho, 1973. 5. sz. 3—6. p.

A szovjet hadsereg és hadiflotta évfordulóján. — Magyar Hírlap, 1973. 54. sz. 3. p.

Váradi György: Hadsereg a béke védelmében. [Kiad. a] Magyar—Szovjet Baráti Társaság. Bp. 1973. 109 p.

Vasvári Ferenc: A kubai forradalom évfordulójára. — Mőr, 1973. 1. sz. 25. p.

Weisner, H.: „Teljesítjük internacionalista kötelességünket!" Tizenhét éves az NDK Nemzeti Néphadserege. — N, 1974. 8. sz. 4. p.

ÉLETRAJZOK, EMLÉKEZÉSEK

Évfordulók 1973. (Szerk. Kukk Györgyné. Bp.) Kossuth K. 1972. 253 p. Bibliogr, a fejezetek végén.

Évfordulók 1974. (Írta és összeáll. Gárdos Miklós.) Bp. Kossuth K. 1973. 209 p.

A szovjet hadseregben a fasizmus ellen harcolt magyarok bajtársi találkozója. — Magyar Hírlap, 1973. 97. sz. 3. p.

Utcák, terek, emberek. (Összeáll. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény munkatársai. Bp.) Kossuth K. 1973. 213 p. Bibliogr. 212—214. p.

Vadász Ferenc: Találkozás a hősi küzdelmek színhelyén. Látogatók a Vörös Csillag Gépgyárban. (A Szovjet Háborús Veteránok küldöttsége Magyarországon.) — Népszabadság, 1973. 270. sz. 9. p.

Diószegi István: Honvédőrnagy Metternich íróasztalánál. 150 éve született *Andrássy* Gyula. — Élet és Irodalom, 1973. 9. sz. 7. p.

Loboda Gábor: A Petőfi zászlóalj századosa [*Baki* Ferenc.] — Lobogó, 1973. 48. sz. 6. p.

Bényei Zoltán: Zalka Máté harcostársa volt. [Pavel Ivanovics *Batov* hadseregtábornok.] — Magyar Hírlap, 1973. 84. sz. 3. p.

Illés Sándor: Jó napot *Bem* apó! [Látogatás Tarnowban, Bem szülővárosában.] — Magyar Nemzet, 1973. 241. sz. 7. p.

Ketten a Vörös Brigádból. [*Braun* Éva

és *Rónai* Ferenc.] — Ország-Világ, 1973. 6. sz. 4. p.

Sz. M. *[Budennüj]* Bugyonnij, a Szovjetunió marsallja. 1883—1973. — N. 1973. 44. sz. 2. p.

Sz[emen] M[ihajlovics *Budennüj*] Bugyonnij. (1883—1973.) — Népszabadság, 1973. 253. sz. 2. p.

Nem fogta sem a golyó, sem az idő! *[Budennüj]* Bugyonnij marsall az Ország-Világ kérdéseire válaszolt. — Ország-Világ, 1973. 8. sz. 5. p.

Szász István: Emlékezés a Nagy Október legendás lovasparancsnokára. [Szemen Mihajlovics *Budennüj* marsall.] — Magyar Nemzet, 1973. 261. sz. 9. p.

Cséby József 1892—1919. — Mőr, 1973. 11. sz.

Popovicsenko, Akim: Egy különös küldetés hiteles krónikája. (Ki volt *Erős* Miklós?) — Ország-Világ 1973. 24. sz. 7. p.

Ruffy Péter: A hetvenéves *Esze* Tamással a vajai várkastélyban. — Magyar Nemzet, 1973. 220. sz. 4. p.

Fortusz, Marija: Tanulj meg harcolni, fiam! — N. 1973. 51. sz. 11. p.

Galambos Futó Sándor: Három nehéz esztendő. Bp. Zrínyi K. 1973. 218 p.

Kacsó Lajos: Két zászlóalj krónikása. [Beszélgetés *Gazsi* József hadtörténésszel.] — N. 1972. 35. sz. 13. p.

Serfőző László: A kandidátus katonaasszony. [*Godó* Ágnes alezredes.] — N, 1973. 20. sz. 11. p.

Fekete Sándor: Válogatott magánügyeim. (*Görgey*-kérdés.) — Kritika, 1973. 9. sz. 13—14. p.

Kutas Rudolf: Az emlékek búvára... *Halápi* László őrnagy múzeológus. — N, 1973. 15. sz. 11. p.

Botos János: A forradalmár orvos és katona. [*Hamburger* Jenő.] — N, 1973. 22. sz. 6. p.

Szabó Éva: Egy partizán visszaemlékezése. (*Huszár* László részvétele a Petőfi brigád harcaiban.) — Mecseki Bányász, 1973. augusztus 25.

Életét a szocialista jövőnek szentelte. *Ilku* Pál. 1912—1973. — N. 1973. 29. sz. 2. p.

Tolnai Gábor: „Egy a sok közül". [Tisztelgés a 75 éves *Jász* Dezső előtt.] — Kritika, 1973. 4. sz. 26—27. p.

Máté Sándor: Kemál Atatürk (1881—1939) öröksége. — Népszabadság, 1973. 253. sz. Vasárnapi mell. 4. p.

Botos János: Örök példakép. Emlékezés *Kilián* Györgyre. — N, 1973. 25. sz. 6. p.

Farkas László: Arcok. [Aradi per: *Kiss* Ernő ezredes.] — Magyar Hírlap, 1973. 275. sz. 5. p.

Udovecz György: Egy boldogabb jövő álmáért... [*Kiss* János altábornagyról.] — ISz, 1973. 6. sz.

Elhunyt [Ivan Sztepanovics *Konev*] Konyev marsall. — Magyar Hírlap, 1973. 139. sz. 5. p.

Izsépy Edit: *Kosciuszko* [Tadeusz]. [Életrajz.] Bp. Gondolat, 1973. 231 p. 8 t.

B[otos] J[ános]: Az utolsó üzenet. Emlékezés *Kreutz* Róbertra. — N, 1973. 1. sz. 6. p.

A veterán repülő (90.) születésnapja. (*Kvasz* András) [életútja.] — Népszabadság, 1973. 273. sz. 6. p.

Botos János: A forradalmár katona. [*Landler* Jenő.] — N, 1973. 11. sz. 3. p.

Kékesdi Gyula: A forradalom katedráján. *Lengyel* Gyula élete. (Bp.) Kossuth K. 1973. 176 p.

Berkes Péter: A hadtörténész. [*Liptai* Ervin ezredes.] — N, 1973. 2. sz. 9. p.

Botos János: A partizán hadnagy. [*Löwenwirt* Miklós, a brüsszeli magyar század parancsnokhelyettese.] — N, 1973. 10. sz. 11. p.

Marosán György: Az úton végig kell menni. [Visszaemlékezések.] (2. kiad.) Bp. Magvető, 1973. 404 p. (Magvető zsebkönyvtár.)

Pásztor Ferenc: A különleges osztag. [*Mauthner* József, a szovjet hadsereg egykori katonája, egy különleges osztag tagja.] — N, 1973. 8. sz. 6. p.

Mikojan, A(nasztasz) I(vanovics): A harc útján. (Dorogoj bor'bü.) (Ford. Hangay Sándor.) 1. köt. Bp. — Uzsgorod, Kossuth K. — Kárpáti K. 1973. 575 p. 13 t.

Mód Aladár. (1908—1973.) [Nekrológ.] — Népszabadság, 1973. 273. sz. 5. p.

Botos János: Harcban a fasisztákkal. Emlékezés a *Pataki* [Ferenc] partizáncsoportra. — N, 1973. 33. sz. 6. p.

A Petőfi partizánbrigád jubileuma. — Magyar Hírlap, 1973. 353. sz. 5. p.

Botos János: A Petőfi zászlóalj. — N, 1973. 31. sz. 7. p.

Turi András: Rabszolgák ezredese. [*Prágay* János.] — N, 1973. 32—37. sz. 12. p.

Botos János: „Harminckét neve volt".

Emlékezés *Ságvári* Endrére. — N, 1973. 43. sz. 6. p.

Orbán László: Emlékezés *Ságvári* Endrére. — Népszabadság, 1973. 259. sz. 4—5. p.

Mautner József: Egy volt a mozgalommal. Emlékezés *Spitz* Rezsőre. Kaposvár, Nyomdai Dolg. Szaksz. Biz. 1973. 82 p.

Botos János: A parlamenter. *Steinmetz* kapitány emlékére. — N, 1973. 40. sz. 6. p.

A parlamenter születésnapján. [*Steinmetz* Miklós.] — Magyar Hírlap, 1973. 273. sz. 5. p.

Botos János: A forradalom katonája. [*Stromfeld* Aurél.] — N, 1973. 37. sz. 6—7. p.

Szabó Lajos [miskolci partizánnak, a felszabadulás után a néphadsereg ezredesének életrajza, aki 1956-ban a Köztársaság téri pártház védelmében halt hősi halált.] — Ifjúkommunista, 1973. 12. sz.

Pádár András: Harcostársak találkozása hőseik emlékművénél. [A *Szőnyi*-csoport.] — Mőr, 1973. 7. sz. 18. p.

Partizánok élén. [*Szőnyi* Márton.] — ISz, 1973. 17. sz. 4—6. p.

Vorosilov, Kliment (Efremovics): A marsall ifjúsága. (Raszszkazü o zsizni.) — — emlékiratai. (Ford. Gerő Ernő.) Bp. — Uzsgorod, Kossuth K. — Kárpáti K. 1973. 383 p. 8 t.

Összeállították:
Molnár Éva
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

* * * Emlékezés Landler Jenőre, a 19-es Magyar Vörös Hadsereg parancsnokára, születésének 100. évfordulóján — — — — — — — — — 627

* * * Sziklai Sándor vezérőrnagy születésének 80. évfordulójára — — — — — — — — — 633

I. F. KUC Emlékeim Sziklai Sándorról — — — — — 634

SZIKLAI SÁNDORNÉ Sziklai Sándor a lenini eszmék szolgálatában — 653

* * * A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum 30 éves jubileuma — — — — — — — — — — 672

TANULMÁNYOK

ÁCS TIBOR A Honvédelmi Szövétnek, az első magyar hadtudományi folyóirat — — — — — — — — 689

HUNYADI KÁROLY A szovjet kormány akciója a magyar politikai elítéltek megmentésére. Az 1921. évi szovjet—magyar hadifogolyegyezmény — — — — — 721

KÖZLEMÉNYEK

PONGÓ JÁNOS Egy korai többlövetű puska a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében — — — — — — 761

SZEMLE

N. G. KUZNYECOV A háború előestéjén *(Györkei Jenő)* — — — 767

ERICH FEIN Die Steine reden *(Kun József)* — — — — 769

* * * Külföldi hadtörténelmi folyóiratok szemléje *(Lengyel István, Rákóczi Katalin, Windisch Aladárné)* — — — — — — — — — — 771

KRÓNIKA

KALMÁR JÁNOS Az Országos Hadtörténeti Múzeum fegyverkiállítása — — — — — — — — — — 778

* * * Az ellenállási mozgalom történetének kutatását ösztönző pályázat értékelése — — — — — 786

BIBLIOGRÁFIA

* * * Az 1973. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája *(Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné)* — — — 795

INHALT

* * * Erinnerung an Jenő Landler, Kommandant der Ungarischen Roten Armee 1919, aus Anlass des 100. Jahrestages seiner Geburt — — — — 627

* * * Zur 80. Wiederkehr des Geburtstages von Generalmajor Sándor Sziklai — — — — — — — 633

I. F. KUC Meine Erinnerungen an Sándor Sziklai — — 634

GIZELLA SZIKLAI Sándor Sziklai im Dienste Leninscher Ideen — 653

* * * Dreissigjähriges Jubiläum des Kriegsgeschichtlichen Institute und Museums — — — — 672

STUDIEN

TIBOR ÁCS „Honvédelmi Szövétnek", die erste ungarische kriegswissenschaftliche Zeitschrift — — — 689

KÁROLY HUNYADI Die Aktion der Sowjetregierung zur Rettung der ungarischen politisch Verurteilten in Verbindung mit dem Übereinkommen über den Kriegsgefangenenaustausch vom Jahre 1921 — — — 721

MITTEILUNGEN

JÁNOS PONGÓ Ein früher Mehrlade-Gewehr in der Sammlung des Kriegsgeschichtlichen Museums — — — 761

RUNDSCHAU

N. G. KUSNETZOW Am Vorabend des Krieges *(Jenő Györkei)* — — 767

ERICH FEIN Die Steine reden *(József Kun)* — — — — 769

* * * Übersicht ausländischer kriegsgeschichtlicher Zeitschriften *(István Lengyel, Eleonora Windisch, Katalin Rákóczi)* — — — — — — 771

CHRONIK

JÁNOS KALMÁR Die Waffenausstellung des Kriegsgeschichtlichen Landesmuseums — — — — — — — — 778

* * * Bewertung des zur Erforschung der Widerstandsbewegung aneifernden Preisausschreibens — — 786

BIBLIOGRAPHIE

* * * Bibliographie der in Ungarn im Jahre 1973 erschienenen kriegsgeschichtlichen Literatur *(Éva Molnár, István Viniczai, Eleonora Windisch)* — 795

СОДЕРЖАНИЕ

* * * К столетию со дня рождения Йено Ландлера — командующего Венгерской Красной Армии 1919-ого года — — — — — — — — — 627

* * * К 80-летию со дня рождения генерал-майор Шандора Сиклаи — — — — — — — — 633

И. Ф. КУЦ Воспоминания о Шандоре Сиклаи — — — — 634

ГИЗЕЛЛА СИКЛАИ Шандор Сиклаи на службе ленинским идеям — 653

* * * 30-летний юбилей Военно-исторического Института и Музея — — — — — — — — — 672

СТАТЬИ

ТИБОР АЧ «Хонведельми Севетнек» (Оборонный Факел) — первый венгерский военно-научный журнал — 689

КАРОЙ ХУНЯДИ Акция советского правительства по освобождению венгерских политических заключенных в связи с советско—венгерским договором 1921 года об обмене военнопленными — — — — 721

ПУБЛИКАЦИИ

ЯНОШ ПОНГО Старинная многозарядная винтовка в коллекции Военно-исторического Музея — — — — — 761

ОБЗОР

Н. Г. КУЗНЕЦОВ На кануне *(Йено Дьёркеи)* — — — — — 767

ERICH FEIN Die Steine reden *(Йожеф Кун)* — — — — 769

* * * Обзор зарубежных военно-исторических журналов *(Иштван Лендьел, Элеонора Виндиш, Каталин Ракоци)* — — — — — — — — — 771

ХРОНИКА

ЯНОШ КАЛЬМАР Экспозиция оружия в Государственном Военно-историческом Музее — — — — — — — — 778

* * * Оценка конкурса объявшего для поощрения исследования истории движения сопротивления — 786

БИБЛИОГРАФИЯ

* * * Библиография военно-исторической литературы, опубликованной в Венгрии в 1973 году. *(Эва Мольнар, Иштван Виницаи, Элеонора Виндиш)* 795

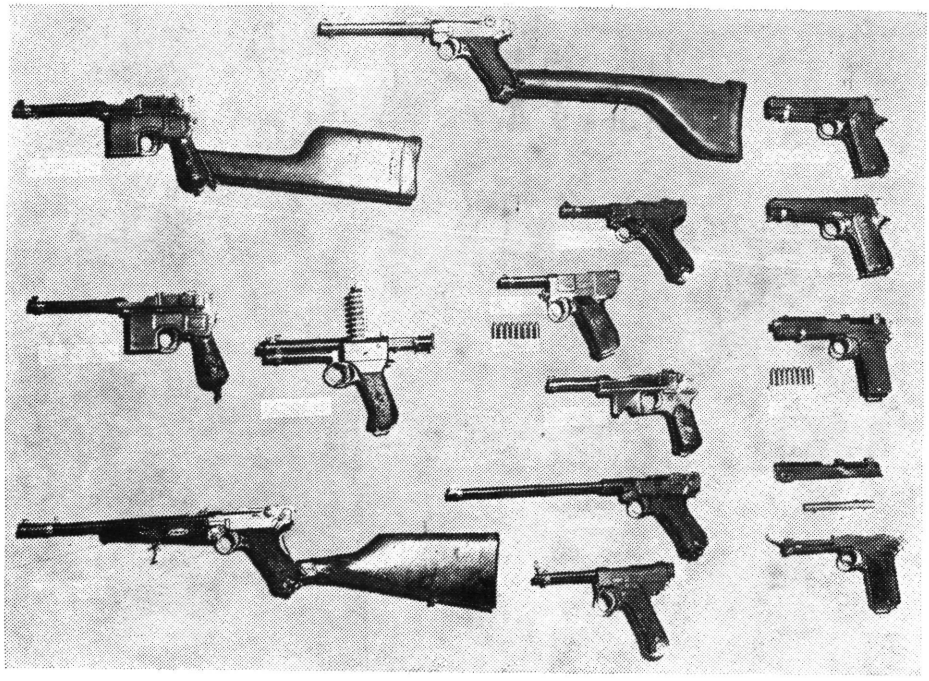

Öntöltő (automata) pisztolyok

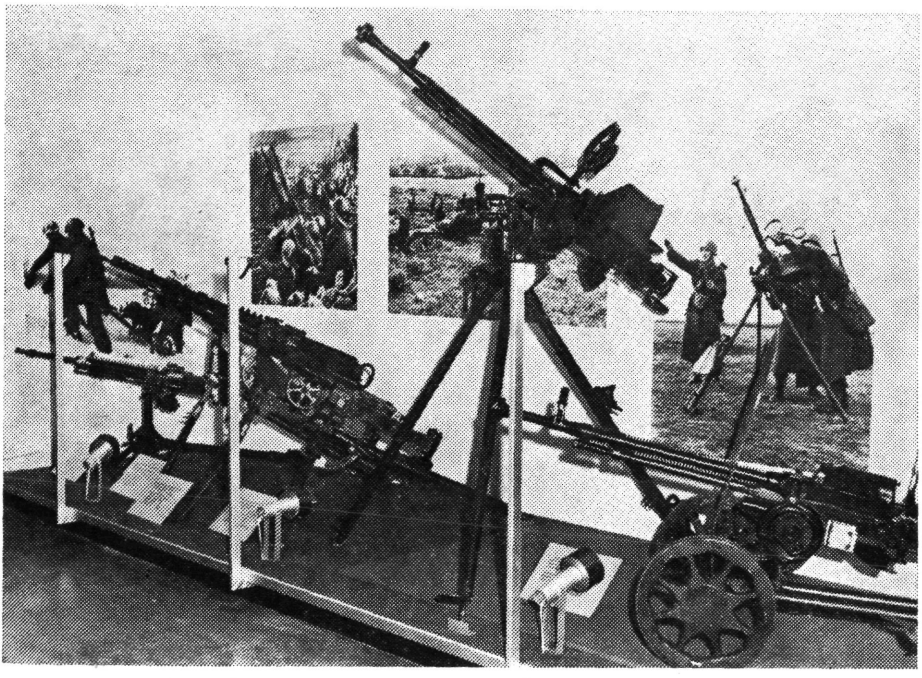

Az első és második világháború sorozatlövő fegyverei

Ára: 8,– Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

	Ára
G. Sz. Csebotarjev:	
A BÉKE KATONÁI	**10 Ft**
HŰSÉG AZ INTERNACIONALIZMUSHOZ (miniatür kötet)	**50 Ft**
EGYÜTT (fotóalbum)	**98 Ft**
SZIVÁRVÁNYOS IDŐK (antológia)	**25 Ft**